

ИСАК ТУРК

ЖАҲАННАМ ПОЕЗДИ

Ҳикоялар

Тошкент
«Tafakkur qanoti»
2012

84.3
Б71
КБК: 84.3

*Ушбу китобимни волидам
муҳтарамамиз Солиҳа Боймирза қизининг
ёрқин хотираларига бағишлайман.*

Турк, Исак.

Жаҳаннам поezди. Ҳикоялар. /Исак Турк. Тошкент,
Tafakkur qanoti, 2012, – 404 б.

КБК: 84.3

© Исак Турк, 2012.
© «Tafakkur qanoti», 2012

ТУТАШ ТАҚДИРЛАР

Нодира ўн биринчи синфни битириш арафасида. У педагогика институтининг кириш имтиҳонларига тайёргарликни алақачон бошлаб юборганди.

Нодира ҳужжатларни тайёрлар экан, шунда унга онаси:

— Қизим, сени ўқитишга шароитимиз йўқ. Биттагина сигиримизни сотсак, рўзгоримизга оғузоқи қолмайди. Колхозга кириб ишла, уст-бошингни яхшилаб ол, озгина пул тўпла, кейин омадингни синаб кўрарсан, — деди.

— Йўқ! — деди қатъий гапириб Нодира. — Мен мана шу йилда омадимни синаб кўраман, кира олмасам, шаҳарда иш топиб ишлайман. Кетмон кўтариб, колхозда ишлаш ниятим йўқ!

Нодира ота-онаси розилигини олмасдан, тоза либосларини жомадонга жойлаб, сафарга отланди.

— Раисни қабулига кириб, илтимос қиламан, колхоз ҳисобидан ўқишга юборишса чакки бўлмайди, — деди ота. — Мен етмишни қоралаган кекса фронтвик бўлсам. Оёғимнинг бирини жанг майдонида ўқ еб йўқотдим. Бир умр чўлоқланиб гаражга қоровуллик қилдим, ўғилларимни ўқита олмадим, қизимиз ўқимишли бўлса, нимаси ёмон, раис йўқ демайди.

— Йўқ демасмиш, — деди Нодира йиғлаганича. — Мен парткомга, раисга кириб, ялиндим, ёлвордим, «Икки йил колхозда ишлаб берсанг, кейин ўйлаб кўрамин», дейишди.

Пулдор, мансабдорларни фарзандлари чаласавод булсалар-да олтин, кумуш медаль оладилар, медали бўлмаганларига колхоз ёрдам беради, имтиёзлар беришади. Мендек камбағалнинг болалари икки йил колхозда ишлашлари керак эмиш. Мен ўз билимим билан ўқишга кираман!

— Йўқ! — деди она. — Эшмат девонани қизи бузилиб кетди. Бу жувармаргни касофатига қолишни истасангиз, отаси, билганингизни қилинг!

— Нималар деяпсиз, она! — деди Нодира. — Дуч келган эркакка ҳиринглайдиган қизлар бузилса, менга нима. Нега мени уларга тенг қиласиз!

Нодира идиш-товоқларни отиб, чилпарчин қилди.

— Нима еб, нима ичасан, жувармарг! — деди она жиғибийрон бўлиб.

— Бирор жойдан иш топаман. — деди Нодира. — Уззукун жазирама иссиқда тўхтовсиз кетмон чопишни, шилқим бригадир тердан бижғиган қизларга, аёлларга термулишини билмагандай гапирасиз-а?! Тўхтаб, нафас ростласанг, «Ишла!» деб дўқ уради. Нима десангиз, деяверинг, мен ўқишга бо-раман!

— Қизим, совчиларни қайтардинг, нима билганинг бор! — деди она тутақиб. — Ёки ўзингга кўнглинг тўлмайдими?!

— Онам бўлиб, ўз қизингизга шундай гапни айтишга қандай журъат этдингиз! Келин бўлиб борган жойимда ҳам рўзғор қилиб, ҳам далала ийигим чиқиб ишлашимни истасангиз, адашасиз! Мен бундай қила олмайман! — деди Нодира йиғлаганича.

— Билганингни қил! — деди она.

Нодира қабул комиссиясига ҳужжат топширди ва институт ётоқхонасига жойлашди. У билимига ишонса-да, туну кун дарсликларни ўқиб, имтиҳонларга тайёрланди.

Бир маҳал иссиқ овқат, эрталаб ва кечқурунлари битта нон билан бир чойнак чойга қаноатланди. Ниҳоят галвирни сувдан кўтаралиган вақт келиб, ўқишга кирган талабаларнинг рўйхати доскага илинди. Нодира талабалар рўйхатида ўзининг исм-фамилиясини йўқлигини кўриб, ишонмай қайта-қайта рўйхатни ўқиди.

«Омадим чопмади! Ҳаммаси тугади!» — деди Нодира хаёлида, кейин секин юриб бўш ўриндиқлардан жой топди-да, ўтирди. Унинг бутун вужудини совуқ тер босганди. Беҳуш бўлиб йиқилди. У кўзини очганида қаршисида унга сув ичириб турган йигит ва қизларни кўрди.

— Дугонажон, ҳаммаси яхши бўлади, — деди қизлардан бири. — Бизга ҳам талаба бўлиш насиб этмади. Биз билан юринг, овқатланамиз-да, кейин қаерга ҳужжат топширишни ўйлаб кўрамыз.

— Раҳмат, сизларга! — деди Нодира. — Мен овқатланмайман.

Қизлар бўш келмай, Нодирани қўлидан ушлаб одамлар билан гавжум истироҳат боғига олиб кетдилар. Нодира институтга кириши учун етишмаган бал билан истаган техникумига кириши мумкин эканлигини билганидан кейин руҳи тетиклашди.

— Дугонажон, — деди ҳамиша жилмайиб турадиган семизгина қиз. — Менинг исмим Гулжаҳон. Сизнинг исмингиз Нодира, шундайми? Техникумда икки ярим йил ўқиймиз: ётоқхона, кутубхона, спорт комплекс — ҳуллас, ҳамма шароит бор. Йўқ десангиз, бирор ташкилотга ишга ўтиб, институтни сиртқи бўлимига ҳужжат топширасиз.

— Мен учун жон куйдириб, ёрдам қиляпсиз, кўнглимни кўтардингиз, раҳмат сизларга, — деди Нодира.

— Яхши, — деди Гулжаҳон. — Иш масаласини ҳам ўйлаб курамиз.

Нодира педагогика техникумига ўқишга кириб, кундузги бўлимда ўқий бошлади.

Ётоқхонада Нодира икки дугонаси билан яшашарди. Овқатни ўзлари тайёрлаб, топган-тутганларини бирга баҳам кўришарди. Аммо дугоналари қаторида яхшигина овқатга Нодирани хоҳиши йўқ.

— Мен сизларга кўшилиб овқатланмайман, — деди Нодира кунларнинг бирида.

— Бу нима деганинг, — деди Турсуной. — Бир кемада кетсагу, биргаликда арқон тортмасак! Фақат ўйлаганинг ўйлаган! Нималарни ўйлайсан ўзи! Гўшт, ёғ, картошка, мева-чева, ҳатто нонгача уйдан кўтариб келсак, нимаики бўлса биргаликда баҳам кўрсак. Агар уйинг узоқда бўлса, дам олиш кунлари сени ўзимиз билан олиб кетамиз, дам олиб қайтасан. Хўпми? Йўқ дея кўрма!

— Бўпти, — деди Нодира. — Лекин мен ўқишдан кейин ишласам, дегандим.

— Қандай иш экан? — сўради Гулчеҳра.

— Кичкинагина ошхонада идиш-товоқларни ювиб, хоналарни супуриб, саришта қиларканман. Кечқурун соат бешдан ярим тунгача иш. Яхшигина ҳақ беришаркан.

— Яхши қилмабсан, дугонажон, ундай жойларни қовоқхона дейишади. У ерда ҳар хил қаланғи-қасанғилар ҳордиқ чиқаришади. Сендай ёш қизга унақа иш тўғри келмайди. Яна ўзинг биласан.

«Уст-бошларим эскириб тамом бўлаяпти, кун сайин озиб-тўзиб бораяпман. Уйдан келаётган ўн беш сўм, техникум бераётган нафақа газета-журналлар обунасига, турли хил тўловлардан ортмаса. Ишлашим керак», деб Нодира ўз фикридан қайтмади.

Номира узун бўйли, нозиккина қиз эди. Сочларини «қирқ кокил» қилиб, бошига боғгуллик дўппи, эгнига атлас кўйлак лозими билан, оёғига баланд пошнали туфли кийиб, катта-катта қадам ташлаб юарди. Ошхонада иш бошлаганига уч ой бўлди.

Икки ой муқаддам, Турсунойлар билан хайрлашиб, ўзига алоҳида «квартира»ни ижарага олди. Ошхона юмушларини бажариб бўлиб, ювиниб олгач, безаниб олади-да, ошпаз Раҳим ака, ошхона хазиначиси Роҳила опа, официант қиз Сонияхонлар билан турли ноз-неъматлар ила безатилган яхшигина стол тайёрлашади. Албатта, гулдонга эндигина узилган атиргуллар кўйилади. Овқат олдидан «чанқоқбости»га бир пиёладан коньяк ичилади. Номира ҳам Роҳила опанинг қистови билан озгина ичади-да, кўлларини силкиб, ютина-ютина кулиб, пиёлани дастурхонга қўяди.

— Номираой, синглим, ишимиз оғир, — деди бир куни Роҳила опа. — Қиморбозларга, кўзга кўринган обрўли кишиларга маданиятли хизмат кўрсатамиз. Гоҳида тегажоғлик қилишса, кўнгилга олмаслигимиз керак. Жарақ-жарақ ақча ташлаганларидан кейин эркалик қиладилар-да.

«Эркалик қилмай қорамозор бўлмайдиларми?! Кўзи чақчайган, семиз киши сонимдан ушлади, ҳалиям оғриғи қолгани йўқ! Уйгинанг куйгур! Кейин ёнига чақириб, пешбандим чўнтагига бир даста ўнталик сўлкавойни тиқиб қўйди», хаёлидан кечди Номирани.

Роҳила ўттиз беш ёшлар чамасидаги нозиккина аёл. Катта-катта шаҳло кўзлар устига оч сояранг бериб, қошларини қалдирғоч қанотидек қилиб тердирган. Чиройли қиёфасида табассум балқиб, сўзлаганда гул баргидек лабларига тилло тишлари

соя ташлайди. Тимқора сочларини икки ўрим қилиб, орқага ташлаганида, чиройли оёқларни забт этиб, баланд пошналия туфлиси орқасига уради. Роҳилахоннинг қомати қизлик тароватини йўқотгани йўқ. Кўл ташлаб юрганида ингичка бел, бўлиқ сонлар, қизларга хос таранг сийналар ҳаракатини тиззадан пастроқда қилиб тиктирилган чит кўйлак ҳам беркита олмайди. Бошига япон қийиғини пешонабанд қилиб, танғиб қўяди. Роҳилахонни бир кўрган эркак зоти, оғир аҳволда қолмасдан иложи йўқ.

Катта залга саккизта стол қўйилиб, ҳар бир столга тўрттадан ўриндиқ қўйилган. Қордек оппоқ дастурхонлардаги гулдонларга гул қўйилган. Бу залда официант қиз Сонияхон хизмат қилади.

Иккинчи хона полида эрон гилами, рангпар дарпардалар, дераза тагида юмшоқ диван, ўртада стол, столда иккита телефон аппарати, биллур гулдонда эндигина узилган райҳон гулларида ачимтил, айни чоғда хушбўй ҳид таралиб турибли. Икки ён тарафига иккита юмшоқ кресло қўйилган. Хона бурчагида кийим жавони ҳамда китоблар жавонида ҳужжатлар жойлаштирилган. Бу хонага Роҳилахондан бошқа ҳеч ким кирмайди.

Роҳилахоннинг кийим жавони ичидан яна бошқа хонага кириладиган эшик бор; у шкафнинг орқа қисмига мос қилиб ишланган пўлат эшик бўлиб, диққат билан қаралмаса эшик борлигини билиб бўлмайди. Ўша хонада қимор ўйини ва бошқа сирли учрашувлар бўлади. Хона полига патли гиламлар, атлас кўрпачалар, атлас жилдли болишлар солиб ташланган. Ўртада узунасига хонтахта қўйилган. Хонага кириб чиқиш учун қўшқаватли эшиклар бўлиб, қора дермантин билан қопланган. Деразалари кўчага қаратилган бўлса-да, ёнига ўн қадам, узунасига

Йигирма қадам гулзордан кейин баланд пулат пан-
жарали девор билан ихоталанган. Роҳилахоннинг
хонасидан қиморхонага кириб чиқиш учун қўйилган
махфий эшик қимор ўйини чоғида хавф туғилганда
фойдаланилади. Қиморхонадан ҳам шкаф орқали
Роҳилахоннинг хонасига утилади.

Таниқли қиморбозлар катта пул тикиб, қимор
ўйнайдиган кун ташқари ва ичкарида махсус
қўриқчилар навбатчилик қилади. Бу кечаси тонг
отгунча ўйин давом этди.

— Нодираой, — деб гап бошлади Роҳилахон, дас-
турхон йиғиштирилиб, хонада иккаласи қолганида. —
Сен ҳали менинг кулбамни кўрганинг йўқ. Опа-
сингиллардек бўлиб қолдик. Сени меҳмонга таклиф
қилсам, дегандим.

— Опажон, — деди Нодира кулган бўлиб. — Сиз
нима буюрсангиз, мен йўқ дедимми?

— Ундай бўлса сен бугун менинг меҳмоним
бўласан, шундайми?!

— Қуруқ қўл билан бораманми? — Иккаласи
бараварига кулиб юборишди.

* * *

Кун қиёмга етиб, деразанинг ҳарир пардаларидан
кирган қуёш нурларидан уйғонган Роҳилахон
эринибгина ўрnidан турди-да, телевизор тугмасини
босди. Кейин уйқули кўзларига қўлларини қўйиб,
ёруғликка кўникиб олганидан кейин, ювингани
чиқди.

Телевизорда машҳур хонанда қўшиқ куйламоқда
эди. Нодирахон эса аллақачон ўрnidан туриб,
тўшақларни йиғиштириб, деразаларни ланг очиб
ташлаган.

— Синглим, — деди Роҳилахон. — Нега мендан: «Эрингизни, фарзандларингизни кўрмайпман, бир ўзингиз тўрт хонали уйда яшайсизми?» — деб сўрамайсан?

Нодира нима деб жавоб беришни билмасди.

— Опа, — деди у секингина. — Туғишган опамдек бўлиб қолдингиз. Мени койимай, ранжитмай, билмаганимни ўргатдингиз. Гапни сирасини айтадиган бўлсам, опам бўлганингизни ўзи етади.

— Нодиражон, синглим, — деди Роҳилахон. — Андишали бўлиш инсоннинг энг яхши фазилати, аммо менинг яқин кишим йўқ. Сени ўзимга яқин тутиб, бошқалар билмайдиган баъзи нарсаларни айтиб берсам. Золим подшоҳни сочини олган сартарош қасамини бузмаслик учун қудуққа сирини айтган экан. Акс ҳолда ёрилиб кетишдан кўрққанда. Менинг яқин дугоналарим йўқ эмас. Уларга айтиб бўлмайдиган нарсаларни сенга айтмасам, ёрилиб кетаман деб кўрқаяпман. — Роҳилахон жилмайган бўлди. — Сен менга сўз бер, билган нарсаларингни қабрингга олиб кетасан!

— Опажон, кўрқиб кетаяпман, — деди Нодира. — Оғир сирларни сақлашга қурбим етармикан?

— Мен ҳам оғир, аянчли ўтмиш кечинмаларимни, ўша машъум хотираларим тошини қабримга олиб кетишга бардошим етмаслигига кўзим етди. Ўша оғир юкни озгинасини сенинг зиммангга юкламоқчиман, сингилжоним.

— Роҳила опа, — деди қиз, ўзини йўқотганича. — Майли, ҳаммасини эмас, озроғини айтинг, — деди.

— Бўпти, — деди Роҳила оғир хаёллар таъсирида ва ҳикоясини бошлади:

— Урумчи шаҳрига яқин қишлоқда яшардик. Отам ошпазлик қилардилар. Акаларим ўтин олиб келиб сотардилар. Аста-секин авж олган мил-

латчилик уруши акаларимни гирдобига тортиб кетди. Хитой миллатчилари кўчаларда, уйларимизга бостириб келиб, келинчакларни, қизларни номусига тегиб, ўлдириб кетаверардилар. Бошпаналаримизни, бор бисотимизни ташлаб қочавердик. Шундай оғир кунларни бошдан кечирдикки, айтишга тил бормайди.

Бизни Хитойдан бадарға қилганларида мен ёшгина қизалоқ эдим. Отам, онам йўл азобидан ҳалок бўлдилар. Икки акам Хитой миллатчилари томонидан ўлдирилган эди.

Отам билан онамни тоғу тошлардан ўтган йўл четига дафн қилишди. Мен қариндошларим билан узоқ йўл босиб, очлик, юпунлик азобини тортиб, давлатлар чегарасига етиб келдик. Чегарада овқатлантиришиб, расмий ҳужжатлар тайёрлаб беришди. Олмаота шаҳрида уч йил турдик. Қорнимиз нонга тўйди. Ижарага уй олиб, уйғур таомлари бозорини йўлга қўйдик. Ишимиз юришиб кетди. Қозоғистон ҳукумати, қозоқ халқи биз — қочоқларга бағридан жой берди. Йўл четларида, хонадонларда, ариқ ёқаларида, очиқ майдонларда уйғур таомларини тайёрлаб, ўша жойнинг ўзида хўрандаларга хизмат кўрсатардик. Ўн саккиз ёшимда худо менга ҳар кимга насиб этмайдиган ҳусн бердики, шу ҳусн бошимга битган бало бўлди. Ташландиқ жарликни тозалаб, ўша жойда уйғур лағмони, қўйнинг жигари, гўшtidан кабоб тайёрлаб сотардик. Хўрандаларимиз ўчоқ бошида ким гишт, ким ёғоч гўла устига ўтириб овқатланардилар. Менга хуштор бўлган йигитлар ҳар замон-ҳар замонда бир-бировини хилватга тортиб, дўппослашадиган бўлишди.

— Сен, Роҳила, бир балони бошламасанг эди! — деди тоғам Жалол охун. — Бирортасига тегиб олсангчи?!

— Куёв бўлгувчилар кўп бўлса, қай бировига тегишни билмайман. — дердим мен ҳазил аралаш кулиб.

Кунлар жанжал, кўнгилхиралик билан ўтаверди. Бир куни кечаси ҳовлида кимдир ивирсиб юрганини сезиб, янгамни уйғотиб кўрдим, бўлмади, тоғамни турткиладим, бўлмади. охири ўзим эшикни очиб, ташқарига чиқдим. У замонларда электр чироғи деган нарсалар шаҳарнинг бошқа жойларида бўлса-да, бизнинг маҳалламизда йўқ эди.

Осмон булутли, кузнинг совуқ кечаси эди. Қоронғуликда тандирхонада кимдир борлигини сезиб: «Кимсан!» дейишимни биламан, орқамдан келиб, оғзимни қўли билан ёпиб, даст кўтариб олди-да, дарвозача қулфини бузиб, мени олиб чиқиб кетишти.

Ўғрилар пастаккина паҳса девордан ошиб тушган экан. Менинг қўлларимни боғлаб, оғзимга латта тиқишиб қопга солишаётганларида, кўш от қўшилган чорғалтак аравага кўзим тушган эди. Силкитилган аравада жоним ҳалқумимга келса-да, «эй худо, жонимни олсангчи, шунча кўргуликлар кам эдими!» — деб Аллоҳга илтижо қилардим. Қолганини айтишга тилим бормаса-да, неча кун ва тун ҳабаш махлуқлар қўлида азоб чекканимни тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат эди. Шу азобли кунлар эсимга тушса, ҳозир ҳам Аллоҳдан ўлимимни тилайман. Мугтаҳам ўғриларнинг ишшайган баширалари кўз ўнгимда туриб қолган.

Роҳила кўз ёшларини артиб, қўлини силкиди-да, ҳикоясини давом этди. — Ўша ертўланинг ичида ўзлари дастурхонга егулик, ароқ қўйишиб, сасиб-бижғиб, ағанаб ётишарди. Истаган вақтларида навбати билан менга яқинлашардилар. Борган сари менинг вужудимдаги ҳаёт сўниб борарди. Ордан қанча вақт

ўтгани ёдимда йўқ, ярим тунда мени турғизишга уринишди. Бор вужудим увишиб, тириклик манбаси вужудимни тарк этаётган бўлса-да, бўлаётган воқеаларни ақлан идрок қилардим.

— Нафас олмаяпти! — деди ҳабашлардан бири, — ўлдириб қўйибмиз.

Ғаламислар саросимага тушиб қолишди, мени қопга тиқиб, ташқарига олиб чиқишди. От пишқириб, ер тепиб турганини эшитиб, кўнглим равшан тортди. «Оёғимга тош боғлаб, тезоқар сувга ташласалар яхши бўларди», деган фикр миямда такрорланарди.

Изғирин, баданга игнадек санчилади. Арава шақирлаб юриб кетди. Қаттиқ силкинишдан вужудим оғриққа дош бера олмасди. Чамаси бир соат йўл юрганзимдан кейин арава тўхтади. Мен ётган қопни йўл четига ташлаб юбордилар. Қаттиқ ерга урилиб, оғриқ сезган бўлсам-да, қўл-оёқларимни қимирлатишга, товуш чиқариб ёрдамга чақиришга уринсам-да, танам менга бўйсунмасди. Қопга тушаётган ёмғир юзимга тушаётганди, совуқдан қаттиқ уйқу босди. Онгим ишлаб туриб, ўлим азобини тортса-да, вужуд ҳаёт учун курашарди. Шу ҳолатда босаётган уйқу — ўлим элчиси, демак, бир неча дақиқалар ўтиб, юрагим уришдан тўхтади.

Яқингинамда эшак дупури, инсоннинг оёқ товуши эшитилди.

— Она, бу ерда қопла одам ўлиги ётибди, тезроқ келинг! — деди.

Аёл ёнимга келиб:

— Инсмисан! Жинсмисан! Инсон бўлсанг, қоронғу кечада нимага йўлда ётиб олдинг?! — дея калима келтирди.

— Опа, тирик инсонман! — дедим, аммо товушим чиқмади, бу қалб нидоси эди. Кўзимни очдим.

— Эй, яратган эгам! — деди аёл тушиб кетган рўмолини елкасига ташлаб. — Раҳмдил, қудратли Парвардигорим! Тур ўрнингдан қизим!..

— Тура олмайман! — деди бечора қалбим.

Аёл Аллоҳга илтижо қилиб мени ҳақимга дуолар ўқий бошлади. Ўқиб бўлгач, мени ўрнимдан турғаздида, суяб етаклади. «Тавба, тавба», аёл ўқиган калималар қуввати бўлдимиз, билмадим, секин оёққа турдим. Йигитча ўн-ўн икки ёшда бўлса керак, ўтин ортилган эшагини ҳайдаб кетди. Чамаси ярим соат вақт ўтиб, йигитча эшак арава олиб келди. Кейин мени ётқизиш қўйишди.

Атроф оппоқ қорга бурканган, болахонали уйлар, шумшайган чолдеворлар ваҳимали қорайиб турарди. Назаримда атрофимда мени ўраб турган дунёни ўзи кўрқинчли эди. Хаёлимда гўё мени ўғирлаб олиб бориб, зўрлаб номусимни поймол қилган инсон шаклидаги девлар ҳозироқ йўлимизни тўсадигандек, халоскорим тақводор аёлни уриб йиқитиб, мени кўтариб кетадигандек туюларди. Шу мудҳиш тушга ўхшаган кўргулик хаёлимда такрорланарди.

Аёл тандирхонада ўтин ёқиб, сандалга чўгини солди. Мени ётқизиш қўйиб, устимга кўрпа ёпди. Кўп ўтмай юз-қўлларимни ювиб, қайноқ атала ичирди. Юзимга, бор вужудимга олов тафт бериб, жоним ором олди. Иссиққина сандал ёнида ётиб ухлабман. Кўзимни очсам, тонг отибди. Деразалан шигиллаб ёғаётган қорни, оқ губор оғушидаги уйлар туйнугидан чиқаётган тутунни, шохларини қор қоплаб олиб, ором олиб ухлаётган дарахтларни кўраяпман. Деворларини ис босган хона тахмонида дид билан тахланган кўрпа-тўшакларни, ўртадаги токчада тартиб билан териш қўйилган чинни, сопол идишларни, тилла рангли чойнак-пиёлаларни кўраяпман.

— Қизим, олти кун деганда ўзингга келдинг, иссиғинг кўтарилиб алаҳсирадинг. «Онажон» деган сўзингдан бошқасини тушуниб бўлмади. Баданингга зиғир ёғи қиздириб ишқаладим, узр қизим, пепюнамиз саждага тегиш насиб этган экан, сени ёнингга утириб дуолар ўқиб, дам солиб турдим.

— Ҳа, — дедим мен. — Онам кўйнида ётганмишман тушимда. Қиёматли онам бўлинг, қиёматда маълум бўлинг, дедим-да, онам кўксига бош кўйиб йиғладим.

— Онангман қизим, — деди қиёматли онам бошимни кўксига босиб. — Онаизоринг дунёдан ўтганларми?

— Ҳа.

— Худо раҳмат қилсин, — деди онахон. — Рухлари тинчланган, бўтам. Турақол, сени ювинтираман, хўпми?

Мен ўрнимдан туриб, деворга суянганимча ташқарига чиқдим. Кейин кичкинагина хонага кирдик. Печкада кўмир яшил олов пуркаб ёнаяпти. Тоғорада сув қайнаяпти.

— Қизим, — деди онахоним. — Ечиниб тоғорага ўтир.

Мени уялганимни сезиб:

— Қизалоғим, сендан ҳеч нарса сўрамайман. Кўп нарсаларга ақлим етади, иншаолло, — деди онахон.

Сўнгра мени ювинтириб, тоза либослар бериб, кийинтирди.

— Бу кийимлар ёлғиз қизим Гулбаҳорни кийимлари, — деди онахон кўзларига ёш олиб. — Исминг нима эди?

Исмимни айтиб, онахонга бошдан кечирган азобуқубатларимни ҳикоя қилиб бердим.

— Ажалим етмаган экан, сизни Аллоҳни ўзи етказди, — дедим мен.

— Худодан қўрқмайдиган махлуқларга атагани бор қизим, сен Аллоҳга шукур қил. Бизникида яшайвер, қаёққаям борардинг. тоғанг, кўни-қўшнилари кўзига кўринмай турганинг маъқул. Менинг қизим бўлдинг.

— Мен сизга ёрдам бераман, — дедим мен. — Ишимиз юришиб кетади.

— Балли қизим, — деди онахон. — Биз, Равшанжон билан қатиқли ош пишириб, бозорга олиб бориб сотамиз. Колхоздан гўзапоя сўраб олганман. Оз-оздан ишлатсак, келаси йилгача етади. Сен, қизим қапдай таомларни пиширишни биласан?

— Уйғурча таомларни ҳаммасини пиширишни биламан, худо хоҳласа, бир ойда яхши томонга ўзгариш бўлади. Таомни енгилдан бошлаймиз. Кабоб кўраси, кўмир бўлмаса, қаттиқ ёғоч ўтин керак бўлади. Ишни эртадан бошласакми, демоқчиман. Кабоб пишириб сотамиз.

— Аҳволинг яхши эмас, — деди онахоним. — Бир-икки кун дамингни ол, кейин ўйлаб кўрармиз, иншаолло.

— Равшанбек ёзишни билса, дафтар, қалам олиб келсин, керакли ашёларни ёзиб олади. Кам харажат, тез пишадиган жигар кабобга тайёргарлик кўрамиз.

Шу кун кечгача тайёргарлик кўриб, эртаси тонг чоғида кўрага олов ёқдик.

Муаззам деган келинчакни ёлладик. У яқингинамиздаги хонадонда овқатга навбат кутиб турган хўрандаларни таклиф қилди. Катта уйга жой ташлаб, дастурхон тузатдик.

Ишимиз юришиб кетди. Хўрандалар сони кўпайиб, Муаззам бечора кўли-кўлига тегмай, мен тайёрлаган жигар сихларини ўтин чўғига тобларди. Равшанбек ўтин ёриб, икки кўрага чўғ тайёрлайди, самоварлардан чой дамлаб, уйдаги меҳмонларга қарашади.

Мен югуриб-елиб ҳамма юмушларга бош-қош бўламан. Шу куни ўтириб ҳисоб-китоб қилдик. Ишларимиз юришиб кетди.

– Ҳаммаси яхши бўлди, — дедим мен. — Эртаги кунга тараддуд қиламиз. Тонг саҳарда хўрандаларга хизмат қилишимиз керак бўлади.

– Вой қизалоғим-ей, — деди онахон. — Бошинг тошдан бўлсин. Катта ишга бел боғлаган кўринасан, худо қувват берсин. Муаззам билан Равшанбекни кўли келиб қолармикан?

– Муаззам опам эртадан ўрганади, — дедим мен. — Равшанбекниям ўргатамиз.

Муаззам опа чаққон, ҳозиржавоб, зиммасидаги вазифасини сидқидилдан бажаради. Муаззам опага яхшигина кунлик иш ҳақидан ташқари ой охирида маош берамиз.

Равшанбекни ёшига ёш кўшилиб, товуши бузилди. Ҳаракатлари, қилиғи ёш болага ўхшамайди, катталарга ҳам ўхшамайди. У қизларга кўз қирини ташларди. Ёши катта кишиларни нимагадир жини суймасди. Унинг феълини тонг шафағига ўхшатаман. На кундуз деб бўлади, на тун дейсан киши. Шундай бўлса-да, мен уни укамдай яхши кўраман.

Шу кечаси озгина мизғиб, ярим тунда ишга киришдик.

– Она, — дедим мен. — Кечаси нега йиғладингиз?

– Аллоҳ меҳрибон, — деди онахон. — Қизим Гулбахор ўн етти ёшида оламдан ўтди. Худо раҳмат қилсин, мен ёндим, куйдим. Аллоҳ сабр берди. Сени кўриб, баҳрим очилди. Эрим қазо қилганига тўрт йил бўлди, кенжатойим Равшанбек ўн учга кирди.

– Она, — дедим мен. — Равшанбекни мактабга берамиз.

– Бу ердаги ишни ким қилади? — деди онахон.

– Одам ёллаймиз, — дедим мен.

Кунлар ўтаверди.

Қиш ўтиб баҳор келди. Муаззам опа ишбоши, ёнига ёшгина уйғур аёлни ишга олдик. У уйғур лағмониани тайёрлайди. Ўн олти ёшли охун йигитча овқат масаллиғини тайёрлашга масъул. Уйимизни орқа тарафида очиқ майдон бўларди. Майдон четида ариқ бор. Ариқ ёнини тозалаб, гишдан, тошдан, ёғочлардан ўриндиқ қўйиб, келганларга хизмат кўрсатамиз. Ўша жойнинг ўзида жигар, гўшт ка-бобини тайёрлаймиз-да, хўрандаларга иссиққина ҳолда берамиз. Чой, нон ҳам хўрандалар эҳтиёжига қараб берилади.

Уйғур лағмониани Муаззам опанинг уйида тайёр-лаб, хўрандаларга олиб келиб берамиз. Онахонимизни ҳамма юмушлардан озод қилганмиз.

Уйимизни бузиб ташлаб, ўрнига олти хонали уй қурилишини бошлаб юбордик.

Июнь ойининг охирида уй усти ёпилиб, гул-шувоғдан чиқди. Эшик, деразалар ўрнатилиб, кийим жавонлари, сервантлар қўйдиқ. Совуткич ва муз-латкичлар ўрнатдик.

Кенг ва шинам дарвоза ўрнатилиб, дарвозанинг чап тарафига ўн олти балорлик меҳмонхона, ёнида узунасига шийпон қурдирдик. Орадан яна икки йил ўтди. Кунларнинг бирида онахон:

— Қизим, Роҳилаой, сенга ошиқ бўлган йигит-лардан совчилар келаяпти, нима деб жавоб берай? Бирор кўз остига олганинг бўлса, айт.

— Мени қўятурсак-да, Равшанбекни уйлантирсак, — дедим мен.

— Хотинни бажара олмайди, — деди онахон.

— Йўқ, демасангиз, — дедим мен, — ўздан икки ёш катта уйғур қиз бор. Ўша қиз сизга лойиқ келин бўлади, рўзғорни бемалол бошқаради. Ошхона ишиниям эплайди.

– Сен эр қилмайсанми? – деди онахон. – Модомики Равшанбекни уйлантириш ниятинг бўлса, сен ўзинг унга лойиқ хотин бўласан.

– Йўқ, – дедим мен. – Мен унинг опаси бўламан.

Равшанбекнинг қаршиликка қарамасдан Гулсанам исмли сулув қизга уйлантирдик. Никоҳ тўйининг қирқинчи куни келинни, куёв болани, онахонни ёнимга чақиртирдим-да, ҳисоб дафтарларини, давлат солиғи, электр ҳисоблагич ва бошқа ҳужжатларни олдига қўйдим. Пул ва бошқа ҳужжатлар турган сейф калитини онахонга топширдим.

– Нималар қилаяпсан она қизим, – деди онахон йиғлаганича.

– Опажон! – деди Равшанбек бўйнимдан кучоқлаб йиғлаб, – опамни қайта топдим деганда, бизни ташлаб кетаркансиз-да!

– Мен опалик вазифамни бажариб бўлдим, – дедим мен. – Йиғлама Равшанжон!

– Опажон! – дерди келин бола, оёғимга йиқилиб йиғлаганича.

Мен келинга қараб:

– Гулсанамой! Сени не умидлар билан келин қилдим! Сочинг супурги, қулинг косов бўлсин! Токи тирик экансан, мендек бахти қора, ғариб опангни юзини ерга қаратмагин! – дедим. – Мени ўлим чангалидан қутқариб, марҳума қизи Гулбаҳоройни ўрнида қизим деб билган художўй бева аёлни онам деб билгин. Менга сўз берасанми?!

– Ҳа, опажон, сўз бераман! – деди Гулсанам.

– Билиб қўй! Шу хонадондан бирор нарса олмасдан чиқиб кетаяпман.

Мен уйдан чиқиб кетдим... Икки йил олдин мени тоғамниқидан ўғирлаб, номусимни поймол қилган ғаламисларни изидан одам қўйган эдим. Арава

ёллаб, қоронғу кечада душманним макони ёнига келиб, аравадан тушдим-да, шумшайиб утириб олдим. Кўп ўтмай ўттиз ёшлар чамаси норғул киши эшик очиб:

— Сизга ким керак? — деди.

— Кўчмоқчи эдик, аравакаш аканинг уйи шуми? — деб сўрадим мен.

— Ҳозир. — деди-да, эркак киши кириб кетди.

Дарвоза очилиб, қаршимда менга таниш душманним чопонини елвагай ташлаб, ҳайрат ва ҳавас билан паранжидаги аёлга — менга қараб турарди.

— Мен келдим, — дедим-да унга яқин келиб, солланиб турган қорнига пичоқ урдим.

— Мени танидингми?! — сўрадим секингина.

У инграганича бош ирғади. Кейин қорнини чангаллаганича йиқилиб тушди.

Мен жаҳаннам азобини чекаётган душманним устида тик турардим. Рақибим бор кучини жамлаб, жуда секин товушда:

— Онажон! — деди-да, кейин оғриқдан тўлғанаверди.

Мен қасосимдан маст бўлиб, душманнимнинг қон қусаётганига қараб тураверибман.

Дарвоза эшиги очилиб, ўша киши чиққанини сезмабман. У чинқириб дод солди. Воқеадан огоҳ бўлган қўшнилари тўдалашиб, кимдир мени юзимга мушт туширди. Кўзимдан олов чиқиб, бурнимдан шилимшиқ нарса отилиб чиққанини биламан, бошқасидан хабарим йўқ. Қамоқхона камерасида ўзимга келдим.

Тергов уч ой давом этди. Қасддан одам ўлдирган дейишиб, ўн икки йил қамоқ жазоси сўрашди.

— Терговга қайтарилсин! — деди суд раиси болғасини столга уриб. Яна тергов бошланиб, терговчи оёқ тираб бўлган воқеани айтиб беришимни талаб қилди.

Шунда мен:

– Сиз ишонмайдиган латифани айтишимдан не фойда? – дедим мен.

– Айтасан! – деди терговчи.

– Мен у иблисни ўлдирдим, аммо сиздан биргина илтимосим бор.

– Айт! – деди терговчи.

– Айтингчи, мен пичоқлаган мараз неча кун жон бера олмай азоб чекиб ётди?!

– Эҳ Роҳила, айтадиган бўлсам, уч кун азоб чекканмиш, ўлгандан кейин унинг башараси инсонга эмас, қандайдир бир махлуққа ўхшаб қолганмиш. Хурсандмисан?!

– Раҳмат сизга, – дедим мен.

– Роҳила Раҳим қизи, «Мени ўғирлаб олиб кетиб, саккиз кеча-кундуз ертўлага қамаб, азоблаган кишини ўлдирдим, десанг, бундай латифага ишонадиган инсон топилмайди», деб ўйлаган бўлсанг керак, шундай эмасми?

– Ҳа, шундай! – дедим мен. – Бундай латифани қандай қилиб тўқиб менга айтдингиз?! – дедим мен.

Терговчи тоғамни, яқинларимни топди, улар тергов беришди, мени ўлим чангалидан қутқарган яхши одамларни ҳам топди, улар ҳам тергов беришди. Ярим тунда ўғирлаб кетишиб, номусимга теккан кишилардан иккинчисини ҳам ушлаб қамоққа олди. Мени ўғирлаб олиб кетган кимса билан юзлаштирди.

– Орадан қарийб уч йил ўтиб, танирканманми? – дедим мен.

– Танийсан! – деди терговчи. – Олтмиш ёшли кампир онанг, сенинг онахонинг маҳкама эшигида йиғлаб ўтирибди. Сен ўз-ўзинга оғир жазо сўраб олаяпсан, – деди менга. – Сендан илтимос, «Мени

уриб, эсимни кетгазиб олиб келди, билагимдан ушлаб, уйига тортганида, ичига пичоқ тиққанганимни ўзим ҳам билмай қолдим», дегин. Шундай десанг, енгилроқ жазо беришади.

— Йўқ! — дедим мен. — Бундай бўлгани йўқ!

Кейин суд мажлисида бўлган воқеаларни айтиб бердим. Гувоҳлар сўроқ қилинди. Қўш от қўшилган аравада мени олиб кетаётганларини кўрган кишилар гувоҳлик беришди. Эсенбой қилган жиноятини тан олди. Мен пичоқлаган Қўшоқбой ўлими олдида ҳамтовоғи Эсенбойни сотиб қўйган экан. Бу жиноятни очиш учун терговчи Эсенбой ва бошқа нашавандларни қамаб қўйиб, яхшилаб дўппослаган экан.

Суд раиси столга болға урди.

Эсенбойга ўн йил, менга олти йил қамоқ жазоси тайинланди.

— Қамоқхоналарда уч йил ўтирдим, уч йилдан сўнг эса мени шартли озодликка чиқаришди. Менинг илтимосим қондирилиб, денгиз бўйи ўлкасида эркин фуқаро сифатида ишлашимга рухсат этилди. Нуфузли ресторанларда ошпазликка ёлландим. У ерда уйғур таомларини тайёрлаб, раҳбарлар назарига тушдим.

Район раҳбари менга шаҳар марказидан уч хонали уй олиб беришга ёрдам берди. Азиз меҳмонларга тансиқ таомлар тайёрладим. Менга яхшигина маош тайинлашди. Бўш вақтларимда илтимос қилган кишиларнинг ўн-ўн беш кишилик дастурхонларига уйғур, лозим бўлганда, хитой таомларини тайёрлардим. Ҳаётимнинг ажойиб саҳифалари очилган эди. У ерларнинг қиши, ёзи роҳатбахш, денгиз яқин бўлгани учун табиати жуда гўзал бўлади. Турли хил дарахтлар, уларнинг шоҳларида олмахонлар сакраб

юраркан, имлаб чақирсанг, ёнингга келиб, кўлингдан дон ейди. Одамлари кийинишда, муомалада маданиятли эканлар.

Ёз кунларининг бирида нуфузли кишилардан бирининг дала боғида меҳмонларга уйғур таомларини тайёрлаб, дастурхонга тортиш учун мени таклиф қилдилар. Ўша кечаси Неъмат Азбархўжаевич билан танишгандик. Кейинчалик турмуш қурдик.

Синглим Нодирахон, менинг ўтмишимда рўшнолик кунлар бўлгани йўқ.

Тасаввур қилгинки, эндигина очилаётиб, тонг шамолида товланаётган, шабнамга тўйинмаган атиргул гунчасини унинг гўзаллиги сабаб узиб, тўйиб ҳидлаб, йўл четига улоқтириб ташладилар. Менинг тақдиримда шу атиргул қисмати битган экан. Менга фарзанд кўриш насиб этмади. Аммо мен инсонлик қиёфамни, аёллик хусусиятларимни сақладим.

— Опажон, кўрқиб кетаяпман! — деди Нодира. — Наҳотки менинг тақдиримда ҳам сизнинг қисма-тингиз битган бўлса?!

— Йўқ, синглим, сен бахтли бўласан, — деди Роҳила. — Ёмон нарсалардан, эркаклар хушомадидан сақланган аёл зотига ҳеч бир бало яқин кела олмайди. Энг муҳими, аёл киши бошқалар кўлида кўғирчоқ бўлишдан сақланиши керак! Инсон келгусида содир бўладиган бахтли ёки бахтсиз воқеа-ҳодисалардан беҳабар қолаверади. Воқеа ва ҳодисаларни қалб сезади, аммо бирор чора кўришга ожиз қолаверади.

— Опажон, — деди Нодира. — Сиздан бир нарса сўрасам, дегандим.

— Сўрайқол жоним, — деди Роҳила кўз ёшларини артиб.

— Ўзингизни қийнаб тунги ошхонада ишлаш, ҳар дақиқа, ҳар бир ўтган кунингизни хавф-хатарга қуишга сабаб нима?

— Бу менинг тақдирим бўлса керак, — деди Роҳилахон жилмайган бўлиб. — Тақдир йўлидан четлашга уринманг, баттарроқ хатарли сўқмоққа кириб борасан киши.

— 2 —

Орадан икки йил ўтди. Роҳилахон эри билан денгиз бўйи ўлкасига саёҳатга кетди. Эндиликда Нодирахон қовоқхонанинг эгаси. Қўл остида Сонияхон, Раҳим ака ва шофёр Мустафоқул, яқинда ишга олинган Жамила исмли ёшгина, чиройли аёл ишляпти. Роҳилахоннинг кабинетида иккита эмас, учта телефон аппарати ишлайди. Нодира қовоқхонанинг эгасини танимайди. Уни ҳеч қачон кўргани йўқ. Белгиланган соатларда қўнғироқ бўлади. Юқоридан, яъни бошлиқдан буйруқ бўлганида ошхона саранжом-саришта қилиниб, ишчиларга кетишга рухсат этилади. Раҳим ака билан Сонияхон хизматини давом эттираверадилар. Ташқарига ва ичкарига махсус кишилар хавфсизликни таъминлаб бўлганларидан кейин бошқа шаҳарлардан келган ва маҳаллий бой қиморбозлар қимор ўйинини бошлаб юборадилар. Сонияхон билан Раҳим ака оёққа туриб, хизматда бўладилар.

Тонгда ҳамма кетиб бўлгач, махсус кишилар пул ва бошқа масалаларни ўзлари ҳал қилади. Ошхона ва тунги клуб хизмати учун бериладиган харажатлари Нодирахонга берилади. Белгиланган пулдан ошиқчасини ошпаз ва официант қизга мукофот тариқасида ҳаля қилинади. Қолган қисми турли харажатларга, анчагина қисми Нодирахоннинг ҳисобига қолади. Ҳамма кетиб бўлганидан кейин Сонияхон яхшигина

стол тайёрлайди. Столда эндигина узилган атиргуллар чинни вазага қўйилади.

Кунлар ойларни қувлаб ўтаверди. Нодирахон кун сайин ойдек очилиб, эркак зотини ўзига оҳанрабодек тортадиган, мижозларнинг хушомадларига ширингина табассум ҳадя қилиб, «узр, рухсатингиз билан», деб бедана юриш қилиб, мезбондан узоқлашар эди. Роҳилахоннинг лавозимида ишлаганига икки йил ўтмасдан автосалондан янги «ЛАДА» автомашинасини отасининг номига ҳужжатлантириб ҳам олди.

Шаҳардан гараж олиб, сақлаб қўйди. Роҳилахоннинг уйини катта маблағ сарфлаб, таъмирлатди. Нодирахон кийинишда, юриш-туришда шаҳарнинг энг нуфузли хонимларидан кам жойи йўқ. У хизматдаги «Волга» автомашинасида юради. Ота маконига камдан-кам борарди. Ота-онасига совға, кийим-кечак олиб бориб, дугоналари, дўстлари билан дийдор кўришарди.

— Сен қорангни ўчирмасанг, — деди Жаббор деган акаси тишларини гижирлатиб. — Нақ чавақлаб ташлайман!

— Ақлдан оздингизми, ака?! — деди Нодира ҳайратдан ёқа ушлаб.

— Сен бузилиб кетгансан! — ака синглиси юзига тарсаки тортди. — Ҳозироқ қорангни ўчир!

— Ов Жаббор! — деди ота. — Тентак, нималар деб валдираяпсан?! Ўз синглингга тухмат қилиб, бор худони йўқ деяпсан, ит қопгур!

— Жувармарггина ўлсин! — деб она ҳам ер тепиб қарғай бошлади. — Ўқиш қолиб кетиб, ҳаром-харишдан пул топиб, бизага совға олиб келаяпти, оғзингдан қонинг келгур! Совғанг билан қўшмозор бўлгур, кетсин!

Нодира йиғлаб, ҳайратдан эсини йўқотган ота бўйнидан қучоқлади:

– Отажон, не кунларга қолдим!

– Қизим, Нодирагинам, қўзичоғим, мени ҳам ўзинг билан олиб кет ёки бечора отангни лаҳадга кўмиб, кейин кетақол! – дерди ота қизини бағрига босиб йиғларкан.

Жаббор тентак қутирган итдек ириллаб, ёнидан пичоғини чиқарди:

– Сўяман! – деб бақирарди.

– Қўй ўғлим, бу мегажинни сўйиб қамалиб кетма! – дерди она.

Эшикдан Фаффор кириб келди ва мижаронинг сабабини англаб:

– Ака, сиз ростданам жинни бўлибсиз! – деб Фаффор акасининг қўлини қайириб пичоғини тортиб оларкан. – Ифвогар хотинингизни гапига кириб, ўз синглингизга пичоқ кўтарасизми?! Уят-ей!

Мижаро авж олиб, қўшнилари, маҳалла оқсоқоллари, ҳатто участка инспектори кириб келди. Нодира йиғлаб йўлга чиққанида, отаси Тўқбой бобо ҳам таёғига суяниб, қизи билан йўлга отланди.

* * *

Нодира отаси билан дўкон айланиб, кийимлар, кўйлак ва костюм-шим, туфли сотиб олди.

– Қизим, – деди ота, – нималар ўйлаб топаяпсан?

– Отажон, сизни бир кийинтираман, – деди Нодира кулган бўлиб. – Кейин сартарошхонага кирамиз.

Уйга келганларида, ота ҳайратдан:

– Қизим, бу ростданам сенинг уйингми?

– Опахонимнинг уйи, – деди Нодира. Ўзи дастурхон ёзиб, чой қўйди. – Ота, сиз чой ичиб ўтира туринг, мен ваннага сув тўлдириб, сизни яхшилаб чўмилтириб қўяман.

— Қизим, ундай қилакурма, хафа бўламан-а!

Нодира ваннага сув тўлдириб:

— Ота, қани бир мазза қилиб чўмилиб чиқинг. Лўнги киясиз, қани бўлақолинг! — деди Нодира.

Отаси етмишни қоралаб, умрида биринчи марта яхшилаб ювиниб, яп-янги либосларни кийиб олди.

— Қизим, ҳаммаси яхши бўлдику-я, фақат онангни йўқлиги бироз хафа қилапти.

— Хафа бўлманг. Ҳали кўп яшайсизлар, — деди Нодира. — Эртага «Қашқадарё соҳили» санаториясида ўн беш кун даволаниб, дам олиб келасиз, кейин ўйлаб кўрамиз.

— Қизим, бу гапларни қўй! — деди ота. — Тўқбой бобо бўлмаса, колхоз гаражини ким қўриқлайди?!

— Қўриқлайдиган одам топилади, — деди Нодира. — Ҳар йили сизга ётиб даволанишингиз учун яхшигина санаторияга йўлланма беришлари керак эди. Сизнинг номингизга машина олиб қўйганман. Фаффор акам права олса, сизни миндириб олиб юради.

— Қизим, мен хуфтонни ўқиб олай, — деди ота.

Тўқбой бобо пахта ҳиди анқиб турган оппоқ кўрпа-тўшакда, бош қўйганда ботиб кетадиган пар ёстиқда ётиб, калима ўқиб улгурмай уйкуга кетди. Эрта саҳарда бомдод намозига тараддуд қилган ота нимадан иш бошлашни билмай туриб қолди.

Нодира отасига ҳамма шароитларни муҳайё қилиб, ошхонада нонушта тайёрлади. Эндигина тандирдан чиққан патир нон, чинни косада қаймоқни кўриб ота:

— Қизим, Оловуддиннинг сеҳрли лампаси борми, дейман.

— Сиз намоз ўқиётган вақтда, — деди Нодира, — нонни ҳам, қаймоқни ҳам олиб келишганди.

— Қизим, санаторияда яхшигина дам олдим, яхши одамлар билан танишдим, уларнинг суҳбатларида бўлдим. Энди менга рухсат бер. Ичим қизиб кетаяпти, қишлоққа бормасам бўлмайди? — деди Тўқбой бобо қизини дуо қилиб.

Тўқбой бобони катта йўлда машина тўхтатиб кузатиб қўйган Нодиранинг кўнгли бузилди. Йўлдан четга чиқиб, хумордан чиққунича йиғлади.

Орадан ойлар ўтди. Қишнинг узун кечаларидан бирида, тонг чоғи Нодира туш кўрди. Тушида: «Қоронғу кечаси кимсасиз хилват жойдан ўтаётганида қопоғон итлар қувлаганмиш. Қочишга уринса оёқлари унинг амрига бўйсунмай, секин, жуда секин ҳаракатланиб, итлар етиб олиб, унга ташланганмиш. Нодира ёрдамга чақирса товуши чиқмасмиш. Итлар унинг уст-бошини йиртиб, ёмғирдан кўлоб бўлган лойқа сувга босиб, кўкрагига оёқ қўйиб, ириллармиш. Итнинг башараси гоҳо итга, гоҳида бадбашара инсон қиёфасида кўринармиш».

Нодира уйғониб, ётоқхонасида ётганини англаб етса-да, итларнинг тўхтовсиз акиллашини, кўкрагига оёқ қўйиб, таҳдид қилаётган ҳолатини кўрарди. «Худога шукр, туш экан», хаёлидан кечди Нодирани.

Нодира ишхонасига келиб, ҳеч ким билан сўрашмасдан кабинетига кириб келди, устки кийимларини ечмасдан креслога ўтириб олди-да, телефон рақамларини терди.

— Тинчликми? — деди қиёфаси йўқ раҳбар. — Нега бевақт кўнғироқ қиляяпсан?!

— Тобим йўқ, — деди Нодира. — Шифохонага ётмасам бўлмайди.

— Гапни кўпайтирма! — деди телефондаги овоз. — Бу тун омадли бўлади!

«Башарангни кўрмасам ҳам, қаттол киши экан-лигингни биламан, майли, не бўлса тақдиримдан кўраман», деб хаёлидан ўтказди Нодира.

Тунги ўн иккида соат занг урди. Қимор ўйини бошланди. Нодира кабинетида қаторасига қўйилган телефон аппаратларидан кўз узмай, туши таъбирини ўйлаб ўтирибди. Соат миллари тунги бирни кўрсатди ва қисқагина занг урди. Қизил рангли телефон аппарати титраб, жириглади.

— Эшитаман! — деди Нодира.

— ОБХСС босади, — деди қиёфаси йўқ одам товуши телефондан туриб. — Тезда тайёрланиб, кутиб олинг!

Нодира гўшакни қўйиб, иккинчи телефон гўшагини кўтарди.

Уч дақиқа ўтар-ўтмасдан қимор ўйини тўхта-тилиб, Нодиранинг кабинети орқали ўтадиган туйнукдан ҳамма чиқиб улгурди. Аммо оёқ остида тўзғиб ётган карта колодалари, пул белбоғлари, ичилмаган коньяк шишалари, рюмкалар ва бошқа далилий ашёлар қолган эди.

Кўзлари чақчайган, боқилган итлардек семиз, плашли кишилар сейфларни, эшикларни муҳрлаб, Нодирани қўлига кишан солди. Шу куниёқ Нодира яшаб турган Роҳилахоннинг уйида тинтув ўтказилиб, эшигига муҳр босилди. Отасининг номидаги «Лада» автомашинаси ҳам махсус жойга олиб бориб қўйилди.

Тергов-суриштирув ишлари уч ой давом этди. Нодирага икки йил, Сонияхонга бир йил қамоқ жазоси тайинланди.

Ўша куни Мустафоқул вақтида жуфтакни ростлаб қолди. Шунинг учун қамалмай қолса-да, гувоҳ сифатида бир йил мобайнида суд, тергов идоралари эшигида сарсон-саргардон бўлиб юрди. Мўъжазгина

ошхона эшикларига зилдек қулфлар осилиб, сургуч муҳр босилди ва ишхона ўз фаолиятини тўхтатган эди.

* * *

Таҳририятда мақолаларим устида ишлаб ўтирган-нимда мени телефонга чақиришди.

— Самадов эшитади, — дедим.

— Эҳсон ака, мен касбдошингиз Нодир Тошма-товман. Эсладингизми?

— Ҳа!

— Роҳилахон ҳақида яхшигина лавҳа ёзгансиз, шундайми?

— Ҳа!

— Унинг синглиси Нодирахонни яхши танирсиз?

— Ҳа!

— Нодира оғир аҳволда, Роҳиланинг манзилени билсангиз, унга хабар берарсиз, демоқчиман.

— Тезроқ айтақолинг! — дедим мен. — Нодирага нима бўлибди?

— Нодира «реанимация»да ётибди. Манзилени ёзиб олинг!

Мен тезгина Нодира ётган шифохона манзилени ёзиб олдим-да, бош муҳаррир ҳузурига кириб, Самарқанд шаҳрига бориб келиш учун руҳсат сўрадим.

Орадан тўрт соат ўтмасдан Нодира ҳаёт учун курашаётган шифохонадаги «реанимация хона»сида ҳозир бўлдим. Бош врачни излаб кабинетидан топа олмадим. Ўз ҳолига ташлаб қўйилган бемор кўп қон йўқотиб жон таслим қилиши, қотиллик ошкор бўлишини истамайдиган қотиллар ўлдириб кетишлари мумкин эди.

Мен милиционерлар қаршилигига қарамасдан, обком секретари кабинетига бостириб кириб бордим. Эшикни очишим билан орқама-орқа изимдан милиционерлар ҳам кириб келишди ва мени судраб

олиб чиқиб кетишга ҳаракат қила бошладилар. Обком секретари қўриқчиларига қараб олди-да, қўлини пахса қилиб, кетишга амр қилди.

— Келинг! — деди обком секретари ўрнидан туриб мени қарши оларкан.— Бирор муаммо борки, шошилинч кириб келдингиз, марҳамат, ўтиринг, ўртоқ..

— Узр, — дея миннатдорчилик билдирдим-да, хужжатимни узатдим. — Ҳар бир раҳбарни ўнлаб милиционер қўриқлайди, кўчадаги аёлларни ушлаб, куппа-кундузи безорилар тунаб кетсалар-да, шўрликларни қўриқлаш ҳеч кимнинг ҳаёлига келмайди! — дедим мен, ўзимга кела олмай, энтикиб нафас оларканман.

Раҳбар кулиб, менга чой узатди. Мен ўрнимдан туриб у кишининг қўлидан пиёлани олдим.

Кейин қисқача қилиб муаммони тушунтира кетдим. «Тиббий ёрдам, дори-дармонлар, яхши мутахассислар ёрдами кераклигини, бошқалар айби билан шундоғам ҳаёти жаҳаннамга айланган инсон ҳаётини сақлаб қолиш учун, сизнинг ёрдамингиз керак. Илтимос, шу бахтсиз инсоннинг ҳаётини сақлаб қолишга ёрдам беринг», — дедим мен.

Обком секретари тугмачани босди. Кириб келган ёрдамчисига:

— Тезда шифохона бош врачини, милиция бошлигини, прокурорни чақиртиринг. Унгача реанимация врачларига телефон қилиб, бемор қизни назорат остига олишларини айт, борақол! — кейин менга юзланиб:

— Жиноятчилар қўлга олинади, қизнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун барча чора-тадбирлар кўрилади, — деди қатъий, кейин: — Дарвоқе, бечора қиз не гуноҳи учун қамалган? — сўради раҳбар.

— Қимор ўйини чоғида қўлга олинган. Аслида кимнидир қўлида қўғирчоқ эканлигини билмай, битта «тадбиркор» бошқараётган тунги клубда расмий равишда раҳбарлик қилган. Самарқанд шаҳридаги ип йигирув фабрикасида ишлаб, тунда ишдан қайтаётган чоғида безорилар машинага солиб, қиз бечорани номусига текканлар. Кейин бўлса пичоқлаб кетишган. Бир бегона киши тиббий ёрдам чақириб, милицияга телефон қилибди, ўзини таништирмаган. Кўп қон йўқотиб, ўлим билан курашаётган қизни шифохонага ётқизишиб, ўз ҳолига ташлаб қўйганлар. Бўлган гап шу.

— Қайси меҳмонхонага жойлашдингиз? — сўради обком секретари.

— Шифохонада бўламан, — дедим мен.

— Бемор қиз қонун ҳимоясида, — деди раҳбар. — Сизни бўлса меҳмонхонага жойлаштиришади, бема-лол дамингизни олаверинг.

Раҳбар ўрнидан турди. Мен у кишига миннатдорчилик билдириб, терлаб-пишиб қабулхонага чиқдим. Қабулхонада яхши боқилган, савлатли, олифта кишилар раҳбар қабулига киришга шайланиб тургандилар.

Шу кун ва тун оёқда турдим, овқат ҳам тотмадим. Тонг чоғи шифохонанинг реанимация бўлими ёнида машинам кабинасида ётиб, кўзим илинган экан, мени уйғотишди.

— Нодира Тўқбоева ўзига келди, аҳволи яхши, — деди ҳамшира аёл.

— Яшайдими? — сўрадим уйқули кўзларимни уқалаб.

— Операция уч соат давом этди, — деди ҳамшира. — Ўктам қиз экан; яшайди, хотиржам бўлаверинг.

— Бунга яхшигина атир сотиб оларсиз, — дедим-да, ёнимдан битта ўнталик пул олиб, узатдим.

— Қўйинг, — деди аёл. — Олмайман!

— Бу суюнчи, олаверинг, — дея мен пулни аёлнинг чўнтагига солиб қуйдим. — Курсам бўладими?

— Терговчиларни ҳам киритишгани йўқ, — деди аёл. — Бемор ухлаши керак.

— Ўртоқ Самадов, — деди обком партия умумий бўлим мутахассиси.

— Эшитаман, — дедим мен ҳам табассум билан.

— Сизга айтадиган хушхабарим бор!

— Айтинг! — дедим мен.

— Жиноятчилар қўлга олинди, номаълум шахс қўнғироқ қилиб, машина номерини, жиноятчилар ҳақида тўлиқ маълумот берибди. Мутахассислар олиб борган тадқиқотлар хабарчи берган маълумотларга мос келган бўлса керак. Беморнинг аҳволи яхши. Бирор жойда нонупта қилсак, йўқ демассиз?!

— Йўқ демасдим, аммо қувонишга эрта эмасмикин?! — дедим мен.

— Кетдик, — деди у. — Сизнинг машинангизни менинг шофёрим олиб кетади.

— Аввал Владивосток шаҳри билан алоқа боғласак, дегандим.

— Гап бўлиши мумкин эмас.

ХОТИМА

Орадан бир йил ўтди. Ярим тунда телефон қўнғироғидан уйғониб, эринибгина гўшакни кўтардим.

— Бу мен, — деди ёқимлигина аёл киши товуши — Роҳилахонман. Яхшимисиз, кеннойим, жиянларим яхши юришибдими?

— Раҳмат, — дедим мен, — ўзингиз, оила аъзоларингиз яхши юришибдими? Нодира ҳам чопқиллаб юрибдими?

— Ёнгинамда тиржайиб турибди. Бизда ҳаво булутли бўлса-да, кун қиёмдан оғди. Ватанимизда об-ҳаво қандай?

— Осмонимиз мусаффо, салқин ва сокин тун, — дедим мен.

— Эҳсон ака, — деди Роҳилахон. — Сизга хуш-хабарим бор. Синглингиз Нодирахон турмушга чиқаяпти, гўшакни ўзига бераман, гаплашинг.

Телефон гўшагидан оғир-оғир тин эшитилиб, бироз вақт ўтиб:

— Оғажон! — деди Нодира, кейин хўрсиниб, гапира олмай қолди.

— Нодирахон! — дедим мен. — Табриклайман, қўша қаринг!

— Сиз келмасангиз, тўй бўлмайди, — дея олди Нодира, анча вақт ўтиб. — Қўрқиб кетаяпман, ёнимда бўласиз-а? Хўпми, оғажон?!

Роҳилахон гўшакни олиб:

— Куёв бола кичикроқ савдо кемасида капитан. Япония шаҳарларига бориб қайтади. Ёш, мард йигит. Исмоил Толмасбек, келганда кўрасиз, кеннойим билан иккалангиз учун авиачипталарга буюртма берганмиз. Келасиз-а?

— Насиб этса, — дедим мен.

«Опа-сингил бўлиб олишибди. Кўринишлари бири-бирига унчалик ўхшамаса-да, қадди-бўйлари, дунё-қарашлари, тақдирлари мунча ўхшаш бўлмаса? Ишқилиб омон бўлишсин», деган ўй хаёлимдан кечди.

А Д О Л А Т

Шифохонада ҳамма нарса оппоқ.

Оқ либос кийган жувон тўшакда тиззаларини қучоқлаганича қаршисидаги тумба устида турган уч-тўрт ёшлар чамаси жажжигина қизчанинг йиғлаб

турган тасвирига маъюс термулиб ўтирарди. Аёл ниҳоятда озгин, яноқ суяклари бўртиб, оқ оралаган қўнғир сочлари остидан қулоқлари супрадек диккайиб, кўзга ташланади. Ингичка қалам билан чизилган қошлари қўшилган жойда зигирдаккина қора холи пажмурда бўлиб кетганига қарамай, келишган қалди-қомати бир вақтлари унинг гўзал бўлганидан далолат бериб турарди. Узун киприклари остидан катта-катта шахло кўзлари ғамгин боқади.

Палатада ундан бошқа яна икки бемор бор. Улар нонушта қилгани чиқиб кетишган. Аёл атрофига боқиб ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, суратни бағрига босиб, унсиз йиғлади. Кейин суратни икки қўли билан тутиб, ўзидан узоқлаштирди-да, хаёлан у билан гаплаша бошлади: «Асалим, қандим, ёлғизгинам, қаерда бўлсанг ҳам омон бўлгин».

Унинг озгин елкалари титраб, тиниқ юзига маъсум кўз ёшлар юмалаб тушарди.

«Муттаҳам ўғрилар, мени ҳам сенга қўшиб ўғирлаб кетишса бўлмасмиди! Ҳеч бўлмаса сени бор-йўқлигиндан мен бахти қора онангни огоҳ қилишса кошкийди...»

Бўғзига тиқилиб келган фарёд тинка-мадорини қуритиб, бошқа гапира олмади.

...Мана, орадан неча йил ўтибдики, у сурат билан гаплашади. Унга тикиларкан, ич-ичидан хўрлик, алам ва чорасизлик борган сари уни адои тамом қиларди, қизалоғи эса ҳамон йиғлаганича муштчаларини кўзларига яқин қўйиб, гўё онасидан мадад сўрарди.

...У ҳамётоқлари қайтиб келишаётганини сезиб, суратни тумба устига қўйди-да, юзини ёстиққа бериб ётиб олди. Ҳамроҳлари «Адолат ухляпти», деб ўйладилар шекилли, тинчгина тўшакларига чўзилишиб, шивирлаб гаплаша бошладилар.

Адолат яна хаёлга берилиб, атрофдагиларини сезмай, ўтмишнинг порлоқ ва мавҳум хотираларига шўнғиди.

«Айтишларича, уни чақалоқлигида болалар уйига олиб келиб тарбиялашган. Ота-она меҳри қандай бўлишини билмай ўсди. Адолат гоҳо жилмайган, гоҳо ўқрайган тарбиячиларини яхши эслайди.

Ниҳоят мактабни битирадиган пайт ҳам келди. Энди ўз нонини ўзи топишига, ҳеч кимга қарам бўлмай, беминнат яшашига йўл очилаётганини ўйлаб қандай севинган эди ўшанда. Марҳум эри билан севишиб турмуш қурганлари-чи?! У билан бирга ўтган қисқагина умри юз йилга татийди. Афсус, эри оламдан бевақт кетди. Яшайверса бўлмасмиди?

Фарзанди туғилган кечаси эри бу ёруғ оламни тарк этганди. Ўшанда уни қанчалар интизор бўлиб кутаётганди. Эндигина дунё юзини кўрган, мурғакгина гўдагини бағрига босишга улгурмасдан ёмон хабар келди. Адолат оғир қайғудан лол бўлиб қолганди. Ҳатто, эрининг таъзиясига ҳам боролмади. Эрининг ўлганига ҳали ҳам ишонмайди, гўё у тирикдай. Мана мен, деб келиб қолса-я.

Йўқ. У энди келмайди. Унинг суяклари ҳам чириб, йўқ бўлиб кетгандир... Қабристон четидаги ғарибона қабр. Каримни ўша ерга қўйишган. «Мен касалхонада ётибман, қабр қаровсиз қолиб, ўт-ўланлар босиб кетгандир», деб ўйлади аёл алам билан. «Дарахтча қуриб, гуллар қовжираб қолгани аниқ. Эҳ, Карим!»

— Сенинг олдингда гуноҳкорман. — шивирлади аёлнинг лаблари. — Ёлғизгина зуриёдингни асрай олмадим!

Автомобиль ҳалокати сени ёруғ оламдан эрта олиб кетди. Қандай даҳшатли ўлим. Мана мен ҳам охирги кунларимни яшаяпман, шекилли. Кун сайин дармоним қуриб бораяпти.

Дардни енга олмаяпман. Ўшанда чақалоқ дунёга келганида мен ўладиган ҳолатда бўлган эканман. Афсус, сен билан сўнгги бор кўриша олмадим. Яқинда мен ҳам ёнингга бораман. Қиёматда дийдор кўришамиз, энди...»

— Адолат опа, дориларингизни ичинг.

Адолат оғир хаёллар гирдобида тонгга яқин уйқуга кетган эди. Қаршисида турган таниш қиёфани — дорилар солинган идишни кўтариб турган ҳамширани кўриб, қайтадан яна оғир аҳволини ҳис қилди. Нотинч ҳаётга қайтди. У бош ирғаб ҳамшира билан сўрашди-да, берган дориларни олди.

Кейин ҳамхоналаридан бири келтирган газетани олиб қарай бошлади. Газетадаги оқ халат кийган гўзал қизнинг суратига тикилиб қараб қолди. Суратдаги қизнинг шаҳло кўзлари, қалдирғоч қанотидек қийғос қошлари қўшилган жойдаги кичкинагина қора холини кўриб худди яшин ургандек бўлди. «Бу менинг ёшлик даврим эмасми? Йўқ, унинг устидаги либоси ҳамшираларники-ку!» Бирдан хаёлига келган ўйдан юраги тез-тез ура бошлади: «Бу қиз менинг қизим?!»

«Во ажабо, наҳотки менинг қизим бўлса? Эсингни йиғ Адол! Энгаклари Каримникига ўхшаб турибди. Лаблари меники. Агар оёғида сув тўкилиб куйган чандиқ сақланган бўлса, менинг болам шу».

Адолат ҳаяжондан энтикиб нафас ололмай қолди. Ҳамшира қизлар тезда ёрдам беришиб, уни ҳушига келтирдилар. У қувонганидан газетани бағрига босар, энтикиб, хириллаб нафас олганича, атрофдагиларга қараб бир нарса демоқчи бўлар, лекин гапира олмасди. Унинг ҳорғин кўзларидангина севинаётганини билса бўларди.

Ҳамхоналари атрофида парвона бўлишиб, унга сув тутишар, дори-дармон ичиришиб, дардига шерик бўлишарди. Адолат ҳаётида фақат ҳозир одамлар жуда кераклигини англаб етди. Бироқ у қалбида кечаётган севинчлар сароб эмасмикин, деган ўй хаёлидан кетмас эди...

Адолат хайрихоҳ одамларнинг маслаҳатига кўра ўзининг ёшлигида тушган суратини ва яқинда чоп этилган ҳамшира қиз суратини олиб, шаҳарга тушди. Шаҳар касалхонаси бош врач қабулига кирди.

Кенг ва ёруғ хонада оромкурсига сингиб ўтирган қирқ ёшлар чамаси, сочлари силлиқ қилиб таралган, кулча юзли хушбичим киши Адолатни очиқ юз билан қарши олди.

— Келинг, яхшимисиз, — деди бош врач қўли билан қатор курсилардан бирига ишора қилиб. — Ўтиринг.

— Раҳмат, — деди аёл унга илтижоли боқиб, сўнгра қўлидаги газета билан ўзининг суратини узатди.

Врач аёлга, кейин суратларга тикилиб туриб, ҳеч нарсага тушуна олмади шекилли, аёлга қараб:

— Хўш, хизмат? — деди жиддий оҳангда.

— Айтинг-чи, шу суратдаги қизларда ўхшашлик борми? — деди аёл.

Аёлдаги қатъийлик, унинг аянчли ташқи қиёфаси ва кечираётган ички туғёнларидан лол қолган бош врач, қаршисида тикилиб турган бечора аёлга сидқидилдан ёрдам беришни хоҳлади. Сўнг унга юзланди:

— Ўхшашлик бор, албатта. Бу суратлар сизники, десак хато бўлмасдику-я, бироқ сиз суратга ўн йиллар олдин тушган бўлишингиз керак. Негаки, устингиздаги кийимлар аёлларимиз орасида урф бўлганди. Газета эса, — у қўли билан газета чиққан вақтни кўрсатиб деди: — уч кун олдин нашр этилган экан, ҳайронман.

— Гап шундаки, Абдирашид ака! — деди аёл ўзини тутиб олиб, — ўн тўрт йил аввал Сабоҳат исмли қизимни йўқотиб қўйгандим. Ўшанда қанча қидирсак ҳам топа олмагандик. Шу давр мобайнида мен бормаган маҳкама, кўмак сўраб кирмаган идорам қолмади. Фам ютиб, даволаб бўлмас дардга чалиндим. Ёруғ дунёда шу қизалоғимдан ўзга ҳеч кимим йўқ. Мана ниҳоят газетада чоп этилган сурат менга қувват берди. Сиздан илтимос, қўлингизда ишлаётган Сабоҳат исмли қизда менинг йўқотган қизалоғимдаги белгилар бор-йўқлигини билиб берсангиз. Менинг қизалоғимнинг қошлари ўртасида кичкинагина қора холи бор эди. Бундан ташқари, чап оёқ тиззасидан сал юқорироғида қайноқ сувда куйган чандиқ сақланган бўлса, шубҳасиз, менинг ўғирланган қизим бўлиб чиқади.

— Яхши, — деди-да, бош врач тугмачани босиб, секретарни чақирди ва Сабоҳатни топиб келишни буюрди.

— Сиз фақат оғирроқ бўлинг, — деди бош врач аёлга. — Ҳалиги, исмингиз нима эди? Ошиқча гапсўз қилмасангиз ҳаммаси жойида бўлади. Хўпми?

— Менинг исмим Адолат, — деди аёл.

— Мен гапираман, савол бераман, сизга сўз берсам қисқа, лўнда-лўнда қилиб гапиринг, хўпми Адолат опа? Кўриб турибман, кўп қийналгансиз. На-чора, бардош бериш керак. Келишдикми?

— Келишдик, — деди Адолат миннатдор бўлиб. — Худо хайрингизни берсин.

Эшик очилиб, остонада хушбичим, қўнғир сочлари елкасига ёзиб ташланган, кулча юзли оппоққина қиз пайдо бўлди. У ўтирганларга разм солиб, салом берди.

— Келинг Сабоҳатой, — деди бош врач жилмайиб. — Ишларингиз яхшими?

— Раҳмат. Абдурашид Жўрақулович, — деди қиз.
«Ё тавба, — ўйлади бош врач, — қуйиб қўйгандек бир-бирига ўхшашади-я. Қошлари, қарашлари. қош орасидаги қора холи, овози, ҳатто шошилмай гапириши».

— Чарчамаяпсизми? — деди Абдурашид Жўрақулович. — Уйни соғинмадингизми? Дарвоқе, ака-укаларингиз бордир? Улардан хабар келиб туралми?

— Тинчликми ўзи, Абдурашид Жўрақулович? — деди қиз хавотирланиб.

— Хотиржам бўлинг қизим, — деди бош врач. — Дарвоқе, қаерликсиз?

— Чироқчи туманиданман, — деди қиз. — Отам, онамдан бошқа ҳеч кимим йўқ. Отам кекса, улардан бирор хабар борми, Абдурашид Жўрақулович.

— Йўқ, — деди бош врач. — Хотиржам бўлинг. Фақат айтинг-чи, шу ўтирган опа сизга танишми?

Қиз рўпарасида ўтирган озгин аёлга разм солди. Оқ сут берган онасидан ажралганидан буён орадан узоқ йиллар ўтган бўлса-да, вужудида оқаётган қонда кучли бир туғён кечди. Гўё Сабоҳат қаршисида жуда ҳам таниш, жуда ҳам яқин инсони ўтиргандек ҳис қилди. Лекин ораларида ўтиб бўлмас гов бордек туюлди.

Адолат бош врачга берган сўзини эслаб, ўзини аранг босиб ўтирарди. Қаршисида турган гўзал ҳамшира қиз ўзининг қизи эканлигига шубҳаланмасди.

У қизнинг ўзига қадалган шаҳло кўзларига боқаркан, бу кўзларда умидсизликда ўтган азобли йилларига хотима берадиган бир учқунни кўришни истарди.

— Йўқ, — деди қиз эшитилар-эшитилмас. — Бу кишини қаердадир кўргандекман, лекин, тўғриси, танимайман.

келган номаълум кишилар унга қизчани олтин бараварига сотиб кетган десалар-да, ҳеч ким бу гапларни исботлаб бера олмасди.

Адолат вилоят ички ишлар бошқармасига ёзган шикоятига: «Сизнинг давойингиз асоссиз деб топилди. Сабоҳат исмли қиз Сайфи Норқуловнинг фарзанди эканлиги исботланди», деган жавоб олди.

Адолат чора излаб яна шикоятлар ёзди, яна жиноий иш қўзғатилиб, тергов, суриптирув ишлари олиб борилди. Лекин Сабоҳат исмли қиз Сайфи Норқуловнинг қизи бўлиб, қизнинг Адолатга ўхшашлиги ва унинг исми, чап оёғида куйган чандиқ излари тасодиф, деб ҳукм чиқарилди.

Адолат билан қизни терговчи юзма-юз қилиб сўроқ қилганида қиз: «Одам одамга ўхшайди-да, хола, мени тинч қўйинг», деб муштипар аёлнинг умидларини сўндираёзди.

Адолатнинг кунлари интизорлик билан ўтар, нафаси қисиб, юраги санчишига қарамай олган арзимаган нафақасини дори-дармонга, ўзи туққан қизалоғи ўзиники эканини исботлаш учун йўл харажатига сарфларди. Кам уйқулик, кам овқатланиш, беморлик тинкасини қуритиб тез-тез шифохонага тушиб турарди.

Маҳкамалар эшигида йиллаб адолат излаб топа олмай, ҳамма нарсадан кўнгли совиди. Эндиликда умри ботиб бораётган қиш қуёшидек нурсиз, мазмунсиз туюларди.

Агар шошилмаса ёлғиз фарзандидан дарак тополмай, армон билан шифохона тўшагида ўлиб кетишига кўзи етди.

Қизини ўғирлаб, бир умрга онани боласидан ажратган муттаҳамни жазолашга шошилиши керак. Акс ҳолда эртага кеч бўлади.

«Менга фарқи йўқ, — ўйлади у. — Шифохонами, қамоқхонами, қаерда ўлсам ҳам барибир эмасми?» Аёл охирги кучини тўплаб, сўнгги ҳал қилувчи курашга отланди.

* * *

Ҳавода қилт этган шабада йўқ. Ҳатто дарахтлар ҳам кишиларни жазирама саратон иссиғидан сақлашга ожизлик қилаётгандек тутақиб кўринади. Садақайрағоч остидаги супага қип-қизил гиламлар, адрас кўрпачалар тўшаб тапланган. Қирмизи пиёлада хушбўй кўк чойни хўриллатиб ичаётган киши оппоқ сочиққа юз-кўзларидаги терни артиб, қат-қат кўрпачаларга ёнбошлади.

Бу одам Сайфи Норқулов. Рўпарадаги гиштин, кошинкор ўн хонали уй ҳам, айвон тагидаги яп-янги «Волга» ҳам, атрофи уч одам бўйи пахса девор билан ўралган, хил-хил меваларга тўла боғ ҳам, анвойи антиқа балиқлар сузиб юрган мрамар ҳовуз ҳам унга қарашли.

Сайфи ака эсини танибдики, магазинчилик қилади. Айни пайтда дўконга қоровул. Авваллари оладиган маоши етмиш сўм эди, ҳозир ҳам унчалик кўп эмас.

Кези келганда улфатлар бўлса қиттак-қиттак отиб ҳам кўяди. Қоровул бўлганидан кейин бўш вақти бўлади-да. Шаҳарга тушиб, қамоқхонада ётган ошна-оғайниларга у-бу дегандек узатиб турадилар. Ҳам савоб, ҳам нафақаи рўзғор.

— Сабо! — чақирди Сайфи ака. — Ов Сабо!

— Ҳа, дадаси! — эридан анча бўйчанроқ, нозик-кина, кўнғир сочларини майдалаб ўриб елкасига ташлаб олган, башанг кийинган қирқ ёшлардан ошган аёл супа ёнига келиб тўхтади.

Сайфи ака шошилмай семиз, қизил бўйни ва устарада қиртишлаб олинган юмалоқ бошини сочиқ билан артди-да, хотинига қисиқ кўзларини қадади.

— Анави манжалақи шикоят ёзиб, яна жиноий иш кўзгатибди. Ўлиб ўлмайди, қолиб бизга тинчлик бермайди. — деди Сайфи ака кўлидаги пиёласини айлантириб. — Беш-ўн минг бериб кўйсакми, сен нима дейсан?.. Оёқни уқала.

— Ўзингизни ёғингизга гўштингизни қовурмас-микан? — деди аёл эрининг семиз оёқларини тиззалари устига олиб. — Ўша қилтириқдан яхшилик чиқмас-ов.

— Агар «юқори» аралашса иш пачава деявер, — деди Сайфи ака. — Олдинги тергов хулосалари, дўхтирлар ҳужжатлари, гувоҳларнинг кўрсатмалари — ҳамма-ҳаммаси Сабоҳат унинг қизи эканлигини, биз уни ўғирлаб олганимизни айтиб турибди. Пулнинг кучи билан бу ишни хас-пўшлаб келаяпман. Тергов органлари, прокуратура, суд менинг фойдамга ишлади. Бундан ташқари сен ҳеч қаерда ишламайсан, менинг оладиган маошим ўзингга маълум. Бу кошопа, «Волга», дов-доска пулга чақилсами, биз гуноҳкор бўлиб қолишимиз мумкин. Яхшиси кўп кетганни бири деб, ўша бахти қаро аёлга ҳам ўн-ўн беш минг сўм берайлик. Шояд чакаги ёпилса. Кейин бирорта пичоққа илинадиган куёв топиб, Сабоҳатни тўйини қилсак дейман. Хотин яхшилаб ўйлаб кўр!

— Даласи, — деди аёл тилла тишларини кўрсатиб, оғзидаги сақични оларкан, — дадажониси, гап бундай, ўртага одам кўйиб, берадиганингизни беринг. Тилидан тилхат ҳам олинг. Балодан ҳазар, ўша тинчиб кетса, кўнглимиз хотиржам бўларди.

Бўйни ва белидан занжирбанд қилинган, кўзлари кип-қизил кўппак таҳдидли ириллаб, ҳура бошлади. Сайфи ака безовталаниб хотинига қаради. Аёл туриб

лозим ва кўйлак этакларини тўғрилаб дарвоза томон солланиб юриб кетди. Сайфи ака мошгуруч соқолини силаб, тасбеҳ ўгирганича, хаёлга чўмди: «Зарифа офатижон эди бир вақтлар. Тугмади. Бунга-ку мен айбдорман, олтинлар, зеб-зийнатларни деб Зарифа ҳам бефарзанд ўтаяпти. Начора, Худонинг айтгани бўлади».

Зарифа супа ёнига қайтиб, эрига Адолат келганини айтди.

— Айт, кирсин, — деди Сайфи ака. — Ён-верида ҳеч ким йўқми?

— Бир ўзи шекилли.

— Одам юбор, — деди Сайфи ака. — Қишлоқни оралаб билиб келсин, яна битта-яримтани етаклаб келган бўлмасин.

— Хўп бўлади, — деди Зарифа.

Адолат келиб, супанинг бир четига омонатгина ўтирди-да, энгикиб нафас олганча уй эгасидан қайноқ сув сўради. Чинни косада келган илиқ сувни дори билан бир-икки хўплаб ичиб ўзига келди шекилли, Сайфи акага юзланди:

— Нега келдинг! — деди Сайфи ака норози оҳангда.

— Боламни берасан! — деди Адолат. — Тасбеҳ ўгирганингга ўлайми, бермасанг сен билан ҳисоблашаман!

— Бекорларни айтибсан манжалақи, қачон сен менга бола берувдинг?! Кет яхшиликча, йўқса ўлингини қопга солиб анави «Волга»нинг багажнигига тиқиб, гумдон қиламан.

— Ўлсам ўламан, лекин бу ишни ҳал қилмай бу ердан кетмайман! — деди аёл нафаси қисилганидан ҳансираб.

— Хўш, сенга яна нима керак? — деди тутақиб Сайфи ака. — Айт! Суд қоғозида бола меникилиги исботланувди-ку, қанжиқ!

— Сен ўша ифлосларингга пора бергансан! — деди аёл.

— Ҳали сен одил судни ҳам ҳақоратляяпсанми, манжалақи?! — деди Сайфи ака ғазаб билан. — Қилмишингга, гапирган гапингга жавоб берасан!

— Кўрамиз, сенинг пулинг кучлими ёки худонинг ғазабими, — деди аёл титраб-қақшаб.

Сайфи ака бирпас ўйланиб турди-да, хотинини чақирди. Аёл эрининг ишорасига тушунди шекилли, биров вақт ўтгач, газетага ўроғли пул олиб келиб, эрининг оёғи остига ташлади. Сайфи ака ҳошияси бузилмаган элликталик, юзталик пулларнинг бир дастасини Адолатнинг олдига қўйди ва ол деб унга ишора қилди. Адолатнинг ранги ўчди, нимадир демоқчидек дудуқланиб Сайфи акага юзланди-ю, бироқ томоғига ўпкаси тикилиб, энтикиб ранги оқарганича ҳушсиз йиқилиб тушди.

Зарифа югуриб келиб юзига сув сепганидан кейингина ўзига келиб анча вақт атрофга маъносиз тикилиб турди-да, сўнгра бор кучини йиғиб душманига ташланди. Унинг қоп-қора қоқ суяк, омбурдек бармоқлари Сайфи аканинг томоғидан маҳкам қисиб олганди. Сайфи ака бор кучи билан аёлни дўппослар, уни ўзидан итарарди. Лекин томоғи тобора кучлироқ сиқилиб, у ўлим талвасасига тушиб қолди, хириллаб нафас ола бошлади. Зарифа чинқириб, ёрдамга чақирганидан сўнг қўшнилар етиб келиб Сайфи аканинг жонига оро киришди. Сайфи ака қорайиб кетган томоғини ушлаб, ўзини ўлимдан қутқариб қолган қўшниларига миннатдорчилик билдирарди. Адолат эса тинмай жавраб

Сайфи акани қарғарди. Қўшни йигит Адолатни ерга босиб турмаса яна бирор кори-ҳол юз бериши аниқ эди.

Воқеа устига келиб қолган Сабоҳат югуриб келиб, Адолатни босиб турган йигитни туртиб юборди:

– Қоч бадбахт. Кучинг шу бечорага етдими?! – деди у йиғи аралаш. – Бу менинг оқ сут берган онам-ку!

– А-а! Ҳали шунақами?! – деди Сайфи ака ақлини йўқотиб.

– Туринг, онажон! Етар азоб-уқубат чекканингиз, – деди қиз ожиз ва нимжонгина онани кучоқлаб. – Энди ҳеч кимга сизни хафа қилгани кўймайман!

– Қизим! – дерди Адолат фарзандини кучоқлаб. – Энди ўлсам армоним йўқ, ўлганимда мени эслайдиган одамим бор...

Йиғилган одамлар бир-бирини йўқотиб, шунча йиллардан сўнг энди топишган она-болага ҳайратланиб боқардилар.

С О Ҳ И Б А

Кеч куз. Чироқ ёғдусида олтин тусли япроқлар бирин-кетин музлаб, сирпанчиқ бўлиб қолган ерга тўкилади. Қор гардлаб турибди. Ўрикзор боғда якка-ёлғиз уй бўлиб, оқ губор қаъридан аранг кўринади. Унинг дарвозасидан қора соялар кириб-чиқиб турибди. Пальтосининг ёқасини кўтариб олиб, шляпасини бостириб кийиб олган ёш йигит ёнгинамдан ўтиб, атрофга қараб турди-да, уй томон йўл олди.

«Бу уй ошиқ-мошиқлар учрашиб, айш-ишрат қиладиган жой».

Машинамни ўт олдириб, печкани ёқиб қўйдим. Рация ишга тушиб, «Топширигимизни кутиб, дам олиб ўтиравер. Қабул!» Бошлиғим айтган сўзларни такрорлаб: «Сизни яхши тушундим. Қабул», дедим-да рацияни ўчирдим. Мотор равон ишлаяпти. Кабина яхшигина қизиб, таним яйради. Машина ойнасига тушаётган қор эриб кетаяпти, кўзим уйқуга кетганини сезмабман. Ён ойнани кимдир чертганидан уйғониб кетдим. Қарасам, ёшгина аёл машинанинг эшигини очишга уринаяпти. Эшикни очишим билан аёл ўтириб олиб:

— Ҳайданг! Бу ердан мени тезроқ олиб кетинг! — деб илтижо қила бошлади.

— Эй қиз, сиз адашдингиз, бу такси эмас, тушинг, — дедим.

— Ҳайданг! Тезроқ мени бу ердан олиб кетинг, деяпман! Ҳаётим хавф остида, барака топкур! — деди аёл, кўркүвдан титраб.

— Қаёққа!

— Уйимиз Ҳуснободда, ўша ёққа ҳайданг! Эримдан ярим соат олдин олиб борсангиз, менинг ҳаётимни сақлаб қоласиз! Энди тушунгандирсиз?

— Тушундим, — дедим-да, рацияни ишга туширдим.

— Сени эшитаяпман, қабул! — деди рациядан ҳамроҳим.

— Ҳуснобод билан шаҳар оралиғидаги бузилган кўприкка беш дақиқада етиб кела оласанми? Қабул! — дедим мен.

Машинамиз сирпанчиқ йўлдан катта тезликда бораяпти. Ҳамроҳим мен айтган сўзларни такрорлаб рация орқали:

— Ҳа, беш дақиқада етиб бора оламан, нима гап? Қабул! — деди.

– Бу жуда муҳим, ўша ерда мени кутиб тур!
Алоқа тамом. қабул, – дедим-да рацияни ўчирдим.

Волга сирпанчиқ йўлдан яхшигина тезликда кетаяпти.

– Эрим машина топиб йўлга чиққунича тахминан ўн дақиқа ўтади. Айланма йўлдан юради, дейлик. Унда, йўлнинг сирпанчиқ эканини ҳисобга олсак, бир соатда уйга келиши мумкин. Менга камида ярим соат вақт керак, – деди аёл.

– Тинчликми? – дея сўрадим мен.

– Бунинг тарихи узун, – деди аёл. – Ўлмайд қолсам, эртага ҳаммасини билиб оласиз.

– Яхши, – дедим мен.

Қор гардлаб турса-да, ҳаво ниҳоятда совуқ, дарахтлар олпоқ ниқобга ўралиб олган. Сойнинг нариги соҳилида яшил рангли «Волга» енгилгина ғубор оғушида бизни кутаяпти. Машинадан тушдим-да, аёлни қўлидан ушлаб, машинадан тушириб олдим. Олтмиш метр чуқур сой устидан ўтган, қадам босганда силкиниб турадиган хавфли кўприкдан ўта бошладик. Аёлнинг баланд пошнали этикчаси панд бериб, йиқилиб тушди-да, ўтириб қолди. Турғизиб кўйсам, яна йиқилиб тушаверди, уни кўтариб олдим-да, тахталари кўчиб ётган, сирпанчиқ кўприкдан кўрқа-писа ўтиб олдик.

– Машинадан туш! – дедим шеригим Қосимга.

– Эсинг жойидами? – деди Қосим ва машинадан тушди. Аёл шошилибгина орқа ўриндиққа ўтириб олди.

– Ўн дақиқада қайтаман, – дедим-да машинани тезлик билан ҳайдаб кетдим.

Аёл йўл кўрсатиб бораяпти. Ойнадан кузатиб бораяпман, аёл сумкасидан дафтарча олиб, шошапиша нималардир ёзиб, менга узатиб:

— Рақамингизни айтинг, — деди.

— Нимага керак? — дедим мен.

— Шунча ташвиш тортиб, ҳаётимни сақлаб қолишга ҳаракат қиляяпсиз, шундайми?

— Мен ҳали сизнинг ҳаётингизни сақлаб қолдим, деб айта олмайман, фақат сизнинг илтимосингизни бажардим, холос.

— Телефон рақамингизни айтинг!

Мен айтган рақамларни тезгина ёзиб олди-да, қўлидаги олтин узук кўзига дастрўмолини утказиб:

— Бу ерда менинг телефон рақамим йўқ. Аммо ойимларники бор. Менинг тақдирим сизни қизиқтирса, икки кундан кейин телефон қиларсиз. Ўйлайманки, ҳаммаси яхши бўлади. Балки, эртагаёқ сиз билан кўришармиз, менинг кўнғироғимни кутинг. Хайр! — деди-да машинадан тушди.

Менинг қўлимда мушк-анбар анқиб турган рўмолча-ю, рўмолчага боғланган ёқут кўзли олтин узукка термулиб қолаверибман. Кабинадан бошимни чиқариб, аёлни чақирсам, қўлини кўтариб, хайрлашди-да муюлишдан ғойиб бўлди. Миямга: «Мен бу ердан тезроқ кетишим керак», деган фикр келди-ю, бузилган кўприк томон йўл олдим.

Туни билан ишлашга тўғри келди. Бошлиғимнинг топшириғи билан пойтахт аэропортида Москвадан келган меҳмонларни кутиб олиб, махсус меҳмонхоналарга олиб бориб жойлаштирдим.

* * *

Аёя илдам юриб, биринчи қаватдаги уй эшигини очиб, ичкарига кирди. Тезгина ечиниби, ваннага ўтиб илиқ сув қўйди. Беш дақиқалар чамаси ювиниб, ўзига келгач, патли сочиқ билан бадани қизаргунча артинди. Ваннахонада сув томчилари йўқлигига амин бўлгач, пижамаларини кийиб, ҳозиргина ечган

кийимларини кўздан кечириб, кийим жавонига жойлаштирди. Тўшагига ётиб олиб, соатига қаради-да, «ҳали вақт бор», хаёлидан кечирди ва тезгина бадан ҳароратини кўтарадиган препарат билан қўлтиқ ости безларини ишқалади. Бир неча таблетка ютиб, кўнгли таскин топди шекилли, вужуди ором олди. Хонада дори ва спирт ҳиди аралаш анқирди. Кўп ўтмай унинг бадан ҳарорати ўттиз тўққиз даражада, аҳволи оғирлашди.

«Ўн дақиқа ўтиб-ўтмай эрим ўзининг калити билан эшикни очади. Хоналарни кўздан кечириб, оёқ кийимида, устки кийимида устимга бостириб келиб, пичоқ ўқталиб сўроқ қилади. Ахир у мени исла-вотхонада турганимни аниқ кўрди. Мен ҳам уни энг яқин дугонам Хонимани тиззасига ўтқизиб, қадаҳ тутаётган ҳолатида кўрдим. У ўрнидан туришга уринди, аммо, дугонам эримни бўйнидан маҳкам кучоқлаб, тургани кўймади.

Энг яқин, сирдош дугонам, севикли эрим кўзимга бало-қазо бўлиб кўринди.

Институтда бирга ўқиган дугонамни, эримни ҳозироқ бўғиб ўлдирардим. Аммо бунга кучим етмасди. Айёрлик, пасткашлик, хиёнатни кўриб, ҳушимни йўқотай дедим.

У келганида ўзимни вазмин тутишим керак. Эрим менга пичоқ ўқталиши мумкин. Аммо у қўрқоқ! Унга ишонч йўқ, ўлдириб қўйишиям мумкин. У билан ўтган умримга ачинаман. Ҳаром-харишдан тап тортмайдиган, аёлларни кўрганда ирғишлаб кетадиган бундай эркак билан бир ёстиққа бош қўйганимдан ўлганим яхши».

Дори кучини кўрсатди, аёлнинг аҳволи оғирлашди.

Кўп ўтмай ташқари эшик очилди, майингина оёқ товуши аёл ётган хона эшиги олдига келиб тўхтади.

Ётоқхона эшиги очилиб, остонада уй соҳиби пайдо бўлди.

— Сенинг макринг қирқ эшакка эмас, қирқ туяга юк бўларкан! Тур ўрнингдан! Таъвия! — хитоб қилди эркак.

Аёл ҳеч нарса эшитмасди. Унинг вужуди ўт бўлиб ёнарди.

— Қачон келдинг? Тўғриси айт! Мен сени ҳозиргина иславоthонада, эркаклар ёнида турганингни кўрдимку?! Сени ўлдираман!

У аёлнинг сочидан ушлаб, бўйнига пичоқ қўйди. Аммо унинг ҳаракатлари аёлга ҳечам таъсир қилмасди. Тер ва спиртнинг аччиқ бўйи анқиб, аёл ҳушсиз, ўлим талвасасида ётганига амин бўлди.

— Нималар бўлаяпти, эй худо! Жинни бўлиб қоламан! Наҳотки галлюцинация бўлса?! — дерди бечора эркак. — Мен уни мана шу кўзларим билан кўрдимку, ахир у эркаклар ёнида турган эди-ку!

Аслиддин билан Соҳиба турмуш қурганларига тўрт йил бўлса-да, фарзандлари йўқ. Тўкис турмушларига раҳна тушди.

Аслиддин ичадиган, кўп чекадиган бўлди. Бора-бора тунги клубларга бориб, кеч келадиган одат чиқарди.

Соҳиба эрини рашк қиларди.

Аламига чидай олмай, изидан пойлоқчи қўйди. «Ўз кўзим билан кўрсам ишонаман», деганди.

Бугун ўз кўзи билан эри унга хиёнат қилиб юрганига амин бўлди. Қовоқхонада сураткашга яхшигина пул бериб, эрини суратга олдирди. «Эртага уларни оламан, албатта тирик қолсам», деб ўйлади Соҳиба.

Ҳозир эси кирди-чиқди бўлиб, бошида совуқ тиф турганини англай олмасди.

«Кўзимга кўрингани рост, бу галлюцинациядан бошқа нарса эмас, бечора Соҳиба, сени ўлдириб қўйишимга бир баҳя қолди. Менинг айбим билан она бўла олмаяпсан. Мен бўлсам наркотик билан тирикман. Биламан, сен мени кўр-кўрона севасан. Уйқунгда, турмушингда ҳаловат йўқ. Сен менга Хонима берадиган роҳатни бера олмайсан. У билан ҳаммаси бошқача. Никоҳ, оила кераксиз нарсалар ўзи».

Аслиддин ён чўнтагидан папирос олиб ёқди, кейин хушбўй тутунни тўйгунича тортиб, хумордан чиқди шекилли, хотини ёнига келиб, ўтириб олди-да:

– Жоним, менинг Соҳибагинам, кўзингни очсанг-чи?!

Соҳиба кўзини очди:

– Сув, – деди.

Аслиддин тезда сув олиб келиб, хотинига ичирди.

– Қаёқларда юрибсиз, бегим? – деди Соҳиба. – Ёнимга ўтиринг.

Аслиддин хотини ёнига ўтириб, унинг терлаб турган пешонасидан ушлаб:

– Доктор чақирамиз, бошқа иложи йўқ, – деди.

– Кераги йўқ, – деди аёл, – ўтиб кетади. Сиз менга дори беринг, кейин ҳароратимни кўрамиз, иссиғим тушмаса, доктор чақирарсиз, хўпми.

* * *

Туни билан ишлаб чарчабман. Эрталаб машинамни гаражда қолдириб, уйга қайтиб, иссиқ ванна қабул қилдим-да ётиб ухладим. Чарчоқ, уйқусизлик ўз ишини бажариб бўлган экан, шекилли, телефон қўнғироғини эшитаману, дастакни кўтара олмайман. Телефон жиринглашдан тўхтаб, кўзим уйқуга кетиб-

ди. Аммо яна бироздан сўнг телефоннинг тинимсиз қўнғироғидан кейин дастакни кўтариб, «алло», дедим.

– Хайрият-ей! – деди телефондаги овоз.

– Эшитаман, тинчликми, ярим кечаси қўнғироқ қилаяпсиз? – дедим норози оҳангда.

– Нималар деяпсиз, ахборотингиз учун соат кундузги ўн бўлаяпти, – деди булоқ сувидек тиниқ овоз соҳибаси.

– Учрашув манзилини белгиланг! Дарвоқе, исмингизни айтмадингиз?! – дедим мен.

– Бугун яхшилаб танишиб оламиз, – деди аёл.

Унинг ёқут кўзли узугини қайтаришим кераклиги ёдимга тушиб:

– Қачон ва қаерда учрашамиз? – дея сўрадим мен.

– Шу бугун, иложи бўлса ҳозироқ учрашув жойини айтинг, – деди овоз соҳибаси.

– Қаердасиз? – дея сўрадим мен.

– Бузилган кўприк ёнидаман.

– Йўғ-е!

– Ҳавотирланманг, бир амаллаб ўтиб оларман!

– Бундай қила кўрманг! Устига-устига, мен пиёдаман. Бундай об-ҳаво шароитида-я?

– Бошқа йўли йўқ! Менинг изимдан одам қўйишган! – деди аёл.

– Яхши, кутинг, – дедим мен. – Бошимга бало орттирганимни англаб етдим.

Бузилган кўприк яқинида таксини қўйиб юбордим-да, қор босиб, омонат турган кўприк ўртасида тик турган кечаги аёлни кўриб, эсимни йўқотаёздим.

– Кўрқаяпман, – дерди аёл илтижо билан.

Кўпам ўйлаб ўтирмасдан, пальтомни ечиб ташлаб, аёл ўтирган ерга бордим-да, совуқдан қалтираб турган аёлни елкамга опичиб олдим. У менинг

бўйнимдан кучоқлаб олди. Кўприкдан ўтишимизга бир баҳя қолганида оёғим сирганиб кетиб йиқилиб тушсам бўладими. Не азоблар билан лаънати кўприкдан ўтиб олдик.

— Ҳов менга қаранг, хонимча! — дедим мен жаҳд билан. — Саргузаштларингиз билан...

Унинг шаҳло кўзлари, ниҳоятда гўзал қиёфаси, илтижо билан боқишлари, совуқдан жунжикиб нафас олишлари мени сеҳрлаб бўлганди.

— Нимадир демоқчимисиз?

— Нима ҳам дердим, — дедим мен. — Сизнинг хизматингизни бажариб бўлдим, шекилли?

— Ҳеч кимга кераги бўлмаган мендек бахтсиз аёлни ҳаётини сақлаб қолдингиз. Ўтиниб сўрайман, менинг содиқ дўстим бўлинг.

— Сизнинг эрингиз бор, менинг ҳам оилам бор. Эркак киши билан аёл киши ўртасидаги дўстлик ёшлар севиб ўқийдиган романга айланиб кетишини биласизми? — дедим мен. — Можароларингизга мени аралаштирманг, илтимос.

— Бундай қарор чиқаришга эрта, — деди аёл. — Йўқ демасангиз, бирор жойда ўтириб, гаплашиб олсак, дегандим.

— Жуда соз, — дедим-да машина тўхтатдим.

Кўп ўтмай шаҳар четидаги рестораннинг алоҳида хонасида суҳбатимизни давом эттирдик.

Соҳиба куйиб-пишиб, шошилганича бошдан кечирган азоб-уқубатларини ҳикоя қиларди. У йиғлаб, кўз ёшлари билан кулиб, кеча эрининг тиззасида ўтирган фоҳишанинг исмини айтганида, рангим ўзгарганини кўриб:

— Сизга нима бўлди? — дея сўради.

— У аёлнинг оиласи борми? — сўрадим мен.

— Тўрт йилдан бери учрашмагандик, — деди Соҳиба. — Институтда ўқиганимизда менинг сирдош дугонам эди. Аслиддин акам билан никоҳ тўйимизда

ёнимда бўлди. Тўрт йил олдин Хонима менга Алжирдан хат юборган эди. Унинг эри қандайдир бир идорада хизмат қилса керак. У таъвия тўғрисида бошқа нарса билмайман.

— Узр, — дедим-да, рестораннынг маъмурий хонасидан қайнонамнинг уйига телефон қилиб, Хонимани сўрадим. Хонима кеча онасининг уйига бормапти. Бугун эрталаб у: «Поездда қайтдим», деганди.

— Ўша дугонангизнинг фамилиясини айта олмайсизми?

— Ҳа, Насриддинова, 19...йилнинг йигирманчи декабрида туғилган, — деди Соҳиба. — Ўзи нималар бўлаяпти? Соғлигингиз яхшими?

— Соғлигим яхши, — дедим мен. — Ўзим шунчаки сўрадим.

— Хонима сизнинг яқин қариндошингиз бўлмасин, тагин? Тортинмай тўғриси айтиверинг Азимбек ака, — деди Соҳиба.

Тўрт йилдан бери севиб, ишониб, яшаб келган турмуш ўртоғим кўз ўнгимда, бир неча дақиқа ичида таъвияга айланиб қолган эди. Шу тобда нима қилишни идрок қилолмасдим.

— Соҳибахон, сиз адашмадингиз, Хонима менинг турмуш ўртоғим. Энди менинг Хонимам йўқ. Келинг, яхшиси рақсга тушамиз.

— Қандай бўларкин, — деди Соҳиба ял-ял ёниб. — Бирорта таниш кўриб қолса-я?! Ахир мен оилалик аёлман!

— Мен ҳам оилалик кишиман, шундайми? — дедим-да, Соҳибанинг қўлидан ушлаб, мусиқа ва рақс оламига олиб кирдим.

У менинг кўксимга бош қўйиб, секингина деди:

– Азимбек ака, биласизми, мен кечаси билан ўйлаб чиқдим. Эрим билан ажрашаман-да, илмий ишимни давом эттираман, сиз нима қилмоқчисиз?

– Бу ҳақда ўйлаб кўрамиз, – дедим-да Соҳибанинг хипча белидан ушлаб, вальсга тушиб кетдим. Хумордан чиққунча ўйнаб, жойимизга келиб ўтирдик-да, мен:

– Соҳибахон, ниҳоятда софдил, гўзал қиз экансиз, йўқ демасангиз коньяк буюрсам.

– Бундай қила кўрманг, Азимбек ака!

– Биз ҳаёт синовларини бошдан кечираётган инсонлармиз, ҳозир ичмасак, қачон ичиб, хумордан чиқамиз?

– У ҳолда менинг эримдан фарқингиз қолмайди, мен бўлсам...

– Яхши, ичмаганимиз бўлсин, – дедим мен. – Сиздан илтимосим, эрингизга сир бой берманг. Ҳеч нарса бўлмагандек у билан хушмуомалада бўлинг. Қолганини менга қўйиб беринг, хўпми? Мен сизга учта телефон рақамини бераман, эрингизнинг ҳаракатларидан, яъни у уйдан кетган-келган вақтидан мени огоҳлантирасиз. Телефон рақамларини ҳозироқ ёдлаб оласиз. Келишдикми?!

– Эримни ўлдириб қўймайсизми?

– Соҳибахоним, билингки, мен хотинини ўйнаши билан ушлаб, пичоқ кўтарадиган чапанилардан эмасман. Мен уни севганим учун ҳам ишонардим. Тўрт йилдан бери менинг ишончимни суиистеъмол қилиб, менга хиёнат қилиб келган махлуқни жиноят устида ушлаб, у билан тинчгина ажралишни истайман. Уч йил олдин ҳомиласини мендан рухсатсиз олиб ташлаганининг

сабабини энди тушундим. Сизнинг эрингиз унинг навбатдаги ўйнаши бўлиши мумкин. Сизнинг фарзандларингиз борми?

— Фарзанд кўрмадик, аммо мен соғломман, — деди Соҳиба. — Азимбек ака, сиз ажойиб инсонсиз. Сиз менинг халоскоримсиз. Мени ёлғизлатиб қўйманг, хўпми?

— Нима деганингиз бу? Биз энди бир-биримизга ипсиз боғланганмиз. Мен сизни тинч қўйманми? — дедим мен. — Энди жуда, жуда ҳам яқин дўстингиз бўламан-ку!

— Буни қандай тушунса бўлади? — деди Соҳиба.

— Истаганингиздек, — дедим-да, официантни чақирдим.

Бекатда Соҳибанинг белидан ушлаб, ўзимга тортгандим:

— Қандай ҳаддингиз сиғди? — деди аёл жаҳл билан.

— Узр — дедим-да, ён чўнтагимдан ёқут кўзли узук боғланган дастрўмолни Соҳибага узатдим.

— Буни сизга эсдалик учун бергандим. Хоҳласангиз сизда қолсин, хоҳласангиз ташлаб юборинг! Менга эримнинг ҳам, ота-онамнинг ҳам, яшашнинг ҳам аҳамияти қолмади, — деди-да, мендан юз ўгириб, тумтайиб туриб олди.

Мен у билан ёнма-ён юриб, хаёлимдан: «Менинг хотиним бўлганингизда эди, дунёда энг бахтли инсон мен бўлармидим», деган ўй кечди.

— Нима қилмоқчисиз? — дея сўрадим.

— Нима қилмоқчиман?

— Ҳа!

— Буни сизга аҳамияти йўқ! — деди у, ҳеч нарса бўлмагандек.

— Тўхтанг! — дедим-да, унинг қўлидан ушлаб ўзимга қаратдим. — Ҳозиргина мени халоскорим, фариштагинам демадим, денг!

– Ҳа! Аммо сиз мени ранжитдингиз, гўё мен бўйнингизга осилгандек!

– Узр! – дедим мен.

– Яхши, мени бошқа ранжитмассиз?

– Ҳеч қачон, – дедим мен.

Кечқурун уйга қайтганимда, Хонима диванда ётиб олиб, китоб ўқиётган экан. Унга кўзим тушган чоғи эшитганларим эсимга тушиб қоним қайнаб кетди. Вақтида ўзимга келиб: «Салом азизим, ота макондагилар соғ-омонмилар?» – дедим кулимсираган бўлиб.

– Салом айтишди, – деди Хонима ўрнидан туриб.

– Кайфиятингиз йўқроқми?

– Москвага, хизмат сафарига юборишаяпти, – дедим норози оҳангла.

– Неча кунга?

– Уч ёки тўрт кунга бўлса керак, эртага чипта билан йўл харажатлари пулини беришади, сен уйда бўласанми?

– Дўхтирга боришим керак, – деди Хонима. – Нимаиди?

– Баъзи идоралардан керакли ҳужжатларни олишим керак, – дедим мен.

– Яхши, нима десангиз шу, – деди Хонима ичидан қувониб. – Демак, мен уйда бўлишим керак.

– Худди шундай, – дедим мен. – Сафар анжомларни ҳам тайёрлаб қўясан, хўпми?

– Аэропортда кузатиб қўяман, шундайми?

– Албатта, – дедим-да унга разм солдим.

Ёши йигирма бешда бўлишига қарамай, кўз ости қорайиб, халтачалар осилиб тушибди. Қовоғида, пешонасида яхшигина ажин пайдо бўлибди. Қиёфасида аёллик латофати кўринмайди.

– Жуда чарчабман, – дедим мен. – Ётиб ухлайман.

У келиб бўйнимдан кучоқлади.

— Жоним менинг, сизни ўлгудек соғиндим, — деди у.

Гўё заҳарли илон бўйнимга ўралиб олгандек сесканиб тушдим. «Сир бой бермаслигим керак», деган фикр миямга чақмоқдек урилди-да, ўзимни базўр босганча уни қучоғимга олдим. Эрталаб Хонима врач қабулига кетди. Мен хоналарнинг кўринмас жойларига махсус микропередатчиклар ўрнатдим. Кейин подвалдан кириш йўлларидаги тўсиқларни олиб ташладим.

Чипталар қайд этилиб, учиш майдонига йўл олганимизда, Хонима билан хайрлашдим.

Тунги соат ўнда уйимиз деразаларига қарама-қарши қурилиши тугатилмаган куп этажли уйнинг иккинчи қаватида туриб, кузатишни давом эттирдим. Соат ўн бирлар чамаси меҳмонхона чироғи ёниб, икки кишининг қораси кўринди. Аёл ва эркак. «Шошилиш керак, ўн беш дақиқалар чамаси утар-ўтмасдан ошиқ-мошиқлар тўшакка шошиладилар» — хаёлимдан кечирдим мен. Кейин тез-тез юриб, уйимиз подвалига кириб, шахта орқали юқорига кўтарилиб олдим-да, бугун эрталаб ўрнатиб қўйганим микропередатчикларни ишга туширдим. Энди қайси хонада нима бўлаётганини бемалол эшитардим.

Турли трубалар ўтган зах, бадбўй шахтада осилиб туриш азобли бўлса-да, чидашга тўғри келди. «Вақти келди, кечикиш мумкин эмас», деган фикр миямга чақмоқдек урилди. Ҳожатхонага кирадиган дарчани очиб, уйга кириб олгандим. Ётоқхона билан ҳожатхона оралиғида болалар хонаси бўлиб, омборхона вазифасини ўтайди. Шунинг учун эшик очилиши

товуши ётоқхонага бориб етмайди. Бунинг устига-ушак, радиокарнай туну кун вайсайди. Ҳозир оқшом тароналаридан мусиқа янграб, менинг эҳтиёткор ҳаракатларимни ютиб юборади. Полга жой солиб иштиёқ билан алоқа қилаётган ошиқ-мошиқлар тепасида пайдо бўлдим ва фотоаппаратни ишга туширдим.

Хотиним чойшабни устига ёпмоқчи бўлиб, қўл чўзганида боши устида болта тиғини кўриб, ҳаракатдан тўхтади. Эркак ичига яхшилаб бир тепкини еб, ҳаракат қилмай қўйди. Хонима ялиниб-ёлворар, қасам ичиб, ўйнаши мажбурлаганини такрорларди.

Мен чойшабни йиртиб, иккисини орқама-орқа боғлаб ташладим-да:

— Тинч ётмасанглар болталаб ташлайман! — деб пўписа қилдим.

Телефондан таниш адвокатни чақирдим. Бугун огоҳлантириб қўйганим боис телефон қилишим билан таниш адвокат:

— Ҳозир етиб бораман, — деди. — Мен борганимдан кейин холис гувоҳлар чақирамиз, милицияга хабар бермадингми?

— Йўқ, — дедим мен.

Адвокат келганида хотиним:

— Бизни болта остига олиб, ечинтириб, қўшиб боғлаб қўйди! — деди йиғлаганича. — Бу эркакни танимайман! Уни ўзи билан эргаштириб келди.

— Яхши, унда суд-тиббий экспертиза чақирамиз, — деди адвокат ва район прокурорига кўнгироқ қилди.

Милиция, суд тиббий экспертиза ўз ишини қилди. Хониманинг яқинлари адвокат ёллаб, менга қарши жиноий иш кўзгатишни қаттиқ туриб талаб қилдилар.

Аммо менинг адвокатим Николай Буркин ҳам бўш келмади.

Аслиддин Тошев билан Хонима Эргашеваларда тан жароҳати бўлмаганлиги ва яқин алоқада бўлганликлари аниқланди.

Адвокат Николай Буркин ҳамда милиция терговчиси Николай Солиевлар қўшнилари сўроқ қилганларида:

— Манави хотинбоз (Аслиддинга ишора қилиб) кунора кечаси келиб, Хониманинг уйига кириб кетарди. Керак бўлса гувоҳлик бераман, — деди.

Яна икки аёл:

— Қўшнимиз Хонима Аслиддин бўлмай қорамозор бўлгур билан ўйнаш ўйнаб юрганига гувоҳлик бераман, — дейишди.

— Бундай шарманда бўлмай ажралишни иложи йўқмиди куёв? — деди Хониманинг опаси.

— Буни синглингиздан сўранг, гўёки унинг ўйнашини мен эргаштириб келиб, қўшилишга мажбур қилган эмишман, — дедим мен.

Николай Буркин прокурор билан гаплашиб, мен туширган фотосуратларни ҳам жиноий ишга тиркаб қўйди.

Хониманинг яқинлари мени дўппослашга уринишди. Бунда ҳам Буркин жонимга оро кирди. Орадан уч кун ўтиб, Хонима ўзига тегишли қимматбаҳо уй жиҳозларини машинага ортаётган чоғда:

— Азимжон ака, шу уйни менга қолдирсангиз дегандим, — деди ялиниб. — Қайси юз билан отамнинг уйига бораман?!

— Қайси юз билан бу маҳалла одамлари орасида яшайсан?

— Бошқа тумандан уй топиб, алмаштираман, — деди Хонима кўз ёшларини артиб.

– Яхши, – дедим мен. – Сен айтганингча бўла-қолсин.

«Тўрт йил умринг беҳудага ўтди, бу уй менга бахтсизликдан, хиёнатдан бошқа нарса бера олгани йўқ».

– Нарсаларингни уйга жойлаштир, ҳужжатларни тайёрлат, ўзимга жой топиб, шу бугуноқ нарсаларимни олиб кетаман, – дедим мен.

Телефонда Соҳиба билан гаплашиб, учрашув жойини, вақтини айтдим.

– Мен ҳам сиз билан кўришмоқчи эдим, тинчликми? – деди Соҳиба учрашганимизда. – Эримни қаматиб қўйган кўринасиз?

– Эрингизни мен эмас, севикли дугонангиз қаматтирди, – дедим мен. – Сизга совуқ таъсир қилмайдими, пальто тугмаларини ечиб ташлабсиз?

– Қизиб кетибман. – Хўш, энди нима қилмоқчисиз? – деди у. – Хотинингизни ҳайдаб, бир ўзингиз уч хонали уйда, яйраб яшаркансиз, шунақами?

– Уйни Хонимага совға қиладиган бўлдим, – дедим мен.

– Уйни ишхонангиз сизга расмийлаштириб бермаганмиди? – деди у ҳайратдан ёқа ушлаб.

– Бу ҳақда кейинроқ...

– Йўқ, – деди Соҳиба. – Ҳозироқ айтасиз!

– Нима ҳам дердим, унчалик ваҳший бўлишни истамадим. Хонима ўзига тегишли жазони олди, бундан кўпроғи ўлимдан бошқаси эмас, ҳар ҳолда биз инсонлармиз. Уй масаласига келсак, бахтсизликдан бошқа нарса бермаган кошонанинг менга кераги йўқ, энди тушунгандирсиз?

– Жуда тўғри қарор қабул қилгансиз, – деди Соҳиба бироз сукунатдан сўнг. – Ҳар ҳолда, йигит кишисиз, мурувватли бўлишдан-да ортиқроқ ин-

соннинг зийнати бўлмайди. Энди нима қилмоқчисиз?

— Борадиган жойим йўқ, ишхонамга қарашли меҳмонхонада истаганимча яшашим мумкин, аммо негадир кўнглим чопмаяпти, — дедим мен.

— Хоҳласангиз, менинг ишхонамнинг ётоқхонасидан бир хона гаплашамиз, нима дейсиз? — деди Соҳиба.

— Яхши бўларди, — дедим-да, ён чўнтагимдан фотосуратлар солинган пакетни Соҳибага узатдим. — Сизга асқотиб қолса керак. Эрингизни қамоқдан шу бугуноқ бўшатиб юборишса керак. Гувоҳларнинг кўрсатмалари, сизнинг қўлингиздаги далилий ашёлар, яъни олдинги олинган фотосуратларни ҳисобга олишса, Хонима билан ораларида яхшигина алоқа борлигини тасдиқлайди. Агар истасангиз, эрингиз билан ажралиш ҳақида ҳужжат тайёрлашингиз мумкин. Маслаҳатим, бу ишни адвокат олиб бориши керак, нима дейсиз?

— Эрим эмас, гена деган итнинг ўзгинаси-ку? Шарманда! Бу иблиснинг башарасини кўришдан жирканаман. Адвокатга қанча пул керак бўлади? — деди Соҳиба довдираганча.

— Бу ҳақда бош қотирмасангиз яхши бўларди, — дедим мен. — Адвокат хизмати бепул. Ҳозир эса, шаҳарнинг энг яхши ресторанида тушлик қиламиз, нима дейсиз?

— Душманларимиз бизни суратга тушириб олишларидан қўрқмайсизми? — деди Соҳиба.

— Асло қўрқмайман, — дедим мен. — Яратганнинг ўзи сиз билан мени хиёнат ва жирканч махлуқлар исканжасидан қутқазди. Тақдир сиз билан мени энг қора кунларимизда дўст бўлишимизга имконият яратиб берди. Наҳотки буни ҳалигача англаб етмадингиз?!

Соҳиба ҳайрат билан юзимга тикилиб қараб турди-да, қўлимдан ушлаб, кетдик, деди.

Қир-адирлар яшил либосга бурканиб, жилғалардан зилол сувлар чулдираб оқди.

Мовий осмонда турналар саф тортиб, шимол томонга учади. Ҳозиргина ҳаётбахш нур сочаётган қудратли қуёш юзини қора булут қоплаб олиб, чақмоқ чақнайди. Кейин момақалди роқ гумбирлайди. Бир зумда олам қоронғулашиб, катта-катта илиқ ёмғир томчилари сепалайди-да, кейин шиддат билан ёға бошлайди.

Баҳор ёмғири табиатни аввал ювиб, кейин минглаб турдаги гиёҳларга, гулларга чулғаб ташлайди. Шаҳарда баҳор бошқачароқ намоён бўлади. Қиз-жувонлар енгилгина баҳор либосида, қўлларига соябон кўтариб, йўлида учраган эркаклар орасидан кимнидир кўрмоқчидек суқланиб қарайдилар-да, ўзларида бўлган аёллик латофатини кўз-кўз қилдилар.

Соҳибанинг ишхонасига қарашли ётоқxonанинг иккинчи қаватидаги кичкинагина хонада яшаётганимга тўрт ойдан ошди. Соҳиба хонамни тартибга солиб, уст-бошларимни ювиб, дазмоллайди. Ҳолимдан хабар олиб туради. Тобим қочиб, ётиб қолгудек бўлсам, ёнимдан нари кетмайди. Хуллас, қадрдон дўст бўлдик, десам бўлади, аммо ўлгудек ўжар, «бундай қарор қабул...» меъдамга тегди. Гоҳ нима қилишни билмай қийналаман.

Ётоқxonамиз ёнида мўъжазгина боғ бор. Дарахтлар япроқ ёзиб, олчалар қийғос гуллаган чоғи мен ҳам борлиқда мавжуд бўлган мавжудот сингари жуфтим бўлишини хаёл сураман. Соҳиба ҳақида ўйласам юрагим орзиқиб кетади. «Бирор қарорга келишга эрта», дегани деган.

Ёруғ дунёда ундан бошқа аёл зоти йўқдек, бошқасига қарашни тасаввуримга сиғдира олмасдим. «Соҳиба ёмон қиз эмас, аммо ўлгудек ўжар» – шундай хаёлларга берилиб, боғ айланиб юрганымда туйқус ёнимда пайдо бўлса бўладими.

Узун атлас кўйлақда, тимқора, бўлиқ сочини елкасига ташлаб, нимтабассум-ла менга тикилиб турибди.

– Янгилик бор, – деди у. – Айтсамми?

– Айтақол, – дедим мен сабрсизлик билан.

– Талоқ хати қўлимга тегди. Менга тегишли уй жиҳозларини аллақачон олиб кетишди. Уй Аслиддиннинг отасига тегишли эди.

– Табриклаймиз, – дедим-да Соҳибани даст кўтариб, айлантириб қучоғимга тортдим-да лабидан яхшилаб бўса олдим.

– Айиқполвон, қўпол! – деди у, кўзлари чақнаб. – Одамлар нима дейди?!

Соҳибанинг юзига тикилиб, қараб турдим-да:

– Одамлар энди бир қарорга келиб бўлишди, – деб кулиб юбордим.

– Хўш, – деди у, – қандай қарорга келишибди, айтингчи?

– Икки ёш бир ёстиққа бош қўйишлари керак, деган қарорга, – дедим мен жиддий тус олиб

– Ахир мен ҳам инсонман, мендан сўрамасдан-а? Устига-устак, бошпанамиз йўқ.

– Шошилманг, хоним, бу вазифани астойдил бажаришни менга қўйиб беринг. Йўқ демасангиз, ҳаётимизни янгидан бошлаймиз. Бунинг учун муносабатларимизни расмийлаштириб, иккимиз чет мамлакатга бориб ишлаймиз.

– ЗАГС уч ойга муҳлат бермайдими?

– Эртагаёқ расмий равишда, қонуний эрингиз бўламан, – дедим мен ҳам қайсарлик билан.

— Бунча шошилинич, ахир ота-онамдан оқ фотиҳа олмайсизми?

— Шу бугуноқ. — дедим мен. — Ҳозироқ борамиз, йўқ деманг жоним!

— Бошим қотиб қолди, нима десамикин, йўқ десам нима қилардингиз? — деди у. — Хафа бўл-массиз?

— Бузилган кўприкдан пастга ташлайман! — дедим мен жиддий. — Бошқа нажот йўлини кўрмаяпман.

— Мен бирор қарорга келганимча йўқ. Ростданам кўприкдан пастга ташлайсизми? — деди хавотирланганча Соҳиба менга тикилиб.

— Ҳа! Ростданам, мен аллақачон шундай қарорга келганман.

— Жоним, менинг азизим. Ёмон хаёлларга борманг! Оёқларингиз остида поёндозингиз бўлай! — деди аёл кўксимга бош қўйиб йиғлаганича, — менга яна озгина вақт бера олмайсизми?

— Бундай қила олмайман, — дедим мен. — Ўтган тўрт ой менинг иродамни синдиришини наҳот тушунмасангиз?! Майли, сиз айтганингизча бўла қолсин.

— Азимжон ака, ўзимни тута олмаяпман, тушунинг, мен йиғлаётганим йўқ, бу севинч кўз ёшлари. Ёнимда сиз бўлмаганингизда, менга таскин бериб, руҳий қувват бермаганингизда, аллақачонлар синиб бўлган бўлардим. Сўнги бор сизни кўприк устида кутганимда, атиги беш дақиқа кечикканингизда борми... — Соҳиба ўксиниб, бирор сўз айтишга мажоли етмасди.

Менинг кўксимга бош қўйиб, йиғлаганича:

— Азимжон ака, биласизми? Ёруғ дунёда мендан бахтлироқ инсон бор эканми?!

— Ҳа, — дедим мен. — Сени бахтли бўлишга ҳаққинг бор.

Машинамиз қир-адирлар оша ўнқир-чўнқир йўлларни босиб ўтиб, Соҳиба ўйнаб ўсган қишлоққа етиб келдик.

— Қизим, соғ-омон бормисан, — дерди онаизор кўз ёшларини рўмоли учига артиб. — Биздан не гуноҳ ўтдики, бошингга тушган мусибатларни бир ўзинг кечирдинг!

— Киноактёр бўлсангиз керак, шундайми? — деди мен билан қўл олиб кўришган икки қиз. — Опамизни дидлари чакки эмас, тўғрими? Менинг исмим Ҳосила, тўққизинчи синфда ўқийман, бу эса Роҳила, еттинчи синфда ўқийди.

Рустам ака ток қайчисини бир чеккага қўйди-да, қўлини чопони барига артиб, қизини бағрига босди.

— Қизим менинг, отанг айлансин, нега уйга келавермай бизни ранжитдинг.

— Кўяверинг ота, — деди Соҳиба. — Ҳаммаси ўтиб кетди.

— Сен билан бўлиб, меҳмонни унутиб қўйибмиз, — деди она.

Мени пешонамдан чўлпиллатиб ўпди-да елкамга қоқиб қўйди.

Ҳосила товоққа ун олиб чиқиб, устимизга сепди.

Рустам ака менга ёвқараш қилиб, кейин тиржайиб:

— Шофёр, сизни маҳтал қилмасак, дегандим, йўл кирасини айтинг, неча пулга келишгансиз?

— Ҳай-ҳай ота, бу киши мени шаҳарга олиб кетади-ку! — деди Соҳиба.

Рустам ака қизини мендан рашк қилди. Ҳа, ҳа демаса уриб ҳайдарли-ю, негадир бундай қилишга ботина олмай турганини сезган Соҳиба:

— Отажон, онажон, ука ва сингилларим, аммажон! Бир дақиқа диққат билан мени эшитинг!

Соҳиба сукут сақлаб, сўзида давом этди.

— Бу йигит менинг бўлажак умр йўлдошим Азимбек бўладилар. Отажон, сизни ва онажонимни оқ фотиҳаларингизни олиш учун остонангизга бош уриб келдик.

— Танимасни сийламас деганлар, — деди Рустам ака. Елкамдан ушлаб, яхшилаб силкилади-да, — жуссангиз ўта пишиқ, спортнинг қайси тури билан шуғулланасиз?

— Спорт нималигини билмайман, — дедим мен.

— Мен кураш тушганман, — деди Рустам ака. — Ҳозир ҳам манаман деганини ер тишлатаман.

— Кўраяпман, — дедим мен. — Мускулларингиз тошиб кетаяпти.

Чори қўйни етаклаб келишди. Рустам ака қўлини дуога ёзди. Ҳамма дуога қўл кўтарди.

— Икки ёш қўша қарисин, ували-жували бўлишсин, омин, оллоҳу акбар!

— Қани ўғлим, оёғинг остига қўй сўямиз, таомил шунақа, қассоб маҳтал бўлмасин, дуога қўл кўтар. Соҳиба, қизим, келақол, куёв бўлгучни оти нимаиди? Ҳалиги...

— Азимбек, — деди Соҳиба. Мен дуога қўл кўтардим.

Кейин машина юкхонасидан совғаларимизни туширишди. Уйга кирганимиздан кейин ҳаммага совға улашдик. Соҳибанинг онасига бош-оёқ сарподан ташқари «сут пули»ни ҳам бердик.

— Ўғлим йўқ эди, — деди Рустам ака, шоп мўйловини бураб. — Сен Азимбек менинг ўғлим бўлдинг, менга айтчи, маконинг қаер, ота-онанг соғ-омон борми? Қандай хизматдасан? Кўринишдан оддий одамга унча ўхшамайсан.

— Туғилиб ўсган маконим — Қашқадарёнинг тоғли Лангар қишлоғиданман. Уқа-сингилларим, амакиларим, тоғаларим, қавм-қариндошларим

бор. Ўзим давлат хизматидаман. Оддий хизматчи десак ҳам бўлаверади. Хизмат фаолиятимиз сир сақланади.

— Айбга буюрмайсан, — деди Рустам ака. — Ота ўрнига ота тоға ёки амакинг бор экан. Иложи бўлса, фурсатингга қараб, шу кишиларни чақирсанг, танишиб олсак дегандим.

— Энг муҳими, сизларнинг розилигингизни олдик. Менинг қариндошларим билан кейинроқ танишсангиз, демоқчиман. Соҳиба билан муносабатларимизни расмийлаштириб олганимиздан кейин, шаҳардаги энг яхши ресторанлардан бирида кичик бир банкет қилмоқчимиз. Ўшанда қудаларингиз билан танишиб оласиз.

— Яхши, — деди Рустам ака. — Қизим, Соҳиба, шариатда инсоннинг «бир кунлик умринг бўлса ҳам турмуш қур», деган экан. Онангнинг айтишича, иккингиз икки уйда яшармишсиз, шундайми?

— Шундай, дада.

— Қарши бўлмасангиз, — деди ота. — Шу бугун кечга сизларни никоҳлаб қўяман, қандай?

— Азимбекдан сўранг, — деди Соҳиба уялганидан қизариб.

— Ўғлим, сен нима дейсан?!

— Мен розиман, — дедим мен.

— Сизлар мактаб ўқувчилари эмассизлар. Яна ўйламанг, отамиз бизни мажбурлаб никоҳляпти, деб. Йўқ, асло, нима дейсизлар? Ўғлим Азимбек, розимисан?

— Розиман, — дедим мен.

— Сенчи, она қизим, розимисан?

— Отажон, — деди Соҳиба уялиб.

— Розимисан? — деди Рустам ака жаҳл билан.

— Ҳа, розиман, — деди Соҳиба.

– Бу бошқа гап, – деди Рустам ака. – Кампир, сен нима дейсан?

– Бу икки ёш қоронғу кечада топишган, – деди Мунис хола. – Куёвданам, қизимданам кўнглим тўқ, мен оқ сутимга розиман. Ёшлар азоб чекканлари етар, шу бугуноқ никоҳлаб қўшиб юборсангиз, яхши бўлади.

– Роҳила, Ҳосила, сизлар нима дейсизлар?

– Поччамиз яхши инсон, опамизни берамиз, – дейишди қизлар.

Амма, холалар ҳам рози бўлишди. Шундай қилиб, Рустам аканинг чорбоғида гилам, кўрпачалар тўшалиб, дастурхонга ноз-неъматлар тўкиб ташланди. Қавм-қариндошлар йиғилиб, шу кечқурун никоҳ хутбаси ўқилди. Қатикдек қуюқ қўй шурваси тортилиб, лаганларда ёғли гўшт келтирилди. Меҳмонлар ёғли қўлларини қошларига суртиб, махсиларни ёғлаб бўлганларидан кейин, дастурхонга яхши тилак билан омин қилинди. Семиз болишга ёнбошлаб, кўк чойни хўриллатиб ичаётган маҳалла оқсоқоли Тўра бригадир ака:

– Рустамбек, меҳмондорчиликнинг сабабини сезган бўлсам-да, сиздан эшитсак, дегандим.

– Қизимиз Соҳибани аҳволидан хабарингиз бор. Бу йигит Соҳибанинг бўлажак турмуш ўртоғи Азимбек бўлади, – деди Рустам ака. Бироз сукут сақлаб. – Икки ёшни бошини бириктириб қўйсак, дегандим.

– Унақада мулло Номоз никоҳ хутбасини ўқийди, шундайми? – деди маҳалла оқсоқоли.

Шундай қилиб, Соҳибанинг оила азолари бизни кузатиб қўйишди. Бир-бировимизга айтадиган гапимиз қолмаганди. Шунинг учун жимгина кетаяпмиз. Туйқус рация ишга тушиб, мени алоқага чақира бошлади. Аммо мен жавоб бермасдан кетавердим. Шаҳарга яқин келганимизда Соҳиба тилга кириб:

— Биласизми, Азим ака. Сиз мени севмайсиз, деб ўйлагандим.

— Жоним, менинг гўзалим. Сени севаман. Жонимдан ортиқ севаман! — дедим мен.

Машинани тўхтатиб, Соҳибанинг нозиккина жуссасини кўксимга босиб тўйгунимча бўса олдим.

Тун. Ой кўтарилишига анча вақт бор. Тун қоронғусида ям-яшил қир-адирлар, япроқ ёзган дов-дарахтлар қора соя бўлиб кўринади. Ёнингда суҳбатдошингни қиёфасини кўра олмасанг-да, ундан руҳий қувват оласан киши.

Тоғ чўққилари, баланд қирлар, азим дарахтлар устида ёқут юлдузлар кўкиш нур сочади. Минглаб юлдузлар акси дарахт япроқларида турли рангларда товланади.

— Кетдикми? — дедим мен, ҳамроҳимнинг қўлидан ушлаб.

— Йўқ, — деди у, пинжимга тиқилиб. — Тонг оттирамир.

С Е Ҳ Р Л И Т О Ш

— 1 —

Мен болалигимдан китоб ўқишни яхши кўрардим. Аввалига суратли, ёзувлари катта-катта, қисқагина ҳикояларни ўқиб, завқ олган бўлсам, эндиликда қалин жилдли роман, повестларни ўқийман. Китоб қаҳрамонларига қўшилиб изтироб чекаман, гоҳо йиғлаб, гоҳида қувонаман.

«Бу йил ёзда ўн биринчи синфни тугатсам тўйимиз бўлади», хаёлимдан кечди.

Мен тошойна ёнига келиб, кўлларимни кўтарганимча, сочимни ечиб, ёзиб ташладим-да, кўкракларим устида ўйнаб турган кўнғир сочларимни орқага ташлаб, «Некқадам, наҳотки сен менинг вафодор турмуш ўртоғим бўлсанг? Ҳечам ишонгим келмайди. Бошқа келган совчиларни қувалаб ҳайдашди: «Қизимиз ёш, олий мактабда ўқитамиз, бошқа жойларни кўраверинг, узр, берсак сизнинг ўғлингиздек йигитга берамиз», дейишди.

Аммо Некқадамдан совчи келганида: «Ўйлаб кўрамиз», деди отам. Чет эл киноларида келин билан куёв тўйдан кейин тўй саёҳатига кетишади. Қанийди куёв бола мени ҳам узоқ-узоқларга, денгиз соҳилларига саёҳатга олиб кетса.

Некқадам армия хизматига кетиш олдида фотиҳа тўйимиз бўлди. Куёв бола билан илк бор учрашганимизга анча вақт бўлган бўлса-да, фотиҳа тўйимиз куни кечқурун учрашувга чақирди. Бордим. У менга тилла соат совға қилди.

Ўшанда мен:

— Никоҳ тўйимиз куни берарсиз, — деб соатни олмадим.

— Кўйсанг-чи Раъно, — деди у. — Мени қўлимни қайтара кўрма, биз унаштирилдик. Бу соат сени турли нопокликлардан асрайди.

Соатни қўлимга олдим.

— Ростданам чиройли соат экан, сизнинг совғангизни олишим керак, ахир сиз менинг бўлажак умр йўлдошимсиз, шундай эмасми?

— Албатта, — деди Некқадам. — Бер-чи?

У қўлимдан соатни олиб, тугмачасини босди. Соат қопқоғи очилиб, Некқадам иккаламизнинг кулиб тушган суратимиз уккининг кўзига жойлаштирилган экан.

— Яхшилаб қара, — деди Некқадам.

Бизнинг суратларимиз ўрнида кобра илоннинг боши айри тилини чиқариб турарди.

— Вой-бў, — дедим мен таажжубланиб.— Укки, кобра илондан бошқа нарса топилмадими, жуда кўрқинчли эмасми, Некқадам ака!

— Бер-чи, — деди у қўлимдан тилло соатни олиб, қопқоғини ёпди. — Бу соат сирини фақат сен биласан. Бўйнингга тақиб ол.

Мен нима қилишни билмай, қараб тураверибман. Шунда қўлимдан соатни олиб, тилла занжирини очди-да, менга жуда яқин келиб, бўйнимга тақиб қўйди. У узоқлашмоқ ниятида орқасига тисланган чоғи унинг қўлларидан ушлаб тўхтатибман, тавба, қандайдир сеҳрли куч мени унинг қучоғига солиб қўйганини эсласам, уятдан тарс ёрилиб кетаман. Кейин у мени ўпди.

Унинг оғушида қанча вақт турганимни билмайман, аммо у кишининг қучоғида ўзимни йўқотиб қўйганимни яхши биламан. Сеҳрли туш кўриб уйғонган одамдек сесканиб, Некқадамни итариб ташладим-да, қочишга чоғланганимда у менинг қўлимдан ушлаб тўхтатди. Мен унинг юзига қарашга ботина олмасдим. У мени яна кўксига босиб ўпди. Мени қаршилиқ қилишга мажолим етмасди. Уйга қайтдим-да, кроватимга ётиб олиб, ҳозиргина бўлиб ўтган воқеа тафсилотини хаёлан тасаввуримда жонлантирдим. «Биласанми Некқадам, ёруғ дунёда сендан бошқа йигитни тан олмайман».

Некқадамнинг институтни тугатишига атиги уч ой қолган эди. Эртага у узоқ сафарга — армия хизматига жўнаб кетади.

Овулимизнинг тоғ тарафида турли кўринишдаги қоялар, гажгал тошлар орасида булоқ бор. Ўша булоқ ёнида бошини эгиб ўтирган келинчакка ўхшаш қоя-тош бор.

Айтишларича, шу қоятошда муродига ета олмаган келинчак руҳи макон топганмиш. Келинчакнинг куёви билан тўйи куни куёвнинг ўлигини отга ортиб келишади. Шунда келинчак: «Менинг қадамим қутлуғ бўлмай, эр йигитнинг ўлимига сабабчи бўлдим», деб одамлар кўзига кўринишни истамай, худодан ўлимини тилаганмиш. Ўша куни кечаси момақалди роқ гумбирлаб, чақмоқ чақнаганмиш. Еру кўкни қоронғулик қоплаб, шаррос ёмғир ёғибди. Эрталаб овул одамлари қизни қидириб топиша олмабдилар.

Катта қоятошни яшин уриб, юзига чачвон ёпиб олган келинчак шаклидаги қоятош пайдо бўлибди. Шундан кейин кимда-ким қоятошга яқин борса, бахтсиз куёв билан муродига ета олмай ғойиб бўлган келинчак руҳи тушига кирармиш.

Аммо Некқадам ҳеч нарсадан қўрқмайдиган жасур йигит бўлгани учунми, шаҳардан келганида шу ваҳимали тош ёнида ўтириб дарс тайёрлар, гитарасини кўлига олиб мунгли ва сирли қўшиқларини куйларди. Булоқ шу даражада ваҳимали эди-ки, чашма ёнига яқин келишдан одамлар қўрқардилар.

Некқадам армия хизматида кетадиган кун у билан сирли тош ёнида учрашдик.

Ярим тунда мени ваҳима босиб, йигитнинг кўксига бош қўйдим.

— Некқадам ака, — дедим мен. — Нега мени ваҳимали тош ёнига чақирдингиз?

— Биласанми, Раъно, — деди у. — Бу қоя қалбида садоқат, ишқ ва муҳаббат тилсим қилинган. Ростданам мени севсанг, билгинки, сен билан менинг муҳаббатимга завол бўлмайди. Шунини ҳеч қачон эсингдан чиқарма, хўпми?

— Хўп, — дедим мен, гўё тошга тилсим бўлган соф муҳаббат соҳибаси ёнимда менга мадад бериб тургандек руҳим кўтарилиб, қояни тавоб қилиб.

— Некқадам ака, — дедим мен.

— Азизим, — деди у. — Борлигим билан сени эшитаман.

— Сизга кичкинагина, арзимас совғам бор, — дедим мен. — Бермоқчийдим.

— Қани кўрайлик-чи? — деди у қувониб.

Атрофларига зар мунчоқлар терилган дастрўмолни унга узатдим.

— Ёнингизда олиб юрсангиз, дегандим, — дедим мен.

— Ўҳ-ҳў, — деди у севиниб. — Бу кичкинагина эмас, менинг кўнглимдагидек совға-ку, раҳмат!

— Сиздан бир нарса сўрасам, дегандим, — дедим мен.

— Сўрайқол.

— Биласизми, Некқадам ака, мен келинлик либосини кийишни, одамларга майна бўлишни истамайман. Ундан кўра, иложи бўлса мени узоқ-узоқларга, мовий денгиз соҳилларига олиб кетасиз, шундайми?

— Бу гапни қаердан олдинг, — деди Некқадам. — Ахир элга тўй бериш, келинлик гўшангага қадам қўйиб кириш сенинг ва менинг орзуйим эмасми?

— Келинг, бу ҳақда гаплашмайлик, энди мен кетдим, — дедим-да йўлга тушдим.

— Шошма менинг севгим, — деди Некқадам. — Мен икки йил армия хизматида бўламан. Бу икки йил мобайнида замон ўзгаради. Ҳаётимизда не-не саргузаштлар, яъни синовлар бўлмайди, дейсан. Хўш? Тақдир синовларига дош бераоламизми?

— Некқадам ака, — дедим мен. — Сизни билмадим, мен ҳар қандай вазиятда, неки бошга тушса, сабр-тоқат билан тақдир синовларига дош бераман. Сиздан бошқа йигитга билагимни ушлатишим менинг ўлимим билан тенг.

— Мен ҳам сендан бошқа аёл зотига яқин боришим менинг ўлимим бўлади, — деди Некқадам. Кейин менинг қўлимдан ушлаб, юзимга тикилиб турди-да, кулди. — Мана кўрасан, орзуйимиздай тўй ҳам қиламиз, денгиз соҳилларига ҳам, ўлмасак, албатта борамиз.

Биз қўл ушланиб, секин уйга қайтмоқдамиз.

Кеч кирди. Мусаффо осмонда яккам-луккам юлдузлар милтираб, қоронғулик секин-аста оламни забт этмоқда. Атрофлари ям-яшил ўт-ўланга бурканган чашма суви кумуш тусда чулдираб оқаяпти. Осмонўпар қоялар орасида Сирли тош ваҳимали тус олиб, киши кўнглига осоништалик, ором бахш этади. Чигирткаларнинг тинимсиз нолишига тунги қушларнинг чарақлаб сайраши қўшилиб, ҳаётнинг давомийлиги мадҳини куйлайди.

Эртаси куни Некқадамни ҳарбий хизматга кузатиб қўйишди. Мен, қайлиғим билан кеча кечаси хайрлашган бўлсам-да, бугун ҳамма қишлоқдошларим билан йўл четида туриб, унга қўл силтаганимча кузатиб қолдим. У бўлса машинага ўтиришдан олдин чўнтагидан мен совға қилган дастўмолни олиб силкитиб, мен билан хайрлашди. Қайлиғим ўтирган машина орқасидан чанг ва бензин ҳидини қолдириб, қирдан ошиб, кўринмай кетгунича севикли ёримга омад ёр бўлишини тилаб тураверибман. Ёнимдаги дугоналарим қўлимдан ушлаб тортмаса, одамларга кулги бўлиб тураверарканман.

Кунлар ўтаверди, ойлар ҳам бирин-кетин ўтаяпти. Некқадамдан фақат биттагина мактуб олибман. Мактубни бағримга босиб, сирли тош ёнига шошилдим. Тоқатсизлик билан мактубни ўқияпман:

«Жонажон Ўзбекистонимизнинг тоғли Лангар қишлоғида ёрини соғиниб, дардини гулларга, сеҳрли тоғу тошларга қўшиқ қилиб айтиб, висол онларини

сабрсизлик билан худодан тилаётган муҳаббатим маъбудаси бўлмиш Раъногинамга, Новосибирск шаҳри яқинидаги ўрмонзорлардан оловли салом йўллаяпман ва сизларга соғлик-омонлик тилайман...»

Мактубни қайта-қайта ўқийман ва ҳидлаб, севгили ёримнинг тер ҳидини қидираман.

Кейин сирли қоя пойига бош қўйиб, менинг муҳаббатимни асрашни Оллоҳдан сўрайман.

Тунлари ёстиққа бош қўйиб ўзимга ва узоқдаги ёримга хайрли кеч тилаб, ухлайман. Аммо ҳар куни эмас, гоҳо-гоҳо севгимни тонг чоғи тушимда кўраман. Биласизми, у сафдошлари билан ҳарбий қўшиқ айтиб, мардонавор қадам ташлаб боради. Гоҳида бошқача йўсинда кўраман. Лекин ҳамиша мени кўрмай ўтиб кетади.

Орадан бир йил ўтди. Бир куни туш кўрдим, тушимда: «Баҳайбат поезд ерда – темир изда эмас, осмонда учиб келаяпти. Учиб келиб, қишлоғимиз устида тўхтади. Поезднинг чироқлари осмонни ёритса-да, ерда қоронғу эмиш. Некқадам ёнидаги аскар йигит билан қандайдир қора яшикни арқонга боғлаб, ерга – ўзларининг ҳовлиларига туширди-да, мен совға қилган рўмолни силкитди. Поезд осмонда тез юриб, келган тарафига қайтиб кетди, у мени яна кўрмади».

Орадан уч кун ўтиб, ундан мактуб олдим. «Хайрият-ей, тушимда кўрган поездим мана шу мактуб бўлсин», дея шукроналар айтдим. Мактубда Афғонистон тоғларида жангарилар билан жанг олиб бораётганини ёзибди. У ҳозирги кунда взвод командири экан.

Аммо кўнглим ғаш, ўзимни қўйишга жой топа олмасдим. Овулимиз қаршисида баланд қир бўлиб, шарқ томони тоғ билан туташ, ғарб томони эса

қўшни қишлоқ тарафдан оқиб ўтадиган дарёга бориб, жануб томонга чўзилиб кетади. Шимол тарафимизда чакил¹, яъни осмонўпар қоялар арчазорларга бориб тақалади.

Ҳинд ёзувчиси Кришан Чандрнинг «Бир қизга минг ошиқ» романини чашма ёнидаги баландлиги тўрт этажлик уйдек, келинчак ҳайкалига ўхшайдиган сирли қоя ёнида яскоғ тош² устига ётиб олиб ўқи-япман. Овулимизга учта ҳарбий автомобиль келиб тўхтади.

Усти ёпиқ юк машинасидан аскар либосидаги киши тушиб, гузарда карта ўйнаб ўтирган кишилар билан гаплашди-да, бўлажак қайнотамнинг ҳовли-сига бориб тўхтади.

Кўп ўтмай одамлар тўпланиб, аёл кишининг йиғиси, кейин эркак кишининг боламлаб йиғлагани эшитилди. Мен бир оҳ тортганимни биламан, йиқилиб тушиб, ҳушимни йўқотибман. Қанча вақт ҳушсиз ётганим эсимда йўқ, устимга кўк мурсак кийиб, чачвонимни бошимга қайтариб ташлаб, уввос тортиб йиғладим.

— Менинг шунқорим ўлгани йўқ! Некқадам соғ-омон, худонинг паноҳида, мен ҳамиша ёнинг-даман, — дердим мен. — Агар Некқадам ўлган бўлса, мени ҳам ёнингга ол! Ошиқлар маъбудаси! — деб сирли тошни кучоқлаб йиғлардим.

Ёнгинамда чулдираб оқаётган чашма сувини, тиниқ ва беғубор осмонни кўраяпман, сирли тошдан саза чиқмасди.

Сирли тошга бош уриб, ундан паноҳ тиласам-да, сочларимни юлиб йиғласам-да, тоғу тошлардаги

¹Чакил — тошлар салтанати.

²Яскоғ тош — супа тош.

акс садо менинг сўзларимни, чинқириқларимни тўхтовсиз такрорларди.

Онам келиб, қўлимдан ушлаб:

– Юрақол, уйга борамиз, – деди.

Мен онамнинг кўксига бош қўйиб, уввос тортидим. Онам шўрлик ҳам йиғлади.

– Менинг бахтсиз қизим, чимилдиққа кира олмай бева қолган қизим!

– Она, – дедим мен. – У ўлгани йўқ! Некқадам қайтиб келади! – дердим йиғлаб.

– Она қизим, Некқадам борса келмасга кетди. Сен бева бўлиб қолдинг, лаънатга учрадинг!

Онам қўлимдан судраб уйга олиб келди. Аммо менинг миямга машъум фикр келган эди: «Бу ердан кетаман, одамлар юзига қандай қарайман, бош олиб кетаман!»

Мен уйдан ташқарига чиқмадим. Ҳарбийчасига зирҳланган тобутни очиришмабди.

Некқадамни яқингинамиздаги қабристонга дафн қилишди. Айтишларича, ҳарбий киши анчагина пул узатганида, мархумнинг тоғаси: «Биз фарзандимизнинг хунини олмаймиз, бу йигит йигитлик бурчини бажариб, мардларча ҳалок бўлди», деганмиш.

Кечқурун отам, онам, қариндошларим йиғилиб келиб, мендан аҳвол сўрашди.

Шунда мен:

– Ота, энди мен бу ердан кетаман! Йўлимни тўсмасдан оқ фотиҳа беринг! – дедим.

Отам оғир аҳволда эди.

– Яхши, аввал борадиган манзилингни маслаҳатлашиб олсак. Сизлар нима дейсизлар?

Қариндошларим:

– Ҳеч қаёққа бормайди, – дейишди.

– Кампир, сен нима дейсан?

– Қизингизнинг феълини биласиз, – деди онам.

— Қизим, — деди отам, соқолини силаб, — Тошкентдаги аммангникига борасан.

— Ўқиши нима бўлади? — деди Малик акам. — У ерда қизингиз не кўйга тушаркин, бу ҳақда ўйлаб кўрдингизми?

— Нима қил дейсан? — деди отам.

— Ўн биринчи синфни тугатсин, — деди акам. — Кейин ўйлаб кўрармиз.

— Бирор жойдан чиқса, — деди тоғам, — йўқ демасдан тегиб кетгани маъқул.

Хуллас, бирор қарорга келиша олмади. Шунда мен:

— Некқадамнинг ёнига бораман! — дедим-да, йиғлаб юбордим.

Ярим тунда Малика холам:

— Раъно, тур қизим, йўлга чиқамиз, Маҳмуд кассирнинг машинасини гаплашидик.

— Қасққа? — дедим мен. — Ярим кечаси-я?

— Тайёрлан, Тошкентга! — деди холам. — Ҳозиргина отанг амманглар билан телефонда гаплашибди, бўлақол!

Устимда атлас кўйлак-лозим, оёғимда калиш, бошимда рўмол, сочимни қирқ кокил қилиб ўрганман. Осмонупар иморатлар, равон кучалар, малахдек шошқалоқ машиналар, автобус ва трамвайларни кўриб ваҳима босди. Кинофильмларда, телевизорда курган бошқа-ю, ҳаётда ўз кўзинг билан кўрган бошқа экан.

Мақсад аммамларнинг уйига тонг отган чоғда бориб етдик. Аммам қучоқ очиб кутиб олдилар.

Аммамнинг Фотима-Зухра исмли қизлари ҳам ўн биринчи синфда ўқишаркан, улар мени қувонч билан кутиб олишди.

— Раънохон, — деди Фотима жилмайиб. — Бизнинг синфимизда ўқийсиз, аммо бир муаммо бор.

– Қандай муаммо экан, – дея сўралим мен.

– Шаҳар шароитига мослашиб олишингиз керак бўлади. Қандай?

– Ўйлаб кўриш керак, – дедим мен.

Малик акамнинг: «Шаҳарда қизингиз не кўйларга тушаркин?» – дегани эсимга келди.

– Яхши, – деди Фотима кулиб. – Истаганча ўйлаб кўрарсиз, сиз дамнингизни олинг. Раънохон биз ўқишга боришимиз керак, кўришгунча.

Менинг ҳаётим ҳақида фақат Мақсад аммам биларди. Мен ўзимни қанчалик вазмин тутмайин, зукко, оқила аммаваччаларим менинг аҳволимдан хабар топган бўлсалар керак, мени ёлғизлатиб қўймадилар. Хаёл суришга, ғам-алам гирдобига киришимга йўл қўйишмади. Ҳаётда шундай яқин жигаргўшаларим борлигидан тақдирга тасаннолар айтмасдан иложим йўқ эди.

Тушкунликка тушмасдан, Оллоҳ берган умрни яшаш ва Некқадамга берган ваъдамга содиқ қолишим керак, ҳаёлимда у тирик, мен нафас олаётган ҳаводан нафас олаётгандек, туйқус ёнимда ҳозир бўладигандек, туюларди менга. Келганимга бир ҳафта ўтиб, аммаваччаларим мени кийинтириб, ўзлари ўқийдиган мактабга олиб боришди. Синфда йигит ва қизлар мени хуш қаршилашдим-йўқми, билмадим, аммо ҳаётимда шу кунгидек ҳеч қачон оғир аҳволга тушмаган эдим.

– Бу қизнинг исми Раъно, – деди ўқитувчимиз Жамилахон майингина жилмайиб. – Бизнинг синфимизда ўқишни давом эттиради.

Келганимга бир ой ўтиб, синфимизнинг энг аълочи қизларининг биттаси сифатида танилдим. Аммаваччаларим ўз ҳолимга қўймай шаҳар боғларига олиб боришарди. Зерикишга вақтимиз бўлмасди.

Биргаликда дарс тайёрлардик, ўйнаб қувнашардик. Қиш ўтиб, баҳор келди. Отам, онам, акам ҳолимдан хабар олиб туришди. Кунларнинг бирида отам:

— Қизим, дугоналаринг, синфдош болалар, ўқитувчиларинг қишлоққа қайтиб, ўқишингни мактабимизда тугатишингни илтимос қилишди. Ўқитувчиларинг сени кутаяпти, — деди.

Шунда амаваччаларим, аммам қаттиқ туриб олишди.

Мен ҳам мактабни шу ерда тугатаман дедим.

— Унда аммаваччаларинг билан меҳмонга борарсан? — деди дадам хафа бўлиб.

— Борамиз, — дейишди қизлар бир овоздан.

— Унда тайёрланинг, — деди дадам.

Биз қишлоққа қайтдик. Айни баҳор чоғи, қишлоғимиз ниҳоятда гўзал бўлади.

Она табиат гулларга, ям-яшил кўкаламзорларга чўмиб ташлаган қир-адирлар, оппоқ бўлиб мавжланиб оқаётган Лангарсой атрофларида мажнунтоллар, мирза-терақларга бурканиб олибди.

Машинамиз сойнинг саёз жойидан пишқириб ўтаётганида, дадамга машинани тўхтатишни илтимос қилдим. Машина тўхтагач, аммаваччаларим билан юз-қўлимизни ювиб, жўшқин дарёмиз сувидан мириқиб ичдик. Кейин қишлоқ шароитига мос кийиниб олдик.

— Қадамларингга ҳасанот, — деди онам биз билан йиғлаб кўришиб. — Дугоналарим, қариндошларим бизни кучоқ очиб кутиб олдилар.

Шу куниеқ тоғ гулларида гулдаста териб, Сирли тош пойига қўйдим.

— Эй сирли тош, — дедим мен баланд овозда. — Нега сен, менингдек жудоликни бошдан кечирган, садоқатингни, муҳаббатингни бағрингга тилсим

қила олдинг, мени эса ёнингга олишдан бош тортдинг? Ёки менинг муҳаббатимга шубҳанг борми?! Айтсанг-чи!

Бошини эгиб, ғамгин турган келинчак суратидаги баланд қоядан садо чиқмади.

Мен кўз ёшларимга чўмилиб, қишлоғимиз ёнгинасидаги думпайиб турган қабрлар орасидан оппоқ мрамор ўрнатилган, митти гуллар ва бўлиқ майса босган севгилим Некқадам қабрига тикилиб, ундан кўз уза олмасдим.

– Эй жасур, мард йигитнинг руҳи! Билгинки, мен ҳамиша ёнингдаман. Мени кечир! Қабринг ёнига бора олмайман. Нега десанг, сенинг ўлганингга ҳечам ишонгим келмаяпти. Тирик бўлсанг, нега хабар юбориб, мени тинчлантирмаялсан?! Некқадам, мен биргина йўлни танладим. Олий ўқув юртида ўқиб, сен билан кечган қисқагина учрашувлар масканидан узоқда, жуда узоқларда зиёли инсон бўлиб яшаш йўлини танладим.

Йиллар ўтди. Лангарсой сойи неча маротаба тўлиб-тошиб, оппоқ кўпик бўлиб, чаманзорларга бурканиб оқди. Мен институтни битириб, олий ўқув юртида инглиз тилидан дарс беряпман. Битта ўзим, бир хонали давлатга тегишли уйда яшайман. Турмушга чиқмадим. Не-не азаматлар совчи қўймадилар дейсиз, рад жавобини олавердилар. Ёшим йигирма олтида, фан номзоди бўлиш арафасидаман. Ойлик маошим ўзимга етиб ортади. Бисот йиғмадим, тилла тақинчоқлар тақмадим. Фақат китоблар. қўлланмалар сотиб оламан. Газета-журналларга мақолалар ёзиб тураман. Таҳририятлардан келадиган гонорарларим етарли. Ҳар йили қишлоққа бориб, ота-онамга, укаларимга кийим-кечак ва бошқа нарсалар совға қиламан. Сирли тош пойига гулчамбарлар қўйиб, муродига ета олмаган келинчак руҳига дуолар

ўқийман. Осмонўпар қоя билан дардлашаман. Кейин айқаш-уйқаш тушлар кўраман, севгилимнинг руҳи оғир ламларимда ёнимда ҳозир бўлади ва менга таскин беради. Айниқса совчилар келиб, азоб чеккан кунларимда Некқаламнинг руҳи пайдо бўлиб, мени кўриқлайди, кўзимни очиб уни кўраман, кейин ётоқхонам деворига сингиб кўринмай кетади.

— 2 —

Некқалам хизмат қилаётган ҳарбий қисм қисқагина тайёргарликдан кейин Афғонистонда бораётган ҳарбий ҳаракатларга сафарбар этилганди.

Некқалам хизмат қиладиган ҳарбий қисм Афғонистон ҳудудига кирибоқ мужоҳидлар томонидан ўққа тугилди. Автомашиналар портлаб ёнабошлади. Душман кўринмасди.

Ҳарбий колоннанинг олди ва орқасидан берилган қақшаткич зарба остида ҳарбий техника ва аскар офицерлардан анчагина йўқотишлар бўлди. Ҳарбий вертолётлар ёрдамга келганида отишма тўхтади. Вертолётлар кўринмас ёвни қириб ташлаш мақсадида ҳудудсиз тоғу тошларга ракеталар отиб, ёнилғилари тугагунча айланиб учиб, ҳеч қаердан душманни топа олмай, оғир ярадорларни олиб, базаларига учиб кетдилар. Сапёрлар йўлларни танкка қарши миналардан тозалаб, водийдан ўтадиган йўлни созлагунларича кеч кирди. Тақир дала-даштлар, қўрқинчли қоя ва тепаликлардан ҳозироқ оғзидан олов чиқарадиган ажал машинаси ишга тушса-я, деган ваҳима жасур жангчилар руҳини чўктириб бўлганди. Радиодан янграйдиган шўх мусиқа, гармоннинг юракларни ларзага солувчи «Частушкалар» саси эшитилмасди. Жангчилар, тинчгина оқаётган жилға сувидан ичишдан олдин, заҳарланганми-йўқми, текширишни санитарлардан талаб қилишарди. Жасур йигитлар

тўйиб сув ичганларидан кейин, қўрқоқлар ва офицерлар ҳам юз-қўлларини ювиб, мириқиб сув ичдилар.

Дала ошхонаси кечки овқатни тайёрлади. Навбатчи соқчилар тунги кузатув дурбини билан тоғу тошларни кузатади. Аҳён-аҳёнда прожекторларнинг ўткир нури беш километр масофадаги ҳудудни ёритиб, чигирткадек сакраб юрган қасоскор мужоҳидни қидиради.

Тепаликларга қўйилган соқчилардан иккисини топа олмадилар. Икки аскар пичоқлаб кетилибди. Бутун бошли бўлим соқчилик қилиб, тонгни оттиришди.

Тонг отиб, санитарлар ўликларни санитар вертолётга юклаб, жўнатдилар. Енгил ярадорларга тиббий ёрдам кўрсатилди. Ҳарбий колонна ўнлаб яроқсиз ҳарбий техникани қолдириб, вертолётлар кузатувида йўлга чиқди.

Колонна кун узоғи йўл юриб, тепалик ёнбағрига тунаш учун тўхтади. Дала ошхонаси кечки овқатга ҳозирлик кўраяпти. Сиёсий бўлим офицери аскарларга Афғон уруши аҳамияти хусусида суҳбатлашяпти. Айни шу чоғ эшагини етаклаб келаётган афғонни тўхтатишди.

Некқадам тожик тилини билгани учун тилмочлик вазифасини бажарди.

– Исминим Ҳикматшо, ўтин териб сотиб кун кечираман, — деди афғон.

– Бу «Чурка»дан сўрачи, ёнидаги Калашников автоматини қаердан олган экан? Яна сўрачи, у солдат бўлмаса, унга қуролни нима кераги бор экан?

– Бу айтаяптики, — деди Некқадам рус тилига таржима қилиб, — босқинчилардан хотиним ва болаларимни ҳимоя қилиш учун сотиб олдим, деяпти.

— Унга айт, — деди майор Иванов, папиросини мириқиб тортаркан. — Ҳозироқ уни отиб ташлаймиз, қуроли бўлмаганда эди, қўйиб юборардик. Аммо душманлар манзилени, қанча киши ва бошлиғи ким эканини айтса овқатлантирамиз, мукофот ҳам берамиз.

— Ўртоқ майор, у ёмон гапларни айтаяпти.

— Сен, — деди майор, тош устига жойлашиб олиб коньяк шишасини кўтариб ичаркан, — сўзма-сўз таржима қил!

— У айтаяпти, — деди тилмоч, — ҳеч қандай душман манзилени билмагач қанча одам борлигини қаёқдан билай, кейин отса отаверсин, мен жаннатга бораман, у эса (майорни назарда тутаяпти) жаҳаннамга боради. Мен ундан жирканаман!

— Қўл-оёғини боғлаб ташлаб, қуриқланг, бир кун оч ётса тилга киради. Таржима қил!

Бечора афғон ниҳоятда озғин, териси суягига ёпишиб, қоқ суяк калласи устара билан қиртишланган бўлиб, бошига салла, устига сурп кўйлак, лозими кирдан қорайиб, қирқ ямоқ енгсиз камзул кийиб, оёғига ботинка кийиб олибди. Халтасида бир парча қотган нони ва сув идишида ичимлик суви бор экан.

— Урсак сайраса керак? — деди лейтенант.

— Йўқ, урманглар. сувсиз, овқатсиз қанча вақт чидашини билмадим, урсанглар ўлиб қолади. Олиб кетинг! — ўшқирди майор.

Кейин тўрт бурчакли шишадан коньякни сипқориб ича бошлади. Аммо дайди ўқ унинг кўкрагига қалалди. Қўлидан шишаси тушиб, эсини йўқотган майор, бироздан сўнг тилга кириб:

— Отиб ташлансин! — деди-да, тилини тишлаб, боши шилқ этиб оғиб тушди.

— Снайпер! — кимдир қичқирди.

Аскарлар пала-партиш ўқ отишиб, кўринмас душман билан урушни бошлаб юбордилар. Шигиллаб ёғётган пулемёт ўқларидан аскар ва офицерларнинг кўплари ярадор бўлиб, бир неча киши ҳалок бўлди. Бундай вазиятдан фойдаланган афғон ёнида турган Некқадамни калласи билан уриб йиқитди-да, лейтенантни ҳам елкаси билан уриб, чигирткадек сакраб, машина ва танклар панасига ўтиб, қочаверди. Орқасидан отилаётган тўппонча ўқларига чап бериб, қоятошлар панасига ўтиб, боғланган қўлини бўшатиб олди. Лейтенант қочоқни ушлаш учун тошлардан сакраб ўтиб, узоқлашган афғонга қарата ўқ узди, ўқлар тошларга тегиб, чипиллаб ёпишиб қоларди. Мужоҳид чигирткадек сакраб лейтенантнинг орқа томонига ўтиб, палахмонига¹ тош жойлаб отди. Лейтенант бошидан яраланиб, тошларга урилиб, ҳушсиз йиқилди.

Ордан саккиз ой ўтди. Бу вақт ичида қанча-қанча тобутларда афғон урушида ҳалок бўлган ўзбек йигитларининг жасади санитар вертолётларга юкланиб, Ўзбекистонга жўнатилади. Даҳшатли жанглардан бирида Некқадам бошчилигидаги взвод аскарлари қуршовда қолди, батальон жангчилари аллақачон ортга чекинган эди. Некқадам ортга чекинишга буйруқ берган чоғда яраланиб, ҳушсиз йиқилди. Ҳушига келганида бир неча мужоҳид, қўлларида автомат билан ярадор совет аскарларини отиб, ўлдираётган эди. Жон ҳолатда инграб, ёрдам кутаётган бечора аскарлар биттадан ўқ еб тинчланиб қолардилар. Некқадам устига «душман» яқин келган эди. Некқадам кўзларини юмиб, ўлимини мардларча кутиб олаётган чоғда:

¹ Палахмон — жундан тўқилган тош отадиган қурол.

— Эй мард ўғлон! — деди мужоҳид. — Мен сенга жон қарздорман, кўзингни оч! Менинг исмим Ҳикматшо, мени кўйиб юборганинг учун сени нега отиб ташлашмади? Яхши, бу ҳақда кейин гаплашамиз, кўп қон йўқотибсан, гапирмаганинг маъқул.

Некқадам кўзини очиб, эшак миниб юрган мужоҳидни таниди. У Некқадам тушунмайдиган тилда шерикларига гап уқтирганидан кейин. Некқадамга тиббий ёрдам кўрсатилиб, замбилга солиб олиб кетишди.

Вақт замбаракнинг ўқидек тез ўтаяпти.

Олти ой деганда Некқадам таёққа суюниб юрадиган бўлди.

— Бугун сен жумъа намозига имом ўтасан! — деди Ҳикматшо. — Нима дейсан?!

— Оёғим дош берармикин? Яна озроқ кутсакми?

— Ўтириб олиб ўқийверасан. — Ҳикматшо кулди. — Хўш?

— Нима ҳам дердим, — деди Некқадам.

Ҳикматшо кўмагида таёқни ташлаб, оқсаб юрадиган Некқадамни мужоҳидларнинг каттакон раҳбарлари қабулига олиб киришди. Уйнинг энг тўрида оқ кўйлак, оқ иштонда, устидаги пиджаги елкасида генерал поғони, бошига салла ўраб, тасбеҳ ўгириб ўтирган узун соқолли киши Некқадамга кўз остидан қараб турарди. Қаршисида олишишга шай турган баҳайбат илон турганини ҳис қилган Некқадам ўзини йўқотди. Даврада бошларида салла ўраб, поғон таққан ҳиндулар, туркларнинг попукли папахасини кийган соқолли кишилар тиззаларида автоматларини қўйиб, тасбеҳ ўгириб, уйнинг тўрида ўтирган генерал қарорини кутиб, жимгина ўтирардилар.

— Кел, бўтам, — форс-тожик тилида деди генерал, сўзларини дона-дона қилиб. — Ўтир. Айтчи бўтам, мужоҳидлик йўлига ким сени олиб кирди? Хуш?..

— Совет генераллари буйруғи билан Афғон халқини «душман» деб қирғинбарот қилмаганида, қишлоқларни одамлари билан ёқиб юбормаганида, хуллас, босқинчилик уруши бўлмаганида, бу йўлни танламасдим, — деди Некқадам.

Хонада ғала-ғовур бошланди. Кимдир Некқадамни оқлади, кимдир қоралади.

— Бутам, — деди генерал, бироз сукутдан сўнг, — қўлингга қурол олиб, ўрус босқинчи кофурларга қарши жангга кирасанми?

Яна хонада тортишув авж олди.

— Хуш, — деди генерал.

— Ўз қуролдош биродарларим, узбек ўғлонларига қарши қурол кўтаришдан ўлимни афзал кўраман, — деди Некқадам.

— Сени қишлоғинг қабристонига дафн қилишганидан хабаринг борми? — деди полковник погонини таққан мужоҳид.

— Хабарим йўқ.

— Келгуси тақдирингни кўз ўнгингда тасаввур қила оласанми? — деди кўзини юмиб тасбеҳ ўтириб ўтирган мужоҳид.

— Ҳа.

— Қуръони каримни тушурган мулловачча эмишсан? Мажлис аҳли сенинг тақдирингни ҳал қилади, — деди генерал. — Борақол бўтам.

«Мен ҳарбий шифохоналарда даволанаётганимда, неча бор мужоҳидларнинг кишилари мени тергов қилган эдилар. Энди тушунсам, менинг жосус эмаслигимга амин бўлган бўлсалар ажабмас», — деган хаёлга борди Некқадам.

«Интернационал бурчини бажариш чоғида мардларча ҳалок бўлди» деб, тириклар рўйхатидан ўчириб ташлаган бўлса-да, мени «душман» сифатида ўлдиришлари мумкинлигига ишонарди.

«Асир олинган кунимдан эътиборан Некқадам деган инсон ҳаётда йўқ деб, мени Кемел Тургун деган инсонга айлантиришди». Шу куни кеч Некқадам бошқа мужоҳидлар қаторида хуфтон намозини ўқиди. Генерал:

— Энди сен, — деди, — шу ўтирган мужоҳидларнинг бири бўлдинг. Ватанинг Туркистонни, мазлум халқингни кофур шўравийлар зулмидан озод этилиши учун буюк жангларда қурбон бўлишга тайёрмисан?!

— Тайёрман! — деди Кемел Тургун.

Кейин Кемелга рухсат беришди. Ташқарига чиққанида машинага утқиздириб, номаълум томонга олиб кетишди. Қарийб икки соат йўл юриб, машина ҳарбий базага бориб тўхтади.

Ҳаммомга тушиб, ювиниб олиб, кейин яп-янги ҳарбий либосда, қора соқоллик зобит аксини ойнада кўрган Кемел, не аҳволга тушганини тасаввур қилиш оғир эди.

Энди у Кемел Тургун сифатида, расмий равишда мужоҳидлар сафига хизматга ўтди ва Пешаворга жўнаб кетди. У ерда ҳарбий лагерь бўлиб, унинг махсус қисмида мутахассис сифатида хизматини бошлади. Кемел Тургунга алоҳида хона, хизматкор, ёрдамчи ва машина беришди. Энди у алоҳида яшайди. Ресторанда овқатланади. Яхшигина маош олади. Аммо у назорат остида эканлигини, орқасидан ўлим қора соядек эргашиб юрганини яхши биларди.

Қора соялар ҳар соатда, ҳар дақиқада жонини олишлари мумкин. Аммо жони сабил бўлган Некқадамга бошқа даҳшатли кучлар таҳдид қилсалар-да ёки

бошқа қора кучлар таҳлика остида ушлаб турсаларда, у ўлимга ёинки бошқа азоб-уқубатларга тайер турарди. Кемелнинг вазифаси — асирга олинган маҳбуслар орасидан жисмонан кучли, соғлом йигитларни ажратиб олиб, махсус мактабларда қайта тайёрлашдан иборат эди.

Мужоҳид раҳбарияти хизматига содиқ, зукко ҳарбий мутахассис сифатида танилган Кемелнинг ҳаёти хавф остида эканлигини ҳисобга олиб, бошқа вазифага тайинлашга қарор қилди.

* * *

Кенг ва шинам хона девори қаттиқ гиламлар билан безалган, кўрпачалар солиниб, хона тўрида болишлар орасида Калашников русумли автоматни тиззасига қўйиб ўтирган генералдан бошқа ҳеч ким йуқ эди.

— Кел бутам, — деди генерал, соқолини силаб. — Яқинроқ келиб ўтир, хўш, аҳволлар қалай? Сен билан суҳбатлашганимизга ҳам икки йил ўтиб кетибди. Чарчамадингми?

— Аллоҳга шукур, — деди Кемел.

— Сен бўтам, яхши ишладинг, — деди генерал. — Сен менинг марҳум ўғлимга ўхшайсан. У сендек ақли, жасур ўғлон эди. Дини Ислон душманлари билан бўлган жангларда шаҳид бўлди, қадди-бастинг, қиёфанг унга жуда ўхшайсан. Энди сен менинг ўғлимсан ҳам қанотимсан. Сени Аллоҳ ўз паноҳида асрасин.

— Марҳум фарзандингизни худо раҳмат қилсин. Сўнгги нафасимгача сизнинг фарзандингиз бўлиб, пойингизга бош қўяман, — деди Кемел Тургун.

Генерал сукут сақлаб, қора соқолини силаб қўйди-да, кейин:

— Беайб Парвардингор. бўтам. Ҳаммамиз адашамиз. Аммо Аллоҳни ёдла сақлаб, ақл билан иш юритган бандасини Аллоҳ ўзига яқин дўст тутади. Америкада сен катта бир савдо компаниясига раҳбарлик қиласан. Фақат бир киши сени танийди ва сенга бўйсунди. Ўша ўринбосаринг сенинг вазифангни бажаради. Сен фақат ҳужжатларни кўриб, қарор қабул қиласан. Савдо компаниясида уч киши — сенинг муовинларинг савдо ва бошқа ишларни бажаради. Ҳозирги вазифангни бошқача йўсинда давом эттирасан. Яъни, хуфия. Муҳожирлар орасидан сараланган дини Исломга садоқатли, жасур йигитларни танлаб, уларга яхшигина шароит яратасан. Билиб кўйгинки, қалтис ҳаракатинг ўлимга маҳкум этилишингдир. Қавмқариндошни унут. Яқин келажақда улар билан дийдор кўришасан. Шахсий ҳисобингда етарли маблағ бўлади. Ҳозироқ ўзингга тегишли ҳужжатларни ёқиб юборасан. Кийим-кечак ва бошқа ашёларинг қолаверсин. Гўё сени йўқ қилиб юборишган. Бўтам, ҳозирги дақиқадан эътиборан Кемел Тургун йўқ, эртага дафн маросиминг бўлади. Шофёрингни қолдириб, шом намозига сўфи азон айтган маҳалда, машинани ўзинг бошқариб йўлга чиқ. Ҳа, дарвоқе, сенинг исминг Сулаймон Содиқ. Борақол, бўтам, худо ёр бўлсин, — деди.

Махсус самолёт Истанбул аэропортига кўнди. Сулаймон Содиқ такси ушлаб, шаҳарнинг тор кўчаларидаги дўконлар олдида машинадан тушиб, хасислик билан шофёрга йўлқирасини берди. Машина узоқлашгунча дўконга кириб бир пиёла чой ичиб, ҳақини тўлади.

Кейин яна машинага ўтириб, энг арзон меҳмонхонага ҳайдашни буюрди.

Орадан икки соат ўтиб, баланд бўйли, мардона қиёфаги ўттиз ёшлар чамасидаги йигит, соқолини қирдириб ташлаб, европача кийиниб, беш юлдузли

ресторанга кириб овқатланди. «Энди мен хорижий компаниянинг раҳбари, миллионер Сулаймон Содиқман. Моддий бойлик ва олий лавозим, ҳарбий унвонлар эвазига ватангадолик тақдиримга битилган экан. Энди мен ҳеч қачон ўйнаб-ўстан она диёр тоғу тошларини кўра олмайман. Менга, яъни Сулаймон Содиққа дунёнинг ҳамма мамлакатларига йўл очиқ, аммо она диёрни, ёру биродарларни, ота-онани, севикли ёр дийдорини соғиниб яшашдан ўзга иложим йўқ. Пешаворда ва Ҳиротда ёру биродарларим қолиб кетди. Қуролдош дўстларимдан турк тилини ўргандим» — хаёлан деди у.

— Хизматингиздаман, — ширингина табассум билан деди официант қиз турк тилида.

— Фақат турк кабоби ва салқин ичимликлардан келтиринг, — деди Сулаймонбей.

— Коньяк ёки рус ароғи?

— Фақат салқин ичимликлардан келтиринг, — деди Сулаймон Содиқ.

Шўх мусиқа янграб, бахтиёр қиёфали, шинам кийинган эркаклар европача кийинган жононларни хипча белларидан ушлаб, сийнани сийнага қўйиб, ёқимли табассум-ла суҳбатлашган ҳолда рақсга тушардилар.

— Мени таклиф қиларсиз? — деди гўзал қиз. — Келишган йигит экансиз.

— Ўтиринг, — деди Сулаймонбей. — Марҳамат.

— Гўзал талаффузингиз Истанбул турклариникига ўхшамаса-да, Кашмирда яшайдиган аммаваччамникига ўшаркан, — деди гўзал қиз. — Сиз жуда келишган, хушфеъл йигит экансиз.

— Раҳмат, — деди Сулаймонбей. — Адашмадингиз, мен кашмирлик туркларданман.

– Хуш келдингиз, буюк Америка тупроғига, – деди инглиз тилида қирқ беш ёшлар чамасидаги баланд бўйли, хушбичим, кароворон киши. – Сиз билан ҳозиргина телефонда гаплашгандик.

– Ҳа, – деди Сулаймонбей. – Сиз Ҳусайнбек, шундайми?

– Ҳа, мен сизнинг содиқ қулингиз, тўғрироғи, биринчи муовинингиз Ҳусайн Лабзийман.

– Демак, ҳозироқ ишга киришамиз?

– Ҳа, шундоғ, – деди Ҳусайнбек. – Сиз дам олишингиз керак, кейин батафсил гаплашиб оламиз.

– Яхши, бошланг, – деди Сулаймон Содиқ.

– Ҳозир қиладиган ишимиз, – деди Ҳусайнбек, – Сизнинг қиёфангизни озроқ ўзгартиришга тўғри келади. Хўш?

– Кетдик, – деди Сулаймон Содиқ.

Беш кун ўтиб Сулаймонбей Американинг энг баланд ва кўркем биносида жойлашган халқаро савдо компанияларидан бирининг бош директори сифатида хизмат курсисига ўтирди.

Радио, телевидение ва бошқа матбуот хизматлари, пресс-конференциялар, турли учрашувлар Ҳусайнбек зиммасидаги вазифа эди.

Сулаймонбейнинг уч ўринбосари ва ўринбосарларнинг барча тўққиз ўринбосарлари Ҳусайнбек томонидан таклиф этилиб, Сулаймонбей ҳужжатларни ўрганиб чиқиб, расмий ҳужжатга имзо чекарди.

«Менинг қиладиган ишимни тайини йўқ, ҳамма ишларни муовину ўринбосарларим, мутахассисларим амалга оширсалар, нега денгиз соҳилида, кўнгилочар масканларда яхшилаб дам олмас эканман», – хаёлидан кечирди Сулаймонбей.

Секретарини чақириб:

— Мен озроқ дам оламан, хонамга ҳеч кимни киритманг, барча муаммоларни Хусайнбек ҳал қилади, — деди-да, кабинетидан чиқадиган захира йўлидан чиқиб кетди.

Сулаймонбей кўчага чиқиб, такси тўхтатди-да, денгиз соҳилига ҳайдашни буюрди.

Осмонўпар, ҳайбатли бинолар, йўлақларда шамсия кўтариб, қилпиллаб бораётган аёл ва эркаклар, тинимсиз ҳаракатланаётган автомобиллар, хуллас, атрофда қайнаб турган ҳаёт уни заррача қизиқтирмасди.

Америкада ўтган икки йиллик умрида тўкин ҳаёт кечирган бўлса-да, юраги ғаш, ватанни кўмсаш, унинг муқаддас тупроғига бош қўйиш, ёру биродарлар, яқин жигаргўшалар сийнасига бош қўйишдан-да ортиқ бахт йўқ эди унга.

Ўтган икки йил мобайнида ўлимини кутиб яшаш, тан қўриқчилари ҳамроҳлигида, шинам автомобилларда манзилларга бориб, турли қиёфадаги одамлар билан тиржайиб, расмий равишда мулоқотда бўлиш, хуллас, қалбаки тиржайиш, қалбаки ҳаёт кечириш жонига тегиб бўлганди. «Ўлим билан ҳаётим оралиғида ҳеч қанча масофа қолмаган кўринади, умримда ароқ деган матоҳ таъмини татиб кўрмаган бўлсам, Раъногинамнинг лабидан олган бўса аёл зотига бўлган интилишнинг энг сўнггиси бўлиб хотирамда сақланиб қолган бўлса. Етар! Нимадир қилиш керак».

Машина соҳилга келиб тўхтади. Такси пулини бериб, турфа ранглардаги соябонлар орасидан ўтиб, яримьяланғоч чўзилиб ётган аёл ва эркаклар ёнидан бўш ўрин топиб, уст-бошини ечиб ташлади-да, қирғоқни ювиб, изига қайтиб кетаётган денгиз сувига

кирди. Уфққа бош қўйган мовий денгиз мавжланиб, оқ кўпикли тўлқинларни олиб келарди-да ўзига тегишли маррани забт этиб, изига қайтиб кетарди. Сулаймонбей қулоч ёзиб, оқ кўпикли тўлқинларни писанд қилмай, тобора соҳилдан узоқлашиб борарди. Хавфсизлик чегарасидан ўтган бўлса керак, моторли қайиқлар ёнига келиб, ундаги қутқазувчилар изига қайтишни буюрдилар.

Кўп ўтмай иш кабинетига кириб келганида секретарь қиз ҳайратдан ёқа ушлаб:

— Жаноб Сулаймонбей, сизни қидириб юришибди.

— Ҳаммаси жойида. Ҳусайнбекни чақиринг!

Ҳусайнбек кириб келди ва раҳбарига зимдан тикилиб:

— Бизни қўрқитдингиз, огоҳлантирсангиз бўларди-ку.

— Мен зерикдим, бир сўз билан айтганда чарчадим. Яхши ҳамки сиздек маслакдошим, тўғрироғи, дўстим бор.

— Бу сўзларни сиз эмас, — деди Ҳусайнбек, — мен айтишим керак эди.

— Москва орқали Тошкент, Бухорога саёҳатнома тайёрлайсиз, менга ўн беш кун вақт етади, — деди Сулаймонбей. — Иложи бўлса шу бугуноқ авиачипталарни олдилинг.

— Бунча шошилишч? Ахир эрталан кейин директорлар йиғилишида қатнашмасангиз бўлмайди, — деди Ҳусайнбек.

— Менинг вазифамни сиз, Ҳусайнбек бажарасиз.

— Яхши, аммо мен ўн беш кунга эмас, фақат ўн кунга дош бера олсам керак.

— Демак келишдик, — деди Сулаймонбей.

Океан ва денгизлар оша булутлар, тоғлар устидан учган Семурғ қуш Внуково аэропортига қўнди. Сулаймонбейни кутиб олган мезбонлар расмиятчилик ҳужжатларини тахлаб, Сулаймонбейни икки ҳамроҳи билан Тошкентга учадиган Ил-18 лайнерига ўтқазиб, кузатиб қўйишди.

Стюардесса қиз:

— Қуёшли Ўзбекистоннинг пойтахти гўзал Тошкент шаҳрига хуш келибсиз. Командир ва экипаж сизларга соғлик ва омонлик тилайди, — деди ва шаҳар тарихи, бугунги гуллаб-яшнаётгани ҳақида қисқагина маълумот берди.

Филдирақлар қўниш майдонининг бетон йўлагига урилиб, қора тутун чиқариб, бир-икки силкиниб чопиб кетди ва секинлашиб, қайтиб олди.

— 3 —

«Фан ва турмуш» журнали редакциясидан қўнғироқ қилишди, бордим.

— Раънохон, — деди бош муҳаррир. — Сизга айтадиган хушxabарим бор, менимча, сиз узоқ йиллар дийдорини кўришни орзу қилган инсондан маълумот бўлса ажабмас, — деди-да, мента сурғучланган сариқ рангли пакетни узатди.

Муҳаррир Некқадамнинг яқин дўсти эканлигини билардим, аммо унга сир бой бермасдим.

— У тирикми?

— Билмадим, бир киши сиз билан учрашмоқчи, — деди муҳаррир.

— Ким экан?

— Сабр қилсангиз, ҳаммасини билиб оласиз, — деди-да чиқиб кетди.

Шоша-пиша конвертни очдим, не кўз билан кўрайки, Некқадам армия сафига кетаётганда, мен совға қилганим даструмолнинг қоғозга туширилган нухаси эди. Унда: «Тошкент, Москва меҳмонхонаси, ички телефон рақами ва Жек», деган ёзув бор эди.

Тошкент вақти билан соат ўн олтида Москва меҳмонхонасининг нозимхонасига келиб, керакли рақамга кўнғироқ қилдим.

«Раънохон, сизни кутаяпмиз», — деди нотаниш овоз, хона номерини айтди.

«Эй, худо, нималар бўлаяпти, не бўлгандаям хайрли бўлсин-да», кўнглимдан кечирдим ва тез-тез юриб, айтилган хонага бордим.

— Хуш келдингиз, Раънохон, вақтингизни олиб чақирганимиз учун узр, — деди инглиз тилида баланд бўйли ажнабийча кийинган киши. — Менинг исмим Жек. Айтишим лозимки, сиз ҳақингизда анча-мунча нарсалар бизга маълум бўлганлиги сабабли мақсадга ўтганимиз маъқул деб биламан. Дарвоқе, инглизча яхши тушунмасангиз, туркий ёки форсийда гаплашганимиз маъқулдир?

— Бемалол, менинг ҳақимда кўп нарса билганингиз ҳолда, инглиз тили мутахассислигим ҳақида унутган кўринасиз, мистер Жек, — дедим мен жилмайиб.

— Мен, Раънохон, Некқадамбей ҳақида суҳбатлашгани келдим, — деди-да, Жек «Боржоми» сувидан икки пиёлага қуйиб, бирини менга узатди. — Ичинг.

— У тирикми?

— Аввал сувдан ичинг.

Раъно тоқат қила олмасди, пиёлани сўнгги томчисигача бўшатиб:

— Энди айтарсиз?

— Кенг ва совуқ бу оламда Сизни, Раънохон, у энг яқин кишиси сифатида тан олди ва рухсатингиз билан, хоҳлаган вақтингизда кўриша оласиз.

— Мен уни ҳозироқ кўришни истардим, — делим мен. — Ахир у тирик, туғрими?!

— Ҳа, Раънохон, у соғ-омон, аммо орангизда катта бир тўсиқ турибди. Биласизми, ҳақиқий дустлик, садоқатгина ўша кўринмас ва даҳшатли тўсиқни бузиб ташлай олади.

— Кўрсатинг! Ўша сабил қолгур тўсиқни бир оҳ уриб синдириб, бузиб ташлай оламан! Уни деб яшадим-ку! Яна қандай тўсиқ бўлиши мумкин.

Жек узр сўраб: «Ҳозироқ уни кўрасиз» деди-да, хонани тарк этди. Раънонинг ўпкаси тўлиб, йиғларди. Унинг вужуди бўшашиб, йиқилиб тушишдан кўрқиб, пиёлани тўлдириб муздек оромбахш сувдан ичиб, ўзига келди шекилли: «Ахир мен иродали қизманку! Наҳот муродимга етганимда иродам дош бера олмасам?! Бу асло мумкин эмас», дерди. У кўз ёшларини артиб, эшикдан кирган кишига қаради. «Эҳ, бу ўша менинг Некқадамим! Унчалик ўхшамаса-да, ундан муҳаббат ва садоқат ҳиди келаяпти».

Қиз ёнида турган бахтига қарашга ботина олмасди. Бахт қуши учиб кетса-я!

— Раъно, — деди таниш, жуда-жуда ҳам дилкаш овоз.

Аммо Раънодан сас чиқмади.

— Мен, сенинг Некқадамингман!

Раъно кўзларини юмиб, йигитнинг кўксига бош қўйди.

— Менинг сочларим оқарди-ку сени деб, менинг Некқадамим, бунчалар соғинтирадим, инсон, — дерди Раъно.

— Тинчлан, севгилим, менинг ёлғизгинам, — дерди Некқадам.

Х О Т И М А

Сулаймонбей Раънони Америкага чақириб олди ва қонуний никоҳдан ўтишди. Ўзбекистон Республикаси Олий кенгаши 1991 йил 30 август куни республикамиз мустақиллик декларациясини еқлаб, суверен демократик давлат сифатида ўз мустақиллигини эълон қилди. Шу куниеқ Раъно билан Сулаймонбейлар ораларини тўсиб турган темир парда олиб ташланди. Афғон урушида асир олиниб, жаҳоннинг турли мамлакатларида сарсон-саргардонликда юрган ватандонларимиз ҳам она Ўзбекистонимизга қайтдилар.

Ҳар йил баҳорда тоғ даралари ям-яшил майсазорга, наврўз гулларига бурканган маҳалда, жилға ва сойлардан тўлиб кумуш тусли зилол сувлар оққан маҳалда Раъно Сулаймонбей билан она қишлоғи Лангарга қайтадилар. Уларнинг тўрт ёшли фарзандлари Ҳикматшо она-отаси ва яқин житарғушалари билан ёнгинасида ҳайбат солиб турган Сирли тош ёнида суратга тушадилар.

Булоқ тозаланиб, ён-атрофига атиргуллар, анвойи дарахтлар экилди. Бу жой «Дарвешона», Наврўз байрами маросимлари ўтазиладиган сайилгоҳ бўлиб қолди.

Ҳ У К М

Хорижий технологиялар асосида ишлаётган катта корхоналардан бирида автоматларни ишлатиш қийинлашгани боис чет мамлакатдан чақирилган муҳандисларни олиб юриш, туну кун бирга бўлиб, ҳамроҳлик қилиш менга топширилган эди. Бирорта

сўзи ҳам менга таниш бўлмаган, новча, озгин, тепакал, қизил соқолли инглиз шорти чўнтагидан жигарранг сигарани олиб, биттасини ўзи чекиб, менга ҳам таклиф қиларди. Мен уни ранжитиб қўймаслик учун қўлини қайтармай, биттасини олиб ёқардим-да, унга тақлид қилиб, кўзларимни юмиб, тиржайганимча бурқситиб, кўнгилни беҳузур қилувчи бемаза тутунни тортиб, кўкрагимни чангаллаганимча йўталардим. У эса ишшайганича, мен йўталиб бўлишимни кутиб турар, кейин ширингина қилиб, тиржайиб ўз тилида нималарнидир уқдирар, қўллари, тиллари билан ишора қилиб, сигарета чекишни астойдил ўргатарди. Лекин у ниҳоятда устакорлик билан тортиб, ҳечам қийналмай аччиқ тутун билан ўпкасини тўлдириб, кўзларини юмганича чиқариб юбориб ҳузур қиларди.

Мен ёнимдан носқовоғимни олиб, сигарани бир чеккага қўярдим-да, каштасини келтириб, чиройли қилиб битта носвойдан отсам, хорижий дўстим ҳавас билан менга тикилганича, қизғиш соқолини силаб, мени яна нотаниш сўзлар ва имо-ишоралар билан сўроққа тутиб кетарди. Иккимиз ҳам бир-бировимизга тушунмасак-да, беғараз, соф дўстлик ришталари билан тобора маҳкамроқ боғланиб бораётганимизни англардим.

У, чинакамига мендек оддий кишилар билан бўлганида ўзини енгил ҳис қилса-да, ажойиб ўлкада, уларникига мутлақо ўхшамайдиган атроф-муҳитдан завқ-шавқ оларди. Унга эшак миниб келаётган, сават кўтариб бораётган киши ўз қавмидек яқин, қадрдонлардек тикилиб тўймасди. Ёнида ҳамиша осиглиқ фотоаппаратини оларди-да, ўткинчилардан изн сўраб, жавобини кутмасланоқ суратга туширарди. Бу яримяланғоч, куёшдан қорайиб, қизариб кетган мажнунсифат киши мен билан аэропортда учраш-

ганида қўлимни самимий қисиб, Жорж — дея ўзини таништирган эди. Мен ҳам Жонқобил деб ўзимни таништирдим. Бироқ унга мутлақо нотаниш бўлган исмни айта олмай, қийналиб юриб, кейин Жони деб қўяқолган эди. Жорж хориж корхоналаридан келган мутахассис. Ёнидаги пакана ҳамроҳи — бурни узун соқолини ўсдириб юбориб, мўйловини қириб ташлаган ўрис, асосан муҳандис бўлса-да, Жоржнинг тилмочи ҳам эди. Бироқ фақат зарур бўлгандагина гапга аралашар ёки лавозими катта кишиларга инглиз тилидан ўрусчага таржима қилиб берарди. Бошқа вақтларда Жорж билан мен қизғин мунозара олиб борсак, Жорж ундан таржима қилиб беришни илтимос қилса-да пинагини бузмай, сигаретини бурқситиб, хаёл суриб ўтираверарди. Аслида камгап, қўйдек ювош бу ўрус ўттиздан ошмаган бўлса-да, юзларини ажин босиб, тепа сочлари тўкилиб кетганди.

У, аэропортда мен билан қўл олишиб, Николай Хамяков Жерибский, деб ўзини таништирган эди. Мен бунақа узун отни ёдимда сақлай олмай, ҳадеб қайта сўрайверсам ҳам ўрус эринмай такрор-такрор, қаторасига отини айтишдан зерикмасди. Мен уни Николай ёки Иван деб чақирсам, у мендан ранжир, ҳақоратлангандай тумтайиб оларди. «Ўзи-ку яхши одамку-я, — ўйлардим мен, — бунақа узун отни ким қўйибди унга». Жорж унинг жойини солиб, Иван деб чақирар, жавоб бермаса ўзининг инглиз тилида қўшиқ қилиб, мазах қиларди. Ўруснинг олдин жаҳли чиқса-да, ювош бўлиб қолганидан кейин Жорж билан иккимиз биримиз қўйиб, биримиз Иван деб чақирсак-да, лаббай деб турадиган бўлди.

Тарихий обидалар, бизнинг сўлим табиатимиз ва унинг маҳсули, антиқа ширин-шакар мевалар,

оққўнгил, ювош одамларимиз Жоржни оҳанрабодек ўзига тортарди.

У, бўш вақтларида табиат ва одамлар орасида вақт ўтказар, эшак, мушук деганлари Жоржнинг жонидили эди. Ошхоналарда, шаҳар боғларида турли хил таом тортилса-да, Жорж қаноатланмасди. Шу боис завод раҳбарияти билан гаплашган шекилли, Холида Суюновна деган муҳандис аёл билан завод директори бизни таништириб, уйига олиб бориб, меҳмон қилишни илтимос қилди. Холида опа кулиб, хорижлик меҳмонларга мулозамат билдирди. Лекин Жоржнинг ташқи кўриниши ёқмади шекилли, ижирғанди.

Мен Николайдан Жоржга уқдиришни илтимос қилганимда, у қўл силтаб қўяқолди. Мен Жоржга имо-ишора билан кийиниб олишни илтимос қилувдим, Жорж тушунди шекилли, ўйинга туша кетди ва кийимларини алмаштиришга рози бўлди.

Менинг сутга чайқалгандек оппоқ, хизматдаги «Волга» машинамга ўтирди. Биз шаҳар оралаб елдек учдик. Йўлда Жорж Николайни ҳоли-жонига қўймай, саволга тутар, гоҳо жавоб олиб, гоҳида жавоб ола олмасди.

Холида опа ёнимда ўтириб борардилар. Ўттиз беш ёшлар чамаси, тўладан келган, хушбичим, истараси иссиққина қорамағиз аёл эдилар.

— Жонибек, — сўради мендан Холида опа. — Бошингиз очиқми?

— Нима десамикин, — дедим уялганимдан алланечук қимтиниб. — Мендек бир етимчага кимам қиз берарди, Холида опа!

— Неча ёшдасиз? — сўради менга зимдан тикилиб.

— Ўттизни қоралаб қўйганман, — дедим ёшимга бештани қўшиб.

– Бирор жойда ўқияпсизми?

– Текинга ўқишга кириб бўлмайти-да, – дедим, товушимга афсусланиш ифодасини бериб. – Топганимни еб-ичиб юрибман, Холида опа.

– Ундан чиқди, ота-онангиз йўқ, шундайми?

– Онам йўқлар, – дедим мен. – Отани боридан йўғи, ўгай она азобини биласиз-ку.

– Ҳим, – деди опа чўзиб, бироз ўйланиб турди-да давом этди, – суқсурдек йигит экансан-у, етимлиги қурсин. Мениям биттаю битта қизим бор. Отасиз ўсди. Қаранг-а, яқинда биттасига унашлик. Олиб кетса ҳолим не кечаркин?

Мен ғамгин, хаёл оғушида йўлимга қараб кетмоқ-даман. Опа яна гап қотдилар:

– Аввалроқ қаёқда эдинг? Менга мос куёв экансан. Чорраҳадан ўнгга, йўлингни тўғрилаб ол! Ҳув анави оқ бинодан чапга, – дедилар.

Меҳрибонликларини яшира олмай, менга зимдан тикилганича, турнақатор машиналар орасида еллек учиб бораётган машинам светофорнинг қизил чироғида тўхтади.

– Хўжамисан болам ёки қорачаларданми? – тўсатдан сўраб қолди опа.

– Қорачаларданман, – дедим мен чаққон ҳаракат билан машинамни ўнг томонга буриб оларканман.

Кўп ўтмай узум пушталари ёнидаги кўркам, нақшинкор дарвоза олдида тўхтадик. Фиштин кошона ям-яшил мевали дарахтлар, чиройли қилиб таралган ишқомлар, тартиб билан экилган гулларга чулганган каттакон ҳовли. Кираверишда сўри ёнидаги чинни ҳовузга зилол сув шариллаб отилиб, ҳовузча сатҳида манзара акси жилоланиб турибди.

Қаршимда дастурхон кўтариб келаётган гўзал қизни кўриб, жойимда қотдим.

Қиз ҳам мени кўрганида ўзини йўқотганига қараганда юрагидан урганимга ишончим комил. Чунки қиз бир сесканиб, менга тикилганича жойида туриб қолганди. Бироз ўтиб, ўзига келди шекилли, бош ирғаб салом берди-да, йўлида давом этди. Устида ўзбекона тикилган атлас либоси, бошига зар рўмолини елвагай ташлаб, ёнимдан шамолдек ўтганида юрагим қинидан чиқиб кетмаганига ҳайрон қоламан.

Ибо, уят уйланмаган йигитда қанча кучли бўлмасин, қизнинг жозибаси ундан ўн чандон кучлироқ эди.

Роса ўн етти ёшли суқсурдек бу гўзални етти иқлимдан қидириб ҳам топа олмасдим.

Сарғишга мойил бўлиқ сочлари икки аждаҳодек товонига тушиб турибди.

Чеҳраси гулдек ёниб етуклик ва тароват жило бериб, қалдирғоч қанотидек қошлари остида катта-катта шаҳло кўзлари пирпираб, найзадек киприклари кўксимга оташ ёқади. Ҳозироқ мени ўз комига тортиши муқаррар аждаҳодек инон-ихтиёримни олиб қўйди.

– Жонибек! – Холида опанинг хитобидан ўзимга келдим.

Опа менга синовчан нигоҳ билан ҳайратдан оғзи очилганча тикилиб турарди.

«Қизим юрагингдан урдими, ҳали қараб тур!» – дегандек туюлди менга.

– Жонибек, танишинг, бу менинг ёлғизгина қизалоғим – Дилбархон.

Қаршимдаги гўзалнинг юзига қарарканман, қуёшга қарагандек зўр иштиёқ-ла, вужудим кўзга айлангандек кўрқа-кўрқа кафтимда ушлаб турган қўллари ўзга сайёрадан учиб келган фариштанинг вужуди эканлигига шубҳа қилмасдим. Йигирма беш

ёшлик уйланмаган йигит учун муҳаббат остонасига қўйилган илк қадам бўлгани учунми, ҳозирги ҳолатим ўнгим эмас, балки тушим бўлишини жуда-жуда истардим.

Тушим эмаслигини билганим ҳолда, чин муҳаббат эмаслигига ҳам ишонардим.

Ҳаётда инсоннинг барча орзу-умидлари амалга ошавермаслигини аниқ билардим. Лекин ўзбекона расм-русумлар менга, бошқа бир инсонга аталган ноёб гўзалликка раҳна солмаслигим инсоний бурчим эканлигини сезиб, тақдирдан мутлақо норози бўлардим. Модомики, бу маҳваш бошқа бировга тегишли экан, тақдирга тан бериш керак.

– Жонибек, қани марҳамат.

– Раҳмат, опа, — дедим мен иродамни жамлаб. Бу ердан тезроқ кетмасам бировнинг фотиҳали қизини севиб қолишдан кўрқдим. — Мен кетсам, меҳмонларингизни кейинроқ олиб кетарман.

– Йўқ, — деди опа норози оҳангда. — Нималар деяпсиз?!

– Негадир тобим қочаяпти, — дедим ижирғаниб. — Қола олмайман.

Кинофильмлар ва китоблардан бошқа бирор манбадан ўзбек урф-одатларини билмаган хорижлик меҳмонлар зўр иштиёқ-ла кўрпачалар устида чордона қуриб ўтиришни машқ қилардилар.

Жорж оёқларини бири устига иккинчисини қўйиб ўтирганича ёнбошга юмалаб тушди. Холида опа хижолат чекса-да, ўзини кулишдан аранг тўхтатиб турарди. Бироқ мезбон қиз пиқ этиб кулиб юборди, кейин елкалари силкиниб кула бошлади. Николай билан мен ҳам қаҳ-қаҳ уриб кулардик. Холида опа ҳовуз бўйида стол тузатмоқда.

Жорж ҳам бизга қўшилиб кулар, қўлларини пахса қилиб ўз тилида чулдиарди.

Фақат:

— Окей, окей, — дерди.

Таомилга биноан бир сидра нон, чой, ширинликлар тортилгач, инглиз меҳмон ҳовуз енида туриб, ҳаммамизни суратга тушишга даъват этди. Ўзи истаган ҳолатда бир неча бор суратга олгач, кейин мезбон қиз билан мени суратга олажагини имо-ишора билан айтиб туриб олди.

Тилмоч унга бунақа ҳолатда суратга тушиш мумкин эмаслигини қанчалик уқдирмасин, Жоржни кўндириб бўлмади. Ноилож Холида опа қизига изн берди. Мен ҳам, қиз ҳам кўпам ялентирмай розилик билдирдик.

Суратчи Жорж қиз билан мени бошимизни қовуштириб, ёнма-ён утказиб, тик қўйиб, бир-бировимизга қаратиб ҳам суратга туширди. Аммо қаноатланмади шекилли, кела солиб мени қўлимдан тутиб, қизга яқин келди-да, унинг ҳам қўлидан ушлаб олиб, жуда ҳам бир-бировимизга мос келин-куёв бўлишимизни такрорлади. Николайни уриб юборгудек туртиб, таржима қилишни сўради. Николай кулиб, ўзимиз эшитавериб меъдамызга тегмайдиган, аксинча ёқиб тушадиган гапларни таржима қилиб берарди.

Дилбар қизариб-бўзариб, қўлларини озод қилишга уринса-да оқибатсиз қолаверарди. Кўп ўтмай Жоржга шароит яратилгач, эшик-туйнукларни ёпиб, сурат ишлашга киришиб кетди. Ҳаммаёқ сув қуйгандек тинчланиб қолди.

— Бу меҳмонимиз аломат экан, — деди кулиб Холида опа.

Николай эса палов сирларини ўрганиш мақсадида Холида опага ёрдамчи ошпазлика ёлланди. Мен Дилбархонга бирор яхшироқ гап айтиш илинжида бош қотирардим.

Биз гаплаша олмасак-да, яқингинамда турган паривашдан руҳий қувват олаётганимни ҳис қилардим. Томоғим қуруқшаб, нима дейишни билмасдим.

Ош еяётганимизда кутилмаганда, осмондан тушгандек, Дилбарнинг бахшандаси — бўлажак куёв бола кириб келди. Вақт алламаҳал бўлган, шаҳар нафаси анча тинчиб, ёзги чигирткаларнинг чириллаши онда-сонда эшитилиб қоларди. Бегубор, феруза осмонда милтираётган юлдузлар оғушида тўлин ой майин шабадада шитирлаётган азим дарахтларнинг қора япроқлари орасидан бизни кузатиб туради.

— Бўлажак куёв, — деди Холида опа. — Келиши мумкин эмаску?!

Ҳаммамиз жой-жойимизда қотиб қолдик. Дилбархон ҳаммадан кўпроқ безовталанди. У ёнимизда туриб салом берди. Холида опа ҳам ўзини тутиб олди шекилли, уни овқатга таклиф қилди.

— Ҳа, — деди у кинояли тиржайиб. — Мени номига эр қилиб, қизингга манави олифтани ўйнаш қилибсан-да, манжалақи?!

— Оғзингга қараб гапир, бу кишилар менинг меҳмонларим. Қолаверса, сен ҳали менинг қизимга эр бўлганингча йўқ! Менинг уйимга келишинг мумкин эмас!

Йигит дастурхон четида турган фотосуратларни бир нечтасини олиб, аёлнинг кўз олдига олиб келди-да:

— Эй, мана бу келин-куёвларнинг суратлари-ку?!

Суратда мен Дилбархон билан бошимизни бошимизга қўйиб, бахтиёр сузилиб турардик. Бўлажак куёвнинг соқоллари ўсиб кетган, уст-боши расво,

кўйлаклари ёқавайрон, ундан вино ҳиди анқирди. Қиёфаси шундай ғализ эдики, Дилбархондек қизга сира муносиб эмасди. Бўлажак куёв суратларни йиртишга чоғланганини кўриб, Дилбархон кўлига чанг солиб, суратларни тортиб олди

– Йиртмайсиз, – илтижо қилди қиз.

– Торт кўлингни қанжиқ! – бақириб қизнинг юзига тарсаки тортди.

Бироқ мен унинг кўлини ушлаб тўхтатдим.

– Бўшат кўлни, – деди у оғриққа дош бера олмай. – Ҳозироқ чиқиб кетмасанг, чавақлаб ташлайман!

Мен унинг кўлини кўйиб юбориб, пастга тушдим-да оёқ кийимларимни кийдим. Бу вақт у қизнинг сочларидан ушлаб тортаётган эди. Уни биқинига секин туртиб имлаб чақирдим-да, зарб билан башарасига тушурдим У чалқанча тушиб, ёнидан пичоғини чиқарди. Ҳамма қийқириб юборди. У ўрнидан туриб оёқларини керганича пичоғи билан менга яқинлаша бошлади. Мен пайт пойлаб пичоқли кўлига тепиб қуролсизлантирдим-да, пичоқни босдим. У яқин келиб пичоғини олишга уринганида яна битта туширдим. Мен пичоғини икки бўлиб, кўлига тутқаздим-да, кетига яхшилаб битта тепдим. У: «Беш талоқ, ўн талоқ», деб бақирганича чиқиб кетди.

– Энди бўлари бўлди, – деди опа. – Ўтиринглар! Нега туриб қолдингиз. – Устига-устак, суратга тушишга бало бормиди!

Инглиз меҳмон гапнинг тагига етди, шекилли, чўрт кесиб кўяқолди:

– Бунинг ҳечам хафа бўладиган жойи йўқ, мэсе Холида! Хўп деб кўяқолинг, Мистер Жоне

сизнинг қизингиз Мэсе Дилбархонга мос куёв бўла олади.

Николай ҳам худди шу фикрда экан, кўпам таранг қилмасдан таржима қила қолди. Опа мийиғида кулиб, бироз ўйланиб турди-да:

– Кошкийди осонгина шундай бўла қолса, анави ит эмгурга тўйни қайтариш учун пул керак бўлади. Бу йигит-ку ростданам менинг қизимга мос куёв бўлардику-я, энг ёмони Дилбар билан шу азамат йигитнинг ораларида никоҳ юрмайди. Биз оқсуякларданмиз.

– Николай, сиздан илтимос. Мистер Жоржга айтинг, мен худди у айтгандек иш қилишга розиман.

Дилбар бошини ҳам қилганича нари кетди. Аниқ кўрдим, унинг елкалари йиғидан титрарди. Ўтган бир неча дақиқа оралиғида бўлиб ўтган воқеалар унинг тақдирини ҳал қилиб бўлган эди.

«... Биз оқсуякларданмиз».

Дилбарга яқин боришим, унинг гулгун чеҳрасига тик қарашим, ҳатто унинг исмини тилга олишим моховлар билан ошно бўлишим билан баробар ҳукм эди.

Дилбар секин юриб, стол устида тўзғиб ётган фотосуратларни йиғиб олиб, бағрига босди-да, ҳеч ким билан хайрлашмасдан ичкарига кириб кетди. Бечора қиз билса эди, мана шу машъум оқшом хотиралари бўлмиш бир неча фотосурат унинг келгуси ҳаётини жаҳаннам азобларига маҳкум қилажагини, у биларди.

Қиз яна шу нарсани яхши билардики, унинг ҳаётида шу суратлардан бошқа бирор нарса қизлик орзу-умидларидан юксак хотира бўла олмасди.

ОҚ ОРЗУЛАР

Шаҳарнинг марказий бозори рўпарасида шинамгина тилла магазин бор.

Авазбек Ҳамроқуловнинг хотини Саидахон ана шу магазинда раҳбарлик қилади. Унинг бўлимларида бир нечта сотувчи қиз ишлайди. Қизлар бири-биридан сулув, бўй-бастлари, кийинишлари ҳам бир хилда бўлиб, харидорлардан ҳам қизларнинг ҳусну жамолини томоша қилувчилар кўпроқ бўларди. Ширингина табассум билан харидорларни жалб қилувчи бу сотувчи қизлар, тилла буюмларни келганларга кўрсатишар экан, уларга маҳлиё бўлган харидор йнгитлар бор пулларини қимматбаҳо тақинчоқларга сарфлаб қўйганларини ўзлари ҳам сезмай қолишарди. Бежирим, ҳарир либосдаги бу гўзал қизларнинг билакларига, бармоқларига, бўйинларига тақиб олган тилла, зумрад ва бошқа қимматли буюмларни кўрган келинчаклар, бўй етган қизлар улардаги тақинчоқлардан кўз узмасдилар. Ўша кунни бўлмаса-да кейинроқ келиб, ҳавас қилган тилла буюмларини сотиб олардилар. Бу магазинда энг тоза заргарлик буюмлари сотилгани боис баҳоси озгина қиммат бўлишига қарамасдан сотувчиларнинг қўллари қўлларига тегмасди.

Яхшигина савдо бўлгани боис Саидахон турли расмий ҳужжатларни тўлғазиш, ҳамкор ташкилотларга югуриб-елиш ва бошқа юмушлардан бўшамасди. Ишчи-хизматчилар оладиган ойлик маош унчалик кўп бўлмаса-да, ой охирида Саидахон яхшигина мукофот пули тарқатиб берарди.

Бу тилла магазинда ишлаш орзусида бўлган қанчалик-қанча қизлар Саидахон билан учрашиб: «Иш йўқ», деганига қарамасдан, яна умид билан:

«Иш ўрни бўлса кўнғироқ қиларсиз», дея илтимос қилиб кетишарди.

Саидахон Авазбекка турмушга чиққанида ўн етти ёшда эди. Ҳозир йигирма етти ёшда. Қомати, ҳусни-жамоли умр баҳорининг энг гуллаган маҳалини кечираяпти. Тўлқинли қора сочлари елкасига ташланган. Қимматли тақинчоқлар, ноёб, ҳарир газламадан тикилган кўйлаги меъёрида етилган қоматига ярашиб турибди. Суҳбатдошига ширингина табассум билан муомала қилганида сўлим чехрасига ой балққандек очилиб кетади.

Саидахон дўконда сотувчи қизлар ёнида бўлганида гул гунчалар орасида обдан етилиб очилган атиргулни эслатади. Аммо, Авазбек келиб қолсам, бечора Саидахон ўзини кўярга жой топа олмас, «Нима бўлса бўлсин, Авазбек манави ёш қизчалар олдида шарманда қилмасин», дея Оллоҳдан илтижо қиларди. Унинг илтижоси ҳамма вақтла ҳам қабул бўлавермасди. Авазбек чиройли қизларни кўрса жинниси кўзиб, ўзини йўқотиб кўярди. Унинг наздида чиройли, ёш қизлар олдида Саида арзимас фаррош аёлдек қадрини йўқотарди. Кунларнинг бирида Саидахон ишва билан тилла тишларини ярақлатиб, сотувчи қизларга муомала санъатини ўргатаётган чоғда туйқус кириб келган Авазбек ҳе йўқ, бе йўқ Саидахоннинг билагидан ушлаб ўзига қаратди-да:

— Нега ҳали ҳам ўтирибсан! — дея ўшқирди у. — Қизларни ушлаб, ишдан қолдираяпсан!

Ҳамроқулов жазаваси кўзиган вақтда ҳам ёнида ҳайратдан, кўрқувдан титраб турган «жонон»лардан кўз узмасди, гўёки, оч бўридек ўтлаб турган ширвозни тезроқ еб кўйишга шошиларди. Эрини бундай олчоқлигини билган Саидахон ич-ичидан унинг омадсизлигини тиларди. Аёл қалбида нафрат

шу даражада кучли эдики, ёнгинасида эри бошқа аёл билан тўшакда ётганини кўриб қолса ҳам, рашк қилмаслигига ишонарди.

Ҳозир эри сўкиниб, жаҳл билан чиқиб кетганидан кейин бечора аёл эси оғиб ўтириб қолди. Қизлар пиёлада совуқ сув ичиришиб ўзига келтиришди. «Бу ярим жинни, хотинбоз бойвачча билан яшагандан кўра, камбағал тракторчи билан умр кечирсам бўлмасмиди. Билагимни қорайтириб юборибди. Энди нима қилдим, бу аҳволда қандай қилиб савдо идорасига бораман?!» — дерди бечора аёл.

Саидахон шифохонада даволанарди. Ҳамроқулов келиб, Саидахоннинг иш кабинетига кириб оромқурсига ўтириб олди-да, ходимлар рўйхати ва шахсий варақалар билан танишиб, ҳужжатдаги қизлардан бирини суратига тикилиб қараб: «чакки эмас» — хаёлан деди у. Кейин: «Оилада ака-укалари йўқ, опаси турмушда, ота-онаси нафақада. Яхши, асов бўлсанг қўлга ўрганасан».

«Эҳ, Авазбек! Шундай суқсур ёнингда турса, сен уни кўрмасанг! Беш кунлик дунёда даврингни суриб қолмайсанми?! Ҳозироқ суҳбатлашиб, бирор қарорга келсак бўлади».

Авазбек ўзини ойнага солиб, оқ оралаган сочларини силаб тўғрилаган бўлди, кейин бўрсиллаб турган чеҳрасига тикилиб туриб: «Айғир от бўлса, мендек бўлади-да», — дея хаёлидан кечирди. У ёқимлигина жилмайиб, оқ кўйлагига ярашиб турган қизил бўйинбоғини тўғрилаган бўлди. Кейин юмшоқ ўриндиққа ўтириб олиб, тугмачани босди. Кириб келган ходимага:

— Саида ишга чиқмаса керак, — деди у қиёфасига ташвишли тус бериб. — Ўрнига сиз ишлайсизми?

— Мени саводим йўқ-ку, — деди аёл. — Саидахонни ўзлари келиб қолар.

– Йўқ, – деди Ҳамроқулов. – У энди бу ерда ишламайди, болаларга қараши керак. Сотувчи қизлардан бирортасини қўйсакмикин? Сизга ёрдамчи бўлади, идора ҳужжатларини зиммасига олади. Гўзал Расуловага қандай баҳо берасиз?

– Яхши қиз, – деди Ойсоат опа.

– Чақиринг, – деди Авазбек. «Арқонни узун ташлаш керак, яқин орада қушча тузоғимизга илинади».

– Келинг, исмингиз нима эди? – деди Авазбек. Қизга эътибор бермасдан, сўзида давом этаркан. – Саида бугундан ишга келмайди, ўрнига Ойсоат опа ишлайди, сиз вақтинча опага ёрдамчи бўласиз. Идора ишларини яхши олиб борсангиз, яна ўйлашиб кўрамиз. Ойсоат опа сизни тавсия қилдилар, синов шарти билан, исмингиз?

– Исминим Гўзал, – деди қиз тортинибгина, суҳбатдошининг юзига қарамасдан.

Авазбекда кишини лол қолдирадиган қандайдир бир қувват бор эди. Айниқса, аёллар унинг кўзларига тик қаролмасдилар. Иродаси бўш аёл бир кўришдаёқ унинг қулига айланарди. Муомала сирини яхши билган Авазбек қиз бола билан суҳбатлашганида юриб туриб, гапнинг мавзусини узоқдан бошлаб, муддаога ўтишга шошилмасди.

– Гўзалхон, ишга киришинг, – деди Ҳамроқулов эшитилар-эшитилмас. Мана шу кабинет сизнинг ихтиёрингизда. Ўрнингизга сотувчи олишга шошилманг. Бу ҳақда кейинроқ ўйлаб кўрамиз.

– Саида опамлар келмайдиларми? – тортинибгина сўради қиз. – Сизга қаҳва тайёрласамми?

– Бу ишни сиз қилмайсиз, савдони назорат қилинг, – деди Авазбек. – Бугунги тушумни инкасаторга бериб юборасиз. Қиладиган ишларингизни Ойсоат опа билан маслаҳатлашасиз.

«Ё алҳазар! Кўзлари оҳуникидек, ўсма, сурма кўймаган бўлса-да, хусни-жамоли қалбимга олов ёқади, бу жонон сеники, шоҳ Авазбек!»

— Ойсоат опани чақиринг, — деди Ҳамроқулов. — Бу кундан эътиборан шу магазинни каттаконисиз. Муаммо туғилгудек бўлса, Азимбек деган одами-мизга кўнғироқ қиласиз.

— Ҳайда! — хитоб қилди Ҳамроқулов шофёрига. — Шифохонага.

Кеча кечаси асаби бузилган ҳолатда уйга келганида, Саидахон қаттиқ уйқуда эканлар. Етти ёшлик Сайфиддин ҳам мазза қилиб ухляпти. Хизматкор аёл ҳам кўринмайди, дарвозани очган қоровулдан бошқа ҳеч ким Авазбекни қарши олмади. У секингина хотини ёнига келиб, унинг оёғига тепди.

Кўзини очиб, эрини таниган аёл кўзларини уқалаганича:

— Ҳозир, кўзим илинибди дадаси, кечирасиз, — деди.

Авазбек унга нариги хонага ўтишга ишора қилди. Тўрт ёшли Дурдонани устини ёпиб кўйди-да: «Тилло қизим», деди кўнглида Авазбек.

«Эрим мени соғинган кўринади, ноз қилишим керак-ку, ахир», деган хаёлга бориб:

— Авазбек Ҳамроқулович, чарчабман, бу кеча менга тегишмасангиз, — деди аёл эркаланиб.

— Юрсангчи! — тишлари орасидан секингина деди Авазбек. — Болалар уйғониб қолади!

«Нега мени қарши олмасдан ухлайди бу қанжиқ, яқин орада мендан калтак емаган эди. Яхшилаб бир-икки тарсаки еса, ақли жойига келади», деган хаёл билан хонага кирса, хотини йўқ. «Ё тавба, қаёққа кетдийкин? Мендан кўрқиб бирор ковакка кириб, беркиниб олган бўлса керак». Чақирай деса,

болалар уйғониб кетади. У секин юриб, ётоқхонага кирса, хотини ерга жой солиб, чойшабга ёпиниб ётган экан.

— Келинг-да азизим, жононингиз интизорлик билан сизни кутаяпти, — деди аёл ноз билан.

— Ҳа, манжалақи! — деди Авазбек тишлари орасидан. — Мен билан сичқон-мушук ўйнамоқчимисан?! — деганича хотинини тепди.

Қипяланғоч аёлни ўрнидан турғиздириб шундай дўппосладик, югуриб келган хизматчи аёл эси оғиб йиқилиб тушди. Саидахон қонга беланиб хириллаб, жон талваса қилаяпти. Кўзлари қонга тўлган Ҳамроқулов келиб эшикни ёпиб, қулфлаб қўйди-да, хизматкор аёлга:

— Тезгина манавини кийинтир! — деди у.

Кўллари қалтираб, қўрқиб кетган хизматкор аёл нима қилишини билмасди. Авазбек ўзи хотинини кийинтириб, телефонда тез ёрдам чақирди. Саида ўзига келолмай беҳуш ётарди.

Вақт шиддат билан ўтаверди.

Саидахон икки ой шифохонада ётиб даволанди. Аммо унинг соғлигига путур етганди. Сўлим чехрасида ажин пайдо бўлиб, озғингина ногирон аёллардек ҳасса таяниб юрадиган бўлди. Касалхонага олиб келганларида врачлар бор хунарларини ишга солиб, беморнинг ҳаётини сақлаб қолдилар. Дори-дармон ва бошқа тиббиётга зарур нарсаларни Саиданинг акаси олиб келиб, қарашиб турди. Онаси Турсуной хола Саиданинг ёнидан бир қадам ҳам силжимай, қизининг тирик қолишини Оллоҳдан илтижо қилиб сўрарди.

Саидахон кўзи илинди дегунча, тунда бўладими, кундуз кунларими, ўрнидан туриб қичқириб юборарди. «Келинг, азизим, жононингиз йўлингизга ин-

тизор. Вой онажон!» деб уйғонади. Саиданинг дўстлари, дугоналари касал кўргани келишса, авваллари ҳеч кимни танимасди. Эндиликда жилмайбгина бош ирғаб сўрашади.

— Анча яхшиман, — дерди бечора аёл. — Зинадан йиқилиб тушибман.

Орадан олти ой вақт ўтди. Гўзалхон тилла буюмлар дўкони директори лавозимида ишляпти. Сотувчи қизлар устидан назорат қилади. Идора ҳужжатларини тўлғазиб, ойлик ҳисоботни ҳам рисоладагидек бажараяпти.

* * *

— Сиз, Гўзалхон, — деди бир куни Авазбек. — Пойтахтда бўладиган анжуманга боришингиз керак.

— Авазбек Ҳамроқулович, — деди Гўзалхон ишва билан. — Уйдагилар билан маслаҳатлашиб олишим керак-ку?

— Юз чақирим масофани босиб ўтиб, Турон туманининг чекка қишлоғига бориб, рухсат сўраш?! Эсингиз жойидами? Самолётга чипта олинган бўлса, сафар гувоҳномаси, пойтахтдаги нуфузли меҳмонхонада махсус хона сизга интизор бўлиб турган вақтда, яна қанақа рухсат?! Сизга тушунолмай қолдим. Ўзингиз кимсан вилоятдаги энг зўр тилла магазинининг директори бўлсангиз. Эртага соат ўнда учасиз.

— Авазбек ака, сиз оилали кишисиз, — деди Гўзалхон. — Муносабатларимиз хусусида гаплашиб олсак. Мен турмушга чиқмаган қизман, тўғриси, аёлман. Мана шундай хизмат сафарлари қачонгача давом этаркин? Қачонгача мен билан ўйнаш ўйнаб юраверасиз? Бу нарсага чек қўйиш вақти келма-

дими? Совчилар келаяпти, уларга рад жавоби берайпмиз. Қани сиз ваъда қилган уйланмаган куёв йигит?

Гўзалхон йиғлаб юборди.

— Сени қара-ю, ўша куёв бола сен ишлаётган тилла магазинда турган бўлса дарров олиб бермасмидим? Сабр қилиш керак.

— Етар мени алдашларингиз, — деди аёл йиғи аралаш. — Жонимга тегди.

— Буни қаранг! Жонларига текканмиш, жаннатдай шароит яратиб бериб қўйибман-у тиллага бурқаб, маликалардек ҳаёт кечирсанг, министрининг хотини ҳам сиздек ҳаёт кечирмайди. Сабр қилсанг, сенга эркакни зўрини топаман-да, никоҳ тўйингни бошида ўзим тураман, лекин менга сўз берасан!

— Яна қанақа ультиматум?! Яна қанақа хунарлар кўрсатмоқчисиз?! — деди аёл кўз ёшларга ғарқ бўлиб.

— Олий ўқув юртида сиртдан ўқишни давом эттирасан! — деди Авазбек. — Шу ерда ишлайсан, нимаси ёқмаяпти сенга?!

— Бўлажак куёв рози бўларканми?

— Нега рози бўлмас экан? Яхшигина маош билан тикув цехига бошлиқ қилиб қўяман. Бу камлик қилса, бирорта банкда яхшигина вазифага қўяман, биласан, менинг қўлим ҳамма нарсага етади, азизам, сен хотиржам бўлавер.

— Яхши, — деди Гўзалхон. — Бу сўнги хизмат сафари бўла қолсин.

Авазбек Гўзалхон билан ораларидаги ишқий саргузаштларини мутлақо сир сақларди. Шунинг учун тилла буюмлар дўконига келмасди. Зарур бўлганида телефонда гаплашиб, пойтахтга хизмат сафарига бориши кераклигини айтиб кўярди.

«Мен учун қанчадан-қанча йигитлар теваляшиб милицияга тушиб қолишди. Мен уларга лойиқ эмасман. Афсус, шунинг учун ҳаммасига рад жавоби бераяпман. Бирорта инсон менинг ҳақимда ёмон гап айтмайди, улар сўраб-суриштиради, албатта. Бироқ эҳтиёт бўлганимиз учун кишилар менинг қора кирдикорларимдан беҳабар қолаверадилар. Менинг номусим поймол этилиб, ўзимдан йигирма ёш катта оилалик эркакни хуфиёна ўйнаши эканлигимни билмайдилар-да, иродам кучсизлик қилиб шу аснода юраверсам охири нима билан тугаркин?!» — деган ўйлар уни тарк этмасди.

— Хайр, яхши қол, — деди Авазбек чиқиб кетаётиб.

Аёл оғир хаёлларга берилиб, Авазбек Ҳамроқулович билан хайрлашмади ҳам.

«Жинг урсин ҳаммасини, ўлиб кетишдан бошқа чораси бўлмаса. Иложи бўлганида пул бор. Ҳозирги замон тиббиёти ожиз бўлса, сурункали ўйнаш ўйнагандан кейин оқибати...», ўйларди аёл.

Декабрь ойи анча совуқ келди. Тунлари узун, зерикарли. Осмонун замин йиринг тусли ғубор билан қамраб олинган. Қипяланғоч дарахтлар, улкан иморатлар бир хилдаги хира рангларда намоён бўлади. Совуқ изғирин игнадек санчади. Ғўзалхон кундуз ёқали пальтосида, ихчамгина этикчаларда дадил қадамлар босиб бораркан, ёнидан бораётган эркаклар унга суқланиб қараётганларида ҳар доимгидек ғурур ҳиссиётларини эмас, энг жирканч туйғуларни ўзида ҳис эта бошлади. «Даҳшат!» деди у хаёлида. Бундан ёмони бўлиши мумкин эмас. Яна Тошкентга уч кунлик сафар, яна икки меҳмонхона орасида ҳансираб, елиб-югуриш. Ўйнаш-ўйнаш, ҳайвоний ҳиссиётларни қондириш. Икки қиёфада, икки дунё

оралиғида саргардон кезиш, ўз-ўзимни алдашим, бундай гуноҳларни ҳеч қанақасига оқлаб бўлмайди-ку! Даҳшат!» — хаёлида деди аёл, «Яратгандан илтижо қилиб, ўзимга ўлим тилашим керак. Бокира қиз бўлиб, келинлик либосида, ёр-ёр қўшиқлари, шодиёна олқишлар билан келинлик гўшангасига кириш менга насиб этмади. Гулдек ҳусну жамолим, қизлик иффатим, латофатим поймол этилиб, онамнинг оқ сутини оқламадим. Онамнинг, отамнинг бир ҳовуч дуосини ололмасам, мен ёруғ дунёга келиб, қув ёнгит тўшағида уни бахтиёр эта олмасам. Мен бадбахт хотинман!»

Асл қиёфамда эса, ёрқин юлдузлар концертларига савлатли, кўркам, бахтиёр эркак Ҳамроқуловни қўлтиғидан ушлаб, кириб бораман-да, энг олдинги қаторлардан жой оламан. Ахир, бу нарсалар бир қарашда баъзи аёллар учун оқ орзулар бўлиб кўринса-да, хиёнат ва разилликдан бошқа нарса эмас. Отанам нафақада бўлсалар-да, инлаб пул топаётган бўлсалар, рўзғорда камчиликлар бўлмаса, онам шўрлик қизимга деб сандиқ тўла латта-путтани, қатқат кўрпа, кўрпачаларни йиғиб ташлаган бўлса, уйда осойишталик бўлса, мен бундай номаъқул ишлар қилиб юришимни қандай баҳолаш керак? Мен шайтон васвасасига тушиб қолибман, шекилли. Оқ орзулар деб бутун борлиғимни таҳликага солиб қўйибман. Бечора Саиданинг бошига битган бало мен бўлмасам, ким бўларди!»

Гўзалхон оғир хаёллар оғушида юришга дармони бўлмай, озгина бўлса-да ўтириб дам олгиси келди. У шаҳар боғи дарвозасидан кириб, қиров босган ўриндиқлардан бирига омонатгина ўтирди. Атроф сокин, дарахтлар оппоқ қировга чулғанган. «О — қиш! Фубор оғушидаги муҳит, инсон умрининг даҳшатли воқеаларини эсга солади».

Бундан бир йил аввал, Гўзалхон тонг чоғида сирли туш кўрган эди: «Мовий денгиз сатҳида оппоқ елканли кема сузиб юрганмиш. Беғубор осмонда оппоқкина кабутар қанот қоқиб учаяпти. Унинг кўз ўнгида кеманинг оппоқ елканлари қора тусга кириб, жуда тез яқинлашиб келиб, кийим-бошлари, қиё-фаси тимқора дарға қўлидаги қирғийини учирган эмиш. Қирғий кўкка кўтарилиб, парвоздаги кабутарга ташланганмиш. Қирғий қанчалик уринмасин, кабутар чап бериб, душман ҳамласидан қутулиб қолармиш. Қора кемадаги дарға қўлларини ўйнатиб қирғий ва кабутар жангини бошқараётганмиш. Бечора кабутар ҳолдан тойиб, беихтиёр ўзини ваҳший қуш ихтиёрига топширганмиш. Унинг оппоқ патлари тўзғиб, мовий денгиз сатҳига секин-аста келиб тушганмиш. Осмонда қирғий қуш Ҳамроқуловга айланиб, кабутар эса Гўзалхонни ўзи эмиш. Ҳамроқуловни инсонлар кийимида эмас, ўлаксахўр қарға патлари ва қанотларида кўрганмиш. Кабутар қанот қоқиб, кўкка парвоз қилган чоғда, дарға¹ камон ёйдан ўқ отганмиш, ўқ кабутарнинг патларини юлиб ўтиб, қирғийни кўкрагига тегибди. Оғир яраланган қирғий, қанотлари шалпайиб, мовий денгизга қулаб тушибди. Қанотидан яраланган кабутар бор кучини жамлаб, қонли денгиздан узоқроққа учиб кетганмиш».

Орадан бир йил ўтиб, ўша кўрқинчли туш таъбирини ўйлаб, бошини чангаллаб ўтирган аёл: «Ҳаммаси тугади, бошқа чораси йўқ, яқин орада Ҳамроқулов бошқасига қармоқ ташлайди, мен эса шарманда бўлиб қолавераман», дея хаёл сурарди.

¹ Дарға — кема капитани.

Оқиш ғубор орасидан қуёш мўралаб, кўриниб-кўринмай сузиб бораяпти. Оқ марваридларга бурканиб олган дов-дарахтлар заррин рангларда товланади. Сокинликни музда учиб юрган болалар бузади. Гўзалхон йиллар ғубори остида қолган болалигини эслади: «Қиш кунлари эди. Учинчи синфда ўқирдим. Музда ўйнаб юрганимизда Болта деган бола мени қор билан уриб бурнимни қонатди. Урай десам кучим етмади, ўтириб олиб йиғладим. Болта мендан узр сўраб, юзимни қор билан ювиб қўйди. Мен ўрнимдан туриб, унинг кўзига мушт туширдим. Эртасига кўзи кўкариб келган Болтанинг устидан болалар роса кулишганди».

Аёл мийиғида жилмайиб, деди: «Эҳ болалик, беғубор болалик, орзу-умидлар денгизининг кўрқмас қароқчилари!» Гўзалхон ўрнидан туриб, устбошларини қордан тозалаб: «Мен эртага сўнгги сафарга бораман. Ўйнашим Авазбек Ҳамроқулов билан романтик саргузаштларимизга сўнгги нуқта қўйилади. У мени кераксиз матоҳдек ташлаб юборади», деб ўйлади.

Айни шу дамларда Ҳамроқулов ҳам оғир хаёллар оғушида устма-уст сигарет тутатиб, кабинетида у ёқдан-бу ёққа юриб, атрофда содир этилаётган воқеа-ҳодисалар тафсилоти ҳақида бош қотирарди:

«Гўзалхон камина олдиларидаги вазифасини адо этиб бўлди. Яна шу алфозда давом этадиган бўлса, ишлар чаппасига кетиши мумкин. Шунинг учун ишқий романларимизга нуқта қўямиз. Гўзалхон яна уч кеча мен билан айш-ишратини қилиб хумордан чиқсин, кейин шундай қилайинки: Гўзалхон ўзининг орзу-умидлари билан нариги дунёга кетмас эканларми!»

Авазбек жойига келиб ўтириб олди-да, телефон рақамларини терди:

– Дароз, сен тафтиш масаласида қандай фикр-дасан? Шу ойнинг иккинчи ярмидан иш бош-ласалар... – Яхши. Шундай қилинг! Менга кечки рейсга чипта олиб қўясанми? Поездга дедингми? Об-ҳаво ёмон? – Ўзинг ҳам мен билан борсанг, дегандим. Маслаҳатли ишлар бор. Ҳозир менинг олдимга инженерни киритасан. Хў-ўп!

– Хўш, инженер, аҳволларинг яхшими? Пай-шамбе бозорида одамларинг яхши ишляпти-ларми?

– Ака, – деди Тешавой қўлларини кўксига қў-йиб. – Худога шукр, ўзингиздан сўрасак, Пайшамбе бозорини биласиз ака, гувиллаб қайнаб ётибди. Анча-мунча жанна¹ олиб ташладик. Нима қил дейсиз?

– Сен ўзинг нима қилмоқчисан?

– Бирорта мазоратга кўмсақми? – деди Тешавой шивирлаб.

– Яхши, – деди Авазбек. – Ҳозирча йигатур, мен сафардан соғ-омон қайтсам, бу ишни ўйлаб кўрамиз. Қўлга, пулга илинадиган нимаики нарса борки, сотиб пуланг! Арзон нархларда рас-мийлаштириб, устидан олинган фойдани алоҳида иккинчи ҳужжатда, иккинчи ҳужжатни бошқа жойга, гадой топмас қилиб беркетинг демаган-мидим?! Автомашина ва бошқа техника воси-таларини белгиланган нархлардан юқорироқ нарх-ларда бераверасан. Олувчи билан келишилган нархда, демоқчиман.

– Ака, – деди Тешавой. – Лекин, бош ҳисобчи инжиқлик қилаяпти!

– Инжиқлик қилганини менга айтинг, дегандим, шекилли, – деди Авазбек. – Хўш, тандиринг² тай-ёрми? Машинада жўнатгандирсан?

¹ «Жанна» – тилло.

² Тандир – тандир кабоб.

– Машина жўнаб кетди, аммо йўл оғир дейишяпти, – деди Тешавой.

* * *

Атрофни хирагина туман қоплаб олган. Гўзалхон ўриндиққа ўтириб олиб, хавфсизлик камарини ўтказиб олди. Бортпроводник баланд бўйли, истараси иссиққина сариқ сочли қиз: «Уважаемые пассажиры! Экипаж и капитан корабля ЯК-40 желают вам приятного полёта», деди.

Самолёт бор кучи билан уввос тортиб, титраб турди-да, ўрнидан қўзғалди. Кейин унинг овози пасайиб, қанотлар ҳавони шиғиллатиб кесиб, баландликка кўтарилаверди. Ер сатҳидаги экин майдонлари, дала-даштлар, оппоқ қор билан қопланган қир-адирлар тобора узоқлашиб географик харита тусини олмоқда. Автомобиль йўллари эса жанубдан шарқи-шимолга қора лентадек чўзилиб, кўз илғамас губорга сингиб кетади. Кишилар хавфсизлик камарини ечиб ташлаб, кимдир газета, кимдир рангли журналларни варақлаш билан овора.

Самолёт пастлаб уча бошлади. Айни шу чоғ орқа ўриндиқдан Гўзалхоннинг дипломатини худди ўшанақасига алмаштириб қўйганларини мудраб келаётган йўловчилар сезмади. Аэропортдан чиқиш чоғида ходимлар дипломатни очишни буюрди.

– Бу менинг дипломатим эмас! – хитоб қилди Гўзалхон кўзларига ёп олиб.

– Бу сизнинг дипломатингиз! – деди аэропорт ходими. – Очинг!

– Менинг дипломатимнинг орқа томонида кичкинагина мис тахтача ёпиштирилган бўлиб, менинг исмимни бош ҳарфи бор эди, бунда йўқ-ку?!

Гувоҳлар иштирокида дипломатни очишиб, ичидаги пулни ҳисоблаб ҳужжатлаштиришди ва Гўзалхоннинг эътирозларига қарамай, махсус хонага қамаб қўйишди.

Самолёт ҳавога кутарилишидан бир неча дақиқа олдин орқа ўриндиқларнинг бирида пала-партиш кийиниб, соқоллари ўсган киши журнал варақлаб келаётан эди. У вазифасини бажаришда қўпол хатога йўл қўйди. Пайт пойлаб, секингина Гўзалхоннинг орқасида ўтирган киши билан ўрин алмашганини изқувар сезган эди, ҳеч кимга сездирмай дипломатларни алмаштиришга улгурган шубҳали шахс қанча уринмасин изқуварни чалғита олмади. Изқувар шубҳали шахсни изидан тушиб, ким билан учрашиши лозим эканлигини билиб олиши керак эди. Аммо, шубҳали шахс осонгина текширув аппаратидан ўтиб олди-да, машина тўхтатди.

Ёнгинасида келиб турган изқуварни сезмаган эди. Машинага ўтирганида, изқувар ҳам унинг ёнига ўтириб олди.

— Машинани тўхтат! — хитоб қилди шубҳали шахс. Ёнида тиржайиб ўтирган изқуварни бўйнига пичоқ қўйди.

Аммо, изқувар чаққонлик билан рақиби қўлидан пичоғини олиб қўйиб, қўлига кишан солди-да, кишаннинг иккинчи ҳалқасини дипломат дастагига ўтқазиб қўйди.

Кейин шубҳали шахсни машинадан тушириб олиб, ичига урди.

— Мени қўйиб юбор! — деди шубҳали шахс. — Нималар деб валдираяпсан! Қанақа пул! Хотинимнинг нарсаларидан бошқа ҳеч вақо йўқ! Ишонмасанг, очиб қара!

— Юрақол! Қочишга уриниб овора бўлма! — деди изқувар. — Мабодо, қуролнинг йўқми?! — У шубҳали

шахсни тегиб йиқитиб олиб, ҳамма ёғини пайпаслаб кўрди. Бошқа қурол йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, сўзида давом этди. — Сен кимсан?!

— Мен зиёли инсонман. «Совет Россияси» совхозида бўлим бошлиғи бўлиб ишлайман! — деди шубҳали шахс. — Мени қўйиб юборсанг беш юз сўм бераман.

— Сен ифлос ҳали мени ҳам пулга сотиб олмоқчимисан! — дея изқувар шубҳали шахсни ёқасидан ушлаб силкилади. — Сени кетингдан бекорга юрган эканманми?! Ғаламис, сен маразнинг касофатига бечора бир аёл тергов бераяпти! Сен бўлсанг мени ҳам пулга сотиб олмоқчисан! Сени қўйиб юборсам, пулни кимга олиб бораётганингни айтиб бераманми?!

— Қанақа пул? — деди шубҳали шахс, ҳеч нарса бўлмагандек. — Дипломатда хотинимнинг нарсалари дедим-ку. Қилган қилмишинг учун жавоб беришни истамасанг, ҳозироқ қўйиб юбор! Бўлмаса сени қарғайман, оёғинг кетингга ёпишиб қолади.

— Сенми, мени қарғайдиган! Муттаҳам! Аэропортга! — хитоб қилди у ҳайдовчига. — Қараб тур, — деди изқувар жаҳл билан. — Ҳаромхўр ҳомийингни ўзинг тутиб бермас экансанми!

* * *

Пойтахт аэропорти маъмурий идорасида изқуварнинг ҳужжатини кўздан кечираётган милиция капитани кулгудан ўзини сақлай олмади.

— Милиция лейтенанти ўртоқ Турдимурод Кўчимов, сизни кўрган киши қамоқхонадан қочган бандит демасмикин? Бизда шарт-шароитлар бор, ювиниб, соқолларни олиб, дам олсангиз. Бизнинг азаматларимиз билан овқатланардингиз, кейин сиёсат билан, — капитан кулиб ҳужжатларни эгасига қайтарди.

– Раҳмат, – деди изқувар. – Аввал манави «зиё-ли»нинг кирдикорларини ойдинлаштириб олсак, дегандим.

– Яхши, – деди капитан, кейин шубҳали шахсни олиб киришни буюрди.

Кириб келган шубҳали шахсга қараб турди-да:

– Дипломатни хотинимники дегандингиз, Обид-хон Собитхонов?

– Ҳа, хотиним қолдириб кетгани учун мен олганман.

– Очинг!

– Дипломат сирларини хотиним билади, – деди Собитхонов, сўзларини дона-дона қилиб.

Капитаннинг ишораси билан Гўзалхонни олиб киришди. Бу воқеадан ваҳимага тушиб, ҳабаш тик турган жойида ўтириб қолди.

– Гўзал Расулова, айтингчи, шу кишини танийсизми?

– Самолётда кўргандек бўлувдим.

– Манави дипломатни-чи

Гўзалхон дипломатни кўздан кечириб:

– Агар ён томонида менинг исмимнинг бош ҳарфи ёзилган кичкинагина мис ёрлиқ бўлса меники, аммо дипломатлар бир-бирига жуда ўхшаш.

Капитан дипломат ёнидаги кичкинагина мис ёрлиқни кўрсатди.

– Бу менинг дипломатим, – деди Гўзалхон, кўз ёшларга ғарқ бўлиб.

– Очинг! – хитоб қилди капитан.

Гўзалхон чаққонлик билан рақамларни терди ва дипломатни очиб қўйиб, капитанга юзланди.

– Шахсингизни тасдиқлайдиган бирор ҳужжатингиз борми?

– Истаганча, – деди-да, дипломатдан талабалик гувоҳномаси ва бошқа ҳужжатларни олиб кўрсатди.

– Ичидаги ҳамма нарсаларингиз борми?

– Ҳаммаси бор, – деди Гўзалхон жилмайган бўлиб, кейин юзини қўллари билан беркитиб йиғлаб юборди.

Анча вақт ўзига келолмай, ўксиниб йиғлаган Гўзалхонга бир пиёла сув ичиришди.

– Бўлди, – деди капитан. – Ҳаммаси ўтиб кетди.

– Унда қўйиб юборасизми? – деди Гўзалхон кўз ёшларига фарқ бўлиб.

– Шошилманг яхши қиз, – деди капитан. – Дипломат сизники, бунга шубҳа йўқ.

Иккинчи дипломатга ишора қилди:

– Келингчи, курьер! Мана шу дипломатни танисангиз керак?!

– Йўқ! – деди қатъий Обидхон Собитхонов. – Бу нарсани менга ёпиштира олмайсиз!

– Зиёлиман, дейсиз-у, кўчада юрган фоҳишаданда ифлосроқ махлуқ экансиз! Ҳозиргина дипломатни хотинимники дегандингиз, шекилли?! Айтганларингиз протоколга киритилиб, магнит тасмасига ёзилаяпти! Сиз ҳаётингизда бирор марта рост гапирганмисиз?!

Мутахассислар «зиёли»нинг бармоқ изларини олиб, пул купюралари ўрамларини қайси банк томонидан, қачон берилганини аниқлаш билан банк ходимларининг шахсини аниқлашгача, банк томонидан берилган ушбу катта миқдордаги пул қандай ҳужжатларга асосланиб берилганлигигача, қандай ведомостларда неча ишчининг иш ҳақи ёки бошқа сабабларга асосан ўттиз минг сўм пул олинганлигини аниқлаш имкониятлари бор эди. Мутахассислар дипломат остки қисмини осонгина олиб ташлаб, машинкада ёзилган қисқагина хатни олишди. «Мазкур пакетни олиб борувчи киши: Обид-

хон Собитхонов совхоз директори лавозимига лойиқ, деб биламан, Сизнинг ёрдамингиз керак. Салом билан Д.К.»

— Подделка! — хитоб қилди Обидхон Собитхонов. Ўзингиз тўқиган латифа!

— Ифлос! — деди махсус хизмат ходими. — Сиз ўттиз минг сўм пулга совхоз директори лавозимини сотиб олаяпсиз! Бу пулга ўнта «Жигули» автомашинаси сотиб олса бўлади. Қайси бойвачча тоғангизнинг хазинасидан олдингиз бунча пулни?! Шу даражада пасткаш экансизки, бечора бир йўловчи қизга ҳаром пулни ташлаб кетиб, ҳаётини хавф остига қолдиришингизни қандай баҳолайсиз?! Ҳозир маҳкама бошлиғи номига тушунтириш хати ёзасиз!

— Сен қизим, маҳкама бошлиғи номига ариза ёзасан, — деди махсус хизмат кишиси. — Сенга ёрдам беришади. Кейин сен билан ўзим суҳбатлашаман. Унгача ўзингга келиб оласан! Борақол!

— Катта бува, — деди Гўзалхон. — Мана шу безбет одамга саволим бор эди, майлими айтсам?

— Майли айтақол! — деди махсус хизмат кишиси, — менга қолса башарасига тупурсанг яхши бўлармиди, — кейин мийиғида кулиб қўйди.

— Айтингчи, сизнинг ҳам фарзандларингиз бордир, менинг ёшимдаги қизингиз борми? — Гўзалхон гўё сасиб кетган ит ўлиғига қарагандек жирканиб, давом этди:

— Уларга ҳам биров тухмат қилиб ўн-ўн беш йилга қамашларини истармидингиз? Нимага менга ёмонликни раво кўраяпсиз?

— Сиз, ўртоқ Шерлок Холмс, шарафли вазифангизни бажариб бўлдингиз, — деди махсус хизмат ходими. — Кейинроқ расмий ҳужжатларга имзо чекканингиздан кейин сиз билан хайрлашамиз.

— Кетишга рухсат?! — деди Кўчимов ғоз туриб.

Изн берилгач, капитан Авлиёев Турдимуродга ювиниш хонасини кўрсатиб:

— Бемалол ювиниб, ўзингизни тартибга келтириб олинг. Кейин бир пиёла чойимиз бор, биргаликда баҳам кўрамиз.

— Қашқадарё халқига беш кетаман, — деди капитан Авлиёев. — Феъли кенг, софдил одамлари бор. Пайшамбе бозори яхнаси билан жаҳонга машҳур, десак нима дейсиз?

— Ёмон томони ҳам бор, — деди ёшгина лейтенант.

— Қани гапиринг, — деди яна бир йигит оғзини таноби қочиб.

— Ароқни чинни косага тўлдириб қуйиб, «Меҳмон билан ичаман», деб оёқ тираб олади, меҳмонни кўрамиз, деб келган киши бир қўйнинг гўштини тандир қилиб, бир яшик ароққа қўшиб кўтариб келади. Меҳмон йиқилиб қолса қутилади, бўлмаса йўқ.

Ҳамма кулиб юборди.

— Нимаси ёмон, — деди Авлиёев. — Ишлаб чарчаганингиздан кейин тўйиб ичиб олиб, дастурхон бошида хуррак тортиб мазза қилиб ухлайсиз-да, хумордан чиқасиз.

— Ухлаб бўпсиз! — деди яна бир йигит. — Турткилаб уйғотишади-да, қўлингга ароқ тўла пиёлани тутқазишади. Ичмай кўрчи, «штрафной» деб каллангдан қуйишади.

Яна беозор қаҳқаҳа кўтарилди.

— Яхши томони ҳам бор, — деди яна бири кулгудан ўзини тўхтата олмай. — Бозорда тартиб-интизомга гап бўлиши мумкин эмас, қўйган нарсанг қўйган жойингда туради. Ҳеч ким ҳеч нарса йўқотмайди. Ўғри даригудек бўлса, милицияни аралаштирмай, одамларни ўзлари муаммони ҳал қилдилар. «Меҳмонни урманг» дейишиб, роса дўппослаб

қўйиб юборишади. Пайшамбенинг парвардасини айтмайсизми, ҳар бири муштумингиздек келади. Оғизда эриб кетмаса менга келинг.

– Ўв йигитлар, ўзларинг гапириб, ўзларинг куласизлар. меҳмон ҳам гапирсин!

– Меҳмон, узр, бирор нарса денг, – деди мезбонлардан бири.

– Ўн марта эшитгандан бир кўрган аъло, – гапга аралашди Турдимурод Кўчимов.

– Март ойининг бешинчи-ўнинчи числоларида тул бошланади, ям-яшил яйловларда қўйлар ёйилиб ўтлаб қўзилайди. Бизнинг Қашқа воҳасида баҳор авжида бўлади. Барра гўшти, исмалоқ кулча, қўзи қўйруқ дейсизми, ҳамма ноз-неъматлар юзага чиқади. Албатта Калкама бозорида балиқхўрлик қиламиз, кейин дашт йўллари билан Пайшамбе бозорига ўтамиз, мен сизларни меҳмонга таклиф қиламан. Борасизлар, хўп.

– Албатта борамиз, – деди Авлиёев. – Катта лаганда қизил палов, помидор ва бошқа салатлар, албатта хум чойнакда кўк чой қўйилди. Тўрт кило гуруч, тўрт кило қўй гўшtidан тайёрланган паловхонтўра олти кишига кўплик қилса-да, қийқирик, «ошатиш» бошланиб кетди. Кўп ўтмай лаган бўшатилиб, устидан кўк чой ичилди.

– Биласизми, сизни ким кутиб турибди, олдиларига чиқмайсизми?

– Ҳа, Гўзалхон, муаммолар йўқми?

– Муаммолар бор, яқинроқ келинг, – деди-да, Гўзалхон ёқимлигина жилмайиб, оёқ учида туриб, йигитнинг бўйнидан қучоқлаб, пешонасидан бўса олди.

– Турдимурод ака, биласизми, ҳаётда инсон одамларга баҳо беришда ожизлик қиларкан. Бу нарсани мен шу бугун билиб олдим. Йўл қўйилган

хатолар жуда-жуда қимматга тушишини, инсон бахти-саодати сариқ чақачалик баҳоси бўлмай, орзумидлари саробга айланиб кетишини англаб етдим. Ҳаётда сиз бўлмаганингизда, айни шу дамларда бошқалар содир этган жиноятлар жабрини тортган бўлардим. Сизга қандай қилиб миннатдорчилик билдиришни билмай турибман.

— Мен вазирамни бажардим, — деди милиция лейтенанти.

— Мана бу менинг ташриф қоғозим, бу арзимас соврамни қабул қилинг. — Фаранг атири анқиб турган даструёмолга ўралган тилла соатни йигитга узатдида, аёл йиғлаганича деди:

— Оллоҳ сизни ўз паноҳида асрасин.

— Ташриф қоғозини оламан, аммо қимматбаҳо буюмни ололмайман, — деди Турдимурод.

— Мен сизга юрагимни эмас, оддийгина соат ҳадя қиляяпман. Сўнгги нафасимгача мана шу ҳолатда, кўркам, ўктам, ажойиб инсон бўлиб қалбимда яшайсиз, энди оларсиз?

— Унда сизнинг омонатингиз бўла қолсин, беринг.

Қарнисида талпиниб турган маҳвашнинг саловати босди шекилли, тиллари лол, бирор илиқ сўз айтишга уринса-да, бунинг иложини қилолмасди. «Тавба, аёл зоти эмас, фариштанинг ўзгинаси-я, хотининг бўлса шунақаси бўлса», — сайраб турган антиқа кушнинг куйиб-пишиб қилаётган илтижоларини унинг кулоқлари эшитмас, фақатгина ўзидан муаттар бўй тартиб, жуда яқин келиб, елкасига қўлини кўйиб, соқол босган, тушуниб бўлмайдиган, аммо қандайдир ёқимли бўй анқиб турган йигитнинг қиёфасидан чўлпиллатиб ўпганидан кейин йигит ўзига келди.

— Кўйинг, одамлар кўрса нима дейди, — деди бечора йигит.

— Яна кўришамиз-а, — деди аёл йигитдан узоқлашиб.

Бечора Турдимурод ҳеч қачон бунақа ширин, илиққина, ҳаётбахш бўса лаззатини татиб кўрмаган эди-да.

У қўллари билан қиёфасини ушлаб кўриб: «У мени ўпди, шунақасиям бўларканми? Яна кўришамиз», деди.

Турдимурод ўтган йилнинг баҳорида армия сафидан қайтиб, махсус мактабни тугатганидан кейин лейтенант унвони беришди. Энди у ҳатто шайтон билан яккама-якка чиқиб жанг қилишга ҳам тайёр эди.

Аммо аёл киши қаршисида ҳеч ким эмаслигини тасаввурига келтира олмасди. «У билан кўришаман, яхшироқ ресторанга таклиф қиламан, бу ҳақда кейинроқ, ҳозир вақти эмас, хизматчилик» — хаёлида деди-да, ювиниш хонасига кириб, тошойнада қиёфасидаги бўса изларини узоқ вақт силаб-сийпалади-да, мийиғида қулди. Кейин юзларини ювиб, муаттар бўй таралиб турган, қордек оппоққина дастрўмолни юзига яқин олиб бориб, авайлабгина суртди.

* * *

Обидхон Собитхоновни прокуратура терговчилари махсус қамоқхонада сақлаб сўроқ қилишяпти.

— Бунга айт, — деди терговчи Коновалов қаршисида ўтирган таржимонига. — Нимага олий маълумоти бўлатуриб, рус тилини билмайди!

Терговчининг сўзлари ўзбек тилига ўтирилганда, маҳбус елкасини қисиб:

— Мен ўз билимим билан сельхозни завучний битирганман. Мен пахтани биламан.

Маҳбуснинг жавоби терговчининг онгига етиб борганида, кулгудан ўзини тўхтата олмади. Кейин юзида ачиниш аломатлари пайдо бўлди.

— Ундан сўра-чи, бошлиқ номига тушунтириш хатини ўз она тилида ёза оларканми?

— Йўқ, — деди маҳбус. — Бизда унақа дарс ўтмаган. Мендан пахтани сўрасин.

— Идиот, животний! Мени мазах қилаяпсанми?! — аламига чидай олмаган терговчи ўрнидан туриб, маҳбусга яқин келди-да, тўғри келган жойига бир мушт урди. Калтак зарбига дош беролмаган маҳбус йиғлаб ёлвора бошлади:

— Укажон, айтинг, мени урмасин, нима гуноҳим учун худо мени жазолайди?! Ахир мен оқсуякларданман-а!

— Бунча пулни кимга олиб бормоқчи эдинг?! — деди терговчи жазаваси тутиб. — Айтмасанг, карцерга тикаман!

— Касери нимаси? — сўради маҳбус оёқлари қалтираб.

— Нима деяпти, — сўради терговчи.

Таржимоннинг сўзларини эшитган терговчи, жойига бориб ўтириб олди-да, тўйгунча кулди. Кейин қиёфасига жиддий тус бериб:

— Бу алвастининг эркаги билан эзмалик қиладиган бўлсам ақлдан озишим турган гап!

Терговчи бошини чангаллаганича оғир ўйга толди, кейин қўлларини осмонга кўтариб:

— Ё парвардигорим, осий бандаларингни ўз паноҳингда асрагин! Не гуноҳларим учун бунақа ғалча, муттаҳамларга дучор қиласан! — Терговчи ўзига келиб, секингина деди: — Обидхон Собитхон жаноби олийларига айт! Бунча катта маблағни қаердан олиб, булутлар устида гаштини суриб ўтирган шайтоннинг қайси урғочисига олиб бориб бериш ниятлари бўлган

экан-у, омадлари чопмай тўнғизлар илинадиган қопқонга илиниб қолган эканлар?! — Терговчи ўрнидан туриб, хонада юратуриб, қўлида ёниб тугаган сигаретини кулдонга ташлади-да, маҳбуста гап уқтираётган таржимонга юзланди:

— Хўш, сенга болға билан мих керак бўлган кўринади, адашмасам?! Қандай хушхабар билан мени тинчлантирасан?! Ёки бу эшакнинг қотиб қолган миясига ростданам мих қоқиш керакдир?! — У бўйинбоғини бўшатиб, кўйлак тугмаларини ечиб ташлади-да, маҳбуста яқин келиб ёқасидан ушлаб кўтарди, кейин секингина, эшитилар-эшитилмас, майингина товушда: — Айт-чи муттаҳам, бунча пулни кимга беришинг керак эди?! Биз сени ҳам, ҳаромхўр қуртлардек ғимирлаб юрган ҳамтовоқларингни ҳам бирин-кетин ушлаб, сен билан ёнма-ён ўтқазиб қўямиз-да, сенларнинг ифлос башараларингни очиб ташлаймиз! Сен фақат менинг олтинга тенг вақтимни ўғирлайсан, холос! — Терговчи туйқус овозини бир парда кўтариб давом этди: — Агар ўжарлигингни давом эттирадиган бўлсанг, ўзингга қийин бўлади.

У таржимонга юзланиб, «Тезда таржима қил!» дегандек ишора қилди.

— Тухмат қилишаяпти, дипломатдаги пул аёл кишиники эди, менга ёпиштиришди деяпти, — деди таржимон.

Терговчи жойига бориб ўтирди-да, тугмачани босди. Тезгина кириб келган соқчига:

— Буни олиб кетинг, ўзига келса менга хабар берарсиз, — деди.

* * *

Аэропорт биносида махсус хона бўлиб, ўша хонага Гўзал Расуловани олиб киришди. Ўрта бўйли, чаққонгина, кўз қарашлари ювош, ўттиз ёшлар

чамасидаги сариқ сочлари силлиқ қилиб таралган, фуқаро либосидаги киши ўрнидан туриб, жилмайганича Гўзалхонни қарши олди ва ўтиришга изн берди.

— Мен, — деди у. — Прокуратура терговчиси Коновалов Алексей Владимирович бўламан, фуқаро Расулова Гўзал Расуловна бўласиз, шундайми?

— Танишганимиздан хурсандман, — деди Гўзалхон майингина жилмайиб.

— Мен ҳам хурсандман, — деди терговчи. — Айтингчи, рус тилини яхшигина талаффуз қиларкансиз, қандай қилиб ўрганиб олдингиз?

— Бунинг учун инсонда хоҳиш бўлса кифоя. Ўрта мактабда ўқиб юрган давримда рус поэзиясини севиб қолгандим. Ўша қизиқишим сабаб рус тилини яхши ўрганиб олганман.

— Сизга бир неча саволлар берсам қарши эмасмисиз?

— Марҳамат, сўрайверинг.

— Менинг саволларимга холисона жавоб берсангиз, хавфсизлигингизни таъминлаган бўласиз. Сизнинг дипломатингиз билан курьернинг дипломати ўхшашлиги тасодиф эмас. Курьер қўлга олинмаганда қандай вазиятда қолишингизни тасаввур қила оласизми?

— Ҳа, — деди Гўзал Расулова, кейин оғир ўйга толди. «Наҳотки бу комедиянинг режиссёри ўйнашим Авазбек бўлса?» — Ҳа, тасаввур қиламан.

— Сизнинг ишончли, яқин кишиларингизни бир-бир айтиб берсангиз, таниш-билиш, севиқли, хизмат юзасидан бугун, эртага учрашадиган кишилар.

— Ўйлаб кўришимга ижозат берасизми?

«Авазбекни айтсам, ўзимни ва уни қопқонга илинтириб кўяман, ҳамма кирдикорларим ошкор бўлади».

— Яхши, — деди терговчи. — Аммо ёмондан кура яхшироғини танланг. — У бир неча телефон рақамларини ёзиб, ўрнидан туриб аёлга узатди-да: — Бугун борадиган меҳмонхонага борибоқ менга қўнғироқ қилинг. Хайр, яхши боринг, — деди.

Тун. Чироқлар ёғдусида атроф чароғон булса-да, улуғвор бинолар, турли автомобиллар оқ ғубор остида ажиб бир манзара кашф этарди. Майингина изғирин эсиб, қулоқларга игнадек санчиледи. Гўзалхон милиция машинасида пойтахтнинг марказий меҳмонхонасига бораяпти. Йўллар тойинчоқ бўлса-да, УАЗ бошқа автомобилларни қувалаб ўтиб, шиддат билан йўл олаяпти.

— Чиройли қиз экансиз, — деди ҳайдовчи йигит ҳамроҳига суқланиб. — Турмушга чиққанмисиз?

— Тегсам олармидингиз?

Икковлон кулиб юборишди.

— Тегсангиз жон деб олардим, аммо.

— Нима аммо, яхшиси ўйнаш ўйнасангиз? — деди қиз кулиб.

— Кўнглингизга олмангу, фақат мен эмас, ҳамма эркак зоти бир кўришда ошиқ бўлади сизга, — деди ҳайдовчи йигит.

— Фолбин бўлсангиз керак, — деди Гўзалхон шофёр йигитга кўз остидан қараб.

— Кечирасиз, — деди ҳайдовчи йигит. — Ноўрин гапириб қўйдим.

— Нега ноўрин бўлсин, — деди қиз кулиб.

«Менинг омадим келган кун ва тун. Нега десангиз, қандайдир ҳабаш ўттиз минг сўм берувди, тортиб олишди-да, энг камида етти йилга қамаб юборишларига бир баҳя қолди. Ҳозир сиз муҳаббат изҳор қилаяпсиз», — хаёлидан кечирди Гўзалхон.

Меҳмонхона олдига етиб келгач машина тўхтади. Гўзалхон шофёрга яп-янги ўн сўмлик сўлкавой

— Бу гапларни қўятур! Ҳабаш ҳали ҳам сув лойқалатиб ётибди, дегин?

— Ҳабаш энди сув лойқалата олмайди, у тирик қолиши гумон, — деди меҳмон йигит.

— Тушунтириброқ гапир!

— Олиб борилган овқатдан заҳарланганмиш! Врачлар ҳурматли Собитхоновнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун ҳамма ҳунарларини ишга солаяптилар. Овқат олиб борган киши ҳозир тергов бераяпти.

— Ишонса бўладими? Яна пуч ёнғоқни кўтариб юрган бўлмагин тагин, — деди Ҳамроқулов. — Қандай жинга чалиниб, Обидхон қўлга тушибди? Яна тилло магазини мудирининг дипломатини алмаштирган экан, аэропортдан чиқиб ўзиникини олиш нияти бўлгани аниқ.

— У исковични сезиб, қуён суратини чизмоқчи бўлган бўлса керак, — деди меҳмон йигит.

— Поезддами, енгил машинадами, энг яхшиси автобусда келаверса бўлардику! — деди Авазбек шивирлаб.

— Мансабпарастлар қора дипломатдан бошқасини тан олмайдилар ака, — деди меҳмон йигит. — Ҳамма жойда — автобус бекатларида, вокзаллар ва бошқа жойларда исковичлар изғиб юрибди. Яқинда шаҳар вокзалида, Собитхоновни амакиваччаси қора дипломат билан қўлга тушиб, министрликдаги кишиларининг ҳаммасини сотибди, бундан хабарингиз бўлса керак?

— Сайраб қўйган бўлса яхши одамларимизнинг кўпи қамалиб кетади, биласанми?! Маконда нима гаплар?

— Ҳозирча тинч.

— Ювилер дўконининг мудирини танисанг керак? — Ҳамроқулов сигарет қоғозига Гўзалхоннинг меҳмонхона манзилини ёзиб, ҳамсуҳбатига

кўрсатди-да, кейин еқиб кулдонга ташлади. «Уқ-дингми?» дегандек ҳамсуҳбатига егудек тикилди. Кетидан одам қўйинг. Қаерга, ким билан учрашади. Қайси жой ва қайси ошхонада ким билан овқатланади, кузатинг! Яна майна бўлиб юрманглар, келишдикми?! Жойини топиб гумдон қиласиз. Бугун эмас, эртага ҳам эмас, кейинги куни эҳтиёткорлик билан ишга киришинг!

Меҳмонга кетишга изн бериб, у кетганидан кейин меҳмонхонадан чиқиб, машина тўхтатди.

* * *

«Устма-уст қўнғироқ қилган киши менинг ўйнашим, мени кўз очиб кўрганим, ҳаётимни издан чиқарган Ҳамроқулов бўлмаса, ким бўларди», ҳаёлидан кечирди аёл. Ҳабашсифат Собитхоновдан фарқи нимада, феъли-атвори, дунёқараши, одамларга муносабати — ҳамма-ҳаммаси унга ўхшаш, фарқи шундаки, Ҳамроқулов силлиқлаштирилган нусха.

Бу икки шахс бошқаларнинг бахтсизлиги эвазига лаззатланиб яшайдилар. Жамият учун ўта хавфли махлуқлар.

У фириб ишлатиб менинг номусимни поймол қилди. Ўшанда менга уйқу дори ичириб, қаттиқ ухлаган чоғимда қиладиганини қилди. Уйқудан кўзимни очишга қанча уринмайин, яна кўзларим юмилаверди. Ҳечам қаршилиқ қила олмадим. Аммо ҳаммасини билиб тургандим. Кейин у менга ялинди, ёлворди, хуллас, ўргатиб олди. Бир сўз билан айтганда, у мени зўрлади. Бунинг учун Авазбекни кечира олмайман.

Эшик очилиб Авазбек кириб келди, Гўзалхоннинг аҳволини кўриб аввалги шаштидан қайтди, шекилли:

— Сенга нима бўлди азизим, — деди. Пальтосини ечиб ташлаб, аёлнинг яқинига келиб, — рангинг ўчган, тобинг йўқми? — деди.

— Бўларим бўлди, — деди аёл, кўз ёшларини артиб. — Мен ҳеч кимга керак эмас эканман! Аэропортда ушлаб қамаб қўйишди, сиз бўлсангиз менга ёрдам беришни истамангиз. — Ҳамроқулов бир пиёла чой қуйиб, Гўзалхонга ичирди.

— Энди ҳаммасини бир бошдан гапириб берчи, — деди Авазбек секингина аёлнинг қўлларидан ушлаб. — Ҳаммаси яхшилиқча тугадими?

— Худо асради, — деди аёл. — Мендан бошқа гап сўраманг, мени тинч қўйинг! Жуда, жуда чарчаганман.

— Айтақол жонгинам?

— Бир ҳабаш дипломатимни алмаштириб қўйган экан, унинг дипломатидаги ўттиз минг сўм пули билан мени ушлашди.

«Яхши, очкўз Собитхонов, энди жабрингни тортасан! Фақат каттаконларни сотмасанг яхши бўларди. Сени қандай қилиб бўлмасин йўқ қилиш керак! Аблаҳ, замон қалтис, манави қанжиқни нима қилсам экан? Сенинг ҳаром пулинг билан қамалиб кетса, бошимга тушиб турган ғалвадан қутулардим. Бу ишни ҳам михлатмабсан! «Менга эр топасан!» деб оёғини тираб олса, бошга битган бало бўладику! Ҳозироқ бу билан бир-икки айш-ишрат қиламизда, кейин бу офатижон жаҳаннамга йўл оладилар. Ҳозир у меники».

— Гўзалхон, — деди Авазбек аёлнинг сочларини силаб, — уйғонгин азизим, менга раҳминг келмайдими?

Аёл кўзини очиб, секингина:

— Ёнимга кирмайсизми, менам сизни соғинганимни билсангиз эди. Ўзингиз ўргатиб қўйдингизда, ўз ҳолимга ташлаб қўйганингизни тушун-

маяпман, — майингина жилмайиб деди аёл. — Энди ҳимоя воситасидан фойдаланмасак дегандим, сизга кичкинагина Авазбек туғиб бераман.

— Сенга нималар бўлаяпти, кўзларимга ишон-маяпман. «Аввалгидек инжиқликлар, нозу карашмалар йўқ ёки бирортаси билан дон олишиб юрибдимикан? Бундан ҳамма нарсани кутса бўлади».

Авазбек тезгина ечиниб, аёлни ечинтирди-да, ҳайвоний иштиёқ билан ўлжасига ташланди.

Гўзалхон Авазбекни ўз ҳолига қўймай у билан етаклашиб, дўконларни айланиб, истаган нарсаларини сотиб олаверди. Олинган нарсаларни Авазбекка кўтартириб, ўзи ёш қизалоқлардек сакраб ўйинга тушиб, одамларни ўзига қаратарди. Гўзалхонни бундай совуқ қилиқларини сабр-тоқат билан кечириб, уни инсофга чақирарди. «Гулнинг тикани озор беради-да, бундай гулни мендан бошқа кимам ҳидлай олади, қандингни ур Шоҳ Авазбек!» — дерди у ўз-ўзича.

Кўчаларни яёв айланиб, меҳмонхонада харид қилган нарсаларини диванга ташлаб:

— Авазбек Ҳамроқулович, — деди аёл ўйнаши тиззасига ўтириб олиб, унинг башарасига секингина уриб. — Биласизми, мени дискотекага олиб борасиз!

— Хўп! — деди Авазбек.

— Аввал ресторанга, кейин шаҳарни от-аравада айланамиз, ундан кейин дискотекага борамиз, хўп?

«Шошмай тур, хотинбоз, сенга шундай ўйинларни кўрсатайки: мендан қутулиш йўлини қидириб қолмас экансанми?!»

— Кетдикми?

— Кетдик, — деди Авазбек.

Ажнабийча кийинган йигит ва қизлар ақлдан озган мажнунлардек ўйинга тушаяптилар. Юракларни жунбишга солувчи мусиқа садолари остида, сочларини ёйиб ташлаган Гўзалхон ҳам бор дунёни унутиб қўйгандек силкиниб ўйинга тушиб кетди. Унинг бутун борлиги атрофдаги телба ёшларнинг ҳаракатига мослашиб, ўшаларнинг биттаси бўлиб қолганини кўриб, томоша қилиб турган Авазбек: — «Эҳ, бу ёшлик ажойиб давр эканлигини унутибман. Қирқ ёшдаман.

Майли, Гўзалхон хумордан чиққунча ўйнаб қувнасин. Мен бу босқични аллақачонлар босиб ўтганман. Вақтида биз ҳам кўрган кўзларни қувонтирадиган чиройли йигит бўлганмиз. Мендан ўтадиган шилқим, шўх йигит йўқ, десамми ўша вақтларда».

Мусиқа садолари остида Гўзалхонни атрофида парвона бўлган йигитлар гап отиб, гоҳида бирга ўйинга тушардилар.

Ўйин тугагач, қоронғу кўчада бораётганларида Гўзалхонни биллагидан ушлаб ўзига тортган безорини Авазбек иягидаги ушлаб ўзига қаратди-да:

— Жонингни суғуриб оламан-а! — деди тишларини гижирлатиб. — Ҳозироқ қиздан кечирим сўрайсан!

Айни шу чоғ кимдир Авазбекнинг елкасига секингина туртиб, ўзига қаратди-да, — сенга нима кераклигини биласанми?! Билмасанг билиб қўй! — деди-да, чир айланиб бор кучи билан тепди.

Бечора Авазбек эсанкираб йиқилган чоғда, безори уни оёққа қўйиб, яна чир айланиб тепди. Авазбекнинг оёқлари ердан узилиб бор бўйи билан баланд бетон бардердан ошиб ўтиб, пастга — қаттиқ ерга боши билан йиқилиб тушди. Гўзалхонни дод солишига қарамай биллагидан ушлаб, тилло тақинчоқларини

сидириб олиб, бақир-чақир қилишиб аёлни машинага солиб олиб кетишди. Авазбек қонга беланиб, хириллаб, ҳаёт учун курашганича қолаверди.

Безорилар аёлни ўртага олиб, биқинига пичоқ тираб, марказий кўчалардан, ГАИ турган жойлардан ўтиб олиб, шаҳар четидаги ташландиқ иморат яқинида машинадан тушиб, шофёрга йўлкира ҳақини бериб жўнатиб юборганларидан кейин, харобага кириб Гўзалхон билан айш-ишрат қилдилар. Шоҳона либосларини, чиройли этикчаларини ечиб олиб, қоронғу, совуқ, қор билан қопланган, қўрқинчли, кимсасиз дала-даштдаги харобага ташлаб кетдилар.

Гўзалхон ўзига келиб, «катта йўлга чиқиб олсам», деган фикр миясига келди. Аммо туришга ҳоли келмаса-да, вужудидаги оғриқ, игнадек санчилаётган совуқдан тишлари такиллаб, бир амаллаб ўрнидан турди ва гиштин деворга суяниб, «Ташқарига!» дерди унинг ички бошқа бир овози. У катта йўлга чиқиб, келаётган машинага қўл кўтарди. Ҳеч қайси машина тўхтамаяпти. Аёлнинг сабри тугаб, ўлимини тилаётган чоғда «Москвич» келиб тўхтади-да, ҳайдовчининг ёнидаги аёл тушиб, машина эшигини очиб:

— Ҳа, қизим, келақол, ўтир машинага, — деди.

— Раҳмат, энди умидимни узувдим, сизларни худо етказди, — деди Гўзалхон.

Бўлган воқеани тушуниб етган аёл:

— Қизим, ҳаммаси яхши бўлади, ҳозир сени манзилингга олиб бориб қўямиз, — деди.

— Барака топинг, — деди Гўзалхон.

«Бошим балодан чиқмаяпти, Авазбекни ҳоли не кечдийкин?»

Кўп вақт ўтмай Гўзалхон меҳмонхонага келиб, халоскор опа билан хайрлашганида:

– Гулнора опа, қандай қилиб сизга раҳмат ай-тишни билмай турибман, бирор нима совға қилсам, демоқчийдим.

– Кўявер қизим, меням сендек қизларим бор, ошиқча қилиқ қилсанг хафа бўламан. Тоқатли бўл, ҳали кўришамиз, – деди Гулнора опа чиқиб кетаётиб.

Орадан бир кун ўтиб ўзига келгач, «нима қилсамикин?» – ўйлади Гўзалхон. «Ўйламай қилган ҳаракатим ҳаммасини бузиб юборади, ҳамма жирканч нарсалар ошкора бўлиб қолади».

У нари-бери кийиниб, шаҳарлараро телефондан ишхонаси билан боғланди. Телефон гўшагини қоровул кўтарди:

– Ғофур ака, аҳволлар қалай, – деди Гўзалхон. – Тинчмисизлар?

– Аҳволлар яхши эмас, бошимизга мусибат тушди. – Бундай нохуш хабардан ваҳимага тушган Гўзалхон жойида ўтириб қолди. – Алло, – деди Ғофур ака, – эшитаяпсизми?

– Алло! – деди Гўзалхон, – сизни яхши эшита-япман, гапиринг!

– Алло, Гўзалхон, Авазбекдан айрилиб қолдик, жасадини самолётда олиб келишармиш. Нохуш хабарни кўтара олмаган хотини Саида психболнисага тушди. Ўзига келмаётганмиш, бечора.

«Ҳаммасига мен айбдорман, унга ўлим тиладим, нега мени ҳам ўлдириб кетмадилар?! Дискотекани нима кераги бор эди, безориларга атай ишва қилгандим. Авазбекни дўппослашларини истагандим. Мен қотилман! Сўнгги нафасимгача виждон азобини тортаман!».

– Алло, Гўзалхон, бу камлик қилиб, магазинни ёпиб, муҳрлаб кетишди, ишлаганимиз йўқ. Марҳумнинг уйини ОБХСС босди, қаерладир полвалда

ювилер цехи бор экан, сизни қидириб юришибди. Алло, Гўзалхон, эшитаяпсизми!

Гўзалхон гўшакни қўйиб, бўш ўриндиқлардан бирига ўтириб қолди. «Мен ўзимни қўлга олишим керак. Марҳумнинг номига доғ тушмаслиги, унинг кирдикорлари ошкора бўлмаслиги керак. Ювилер дўконига муаммоларни иложи борича ўзим ҳал қиламан. Оиласи, яқинлари оғир кунларни бошдан кечираётган вақтда, ўз жонимга қасд қилишим асло мумкин эмас. Йўлга отланаман! Нима кўргулик бўлса, пешонамдан кўраман».

Гўзалхон ўзида катта куч, шижоат борлигини сезди. У тезгина аэропорт кассаси билан телефонда боғланди.

Қоронғу тушмасдан самолёт ҳавога кўтарилди. Юксакликка интилгани сайин оппоқ қор билан қопланган экин майдонлари, жануби-ғарбга чўзилиб кетган автомобиль йўлларида бораётган автомашиналар митти ўйинчоқлардек ҳаракатланарди.

Пастда, шаҳар ва қишлоқларда милтираб чироқлар ёна бошлади. Оппоқ қор, оқиш губор оғушидаги борлиқ яқин ўтмишда оқ орзулар бўлиб, аёлнинг наздида тубсиз бўшлиқ ва зулмат олами бўлиб кўрина бошлади. У хавфсизлик камарини ўтказиб қўйиб кўзларини юмди. Уч кеча-кундузги оғир кечинмалар ўз ишини қилганди: у қаттиқ уйқуга кетди.

ЖАҲАННАМ ПОЕЗДИ

Район ветеринар врачлари Ҳосилбек Низомов бошқарувидаги автомашина ҳалокатга учраб, ҳаёти қил устида турган Низомовни район шифохонасига олиб келишди. Райком секретари Асқар Ризоевнинг ўзи шифокорларни оёққа қўйиб:

– Низомов яшаши керак! Акс ҳолда ҳаммангни қаматиб юбораман! Қўлингдан келмайдиган бўлса областдан, керак бўлса республикадан мутахассис чақирамиз! Ишга киришинг! Тезда беморни ҳушига келтирасизлар! – деди у асабий ҳолатда.

– Биринчи, – деди шофёр йигит. – Сизни.

– Келишибдими?! – сўради райком секретари машинага ўтириб.

Асқар Ризаев қабулхонада кутиб турган кишиларга бош ирғаб салом берган бўлиб, шахдам юриб кабинетига кирибоқ:

– Киришлар! – деди.

Бош врач Рашит Жўрақулов, ички ишлар бўлими бошлиғи Ўринбой Мейлибоев, район прокурори Адаш Абдиевлар кириб, ўтиришди.

– Эшитаман, ўртоқ Ризаев, – деди бош врач.

– Партбилетни столга қўйинг! – деди райком секретари эшитилар-эшитилмас майингина товушда. – Айтганимни қилинг!

Нима қилишини билмай, туриб қолган бош врачга яқин келиб, унинг башарасига тикилганича шивирлаб:

– Низомов ўлмаслиги керак, у бюро аъзоси-я, ундан кейин Сағдиевни ўлдирган қотилни қўлга олиш қийин кечади. Жўнанг!

Район прокурори Адаш Абдиев раҳбарнинг ишораси билан яқинроқ келиб ўтирди.

– Ишлар яхши эмас, ўртоқ Абдиев! – деди райком секретари. – Банк директори Сағдиевни ўлдириб кетишса, парвойингиз палак! Одамларни ушлаб қамашдан бошқа иш қилганингиз йўқ! Шундай эмасми!? Нотўғри деб айта оласизми!? Йўқ, ундай дейишга ҳаққингиз йўқ! Мен сизни яхши биламан. Ўзингизга оро беришдан, дам олиш

масканларида аёллар билан айш-ишрат қилишдан бошқа яхшироқ иш қилган бўлсангиз, айтинг! Гапнинг сирасини айтганда, сиз ўртоқ Абдиев, партия сафида қолишга лойиқ инсон эмассиз, ҳозироқ бюро чақираман-да, партиядан ўчириб юбораман! Хўш?!

– Ишлаймиз, ўртоқ биринчи секретарь, – деди район прокурори.

– Яхши, – деди райком секретари. – Ишондик! Ҳозироқ бориб, бирорта қамалиб чиққан бахтсиз инсонни ушлаб, қўлига кишан солинг-да, қамаб уриб, зиммасига истаган жиноятингизни юклай-веринг! Ҳақиқий жиноятчи озодликда қолиб, одам ўлдиришни, босқинчилик қилишни қолган жойидан давом эттираверсин! Сиз ҳам, милиция бошлиғи ҳам бир шаблонда, бир хил схемада ишлайсизлар! Ҳозир эса қаттиқ туриб ишлаш керак. Сағдиевнинг жасади топилган жой яхшилаб текширилсин! Ҳар соатда ахборот беринг! Менга латифа айтишни хаёлингиздан чиқариб ташланг, шубҳа остидаги кишиларни қамашларига рухсат беринг! Ишга киришинг! Жўнанг!

– Хўш-ш, ака тўр-ра! – деди биринчи секретарь атай сўзларни чўзиб, киноя билан.

– Неча кишини қамаб, зиммасига қотилликни юкляпсиз?!

Милиция бўлим бошлиғи нима дейишни билмай каловланиб қолди.

– Гапиринг ўртоқ Мейлибоев!

– Ўртоқ биринчи секретарь, – деди Ўринбой Мейлибоев.

– Эшитаман, – деди райком секретари, кинояли тиржайиб.

– Сағдиев бошқа жойда ўлдирилиб, тонг чоғи олиб келиб ташланган. У ердан топилган монтиров-

кадаги бармоқ излари ўрганилиб, қурол эгаси қамоққа олинди.

— Бунча тез?! — деди райком секретари таажжубдан ёқа ушлаб. — Қойил, ҳар қандай муаммони зудлик билан ҳал қиласиз-а? Батафсилроқ айтинг-чи?!

— Долли довдир деган шофёримиз филдирагини созлаб, монтировкани йўл четида — ўт-ўлан ичида қолдирган. Буни кўрган кишилар гувоҳ бўлишди.

— Хўш? — деди райком секретари.

— Буёғини эшитинг, — деб сўзида давом этди милиция бошлиғи. — Қотил атайлаб қуролни қолдириб кетишига шубҳаландик. Шунинг учун марҳум жасади суд-тиббий экспертиза текширувидан ўтказилганидан кейин бирор хулосага келамиз, деган умиддаман.

— Низомов бошқарувидаги машинани уриб, йўлдан чиқариб юборган машина топилдими?

— Қидирувда, — деди милиция капитани. — Устахоналар, автобазалар, автомобиль йўллари ГАИ ходимлари назоратида.

— Барча янгиликлардан, экспертлар хулосаларидан мени огоҳлантиринг! — деди райком секретари. — Жўнанг!

Ўринбой чиқиб кетгач, Асқар Ризаев ўрнидан туриб, ўз-ўзига гапирганича хонанинг у бурчагидан бу бурчагига тез-тез юра бошлади: «Мен тик туриб, танбеҳ эшитаман, сенга берилган вақт ичида партия топшириғини бажармай кўр-чи! Ишдан бўшатишса майлику-я, энг ёмони партбилетни олиб қўйишади. Партбилетинг бўлмаганидан кейин ит ғажиб ташлаган устухондан фарқинг қолмайди, ҳеч кимга керагинг бўлмайди ҳам. Партбилет аслида Оловуддиннинг сеҳрли чироғидан бошқа нарса эмас. Сеҳрли чироғи бўлмаса Оловиддин ҳам, жин ҳам бир пуллик сариқ чақага арзимади».

Секретарь қиз кириб, Ризаевнинг хаёли бўлинди:

— Нима гап? — сўради биринчи секретарь.

— Обком секретарларининг ўзлари сизни сўраяптилар, — деди секретарь қиз.

— Уланг! — деди райком секретари сочлари, бўйинбогини тўғрилаган бўлиб, томоқ қириб олди-да, гўшакни кўтарди.

* * *

Нуриддин Сағдиев икки қизни ўқитиб, тарбиялаб турмушга узатди. Икки ўғил олий мактабни битириб, уйланиб, алоҳида яшайдилар. Кенжа ўғли Дилшод ўқимади, уни уйлантириб, хотини иккаласининг зиммасига рўзғор юмушлари юклатилди. Нуриддин аканинг турмуш ўртоғи Руқия опа етти йилдирки ўнг оёғи ишламай таёққа суяниб юради, аммо тили бурро, келин бечорага тиним йўқ. Бақалоқ кампир олғир илондек вишиллаб буйруқ беради, қарғайди, ҳақоратлайди. Бу ҳақоратларга чидай олмаган бечора келин неча бор уйига қочиб кетди, келиннинг онаси эса олиб келиб ташлаб кетади.

Оллоҳдан хотинига инсоф-иймон тилашдан бошқасига ярамайдиган Нуриддин ака ҳам уйидан безиб, ўғиллариникига бориб ётиб қолади.

* * *

Машҳура институтни битириб, Нуриддин ака раҳбарлик қиладиган банкка ишга келди. Гўзал ва хушмуомала қиз тезда раҳбарнинг назарига тушди. Мижозлар билан ишлаш маданияти, зиммасидаги вазифасини сидқидилдан, зукколик билан бажара олганлиги учун Машҳура бош ҳисобчининг тавсияси билан бош ҳисобчи ўринбосари вазифасига ўтказилди.

Орадан бир йил ўтди. Бош ҳисобчи Турдимурод Ҳаққулов меҳнат таътилига чиқиб, Машҳура бош ҳисобчи вазифасини ҳам зиммасига олди. Машҳуранинг аксарият вақти банк бошқарувчиси билан бирга хизмат сафарига боришга, ҳам илорада бирга ишлашга тўғри келарди.

Шундай кунларнинг бирида улар вилоят марказидаги серфайз ресторанининг алоҳида хонасидан жой олишди.

Кечки овқат чоғи... Қаршисида булбулдек сайраб ўтирган жононга назари тушган Нуриддин аканинг шўх ва гўзал аёлнинг ойдек чеҳрасига, кулганда, сўзлаганда яшнаб, ярқираб, гулгунча лаблар орасидан паноҳ топадиган инжу тишчаларга, елкасини тўлдириб, камондек қошлар устида ўйнаб тушаётган қўнғир сочларига, денгиздек чексиз ва беғубор шахло кўзларига, ярмигача очиқ диркиллаб турган бўлиқ сийналарига қарагани сайин унинг ранги ўзгарарди. Ёнгинасида ўтириб олиб ақли-хушини олган шу маҳваш қўл остида ишлаётган хизматчиси эмас, балким жонини олишга келган Азроил бўлиб кўринарди.

«Розиман шу гўзал жонимни олса!» – хаёлидан кечирди Нуриддин ака.

«Юрагингдан урдим шекилли. Сен қари чолни қандай ўйнатарканман!» – хаёлан деди Машҳура.

– Нуриддин ака, сизга нима бўлди? – деди аёл ва ўрnidан туриб, раҳбарига пиёлада сув қуйиб, ўз қўли билан ичирди.

«Париштаннинг ўзгинаси-я, бола-чақа дебмиз, бойлик, пул дебмиз-да ёшлик чоғимизни беҳуда ўтказибмиз, афсус», – хаёлидан кечирди Нуриддин.

– Нуриддин ака, – деди аёл қалбларни жунбишга соладиган майингина товушда.

– Йўқ демасангиз, меҳмонхонада қолсак, деган-дим. Бу аҳволда машина бошқаришингизга йўл қўя олмайман, хўн?

– Нима десанг шу, – деди Нуриддин ака.

«Қанийди ёнимда бўлсанг, меҳмонхона эмас, у дунёга бўлса ҳам сен билан борган бўлардим».

Ўша кеча ҳаммаси Машҳура истаганидек бўлди. Кекса Нуриддиннинг аёл зотига яқин бормай ўтказган беш йиллик азобли даврига нуқта қўйилди.

Орадан кўп ўтмай Машҳураҳон билан Нуриддин акаларнинг никоҳ оқшомлари бўладиган бўлди. Мулла никоҳ хутбасини ўқимай туриб олди.

Нуриддин ака турмуш ўртоғи Руқия хола билан ораларидаги никоҳни бекор қилиш учун инжиқ хотинининг ҳамма шартларига рози бўлди. Руқия холани даволаш учун кетадиган маблағ, оилани моддий томондан тўлиқ таъминлаш, ҳовли, машина Руқия хола ҳисобига қолдириладиган бўлди. Нуриддин ака билан Машҳура расмий равишда ЗАГС гувоҳномасини олганидан кейин никоҳ хутбаси ўқилди.

«Отамиз одамларга масхара бўлди», деб норози бўлган қизлар никоҳ маросимига қатнашмади. Фақат ўғиллар адаларининг «кўнгли учун» келиб хизматда бўлишди.

«Қамишдан бел боғлаб» хизмат қилган ёру дўстлар орасида бош ҳисобчи Турдимуроднинг хизмати ҳаммадан ошиб тушди.

Тўёнага рангли телевизор совға қилиб, ташкилий ишларнинг ҳаммасини зиммасига олди.

...Кунлар ойларни қувлаб ўтаверди. Машҳураҳон тўлишиб, янада гўзаллашди.

Эрига янги костюм-шим, ҳаворанг кўйлақда галстук, оёғига ЦЕБО туфлисини кийдирди. Ҳовлини супуриб, сув сепиб, гулларни парваришлади. Қисқа-

си, Нуриддин ака қайтадан ёш йигитлардек кучга тўлди.

Саъдин ака деган колхоз раиси катта камомад қилиб, район марказидаги эллик сотих ер участкасини арзон нархда сотувга қўйди.

— Хўжайин, — деди бир куни эркаланиб Машхура. — Саъдин раисни ҳовлисини сотиб олсак, дегандим, нима дейсиз?

— Қани ўша пул? — деди Нуриддин ака хомуш тортиб.

— Қачонгача одамларнинг ташландиқ ҳовлисига пул тўлаб, кун кечирамиз? — деди Машхура кўзларига ёш олиб. — Қани менга ваъда қилган олтин тоғларингиз, аслида мен аҳмоқман. Сизнинг ширин сўзларингизга ишониб, ёш бошим билан...

У йиғлаганида шаҳло кўзлари юмилиб, жон олгувчи киприкларидан марварид доналаридек куз ёшлари беғубор чехрасига оқиб тушарди. Аёл хўрсиниб, кўз ёшларини қўллари билан артиб, тумтайиб утириб олди.

Нуриддин ака чорасизликданми, ўзининг ожизлигиданми томоғига нимадир тиқилиб, йиғлагиси келди. У нимадир демоқчи эди, аммо тили лол, куз ўнги қоронгулашиб борарди. «Мен тақдирдан, ҳаётдан норозиман, ёруғ дунёда мендан бошқа бирорта инсон бу даражада бахтсиз бўлмаса керак. Мен тенгилар оиласи билан тинчгина кун кечирадилар, мен бўлсам қизим тенги аёлга уйланиб беҳаё, ноинсоф, хотинбоз сифатида одамларга масхара бўлдим.

Бунинг бош сабабчиси болаларимни онаси — жоҳил Руқия эмасмикин!? Мен ажал поездига утириб бораяпман, уни ҳеч ким, ҳеч қандай куч ва ақл билан тўхтата олмайди. Руқиядек пасткаш аёл билан ўтган умримдан афсусланаман.

Ҳозир эса Руқиядан-да пасткаш, аммо ниҳоятда ақли жодугар қўлида қўғирчоқман. Буни тан олишим керак. Мен ўз ажалим сари дадил, қўрқмасдан бормоқдаман».

— Машҳура, жонгинам! — деди Нуриддин ака, анча ўзини тутиб олиб. — Ҳозир пулимиз йўқ-ку! Йўлини айт! Шу ҳовли сенинг бошингдан садаға!

— Кредит оламиз! Олти ойда қутулиб кетамиз.

— Яхши, — деди Нуриддин ака. — Қўлимиздан келадими?

— Лотереялардан яхшигина ютуқлар чиқади, — деди Машҳура. — Бу ишларни менга қўйиб берасиз. Пахта теримида ҳаммаси жойига тушиб кетади.

— Бу жуда қалтис иш-қу?!

— Таваккал қиламиз, — деди Машҳура. — Қисқаси, менга қўйиб беринг. Мижозлар билан бўладиган банк операциялари менинг қўлимда. Нима дедингиз?

Нуриддин ака тиржайиб, бироз вақт сукут сақлаб:

— Яхши, — деди.

— Демак келишдик, — деди Машҳура мийиғида жилмайиб.

Турдимурод таътилдан қайтиб ишга киришди. Ўринбосарининг иш фаолиятидан норози бўлиб, раҳбардан маслаҳат сўради.

— Бир иложини қилмасанг бўлмайди, укам Турдимуроджон, — деди Нуриддин ака.

— Қамалиб кетамиз-ку, — деди бош ҳисобчи қўллари билан бошини чангаллаб.

— Мен бир ярим минг сўм топиб бераман.

— Қаёқдан оласан? — деди раҳбар. — Катта пул-ку?

— Иккита ҳўкиз боғловдим, — деди Турдимурод. — Шуларни сотамиз...

Нуриддин аканинг катта ўғли Аслиддин унинг ишхонасига келди:

— Дада, гаплашиб олсак дегандим, — деди кулимсираб. — Соғлигингиз яхшими?

— Шукур, ўғлим, — деди Нуриддин ака ташвишланиб. — Кабинетга кирамиз.

— Дада, — деди Аслиддин. — Уй сотиб олиш ниятингиз борлигини эшитиб, олдингизга келавердим.

— Қариган чоғимизда онанг билан келиша олмалик, — деди Нуриддин ака. — Йўқса бу ташвишларни кимга кераги бор эди.

— Ота, сиз ҳечам ташвиш тортманг, сиз номаъқул иш қилганингиз йўқ. Онамнинг феъли ҳаммамизга маълум. Биздек азамат ўғилларни ўқитиб, яхши лавозимларга қўйган бўлсангиз, бир чеккада қараб турармидик?

— Турдимурод озроқ пул бераяпти, — деди Нуриддин ака. — Ўзимизда озроқ пулимиз бор.

— Мен турган жойда Турдимуродга ўхшаганлардан бир мири пул олмайсиз, — деди Аслиддин. — Эртага ёки индин уй сизнинг номингизга ўтади.

— Уйни Машхуранинг номига олсак дегандим, — деди Нуриддин ака.

— Жуда соз, — деди Аслиддин. — Сиз айтганингиздек бўлақолсин.

Нуриддин ака нима дейишни билмай, ўйланиб қолди.

— Бунча катта пулни қаёқдан олмоқчисан? — деди Нуриддин ака, кулимсираган бўлиб.

— Мени ўзингиз тарбиялагансиз, — деди Аслиддин. — Ҳечам хавотирланманг. Чет элда ишлаб, анчагина ақча орттирганмиз.

— Яхши, — деди Нуриддин ака, кейин қўлларини дуога қўтарди.

— Дада, — деди Аслиддин эшикдан чиқаётиб. — Тошкент бир соатлик йўл, муаммо бўладиган бўлса,

қўнғироқ қилсангиз, ёнингизда бўламиз. Бугун менинг муовиним уй ҳужжатларини тайёрлашга кўмаклашади. Энди менга рухсат.

Нуриддин ака яхши кайфият билан уйига қайтди. Машҳура эрини қарши оларкан:

— Нуриддин ака, Хизр кўрганингиз рост бўлсинда, хуш келдингиз, — деди Машҳура жилмайиб.

— «Вой, бу инсонни юзига қараб, унинг ички дунёсини кўра оладиган жодугар эмасмикин ёки илон ёғи ялаган бўлса-чи?» — хаёлидан кечирди Нуриддин ака.

— Хушвақт бўлинг хоним, — деди Нуриддин ака.

Машҳура эрининг қўлидан пиджагини олиб, бўйинбоғини ечиб оларкан:

— Хўжайин, мени қувонтирадиган янгилик олиб келган кўринасиз?

— Уйни сенинг номингга расмийлаштирамиз, — деди Нуриддин ака.

— Йўқ, бўлмайди, — деди Машҳура. — Бўлмағур гап-сўзлар жонимга тегди. Сизнинг номингизда бўлгани маъқул. Ўғилларингизга барибир, аммо Руқия хола билан қизларингиз мени ўлдириб қўйишлари турган гап.

Уй Нуриддин аканинг номига расмийлаштирилди. Атрофлари сархил мевали дарахтлар, узум ишкомлари билан ўралган кошонада Машҳура эри билан яшаяпти.

* * *

Орадан бир йил ўтди. Машҳура марказий банклардан бирида ҳисоб рақами очиб, анчагина пул жамғариб олганди.

— Хўжайин, — деди у. — Йўқ демасангиз, тўрт кўзли «Жигули»дан биттасини олсак, нима дейсиз?

– Эсинг жойидами, хотин, – деди Нуриддин ака таажжубдан ёқа ушлаб. – Уйни олганимизга бир йил утмасдан машинага бало борми?

– Сизнинг номингизга кредит оламиз, – деди Машхура ёқимлигина жилмайиб.

– Уйнинг пулидан қутулмасдан-а?

– Уйнинг пулини ўғлимиз Аслиддинжон тўлаган булса-да, – деди Машхура, – расмий ҳужжатларда сиз билан менинг мулкимиз бўлиб қолди. Энди кўрқмасдан машина сотиб олсак бўлаверади.

– Бошим оғрияпти, – деди Нуриддин ака. – Бу ҳақда кейинроқ гаплашсак дегандим.

– Йўқ, – деди Машхура, эрининг тиззасига ўтириб олиб. Унинг чандиқ босган қиёфасини силаб, чўлпиллатиб ўпиб олди-да, – Хўш?

– Билганингни қил, – деди Нуриддин ака тиржайиб.

– Энди ўзингизга келдингиз, – деди Машхура нозланиб.

Кўп ўтмай анвойи дарахтлар орасидаги уй дарвозаси ёнида кумуш ранг, ёғи артилмаган «Жигули» турадиган бўлди. Эрталаблари шинамгина кийинган Машхура қўлидаги шамсиясини йиғиштириб, машинанинг олдинги ўриндиғига ўтириб олади. Кейин Нуриддин ака машина моторини ишга туширади.

Машхуранинг ишораси билан машина секин ўрнидан кўзғалиб, катта йўлга чиқиб, орқасидан ёқимлигина бензин ҳиди қолдириб, бирпасда узоқлашиб кетади.

Кунларнинг бирида чарчаб-ҳориб ишдан қайтган Машхура эрига шикоят қилди:

– Уладиган бўлсам ўлиб бўлдим! Дод, ёмон одамларнинг дастидан! – Машхура қўлидаги сумкачасини отиб ташлаб, эрига яқин келиб. – Афти

қурсин ўша турқи совуқни, кўришга кўзим йўқ, Нуриддинжон ака, шу безбетни ишдан бўшатиб юборсангиз бўлмайдими? Энг оғир ишларни ўзи қилмасдан, менга беради, чарчаб, ўлиб қолишимни истамассиз?!

— Ким экан ўша турқи совуқ? — дея сўради Нуриддин ака.

— Ким бўларди, — деди Машҳура йиғлаганича. — Сизнинг арзанда укажонингиз!

— Турдимуродми? — деди Нуриддин ака тиржайганича. — Кўявер, ўзи ёмон бола эмас, айтиб қўяман, сени бошқа хафа қилмайди.

«Сезмабди! Хотинчанг билан айшини суриб юрганидан хабаринг йўқ».

У эрининг чандиқ босиб, қорайиб кетган юзидан чўлпиллатиб ўпиб олди-да, жунлари оқариб, қури-тилган пўстакдек қаттиқ ва совуқ кўксига бош қўйди.

«Менинг бўлганим шу! — хаёлан дерди бечора Нуриддин. — Шунга бардош берсанг, сени тиллокумушларга ўраб ташлашни менга қўйиб бер!»

— Нуриддин ака, — деди аёл. — Сиз чарчабсиз, ётиб ухланг, мен кирларимни юваман, кейин машинкада ёзадиган ишларим бор.

— Сенга ёрдам берсам дегандим, — деди Нуриддин ака.

— Ухлаб дамингизни олинг, — деди Машҳура. — Мен ўзим.

Идорадаги машмашалар, тинимсиз тортишувлар, ҳаёт ташвишлари эзиб ташлаган Нуриддин акани бир зумда кўзи илинди. Машҳура кир ювадиган машинани ишга туширди. Кейин дазмол босиб, хоналарни тартибга солиб соатига қаради. Ётоқ-

хонадан эшитилаётган хурракка қулоқ тутиб: — «Ўла бу кунингдан, қари кўппак», — деди-да ташқарига чиқди ва қўйхона томон юриб кетди.

Қоронғи қўйхонада қўйларнинг кўзлари яшил ёғду сочиб, кишини ваҳимага солади.

Бегона одам борлигидан безовталанган қўйлар хуркиб, қўйхона бўйлаб чопаяптилар.

— Ҳаром қотгурлар, — деди Машхура, — тинчланинглар, келган қассоб эмас сизларни сўядиган, менинг жонимни олишга келган қотил. Қотил бўлгандаям унақа-бунақаси эмас, олдин мен билан айшини суриб, кейин узоқ муддат азоблаб жон оладиган раҳмсиз жаллод. Ёғоч тўсиқ орқасида беда, сомон сақланади. Беда уюми орқасидан эркак кишининг ҳиринглаб кулгани Машхурага қудуқдан келаётган жинлар товушига ўхшаб туюлди.

— Кўрқитиб юбордингиз-ку! — деди шивирлаб Машхура.

— Келақол азизим, — деди эркак киши товуши. — Яқин борган аёлни белидан ушлаб, ўзига яқин олиб борди-да, ташналик билан ўпиб, тирсиллаб турган сийналарни авайлаб ушлаб, эзғиларди. Қўллар тимискаланиб, аёлнинг лозимини тушириб ташлади-да, қўйлагини бўйнигача кўтариб, кучли эҳтирос билан маъшуқасини бўйнидан, лаби ва сийналаридан ўпаверди. Эркак кишининг бундай эркалашларига дош бера олмаган аёл сабрсизлик билан Турдимуроднинг бўйнидан қучоқлаб энтикиб нафас оларкан: «Шошилма жоним, ахир мен сеникиман-ку», дерди.

Нуриддин ака хотини чиқиб кетганидан кейин секин ўрнидан турди-да, оёқ учила юриб деразага яқин борди. Қўйхона тарафдан келаётган дукурлашдан сергакланиб, чироқ ёнишини кутди. «Машхура қўйлардан хабар олгани борса, чироқни ёқиши керак

эди. Ўғри келган бўлса-я», деб хаёлидан ўтди Нуриддин акани. Тезгина кийиниб, қўйхонанинг орқа тарафига ўтди. Қўйлар тинчланган, туйнук очилгани йўқ, аммо эркак кишининг товуши келаяпти. Аёл кишининг хириглаганини эшитиб, баданидан чумоли ўрма-лагандек сесканиб, томоғи қуриди. Тик тура олмай ўтириб қолди: «Турдимуродни укам деб адашибман. Олдинги шубҳаларим рост бўлиб чиқди. Мендек эртасини ўйламайдиган аҳмоқ инсонга берилган ҳақли жазо. Тезроқ этагимни ёпиб олмасам, элу халқ орасида шарманда бўлишим ҳеч гапмас». Нуриддин ака оёқларини аранг судраб босганча, ётоқхонага кириб ётиб олди. «Бундай шармандаликдан қутулишнинг осонгина йўли — ўлим!» Хотини кириб келганини, ваннахонага кириб ювиниб, тошойна қаршисида юзу кўзини тартибга солганини сизди, ҳис қилди. Аммо ҳеч нарса бўлмагандек майингина хурракни тортаверди.

«Мана, мулло Нуриддинжон, хотинчангиз тўшакда эмас, оғилхонада эркак билан айшини сурди. Кечирасиз, менинг ҳам, сизнинг ҳам қисматимиз шундай бўлганидан кейин, бунга кўникишимиз керак. Аммо буни одамлардан сир сақламасак ҳолимизга маймунлар йиғлайди».

Бўйнида, юзида бўса изларини силаб-сийпаб, «Нега менинг тақдирим бунчалар тубан, бунчалар аянчли, бунчалар хокисор, бунчалар хиёнаткор?» — Аёл кўз ёшларини қўллари билан артиб, оғир хаёл гирдобига шўнғиди.

* * *

Машҳуранинг отаси сафардан яхшигина пул топиб келса байрам бўлиб кетарди. У қурилиш ташкилотларига Россия ўрмонларидан қурилиш

ашёларини юбориб, икки ойлаб сафарда юради. Она-сига, укаларига, унга олиб келадиган совғаларнинг ўзи бир машинага юк бўларди. Отаси маҳалланинг обрўли кишиларидан биттаси. Етим-есир, бева-бечораларга совғалар улашиб, беморлар ҳолидан хабар оларди. Олдида Норқулбой десалар-да, орқасидан Норқул қиморвоз дейишарди.

Машҳура ўрта мактабни битириб, олий ўқув юртига ҳужжат топширадиган чоғда отаси:

— Қизим, озроқ жанжаллик ишимиз бор, йўқ демасанг Тошкентга бориб келсак, демоқчийдим. Кейин қайси институтни десанг, ўша институтга ўқишга киритиб қўяман, — деди.

Тошкентга эмас, нотаниш кимсасиз манзилда поезддан тушишганида кўнгли нохушликни сезган Машҳура:

— Дада, мени қаёқларга олиб бораяпсиз? Ёки сотиб юбормоқчимисиз? — дея йиғлаганди.

— Унингни чиқармай жимгина юрасанми ёки йўқми?! — деди отаси тишларини ғижирлатиб.

Кутиб турган «Москвич»га ўтиришиб, трактор юриб ўйдим-чуқур қилиб ташлаган йўллардан юриб, машина кимсасиз қамишзор четидаги қоронғу манзилга келиб тўхтади.

— Қизим! Сен шу кишилар айтганини қилмасанг, укаларингни, мени, ҳаммамизни ўлдириб юборишади. Уч кундан кейин сени олиб кетаман, — деди отаси.

Сокин тун, пахта далаларидан анча узоқдан шалдираб поезд ўтаяпти. Поезд йўлидан берироқдан эса автомашиналарнинг чироқлари оламни ёритиб, муюлишдан ўтиб йўқолиб кетади-да, тут дарахтлари, пахта далалари қора кўланкадек ваҳимали бўлиб қолади.

Чанг, тўзон қоплаб олган ғуборли уфқдан қир-мизи ой кўтарилаяпти. Ваҳимали қора чиммат кўтарилиб, атрофни кумуш зарралари қоплаб ола бошлади.

Машинадан тушиб, тун қўйнига шарпадек силжиб, кўздан йўқолган ота изидан қараб турганида оғзига латта тиқишиб, кўзини рўмол билан боғлаб, қўлига кишан солишди.

Қиморга бой берилган қизнинг иффати поймол этилишини тушуниб етиб, тақдирга тан берди.

Машҳуранинг отаси сўзида турди. У эндиликда университетнинг иқтисод куллиётида ўқиётганди. Бўлиб ўтган нохуш воқеалар сирлигича қолди. Кунларнинг бирида ота:

— Сенинг келажагинг, бахтингни ўйлайвериб, кечалари ухлай олмай азоб чекаман. Йўқ демасанг, калламда бир фикр бор.

— Айтингчи? — деди Машҳура.

— Онангни аҳволи оғир, куни битган кўринади. Онанг билан мен бу дунёдан кетсак, укаларингни ўқитиб, тарбиялаш сенинг зимманга қолади.

— Нималар деяпсиз, дада? Шунча кўргуликлар камлик қилаяптими?!

— Сабр қил қизим, инсон омадини қувонч билан қарши олганидек, бахтсизлигини ҳам мардона қаршилаши керак бўлади. Сенинг ҳисобингга яхшигина пул қўймоқчиман. Шу бугуноқ расмийлаштирамиз.

— Кейин тинчгина яшайверамизми?

— Йўқ, ҳеч қачон тинчгина яшай олмаймиз, ҳар кун, ҳар соатда бахтсизлик, ўлим бизни таъқиб қилаверади.

— Дада, нега бундай қалтис йўлни танладингиз?! — деди қизи. — Мени ҳам ўзингиз билан даҳшатли, номаълум томонга олиб кетаяпсиз?!

– Қизим, – деди ота, оғир ўйга толиб сукут сақлади-да, – Бахтсизлик билан бахт, қашшоқлик билан бойлик, ўлим билан тириклик оралиғини кўзга кўринмайдиган шаффоф чизиқ кесиб ўтади. Кўзга кўринмас чизиқни фақат ақлли, сабр-тоқатли инсонларгина кўра олади ва узоқроқ яшай олади.

Отаси узоқ яшай олмади. Орадан бир ой ўтмай уни ўлдириб кетишди.

Онаси вафот этгач уйниям қиморвозлар олиб кўйишди. Етим қолган укаларни Норвой амакиси қарамоғига қолдириб, ўзи ўқишини давом эттириш учун пойтахтга кетди.

– Қизим, – деди амакиси Норвой кунларнинг бирида. – Совчилар келаяпти. Нима дейсан?

– Амаки, – деди Машҳура, – аспирантурада ўқишим керак. «Билсангиз эди, жиянингиз келинлик гўшангага кириш бахтидан маҳрум, беномус аёл».

* * *

Ётоқхонадан эрининг товушини эшитиб, оғир хотиралар таъсиридаги аёл ўзига келди ва эри ёнига шошилди.

– Бормисан, хотин, менинг аҳволимдан хабар ҳам олай демайсан! – деди Нуриддин ака.

– Аҳволингиз яхшими? – деди Машҳура.

– Хотиржам бўлавер хотин, ҳали-вери ўладиган аҳмоқ эмасман. Аммо сендан бир ҳақиқатни билмоқчийдим.

– Сўранг, – деди Машҳура, майингина жилмайдиган бўлиб.

– Машҳураҳон, умрингда бир маротаба худони ўртага қўйиб рост сўзлашингни истардим, – деди Нуриддин ака мискин бир ҳолатда хотинига термулиб.

– Сўранг, – деди Машҳура секингина, эшитилар-эшитилмас.

– Она бўламан, легандинг?

– Ҳа, она бўламан! – деди аёл. – Сизнинг зурриёдингизни кўтариб юрибман. Бу рост сўзим. Онамнинг арвоҳини ўртага қўйиб, қасам ичаман.

Нуриддин ака кўзларини юмиб, сукут сақлади. Кейин даст ўрнидан туриб, ўтириб олди-да:

– Барака топ, мени тинчлантирдинг, – деди, кейин кўкрагини чангаллаб, тез-тез нафас ола бошлади.

Машҳура эрининг кўкракларини уқалаб шошилганича телефон рақамларини тера бошлади. «Инфаркт» хаёлига келган даҳшатли биргина сўз таъсирига дош бера олмаган аёл ўзини йўқотиб ўтириб қолди.

Врачлар ёрдамида соғайиб олган Нуриддин ака шифохонада бир неча кун даволанадиган бўлди. Машҳура хизмат сафарига – Тошкентга жўнаб кетди.

«Бу дунёда қиладиган ишим қолмаган кўринади», хаёлидан кечирди Нуриддин ака. – «Одамлар билан муомалада бўлиш, улар билан ишлаш, бир сўз билан айтганда, жамиятнинг оддийгина аъзоси сифатида яшашга ҳаққим йўқ. Виждони пок инсонман деб айта олмайман. Виждонли, ориятли инсонлар хотини бошқа эркак билан ҳиринглашганини кўргандаёқ чавақлаб ташлайди-да, қонли пичоғини кўтариб, милиция маҳкамасига бориб, ўзи содир этган жиноятини тан олади. Мен-чи мен, бу ишни қила олмайман. Одамларга масхара бўлишим камлик қилганидек, фарзандларим одамлар орасида обрў-эътиборини йўқотади. Бу шармандаликни ўзим билан нариги дунёга олиб кетишим керак! Бошқа чорасини кўра олмаяпман. Шармандалик ошкора бўлмасидан

аввалроқ ҳаёт лаззатларидан воз кечиш керак! Қай йўсинда ўлиш керак? Осилиб, уйга ўт қўйиб, қўшилиб ёниб ўлишми?

Унда ўлим изтиробларига дош бера олмай қочиб чиқсам нима бўлади? Тезгир автомашина тагига ташласамми? Бегуноҳ шофёр қамалиб кетади-да, болалари етим қолади. Осилиб ўлишдан осони йўқ — аввал қўлларни боғлаб, бўйнимни маҳкам қилиб тугилган сиртмоққа соламан, бир неча дақиқалик азобдан кейин ҳаммаси тугайди. Аммо иснодини ҳеч қачон ювиб ташлашнинг иложи бўлмайди. Поезд остига тушсамчи, кўз очиб юмгунча ҳаммаси тугайди. Бу сўнгги қарорим, эр йигитнинг энг сўнгги қарори бўла қолсин!»

Кечки пайт беморлар ошхонада овқатланыпти. Нуриддин ака секингина ўрnidан туриб, уёқ-буёғига қараб, дарвоза томон юрди. Ташқарига чиқиб, поезд йўл томон шахдам қадам ташлаб бораётганида ёнгинасида тўхтаган машинани кўриб: «Ишлар пачава», хаёлидан кечирди у.

— Ҳа, дада, — деди куёви машинадан тушиб қайнотаси билан кўришаркан. — Спортчилардек ҳаволаниб кетаяпсиз?

— Тоза ҳавога айлангани чиққандим, — деди Нуриддин ака.

— Биз, қизингиз билан молларимизни саришта қилиб, кеч бўлса-да, йўлга чиққандик, — деди Толмас.

— Соғайиб қолибсиз, дадажон, — дея Ҳуррият отасининг бўйнидан кучоқлаб ўпиб. — Сизни кўргани келавердик.

— Мен соғайиб қолдим, — деди Нуриддин ака кулган бўлиб. — Овора бўлибсиз-да.

— Дадажон, — деди Ҳуррият. — Йўқ демасангиз, сизни олиб кетсак, қишлоқ ҳавосидан тўйиб нафас

оласиз, сут-қатиқ дегандек. Эрталаб куёвингиз олиб келиб қўяди, йўқ демассиз?

— Нега йўқ дерканман, сизларни соғингандим, — деди Нуриддин ака.

Улар район марказидан саккиз километр узоқликдаги Қумариқ қишлоғига етиб келишди.

Пахса деворга қўйилган электр чироғи хирагина ёғду бериб, кавш қайтариб ётган сигирларни, безовталаниб, тик турган қўйларни ёритса-да, нарироқдаги дарахтлар, узум пушталари қора соя бўлиб, қоронғулик қаърига сингиб кетганди. Нуриддин ака ташқарига қўйилган сандалга ўтириб олди. Сигир, қўйлардан келаётган ҳид, дарахтлар ва гуллардан таралаётган хушбўй ҳид, чигирткаларнинг, қурбақаларнинг тинимсиз ноласи Нуриддин акага болалигини, ёшлик даврини эслатди, унинг кўнгли кўтарилиб руҳи тетиклашди. Озгина бўлса-да ғам-ғуссани унутгандек бўлди. Боғ тарафдан оппоққина кирпитикон югуриб келди-да, уй деворидаги электр чироғига урилиб, ерга тушган чигирткаларни, ёруғлик шайдоси бўлмиш парвоналарни тергилаб ея бошлади. Оламушук жажжигина болачаларини олиб келиб, ҳашаротларни ушлаб еяётган кирпи ёнига қўйиб, ўзи Нуриддин аканинг оёғига суйкаланди.

«Ҳа, жонивор», — хаёлан деди Нуриддин ака. — «Сен азалдан инсон зотига дўст бўлиб келдинг, эгангнинг шодлиги, севинчи, ғам-ғуссаси, ташвишига шериксан. Ҳасадгўй ит сенга қанча ташланишга уринмасин, чаққонлигинг, чаптастлигинг сенинг енгилмас қуролинг бўлиб келди». У мушукни тиззасига олиб, бошини силади.

— Дада, чойга чиқмайсизми? — деди Ҳуррият.

— Ароғинг борми?

— Дада, — деди Ҳуррият ҳайратдан ёқа ушлаб. — Ичмасдингиз-ку?!

– Болаларинг кўринмайди?

– Қайнонамникида сумалак қўйишган. – деди Хуррият. – У ерда доира, ўйин-кулги, болалар келади дейсизми?

– Эринг қаёқда?

– Бўрдоқиларга сув бериб юрибди, – деди Хуррият. – Нима демоқчийдингиз, менга айтаверинг.

– Ароқ олиб келсин!

– Сизга мумкин эмас! – деди Хуррият норози оҳангда.

– Менга мумкин, – деди Нуриддин ака. – Мен ароқ ичаман! Қизим, наҳот тушунмасанг!

– Жойга чиқинг, ароқ бор, фақат бир пиёла ичасиз.

Нуриддин ака каравотга чиқиб, болишлардан иккисини қўйиб ёнбошлаб олди-да, бўйнидаги белбоғ билан юз-кўзларидаги терни артди. Дастурхонга қўйилган қатиқни косаси билан кўтариб, ярмигача сипқорди. Музлаткичдан олиб келинган ароқ шишасини очиб, шопиёлани тўлғазиб қўйди. Кейин пиёлани даст кўтариб, охирги томчисигача ичиб, пиёлани тўнтариб қўйди.

Толмас келиб ўтириб, қайнотасига чой қўйиб узатди. Нуриддин ака ёнбошлаб ётганича, ароқ шишасига ишора қилди.

– Ё тавба, – деди Толмас. – Қаёқдан ой чиқди, дала, сиз ароқ ичаяпсиз?!

– Нима деб ўйловдинг, – деди Нуриддин ака, кўзларини юмиб. – Сенга мумкину, менга мумкин эмасми?!

Нуриддин ака пиёлани лиммо-лим қўйиб, кўёвигача узатди:

– Бу жарима! – деди.

Толмас бир кўтаришда ичиб, пиёлани чаппа қилди.

— Жуда соз! — деди Нуриддин ака. Кейин пиёласини уриштириб, охиригача сипқорди. — Хўш, куёв бола, мен ҳам сенга ўхшаган одамман. Ичишни, сўқинишни биламан.

— Дада, — деди Ҳуррият қовурма шўрвани дастурхонга қўяркан. — Сизга нима бўлди? Аввал ҳечам ичмасдингиз?! Ёки тўқол хотинчангиз фи роқида ёниб, ичадиган, чекадиган одат чиқар дингизми?

Нуриддин ака даст ўрнидан туриб ўтириб олди да, кўзлари чақнаб, қизига егудек тикилди:

— Қизим, — деди у. — Ҳозироқ айтган тутуриқ сиз сўзларингни қайтиб ол! Йўқса хафалашиб қоламиз!

— Тўғрисини айтдим, қўйдим-да дада, — деди Ҳуррият кўзларини сузиб. — Сотиб олган уйингиз ни неварангиз Ўлмасжонга хатлаб берсангиз, дегандим.

— Нималар деяпсан! — деди тутақиб Нуриддин ака. — Ўғлинг ҳали энди ўн учга кирди. Мана шу ҳовлини сенга ким олиб бергани ёдингдами?! Ёмон даданг пул сарфлагани эсингдан чиқдимми?! Бу уйга безори эринг билан сен бир мири сарфлаганинг йўқ! Сенинг очкўзлигинг туфайли эринг мол ўғирлаб қамалиб чиқди! Қизим, сенинг феъл атворинг онангни феълига ўхшашлигидан афсусланаман.

— Ҳуррият бўлди қил, касал одамни олиб келиб тергов қиласанми?! — дея ўшқирди Толмас.

Нуриддин ака ўрнидан туриб, чайқалиб турди да, кўкрагини чангаллаганича, чалқанчасига бор бўйи билан каравотдан йиқилиб тушди ва бир

ихраб тинчиб қолди. У оламдан ўтган эди. Бузоқ боғланадиган уч қиррали темир қозиқ марҳумнинг елкасига кириб, юрак пардасини тешиб ўтган эди.

— Дада! Дадажон! — дея чинқирди Ҳуррият.

— Овозингни ўчир! — дея Толмас хотинини оғзига шапалоқ туширди. — Деворни қулоғи бор, қамоқда чирийсан-ку, қанжиқ! — кейин телевизор овозини кўтариб қўйди.

— Дўхтир чақирсакми? — деди Ҳуррият эшитилар-эшитилмас шивирлаб.

— Ҳозир, — деди Толмас марҳумнинг чакка томирини ушлаб. — Ўликни бу ердан йўқотишимиз керак.

Тун яримдан оғиб, аҳён-аҳёнда машиналар ўтиб турса-да, одамлар юрмаяпти.

Ой ботиб, борлиқни тун пардаси қоплаб, қурбақалар ва чигирткаларнинг тинимсиз ноласи, итларни хуриши Толмаснинг ғашига тегди: «Овозинг ўчгурлар!» дея хаёлан қўнғироқли қилиб сўқинди.

Геология идорасига қарашли бурғулаш машинаси Толмасларнинг уйидан бир чақирим нарида йўл четида турарди.

Машина ҳайдовчиси Эрик исмли чала ўзбек вино ичиб, маст-аласт юрганини билган Толмас машина эшигини очиб, симларини улаб, моторни ишга туширди.

— Биров кўрмаса бахтинг! — деди Толмас. — Машина изларини йўқот, қон устига тупроқ ташла, — деди Толмас хотинига. — Мен тезда қайтаман.

Машина кабинасига қопга жойланган қайнотаси ўлигини ортиб, машинани катта йўлга ҳайдаб кетди. Қишлоқдан икки чақирим ўтгандан кейин, теракзор яқинида машинани тўхтатиб, мурдани йўл четиغا —

терақлар остига ётқизиб қўйди ва йўлдан топиб олгани мантировкани қонга бўяб, мурда ёнига ташлади.

Целлофан қопни машина ўриндиғи остидаги қутига солиб қўйди. Бошига машина ҳайдовчиси кийиб юрадиган шляпани бостириб кийиб олганди. Толмас машина ёнига келиб, эшикни энди очаётган эди, муюлишдан чироқлари оламни ёритиб енгил машина тўхтамай ўтиб кетди.

«Худо урди», — хаёлидан кечирди Толмас. — Мени таниди. Бу ифлосни жаҳаннамга жўнатмас эканман, умрим қамоқда ўтади! Мени танидимми-йўқми, барибир ўлдираман!»

Толмас шляпани бостириб кийиб олди ва машина тезлигини оширди.

Машинани қувиб етгач, ёнига яқин бориб, чап ёнбошидан урди. «Москвич» йўлдан чиқиб катта тезликда дарахтга урилиб тўхтаб қолди. Ҳалокат жойидан анча узоқлашгач, «Тирик қолган бўлса, ҳолимга вой. Мени танигани аниқ. Ўлган бўлса бахтим», — дея хаёлидан кечирди Толмас.

Қишлоқ четида, одамлар яшайдиган манзилдан анча узоқда қарийб бир гектар сувли ерда боғ, катта ҳовлида яйраб яшайдиган Толмасдан қишлоқ аҳли узоқроқ юришни афзал кўрарди. Ёмон кўрган одамига кулиб қараб қўйсами, «ўзимман» деган зўравон ҳам ақлини йўқотиб қўярди. Ўрта бўйли, пишиқ гавдали девсифат ўттиз ёшли Толмас ёмон кўрган одамани кечаси хилватга тортиб, дўппосласа, уч ойлаб шифохонага ётиб даволанса-да, милицияга айтмасдилар.

Толмас машинани ўрнига қўйиб, симларни жой-жойига улади-да, уйига қайтди. Қайнотаси жонига зомин бўлган темир қозик ўрнига бошқасини ўрнатиб, воқеа жойини тозалаб ювдирди. «Манави ақли калта хотин сездириб қўймаса бўлгани».

Қайнотасининг фожиали ўлимидан «хабар топган» Толмас устига чопон, бошига дўппи кийиб, белини боғлаб, дарвоза эшиги олдида отамлаб турди. Хуррият сочларини ёйиб, юзларини тимдалаб, ўк-синиб йиғлади. Агар ёнидаги аёллар сув ичириб, суяб қолмасалар, эсини йўқотиб қўйишига бир баҳя қолганди.

Ҳосилбек Низомов шифохонанинг реанимация бўлимида уч кун ётиб, кўзини очди. Бироз вақт ўтиб, миясига ўрнашиб қолган фожиа тафсилотлари секин-аста хотирасида равшанлашаверди. Бурғаловчи машина кабинасига чиқаётган ҳайдовчининг қиёфасини кўра олмаган бўлса-да, унинг юриши, қаддиқоматидан у Толмасни таниган эди.

«Бўлар иш бўлди, Толмасни айтсам беш йилда озодликка чиқса, оқибати ёмон бўлади. Бу билан соғайиб кетмайман. Яхшиси танимадим, кўрмадим, десам олам гулистон», дея хаёлидан кечирди Ҳосилбек.

Бурғуловчи автомашина ҳайдовчиси Эрик Мамажонов ётоқхонадаги хонасида ухлаб туриб, сувсаганидан, сув ўрнига «портвейн» виносидан биттасини очиб, ярмигача сипқорди.

Кейин чивинлар ўрмалашиб юрган дастурхондан бир бўлак гўшт олиб еди-да, хира пашшаларга қўл силтаб, чойшабга ўралиб ётиб олди.

Милиция ходимлари келиб, кайф қилиб ухлаётган Эрикни турғиздилар-да, кийинтириб олиб кетишди.

Эрикни қамоққа олинганидан хабар топган Толмас қаддини ростлади. «Хайрият-ей, худо хоҳласа сувдан қуруқ чиқадиган бўлиб турибсан-ку, Толмасвой», дея кўнгли таскин топди. Аммо Толмаснинг қувончи узоққа бормади. Кеча тунда қайнотасини

машинасига ўтқизиб, олиб кетганини курган кимса милицияга хабар берган эди. Изқуварлар Толмаснинг уйига келиб, ҳар бир жисмни, ҳамма нарсани синчиклаб ўрганди. ҳатто соч толаси. овқат қолдиғи, кўлсочиқлари, идиш-товоқлар ва бошқа ашёлар ҳам изқуварлар назаридан четда қолмади.

Бир ярим метр баланд супа устига ўрнатилган ёғоч каравот остига тахлаб қўйилган ароқ шишалардан, пиёлалардан ҳам намуналар олинди. Бузоқ боғланадиган қозиқ ва унинг атрофига солинган тупроқ, бетон девор қатларида қотиб қолган қон қотиллик мана шу ерда содир этилганидан далолат берарди. Изқуварлар оғилхона ва моллар боғланадиган қозиқлар орасидан марҳумнинг ўлимига сабаб бўлган уч қиррали темир қозиқни топиб, авайлаб суғуриб олишди ва целлофан қопчиққа солиб қўйишди.

Экспертлар олиб борган тадқиқотлари бесамар кетмади.

Ғожиали воқеа қандай содир этилган бўлса, худди ўша ҳолатда ўз тасдиғини топди. Аммо марҳумнинг йиқилиб тушишига нима сабаб бўлганини аниқлаш, даврада кимлар бўлгани ва қандай мавзуда суҳбат борганини аниқлаш муҳим эди. Лаборатория таҳлиллари, гумонли шахсларни сўроқ қилиш учун бир неча соат вақт кетди.

— Марҳум ўрнидан туриб, ўз-ўзидан йиқилиб тушмайди-ку? — деди терговчи. — Унинг асабига тегадиган бирор ҳаракат ёки ёмонроқ гап-сўз айтилганига шубҳам йўқ. Бўлган воқеани бир бошдан айтиб беринг!

— Отам ароқ қуйиб, кўпроғини ўзлари ичдиларда, эримга ҳам бир пиёла тўлдириб ичирдилар. Кейин латифалар айтиб, ўзлари кулиб, бизларни ҳам кулдириб яхшигина суҳбатлашиб ўтиргандилар,

қандайдир дард тутди шекилли, отам туиқус ўринларидан туриб кетдилар. Кўкракларини чангаллаб, тик турганларида, мен отамга ёрдамлашмоқ учун ўрнимдан туришга улгурмай, чалқанчасига йиқилдилар.

— Эрингизнинг айтишича, сиз отангиз билан тортишиб қолганмишсиз! Нега терговни чалкаштиришга уринаяпсиз?! Ҳозироқ қамоққа олишимни истамассиз?!

Сизни латифангизга ишонадиган бўлсак, отангиз билан бойлик талашиб, бир ярим-икки метр баландликка итариб юбормаган бўлсангиз, ўлигини итнинг ўлигидек қадрсизлантириб, ахлатхонага олиб бориб ташлатмасдингиз! Ростини айтасизми ёки сизни қамаб қўйиб терговни давом эттирамизми?!

— Мен бўлган гапни айтдим, — деди Ҳуррият йиғлаганича.

— Йўқ! — деди терговчи. — Эрингиз билан тил бириктириб, отангизни тунда шифохонадан ўғирлаб келиб, мажбурлаб ароқ ичиргансиз! Отангиздан олтин тангалар ва катта миқдорда пул талаб қилгансиз! Сиз очкўз, олчоқ одамсиз! Сиз отангизнинг қотилисиз! Сизда озгина бўлса-да инсонларга хос инсоф, иймон бўлганида эди, ҳамма воқеани борича айтиб берардингиз!

— Нега мени қийнайсиз?! — дерди бечора Ҳуррият йиғлаганича. — Ҳаммасини айтдим-ку!

— Яхши, — деди терговчи. — Сиз ҳаммасини айтдингиз дейлик. Отангизнинг қотили бўлмасангиз, нега отангизни шифохонадан ўғирлаб келгунингизча, болаларингизни ўз уйингизда тунаб қолишига йўл қўймадингиз?!

— Болаларим сумалак кечасига кетгандилар, — деди Ҳуррият кўз ёшларини рўмоли билан артаркан.

— Сизга бор ҳақиқатни айтиб қўймоқчиман, — деди терговчи. — Сиздан ҳамма қариндошларингиз юз ўгирдилар. Фақат онангиз сизни яхши кўришини айтдилар. Отангизни ўлдириб, мурдасини ахлатхонага олиб бориб ташлаганингиз учун берган оқ сутларига рози эмишлар.

Кейин тинимсиз жиринглаётган телефон гўшагини қўтариб:

— Умрзоқов эшитади, — деди-да, гўшакни қўйиб Хурриятга юзланди: Низомов реанимацияда вафот этибди. Эрингизни олий жазога ҳукм қилишади. Эрингиз ҳамма жиноятни зиммасига олса, сизга беш йил қамоқ жазоси берилиши мумкин, қариндошларингиз сизни эмас, Толмасни жиноятчи эканлигини тан олишса, сизга қамоқдан ташқарида ижро этиладиган жазо белгилашлари мумкин.

— Мен эримни кўра оламанми?

— Ҳозирча кўра олмайсиз, аммо унга сизнинг илтимосингизни етказаман, — деди терговчи. — Биласизми, эрингизни қандай инсон эканлигини яхши биламан. Сиз эрингиздан қўрқиб, унинг айтганларини қилгансиз. Шундай эмасми?

«Эрим ҳеч қачон бўйнига сиртмоқ солишларини истамайди. Болаларни ҳам ўйламайди. Ўзи билан мени нариги дунёга олиб кетади. Аслида отамнинг ўлимига мен сабабчиман. Менинг очкўзлигим, олчоқлигим туфайли эрим қамалиб чиқди. Тилло тақинчоқларни, зарбоф либосларни нима кераги бор эди. Мен эримни қамалишига, отамни, бегуноҳ инсон Низомовнинг ўлимига сабабчи бўлдим. Бева аёллар, етим болаларни уволига қолдим. Мен қотилман, одамлар назаридан қочишим керак! Қаёққа?!»

— Воқеалар шундай тез содир бўлдики, мен ўзимни йўқотиб қўйдим, — деди Ҳуррият.

Кейин бўлган воқеани бошдан-охиригача айтиб берди.

Терговчи кўзларини юмиб, воқеа тафсилотларини майда-чуйдасигача эшитиб, «Ҳақиқатга яқин келмаяпти, бу ерда бошқа гап бор», — деган қарорга келди.

— Сизга рухсат, — деди терговчи сўроқ баённомага имзо чектираркан. — Уйингизда бўлинг, чақирганимизда келасиз.

Ҳуррият темир йўл бўйлаб юриб, район марказидан узоқлашди. Эрта баҳор кезлари бўлишига қарамай, шип-шийдам шудгорда сезилар-сезилмас ғўза ниҳоллари тўғри чизиқ тортиб уфққа бўй чўзган. Тут дарахтлари нозиккина япроқ чиқара бошлаган бўлса-да, хосиятсиз манзара кашф этади. Қуёш юзини сур булутлар қоплаб олиб, шарқ тарафга шошилаяпти. «Ёмғир ёғади, шекилли», — хаёлидан кечирди Ҳуррият. Кейин ётиб олиб, пўлат изга бош қўйди: «Поезд келаяпти. Имкониятни бой бермаслик керак, ҳаммасига сўнгги нуқтани қўямиз!» — хаёлидан кечирди Ҳуррият. Узоқдан кўринган поед тезлигини секинлаштирди. «Юк поезди, менинг жасадимни йўловчилар кўрмайдилар, бу ёмон эмас». Поезд яқин келганида, аёл пўлат изга бош қўйди.

Поезд тўхтади. Тиббий ёрдам, милиция машиналари келиб, жасад бўлақларини йиғиб олдилар. Марҳумнинг шахсини аниқлаш қийин кечмади, қонга беланган ва парчаланган паспортдан Ҳурриятнинг шахси аниқланди.

Ҳурриятга қўйилган айблов бекор қилинди. «Поезд йўлини кесиб ўтаётган вақтда йиқилиб тушган ва оёғи шикастланиб, ўрнидан тура олмаган», — деган қарорга келишди.

Марказдаги инқилоб майдонида мотам маросими бўлди. Марҳумлар тобути қаторасига қўйилиб, ёнига гулчамбарлар қўйилди.

Район партия комитетининг биринчи секретари Асқар Ризаев мотам мажлисини очик деб эълон қилди ва обком вакили Райим Раҳмоновга сўз берди.

Қирқ ёшлар чамасидаги ўта маданиятли, меҳнаткаш халқ дардига ҳамиша шерик бўлиб, иложи борича одамлар муаммосини ижобий ҳал қиладиган раҳбар Райим ака минбарга кўтарилиб, жамоага кўз югуртириб, аввало марҳумларнинг оила аъзоларига таъзия изҳор қилди. Марҳумлар номини бирма-бир тилга олиб, «халқимиз фаровонлиги йўлида жон куйдириб меҳнат қилган инсонларни йўқотдик, истеъдодли раҳбар кадрларимизнинг табаррук номлари қалбимизда абадий яшайди», деб сўзини якунлади.

Оддий читдан қўйлак ва лозим кийиб, оқ рўмол ўраган Машҳура ўгай ўғил ва қизлари, Нуриддин аканинг қариндошлари орасида кўзларига ёш қалқиб турди. Кишилар унинг ёнига келиб, бош эгиб таъзия изҳор қилардилар. Таъзияга Руқия хола келмади.

У Ҳурриятни йўқотиши сабаб эски касали хуруж қилиб, қўл-оёқлари ишламай тўшакка миҳланиб қолган эди. Ётган жойида марҳум эри Нуриддин акани қарғарди. Ҳозирги кунгача намозини қанда қилмаган Руқия хола ўз жигаргўшаси Ҳурриятни, ҳалол меҳнати билан элда обрў орттирган инсон Низомовни, бир ёстиққа бош қўйган Нуриддин акани фожиали ҳалок бўлишига, куёви Толмасни ҳаёти барбод бўлиши сабабини, жаҳаннам поездини ҳаракатга келтирган асосий куч — Руқия хола ўзининг онгсизлиги, очкўзлиги, инсон қадри-қимматини тушуниб етмаслиги эканлигига ақли етмас эди.

Турдимурод ҳам марҳумнинг ўғиллари қаторида энг яқин жигаргўшасини йўқотган кишидек кўзларига ёш қалқиб, ўзи таскинга муҳтож бўлиб турарди.

Фарбдан совуқ шамол эсиб, ўзи билан қуюқ, қўнғир булутларни ҳайдаб келаверди.

Бир зумда олам қоронғилашиб, катта-катта ёмғир томчилари туша бошлади. Одамлар сўнгги сафарга кетаётган замондошлари тобутлари устида бош эгиб турибдилар.

Мотам мажлиси тугади. Махсус тайёрланган учта юк машинасига тобутлар жойлаштирилди. Марҳумларнинг яқинлари керакли ашёларни олиб, машиналарга чиқиб олишди. Енгил автомобиллар ва автобуслар одамларни олиб қабристон томонга йўл олди.

Шигалаб ёғаётган қор аралаш марҳумларни ўз маконларига қўйишди.

Юпун кийинган кишилар қорни, изғирин совуқни писанд қилмай, қабрларни тупроққа тўлғазиб, чим қалаб чиқдилар. Одамлар Куръон суралари остида ўн беш дақиқа жимгина ўтиришиб, марҳумларнинг сўнгги ҳурматини адо этишди. Ярим соат вақт орасида эски қабрлар қаторида янги қабрлар ҳам олоқ чойшабга ўралиб, ботиний тус олди.

Қор ҳамон ёғаётган эди.

НОМАЪЛУМ КИШИ ҲИКОЯСИ

Поездимиз Тошкент вокзалидан секин жилди. Гўё перронда турган кузатувчилар шоҳбекат биноси билан биргаликда юриб кетадигандек, ғала-ғовур, бекатнинг қайноқ ҳаёти биздан узоқлаша борарди.

Купе эшигини зичлаб ёпдик-да, штораларни тушириб, шовуллаб ишлаётган ҳаво совуткичга гал бердик. Кўп ўтмай иссиқ ва нохуш купе ҳавоси танга ором берувчи салқинлик билан алмашилди.

Москвагача қарийб уч кунлик йўл. Ҳамроҳлардан иккитаси Жанубий Кореядан бўлишса керак, ёш-ёш қизчалар, Москвада таҳсил олаётганликларини айтишди. Улар юқоридан жой олишган, ҳозир жимгина ётиб дам олишяпти. Ёнимда, пастда бораётган ҳамроҳимнинг калласи устара билан қиртишланган, яп-янги чуст дўппи, устида фарғонача оқ яктак кийиб олган. Яна белига белбоғ боғлаб, ёнига каттакон пичоқ ҳам таққан. У ўттиз-ўттиз беш ёшлар чамасидаги заъфарон юзли, қайирма мўйлабли, озғин киши эди. Унинг уйқусизликдан қизарган катта-катта қўй кўзларида бесаранжомлик, оғир изтироб балқиб турса-да, ўзини хотиржам тутганича, менга бошдан-оёқ зимдан қараб қўйиб, қовоғини осганича, поезднинг юмшоқ тебранишига монанд силкиниб кетаяпти.

Мен сафар халтамдан газета ва журналларни олиб, кўзойнагимни дастрўмолим билан шошилмай, ҳафсала билан артдим-да, уларни ўқишга киришдим. Шу аснода чамаси бир ярим соатлар ўтиб, кўзим толиққанидан сигарета олиб, ташқарига чиқдим. Бу орада Жанубий корейлик ҳамроҳларим ҳам чиқишиб, вагон деразасидан Қозоғистоннинг сўлим қир-адирларини томоша қилаётган эдилар. Улар ўз тилларида нималардир ҳақида баҳслашиб, қиқирлаб кулишардилар.

Осмон ола-була булутлар ҳукмида бўлса-да, намиққан ердан гуркираб ўсаётган гиёҳлар гуллаб, гўё рассом қунт билан чизган полотнодагидек кенг қир-адирлар кишини мафтун қиладиган гўзаллик кашф этган эди.

Айниқса, темир йўл четларида гуллаб ётган хайригуллар қуёшнинг нафис нурларида жилоланиб, ҳар хил тоза рангларда товланарди. Кенг, кўз илғамас уфқдан камалак бўй тортиб, яшин чақнайди. Кўп ўтмай момақалди роқ гумбирлаб, поезддан келаётган бир меъёрдаги шовқинни босиб кетарди.

Вагон ресторанидан тушлик қилиб қайтганимда, қизлар менинг ўриндиғимда журнал суратларини кўриб ўтиришардилар.

Менинг келганимни кўришиб, ўринларидан турган қизларни ишора билан ўтиришларини англадим. Қизлар ҳам менга табассум ҳадея этишиб, бараварига «мерсе» дейишди.

Ҳалиги йигит менинг қизлар билан қилган муомаламни зимдан кузатаркан, кайфиятини яшира олмади, шекилли:

— Хотинларни кўрганингизда нақ суягингиз қолмас экан! Катта бува, бунча ҳамтовоқларингизга ўхшамасангиз? Сизларга ўргатиб қўядиган азаматлар йўқми?

Бу чапани аллақачоноқ меъдамга тегиб бўлгани боис олғир илондек ҳамлага шайландим:

— Аввало мен катта бува эмасман! — дедим тишларимни ғижирлатиб. — Иккинчидан, жамиятда инсон ўзини қандай тутишини, қолаверса, хонимлар билан муомала қилишни сизга ўргатиб қўйсаммикин?!

У менга истеҳзоли тиржайиб қараб турганича, тезгина егуликларини йиғиштириб қўйди-да, ёнидан қийшиқ пичоғини чиқариб:

— Ҳали бизга ақл ўргатадиган жонивор топилибди-да, — деганча чавақлаб ташлаш ниятида менга ташланди.

Мен осонгина ёв ҳамласини қайтардим. Оқибатда чапани ёввойи оғриққа дош бера олмай чинқариб

юборди. Мен рақибим қўлини қайириб, ерда ётган пичоғини олиб, қўлига бериб:

– Ҳолингга қараб чирангин-да, жонивор, – дедим ҳансираб нафас оларканман.

Халачўпдек қўлларини синдириб қўйсам бўларди-ю.

– Қўлни синдириб қўйдинг-ку, номард, – деди инграганича, бояқиш.

– Мабодо банги эмасмисан? – дедим мен ҳая-жонимни боса олмай. – Тезгина лаш-лушларингни олгин-у, бу ердан йўқол!

Хонимлардан бири мени тўхтатиб:

– Бу ярамасни қўйиб юборинг, бу аҳволда чиқариб юбориш инсофдан эмас.

Менинг мақсадимни тушуниб, мурсога чақирган хонимни чала-чулпа рус тилида айтган самимий сўзлари мени шаштимдан қайтарди. Иккинчи хоним жомадонини очиб, ундан табиблар киядиган оқ либосини, махсус қўлқопини олиб кийди, кейин қўлларини қандайдир суюқлик билан артиб, менга ишора қилди. Мен чапанининг қават-қават либосларини ечиб ташладим. Унинг қуёш тегмаган бадани қўл тегса чок-чокидан ситилиб кетадиган кафанни эслатарди. Унинг қовурғалари саналиб, қўл ва тирсак суяклари шу даражада ингичка эдики, кетмон эмас таёқ кўтариб бирор иш қилишига ишонмайсан, киши.

Хонимча уни ётқизиб, силжиб кетган қўл ва тирсак суякларини осонгина жой-жойига қўйди. Бирор дақиқалар ўтиб, чапанининг жони ором топди шекилли, атрофга олазарақ қараб олиб, табиб қизга миннатдорчилик билдирди. Хонимлар бараварига кулиб юборишди. Ўз тилларида нималардир чулдирашиб, ҳайрат ва ҳавас билан термулиб турган чапанига пичоғини деразадан ташлаб юбориши лозимлигини уқдиришарди.

Нотаниш тилда, узук-юлуқ сўзлар ва булоқ сувидек тиниқ қийқириқлари купени тўлдириб юборган эди.

Қизлардан бири совун, сочиқ олиб ташқарига чиқаётиб, менинг қўлларимдан тутганича чапанига яқин олиб борди.

Мен ноилож рақибимнинг илондек совуқ, қурбақадек нохуш панжаларидан ушладим. Негаки, беғубор қалб соҳибасини ранжитиб қўймаслигим лозим эди. Шу ондаёқ чапанини лаш-лушлари билан чиқариб юбориш фикри мени тарк этди. Чапани ҳам менга бир хўмрайиб қараб қўйди-да, ноилож тиржайиб мендан, қизлардан узр сўради. Кейин иккимиз ҳол-аҳвол сўрашдик.

— Ака, — деди чапани оғир тин оларкан, — авахталарда сурункали калтакланишлар, иссиқда, совуқда оч-наҳор тинка қуришлари мени шу аҳволга тушириб қўйди. Йўқса Афғонистонда уруш кўрган бақувват йигитлардан биттаси мен эдим.

— Бошингизга кўп мусибатлар тушганми дейман? — дедим мен.

— Асло сўраманг ака, — деди у, — ёзса роман бўлади, балким ёзарсиз? Фақат, ёзадиган бўлсангиз ҳам исмимни сир тутиб ёзинг. Одамлар билишсин, зўравонлар айш суришлари учун мендек фақир, бечоралар бахти қаро бўлишини билишсин.

Унинг озгин чеҳрасига ғам-алам соя солди. Шовиллаб кетаётган поезд ҳаракатига монанд тебраниб, қовоғини осганича бироз турди. Кейин кўзларидан ўт чақнаб, гўё қаршисидаги рақибига ҳозироқ қаттиқ зарба бера олмаса абадий мағлубият азобини тортадигандек муштларини тугди.

Хонимлар чўзилишиб, безакли журналларни мутолаа қилишардилар. Мен эса мижда қоқмай суҳбатдошимга тикилиб, бор вужудим билан унинг

ҳаётида содир бўлган кўнгилсиз воқеалар тафсилотини эшитардим...

Хизматни ўтаб келганимдан сўнг ота-онам элга ош берди. Беш-тўрт кун магнитофон кўтариб, ўртоқларим билан кўчаларни тўлдириб ўйнаб-кулиб юрдим.

Ошна-оғайнилар меҳмон қилишиб, кўнглимни тоғдай кўтаришди. Хўжалик раҳбарлари далага ишга таклиф қилганида бошим осмонга етди. Ўша мавсумда ғўзани сувга қондириб, неча бор мукофотлар олганимни айтмайсиз. Ҳолу жонимга қўймай кузда тўй қилиб, Холида исмли қизга уйлантириб ҳам қўйишди. Кунлар ойларни қувалаб ўтаверди. Нозиккина, хушбичим сарвқоматли қайлиққинам тўлишиб, ойдек очилиб бораверди. Бизнинг кунларимиз меҳнатда, тунларимиз оҳ-воҳ билан муҳаббатга лиммо-лим тўлиб ўтаверди. У ғўзага кетмон билан ишлов бериб, дугоналари орасида илғорликни қўлга олди. Мен станцияга «селитра», «аммофос» деган дориларни ортиб, хўжалигимизга жўнатиш ишига сафарбар қилинган чоғимда, райондан бир олифта раҳбар келиб, ходимлардан бир нечта илғор аёл ва қизларни шаҳарга томошага олиб кетибди.

Мириқиб, ўйнаб-кулиб, илғорлар қурултойидан совға-саломлар билан қайтган қайлиғим ўзгарди қолди.

— Хўжайин, — деди у нозланиб, кўзгу ёнида туриб сочини ёйиб ташларкан, — шаҳарда тилла магазинда зирак кўрдим. Уни олиб берсангиз.

— Қанча тураркан?

— Уч юз сўм, — деди у кўзларини юмганича тиржайиб.

— Уч юз сўм?! — дедим мен елкам тиришиб. — Қани ўша пул?!

— Олиб берасиз, — деди у юзу кузларига тушиб турган кокилини икки кўллаб орқасига ташларкан, кўзларига ёш олиб, — йўқса болалар боғчасига ишга кираман. Тўрт ой чёрний касса ўйнаб, зиракни сотиб оламан

— Йўқ! — дедим мен — У ерда енгил аёллар раҳбарлик қилади.

— Ҳа! — деди Холида йиғи аралаш. — Оладиган етмиш сўмингизга носвой олиб чекаверасиз! Еб-ичишни, одамлардек кийинишни истайман. Ордона қолсин ўша ялтир-юлтир пиёвангиз, яна боғчада енгил аёллар ишлармиш! Енгил бўлса ўзининг иши, менга нима?! Ёки сизнинг жонингиз оғрийдими?!

— Бас! — дедим мен ўзимни тута олмай. — Ишламайсан! Сени ўзим боқаман! — дедим-да, ташқаряга чиқиб кетдим.

Аввалги муҳаббат изҳор қилишлар, ой ёғдусида ўтириб, бўлажак фарзандимиз ўғил ёки қиз бўлиши устида баҳслашувлар, ширин хаёлларимиз оғушидаги тотли ҳаётимиздан асар ҳам қолмади. Холида кўзгу ёнидан кетмай, тинимсиз пардоз қилар, мени гашимга тегиш учун савлатли эркаклар, тўрт кўзли жигулилар, ресторанлар ҳақида гапирадиган одат чиқарди. У қанчалар жигимга тегиб, тутиб олиб уришимни истаса, мен ўшанча куч билан ундан узоқлашиб, ўзимни тиярдим.

У туйқус онасиникига кетиб қолди. Узун-қулоқ гапларга қараганда Мавжуда исмли қўшмачи аёл билан дўстлашиб олганмиш. «Юбилей» деган шийпонда эркаклар билан айш-ишратни йўлга қўядиган ташкилотчилардан биттаси ўша Мавжуда деган фоҳиша экан. Орадан бир ой ўтса-да, Холида келавермагач, изига тушдим. Айни туш маҳали оҳори кетмаган яп-янги «Жигули» Холидаларни гузариди тўхтади. Тезгина бир оғайнимнинг «Иж» мото-

циклини сўраб олдим-да, қизил «Жигули» турган жойдан сал нарироқдаги чала қурилиш чолдеворига кириб, тайёр турдим. Кўчалар тинч, сокин жазирама сукунат ҳукмида. Одамлар дала шийпонигами, иморатлар соясигами, тўғри келган салқинроқ жойдан паноҳ топишган.

Кўп ўтмай хонатласдан кўйлак-лозим кийган, япон қийиғини товус тусли бўлиқ сочларига танғиб олган, баланд пошнаги туфличасини тақиллатиб, не кўз билан кўрайки, Холидахоним каклик юриш қилиб, йўрғалаб келаяптилар.

Машина секин юриб, Холидахонни миндириб олди-да, бирпасда кўздан йўқолди.

Мен ҳам юзимга ниқоб кийдим, «Иж»га газ бердим. Машина тобора яқинлашиб, рақам белгилари аниқ кўринавергач, тормозга босдим. Орқа ойнасига оқ парда қўйилган машинада менинг турмуш ўртоғим бораётгани боис ўзимни қўйишга жой топа олмасдим. Машина «Юбилей» шийпонига яқинлашиб, ҳаракатини секинлаштирди. У орқадан таъқиб бор-йўқлигини кўрмоқчи эди. Мен гўё ҳеч нарса бўлмагандек, ўқдай учиб йўлимда давом этдим.

Орқани кузатадиган ойнадан кузатиб билдимки, «Жигули» ҳар кимса учун эшиклари ёпиқ, оддий кишилар тақдири қиморга бой бериладиган номус қушхонаси томон ўқдек учиб бораётган эди. «Юбилей» шийпони район, област миқёсида аҳён-аҳёнда нуфузли раҳбарлар иштирокида бўладиган мажлисларда фойдаланиларди. Атрофлари мажнунтоллар билан иҳоталанган шоҳ ҳовузда турли кўринишдаги балиқлар сузиб юрарди. Азим дарахтлар соясида мажлис ўтказилиб, шийпон хоналарига азиз меҳмонлардан бошқа ҳеч ким киритилмасди. Шийпон ва унинг атрофи фуқаро либосидаги милиционерлар томонидан

қуриқланарди. Бу ерга енгил машиналарда кўзга яқин гўзал аёллар, қизлар келиб-кетишар, кейин яна машиналар уларни олиб бориб қўйишарди.

Меваги дарахтлар билан ўралган қумуш рангли бу машъум бинога асосий йўлдан ташқари, фақат уч юз метрлар чамаси ўтган зовур орқали яқинроқ бориш мумкин. Пахта далалари мутлақо узоқда бўлиб, меҳнат аҳли шийпонни ўраб олган боғ яқинига йўламасдилар ҳам. Мен беш-олти километр узоқликдаги зовур четидан юриб, шийпонга яқинлашдим-да, мотоциклни яшириб қўйиб, пиёда юриб, қалин узум пушталари эгатига кириб олдим. Кечаси билан акиллаб, бу ерни қўриқлаб, ҳолдан тойган қизил кўзли итлар соя қидириб кетган шекилли, мен осонгина очиқ деразадан ичкарига кириб олдим. Милиционерлар карта ўйнаб ўтиришарди. Хотиним ўтирган «Жигули» етиб келганига йингирма беш дақиқалар чамаси ўтганини ҳисобга олсак, айтишнинг устидан чиқишим мумкин, деб тахмин қилдим.

Ялангоёқ юриб, хоналарнинг бирига қулоқ солдим. Эркак ва аёл овози...

Аёлнинг майин, нозли нолиши, эркак кишининг хушодади қулоғимга чалинди.

Эшикни секин ичкарига итардим. Эшик товушсиз очилиб, парда орқасига кириб олдим.

Эркак киши онадан туғилгандек қип-яланғоч, Холидани ечинтираяпти.

— Қўйворинг! — дерди Холида карашма билан. — Биров келиб қолса-я.

— Бу ерга зоғ ҳам кира олмайди, — дерди эркак йўғон, ширали товушда.

Мен Холидани саккиз ой хотин қилиб, ҳозиргидек, онадан туғилгандек ҳолатда кўрмабман. Холиданинг сутга чайқалгандек оппоқ бадани, тароватли

ойдек чехраси, товонига урадиган узун, сумбул сочлари болишни тўлдириб ётарди. У ҳали кашф этилмаган гўзаллик маъбудасининг ўзгинаси эди.

Ё тавба, менинг никоҳимдаги хотинимни мутлақо бегона эркак маст туядек уқалайверса-ю, мен шўрлик томоша қилиб ўтирсам. Бундай кўргуликни ҳатто душманимга ҳам раво кўрмасдим. Ҳайвоний ҳирс билан бегона эркак хотинимни даст кўтарди-да, полга тўшалган гилам устига ётқизиб, сийналаридан ушлаб эзғилайверди. Холида илондек тўлғониб, кўзларини юмганича инграр, фақат «ундай қилманг, акажон кўрқаяпман», — дерди, холос.

Мен тишимни тишимга қўйиб, пичоқни қаттиқ сиқиб, йигитлик гурури, рашк устун келиб, ўлимга маҳкум этилганлар устига боравердим. Чунки мана шу ҳолатнинг ўзи ҳам худо олдида, ҳам жамият олдида гуноҳсиз қолишимга асос бўла оларди. Мен муродимга етолмадим. Қасос иштиёқида маст бўлиб, орқамдан етиб келган милиционерларни сезмай қолибман.

Фуқаро либосидаги милиционерлар қўлимни қайириб, қуролимни тортиб олдилар-да, қўлтиғимдан олиб судраб чиқишди.

Рақибим қиёфасини яхшилаб кўриш иштиёқида эшикни зарб билан тепдим. Ўзига келган Холида чинқириб юборди.

Эркак эса ҳайратдан оғзи очилиб қолган эди. У караворон, хом семиз, тепакал, қирқ-қирқ беш ёшлар чамасидаги қориндор киши, чап кўзи остида мошдек ўсимта холи бор эди.

«Танидим, жойингни соламан!» — деб бақирдим.

Ювилган чопон сувини сиққандек қўлимни бурашди. ҳақкалатиб миршабхоналарига олиб боришди-да хумордан чиққунларича тепкилашди. Кейин ўзимни билмай қолибман.

Хушимга келсам, лаб-лунжларим йиртилиб, қон қотиб қолган каллам тепки зарбидан шишиб, танам бегонадек менга бўйсунмасди. Оёқларим зирқираб оғрирди.

— Сув, — дедим мутлақо бегона товушда.

Ёнимдаги қоровул ялангоёқларим устига ботинкали оёқларини босиб, шундай эзфиладики, беихтиёр чинқириб юбордим. Бошқа қоровуллар мазах қилиб кулишди.

— Нега гилам ўғирлашга куппа-кундузи кирдинг?! — дея бақирди лўли башара қоровул. — Эй онангни!!

— Тухмат-ку! — дедим ҳайратдан ёқа ушлаб.

— Тухмат дедингми?! Онангни учқўрғондан кўрсатиб қўймасамми! — деди қоровул, кейин туйқус ичимга мушт туширди.

Мен ўзимга келиб олганимдан кейин биттаси:

— Энг камида уч йилга қамалиб кетасан! — деди.

— Хотинимни фоҳишахонага олиб келиб, бир ифлосга қўшиб қуйибсизлар, яна бу камлик қилиб, ўзимни ўғрига чиқараяпсизлар, шу инсофданми?! — дедим мен оғриққа дош бера олмай.

Эшикдан кириб келган қоровул нимадир деб шипшиди. Кейин мени ертўлага олиб бориб:

— Сен билан бир киши гаплашади, омадинг чопса қутулиб кетасан, — деди-да, кейин ўзлари чиқиб кетишди.

Кўп ўтмай хонага баланд бўйли, яхшигина боқилган олифта киши кириб келди.

Кўлимда қуролим бўлганида отиб ташлардим-у, аммо ҳали вақти эмас эди.

У тиржайиб:

— Ука, кўринишдан яхши йигит экансан-у, қилиб юрган номаъқул қилиқларинг куракда турмайди.

Сенга московский гилам керак экан, совхоз директорига айтсанг бермасмиди?

— Мен гилам ўғирлаганим йўқ, — дедим жоним ҳалқумимга келиб. — Хотинимни фоҳишахонага олиб келиб. яна менга туҳмат ҳамми?

— Гапни қуятур, амалда қилинадиган ишдан гап-лашайлик, — деди у хотиржам утириб олиб. — Факт, асос борми?! Сени ким айтади афғонда жанг қилган азамат йигит деб, уят-ей! Кўнглингга олмагину, биласанми кимлар ўз хотинини фоҳишага чиқаради?!

— Биладан, — дедим мен.

— Далил, исбот борми?!

— Йўқ.

— Унда қулоқ сол! Агар менинг хотиним шундай иш қилса, ушлаб олган жойимда сўярдим. Ҳеч иккиланмасдан сўйиб ташлардим. Сенга ҳам шундай маслаҳат бермоқчиман, нима дейсан?!

— Мен ҳам сўярдим-у, милиционерлар келиб қолишди-да, — дедим афсусланиб.

— Ҳа, баракалла, — деди у тиржайиб. — Сенинг қўлингдан келмабди, шундайми?! Сенга маслаҳатим, ўзингни жувормарг қилма, агар ёмон хаёлларга борсанг, ўлим жазоси беришларини бир ўйлаб кўр, ука. Ҳали ёшсан, айна олов бўлиб ёнадиган давринг сени. Хотин зотидан кўпи йўқ, кетига тепгину бошқасини олиб яшайвер, хўш?!

«Мулоҳаза юритадиган донишманд экан», дедим хаёлимда.

Кейин:

— Нима қил демоқчисиз? — деб сўрадим.

— Нима ҳам дердим? — деди у. — Тақдиринг ўз қўлингда ука. Менга қолса ўз-ўзингни шарманда қилмагин, ҳеч нарса бўлмагандек йўлингда кетавер! Билиб қўйгин, курашда бой бердинг. Сен номусинг, орингни бой бериб бўлдинг. Агар ўша маразни жойида

хотинчанг билан бирга, жиноят деймизми, хиёнат деймизми, ўша дақиқада иккисини ҳам чавақлаб ташлаганингда, қонун сенинг тарафингда бўларди. Энди кеч. жуда кеч бўлди. Вазиятдан чиқиш учун яна бир йўли бор. Тўғриси айтсам, мен адвокат эмасман, аксинча, прокурорман. Прокурорни одамлар қораловчи деб тушунишади. Аммо мен содир этилган жиноятни аниқлаб, инкор қилиб бўлмайдиган далиллар, гувоҳларнинг кўрсатмалари, керак бўлса суд тиббий экспертиза хулосалари ва тўлиқ фактлар билан судга берман. Қонун доирасида иш юритадиган адлия ходимиман. Сен ҳозир оғир аҳволдасан. Мен вазиятдан чиқиш учун сени дўппослаган зўравонлар содир этган жиноятларини исботлаб, қора курсига ўтқазимиз учун сенинг ёрдамнинг керак бўлади. Ҳозироқ сенга суд тиббий экспертиза хулосаси керак. Бу зўравонлар одил суд томонидан жазога маҳкум этиладилар. Хўжалик раҳбаринг мендан илтимос қилгани учун, ваколатимга кирмайдиган вазифани бажаришни зиммамга олдим. Истасанг сени ҳозироқ озодликка чиқариб юборишлари мумкин. Улар сени дўппослаб, тан жароҳати етказганлари учун жавоб беришлари кераклигини яхши билдилар. Сени гилам ўмарганлигингни исботлашларига тўғри келади. Агар бу зўравонлар сени ўғирлик устида ушлаб, РОВД¹ органи навбатчи қисмини чақириб, сен содир этган жиноят тафсилотларини расмийлаштириб, ҳолислар гувоҳлигида гиламми, бошқа нарсами сени зимманга юклаганларида бошқа гап эди.

— Сиз айтгандек, нега РОВД навбатчи қисмидан наряд чақиримиз? «Гилам ўғриси» бўлиб жазо олишни афзал кўраман. Ёмон томони, беҳаё хотиним, шарманда бўлиб ўлиши шарт бўлган эркак жазосиз қоляпти, — дедим мен.

¹ РОВД — район ички ишлар бўлими

– Булар расмий кўриқчи эмас, сен айтгандек «милиция» ходимлари ҳам эмас. Сени ўлдириб, ўлигингни бирор чуқурга ташлаб юборишлари ҳам мумкин эди.

– Ҳаммаси тушунарли, – дедим мен.

– Хўш, – деди олифта донишманд. – Суд тиббий экспертиза хулосаси керак, демоқчисан?

– Ҳа, – дедим мен.

– Яхшилаб ўйлаб кўрдингми?

– Ҳа, – дедим мен. – Нега сиздек донишмандни аввалроқ кўрмаган эканман? Акс ҳолда бундай шарманда бўлиб, номусим оёқ ости бўлмасмиди.

– Ҳозир терговчи келади, – деди прокурор. – Менга сўз бер, хотинчалиш қилиқлар қилмайсан! Сенинг хотининг, унинг хушторлари, бугун бўлмаса эртага қўлга тушиб, шарманда бўлишлари муқаррар. Сени дўппослаган муттаҳамларни қайси идора маош билан таъминлаши ва уларни ким ёллаганликларини ҳам аниқлашади.

Прокурор чиқиши билан мени дўппослаган милиционерлар олиб бориб қамаб ташлашди.

Бироқ бўлиб ўтган нохуш воқеалардан хабар топган «фоҳишахона» мутасаддиси «бундай машмашаларга ҳозироқ, тезда барҳам берилмаса, иш чаппасига кетишини» тушуниб етган бўлса керак, келиб ҳамма хизматчиларини оёққа қўйиб, ер тепиб сўкина бошлади. Кейин менинг олдимга келиб:

– Ука, сен шайтон васвасасига тушиб, ўғирликка қўл урибсан шекилли, – деди у жаҳд билан. – Ўзимизнинг ташвишимиз ўзимизга етиб ортади-ку, сенинг машмашанг ортиқча эмасмикан? Ҳозироқ туёғингни шиқиллат!

– Мен ўғирлик қилганим йўқ! – дедим мен.

– Гилам ўғирлабсан-ку!

– Гилам ўғирлагансан, дедингизми? Гўрни очиб, кафан ўғирлашим мумкин, аммо номус, ҳаё қушхо-

насининг энг ифлос гиламига тупуришдан ҳам жирканаман! — дедим мен.

— Нима?! Нималар деб валдираяпсан?! — дерди у оғзи кўпириб, жаҳл билан. — Биласанми, бугун обком секретарининг ўзлари келиб мажлис ўтказадилар!

— Обком секретаридек олий лавозимли кишига сизнинг фоҳишахонангиздан бошқа тозароқ шийпон топилмабди-да?! — дедим мен.

— Тишингни синдираман! Мараз, ялангоёқ, об-ластимизда энг намунали «Юбилей» шийпонига, биласанми ким меҳмон бўлган?

— Ўша азиз меҳмонингизга хотинчангизни қўшмаган бўлсангиз керак?! — дедим мен ўзимни тўхтата олмай.

— Сени оначангни! — ўкирди у жазаваси тушиб, кейин бор кучи билан башарамга мушт туширди.

Кўзимдан олов отилиб, йиқилиб тушдим-да ўзимни йўқотдим. Кўзимни очганимда, бақбақалари осилиб, хотинлардек ўкчалари тарвақайлаб кетган, бадбашара шийпон бошқарувчиси:

— Ўлиб қолади-ку! Дўхтур қайси гўрда, тезда чақиринг! Укажон, минг сўм бераман, икки минг сўм берай, олгин-да қорангни ўчир! — дерди ранг-кути ўчиб.

— Ҳеч қаёққа кетмайман! — дедим мен.

— Барака топкур, ўғирлаган гиламинг ҳам сенга сийлов, ҳозироқ жўнаб қолгин! Нарсаларингни менинг «Жигулим»га ортгин-да, жўна! Ҳозир икки минг сўм бераман, бу пулга хотин олсанг етиб ортади.

— Пулинг, гиламларинг ўзингга сийлов, мени тинч қўйсанг бўлгани, — дедим мен.

Милиция ва тиббий ёрдам машинаси келиб тўхтади. Милиция ходимлари ва фуқаро либосидаги олифта кишилар воқеани батафсил сўзлаб беришимни

сўрадилар. Мен гилам ўғирлаганлигимни тан олдим, кейин мени тиббий ёрдам машинасида шаҳарга олиб кетишди.

Шифохонада даволанганимда суд тиббий экспертиза ўтказилиб, менга оғир тан жароҳати етказганликлари ҳақида ҳужжат тўлғазишди. Кейин сўроқ қилинди.

— Сени кўчада кимлардир дўппослашган экан, «Юбилей» шийпони қоровуллари сенга кўмаклашган эмишлар, шу тўғрими? — деб сўради терговчи.

— Йўқ! — дедим мен оёқ тираб олиб, — мен гилам ўғирлаб қўлга тушдим, мени дўппослашди!

— Сен, оғайни, ғирт аҳмоқ экансан! Гилам ўғирлаганинг учун сени уч йилга қаматиб юборишларидан хабаринг йўқ кўриниши?! —

— Хабарим бор, — дедим мен.

Кечга яқин шийпон бошқарувчиси келиб:

— Ука, ўжарлигинг бошингга бало бўлмасин тагин, қоровул йигитларни қаматишни хаёлингга келтира кўрма! Уларнинг орқасида «катта одамлар» турибди!

— Пулдор бўлсангиз ўзингизга, — дедим мен. — Қоровулларингизнинг орқасида ким тургани мени қизиқтирмайди, мен фақат Худодан кўрқаман!

— Ука, — деди у. — Уч минг сўм берай, яп-янги «Жигули»ни ёғи билан олиб минасан! Базадан олишга ўзим ёрдам бераман! Яхшилаб ўйлаб кўр, ука!

— Йўқ, қўлингиздан келганини қилинг! — дедим мен.

Менга ялиниб кўришди, бўлмади, кўрқитиб кўришди, бўлмади. Бир ой даволаниб чиққанымдан кейин суд бўлиб, қоровуллар икки-икки ярим йилдан қамоқ жазосига ҳукм қилиндилар.

Суд раиси курсисида ўтирган савлатли кишини танидим.

«Юбилей» шийпонида хотиним билан бирга бўлган муттаҳамнинг ўзи эканлигига имоним комил.

У менга кўз қири билан қараб қўйди-да:

— Жабрланувчи Палончи Пистончиев мотоциклни бензини тугаб қолгани учун «Юбилей» шийпонига келиб, ёрдам сўраган. Ҳамма уйқуда бўлгани учун, шийпон хоналарига кириб, «Ким бор» деганида қоровуллар тутиб олиб уриб, зиммасига гилам ўғирлигини юклашган. Жабрланувчи Палончи Пистончиев оғир тан жароҳати билан шифохонада бир ой даволанса-да, ҳали-ҳамон саломатлиги тикланмаган. Жабрланувчи Палончи Пистончиевга зўравонлар ҳисобидан икки минг сўм ундириб беришга қарор қилинсин, — деди-да, менга муғомбирона қараб қўйди.

Унинг бу қараши: «Ука, хотинчанг кетворган жонон бўлганидан кейин, кимсан район судьяси қучоқламаса кимама таптини қондирарди?!» — дегандек туюлди менга.

«Ҳали шошмай тур, қоринбой, сен билан яхшилаб ҳисоблашганимизда менинг кимлигимни билиб оласан!» — дея хаёлимдан кечирдим мен.

Шу онда нимагадир Афғон тоғларидаги жанг кўз олдимга келди: «Туйқус жанг бошланиб, кўз очиб юмгунча ёнингда соғ-омон турган сафдош оғайниларим, силкиниб жон талвасасида ўлим билан кўришарди. Қулоқларим остидан визиллаб ўқ ўтиб, бошимдаги каскамга ўқ урилса-да, мен тирик қолаверардим. Шундай жанглардан бирида қора соқоллик жангари тош устига туриб олиб автоматдан бизга қарата ўқ ёғдира бошлади. Бирин-кетин сафдошларим оғир жароҳатланиб ўлаверганидан кейингина қоним қайнаганини сезибман. Унгача автоматдан қанча ўқ бўшатсам-да, душманни нишонга олмасдим. Тўғриси, олам ўлдиришга қўлим бормасди.

Бақирганимча ўрнимдан туриб, автоматни сайратиб, бир эмас, икки эмас, учта душманни ер тишлатдим.

Ўзимга келиб, ётиб олдим-да, қоя панасидан туриб, гранатамётни ишга тушираётган душман устига граната ташладим, йигитларимиз: Ура! — деб ҳайқиришиб, тепаликни забт этишди.

Жанг тугади. Асир олинган жангариларни учтасини полкимиз штабига ҳайдаб бориш менга топширилди. Йўлда мен: «Ҳали сенлар билан ҳисоб якунлангани йўқ, муттаҳам жангарилар! Менинг жондек ўртоқларимни ўлдирганликларинг учун яна нечтангни жаҳаннамга жўнатмаган номард!» — дедим-да автоматимни сайратиб, уларни жаҳаннамга жўнатдим. Кейин автоматимни тигини осмонга қаратиб батальонимиз эгаллаб турган тепалик ён бағрига бордим. Воқеадан огоҳ бўлган бошлиғим майор Бах:

— Сени давлат мукофотига тавсия қилмоқчи эканлигимни билатуриб, нега асир олинган «язык»ларни отиб ташладинг! Сени ҳарбий трибуналга бераман! — дея товуши борича бақирди.

— Душманларни отиб ташлаб, ҳозиргина жон таслим қилган ва оғир жароҳатдан инграб ётган биродарларим учун ўч олдим! Ҳарбий трибунал олдида тик туриб, жазо олишга тайёрман! — дедим.

Ҳарбий бошлиқ ёнимга келиб, икки қўлини елкамга қўйиб, секингина деди:

— Бу муттаҳамларни осиб ўлдирсанг-да, бирор сўз айтмасдилар. Аммо армия қонун-қоидаларига мувофиқ сен уларни штабга олиб бориб топширишинг керак эди. Сен эса бошлиқ буйруғини бажармадинг! Энди сени қамоққа олишга буйруқ бераман. Смирно!

Мен ғоз турдим.

— Жангларда кўрсатган жасорати учун полк командири номидан миннатдорчилик билдираман! Вольно! — деди.

Шу воқеадан кейин табиатан ўзгардим. Ўзига бино куйган, олифта сержантлар ҳам мендан узоқроқ юрадиган бўлишди».

Хотинимнинг номусини булғаган хомсемиз судья менга раҳми келиб, «яхшилик» қилапти.

Мен ҳам юрагим боғида битта яхшигина тугун тугиб кўйдим.

Орадан бир ой вақт ўтиб, суд ижрочиси партком Ҳакимча билан яп-янги «Волга»да келиб, менга тантана билан икки минг сум пулни топшириб:

— Муҳтарам суд раиси Эшмамат Тошмаматовга миннатдорчилик билдиришингиз лозим, — деди.

Тиржайиб турган қиёфаларни ҳозироқ чавақлаб ташлардим, чидаб туришга мажбур эдим.

— Мен бу пулни ола олмайман, — дедим. «Хотинимнинг номуси, йигитлик ғурурим эвазига берилаётган товонни олгунимча ўлганим яхши эди». Қамоқда ётган йигитларни бола-чақасига олиб бориб беринглар, — дедим-да, нари кетдим.

Орадан ойлар ўтаверди. Бу вақт ичида ҳангома-лардан хабари бўлмаган ота-онам, Холиданинг яқинлари бизни яраштиришга қанчалик уринишмасин натижаси бўлмади. Қудаларнинг берган лашлушларини ўзи бир тележка юк бўлди, олиб бориб ташладик. Холида вилоят педагогика институтида сиртдан ўқиб, болалар боғчасида тарбиячи вазифасида ишлай бошлади.

Эндиликда ҳусну жамоли янада очилиб, эркакларни янада оҳанрабодек тортадиган гўзалга айланган эди.

Мен аскарчасига спорт билан шуғулландим. Масофадан туриб пичоқ отиб, аниқ мўлжалга уриш, эмаклаб юриш, баландликдан сакраш, югуриш машқларини яхшигина бажарадиган бўлиб олганимдан кейин, эгнимга қора кўйлак, шим кийиб,

тунлари санғиб юраман. Куз тунларида рақибим Эшмамат олифта яшайдиган уйни айланиб, девор баландлигини, дарахтлар, қўшни уйларни ўрганиб, рақибим ширин уйқуда ётган чоғида у билан ҳисоблашиб олишни ўйлардим.

Эшмамат бола-чақаси, уй-жой, хотинини ташлаб, рангпаргина, ўттиз ёшлар чамасидаги гўзал аёлга уйланиб, унга шинамгина ҳовли сотиб олиб берган экан. Тўрт метрлик пахса девор билан ўралган, сатҳи қарийб бир гектарлар чамасидаги узумзор, мевали дарахтлар экилган бу боғ, менинг назаримда ой шуъласида кумуш тусда мавжланиб, хилват, кимсасиз гўшадек хосиятсиз, қонталаб қилиб тургандек ваҳимали бўлиб кўринарди. Эҳтимол, менинг қора қонимни талаб қилиб турган бўлса ажаб эмас. Бўрисифат итини аллақачоноқ гумдон қилган эдим. Боғнинг ён томонидан ўтадиган серсув ариқда сув қуяури бўлиб, темир панжара билан тўсиб қўйилган экан. Бахтимга темир панжарани осонгина кўчириб, лойқага ботиб, боғга кириб олдим.

Куз фаслида кечалари салқин. Лойқа сувга ботиб, шалаббоси чиққан мендек инсонга совуқ таъсир қилса-да, сабил қолган жонни авайлаш хаёлимга ҳам келмасди. Қасос нашидасини татиб кўриш — мана шу менинг муҳим вазифам эди.

Оёқ учида юриб, айвонга яқинлашдим. Айвонда каттакон рангли телевизордан пахтакорлар учун концерт беришяпти. Астагина баланд айвонга бўй чўздим, ёғоч кроватда эр-хотин қалин атлас кўрпага бурканиб ётишибди. Хотинбозни ва унинг хотинчасини ғафлат уйқуси комига тортган бўлса керак, тепаларида жаллод турганини сезишмасди ҳам.

Хомсемиз ётган ёстиғи остидан қуролини олаётганимда у уйқусираб:

— Ит бўлмаганидан кейин ўғри мушук устингда юраверади-да, — деди-да, бироз вақт ўтиб-ўтмай хурракни қолган жойидан давом эттираверди.

Аёлнинг бўлиқ сочлари ёстиқни тўлдириб турарди, бир кўзғалиб кўрпани тепиб ташлади. Енгсиз оқ кўйлагини тортиб, қашинган бўлди. Унинг сутга чайқалгандек оппоқ сонлари яққол кўриниб турарди. Телевизордан чиқаётган ёруғлик аёлдаги бор тароватни турли рангларда жило-лантирарди.

Кўз олдимга хотинимнинг ҳам шу аҳволдалиги келди, хаёлимдан: «Хотинбознинг диди чакки эмас. Бу жонон ҳам Холидадан кам жойи йўқ», деган ўй ўтди. Аммо онгимда ёввойи ғайирлик туғён уриб, ҳозироқ эрининг кўз ўнгида шу аёл билан жинсий алоқа қилиш иштиёқи ҳамма нарсадан устундек туюла бошлади. Вужудим олов бўлиб ёна бошлади. «Аммо вақт зиқ, тезда Эшмамат хотинбозни боғлаб ташлаб, унинг кўз ўнгида аёли билан маишат қиламан», деган фикр миямни қамраб олган эди. Секингина хотинбознинг оёғига тепдим. У кўзини уқалаб, менга қараб турди-да, ёстиғи остига қўл узатди.

— Сен манавини қидираяпсан шекилли, — дедим мен.

Икки қўлини пахса қилиб, ялина бошлади:

— Укажон, мен сени юқори лавозимларга қўйди-раман, туманнинг энг гўзал қизларига уйланти-раман, фақат ўлдирмагин! Ахир менинг бола-чақам бор.

— Қани ўша бола-чақанг?!

— Улар Самарқандда яшашади.

Аёл уйғониб, бўлаётган воқеага тушуниб етгач чинқириб юборди. Аммо унинг чинқириғи телеви-зорда бўлаётган кинофильм қахрамонлари товушига

сингиб кетди. Мен унинг ҳайратдан катта очилган оғзига тўппонча қувурини тикдим-да, қўлим билан жимгина ўтиришни маслаҳат бердим. Аёл жим бўлиб қолди.

Чойшабни йиртиб, Эшмаматнинг қўл-оёқларини боғлаб ташладим-да:

– Энди хотинчанг билан айш-ишрат қилсам, нима дейсан?! – дея сўрадим.

Унинг қўрқувдан эси оғиб, менинг сўзларимни эшитишга қурби етмасди. Бир тарсаки еганидан кейин ҳозиргина айтган сўзларимни такрорладим.

Шунда у:

– Укажон нима қилсанг қилгин-у, мени ўлдирмагин, – дея илтижо қиларди.

Мен унинг айнан шу ҳолатидан кейин аввалги шаштимдан қайтдим. Ўлимини кутиб, мунгайиб ўтирган хотинбоз кўз ўнгида, қўрққанидан эсини йўқотиб ўтирган мунгли аёлнинг номусига тегишдан-да оғирроқ жиноят бўлмаслигини тушуниб етдим, рақибимни азоблаб, осиб ўлдириш ниятимдан воз кечдим. Бироқ, бу маразни ҳозироқ ўлдирмасам, ҳеч қачон бундай имконият бўлмаслигини яхши билардим.

– Эр-хотин иккаласини боғлаб, юзини тескари қилиб, ётқизиб қўйдим-да, қуролни отилмайдиган ҳолатга келтириб, боевой заводга патронни жойлаб, рақибим ва унинг хотинчасини қўлларини ечдим.

– Ҳозироқ чиқиб кетсам, мени ушлаб қаматиб юбормайсанми?! – дея сўрадим.

– Йўқ, албатта, – деди Эшмаматнинг юзига қон югуриб. – Қиёматли укам бўласан.

– Сен-чи, – дея сўрадим хотиндан.

Аёл тилга кириб:

– Судья акангизга ишингиз тушса, пул олмасдан ёрдам берадилар.

— Мени қамамасалар бўлгани, — дедим-да, — «Макар» русумли тўппончани эгасига қайтардим.

— Укам бўлдинг, йўқ демасанг, озроқ тилла буюмларимиз бор эди, пича пулимиз ҳам бор. сенга керак бўлиб қолар, уйланадиган бўлсанг, тўйни бошида туриб, қамишдан бел боғлаб, хизмат қилмаган номард, — леди сўзларига ялинчоқ, мунгли урғу бериб бечора судья.

«Ҳа, зангар, шу юрагинг билан не-не бегуноҳ азаматларни қамоққа тиққансан. Ҳозир кўрамиз, қасамни ичиб, бир дақиқада қасамингга хиёнат қилмас экансан?!»

— Сен мени ростданам эртага ушлаб қаматмайсанми? — дея сўрадим мен.

— Онамнинг арвоҳи урсин! Каломулло урсин, сен менинг тутинган укам бўлдинг! — дея қасам ичди номус ўгриси.

— Сен-чи? — сўрадим эсини тамоман йўқотиб ўтирган девонасифат аелга юзланиб.

— Қиёматли укамсан! Каломулло урсин! — деди бечора аёл.

«Сенгаку ишонса бўладику-я, манави ифлосни аллақачоноқ қасам уриб бўлган», — дея хаёлимдан кечирдим.

Тўппончани эгасига қайтариб бердим-да:

— Мен кетдим, — дедим.

— Укажон, ҳалиги тилла буюмлар, пул деган эдик, — деди қуроли қўлига тегиб, тетиклашган суд раиси.

— Мен қароқчи эмасман, — дедим-да, йўлга отландим.

Боғ томон икки қадам босмасимданоқ:

— Тўхта! Муттаҳам ўғри! — хитоб қилди, ҳозиргина укам деб Қуръонни ўртага қўйиб қасам ичган суд раиси менга қурол ўқталиб.

Мен тўхтаб, изимга бурилдим. Бечора аёл эрининг қўлидаги қуролга ёпишиб, мени ҳимоя қилапти. Хотинини уриб, чўзилтириб қўйган қасамхўр мени нишонга олиб отди. Аммо ўқ отилмагач, ёнида тахланган кўрпа, кўрпачалар остидан қўшоғиз милтиқни олиб, тепкиларини қайирди-да:

– Суд раисининг уйига бостириб келган босқинчини отиб ташласам, мендек қонун посбонига ҳеч қандай жазо беришмаслигини биласанми?! Муттаҳам ўғри! Кўз олдимда хотинимни номусига тегдинг!

Бечора аёл эрининг қўлидаги милтиққа ёпишди, ўқ отилди, аммо менга тегмади.

Қасамхўр хотинбоз аёлнинг башарасига шундай тепдики, бечоранинг оғзидан қон сизиб чиқа бошлади.

Қўшоғизнинг иккинчи тепкисини қайирган чоғда, ёнимдаги темир қозикни душманам калласини нишонга олиб отдим. Агар нишонни тўғри олмаганимда ёки у чап берганида, ҳалол курашда енгилган, қил устида турган ҳаётимга сўнгги нуқта қўйилган бўларди. Темир қозик рақибим пешонасига қадалиб туриб қолди. Унинг қўлларидан милтиғи тушиб, эсанкираб, оғзини катта очиб турди-да, орқасига йиқилиб тушди.

Милтиқ товушидан сергак тортган қўшнилари дарвозани уриб, очишга уринишарди.

Ўзига келиб, воқеадан огоҳ бўлган аёл уйқашчайқаш юриб, менга яқин келди-да, секингина, гўё типирлаб жон бераётган эрига халақит бермаслик учун атай шивирлаб:

– Энди кетинг, одамлар кириб келмасдан қочинг! Мен онт ичдим, сиз оладиганингизни олиб бўлдингиз, сизнинг хотинингиз билан ётганидан хабарим бор, энди кетинг, ўтиним сўрайман, ёлвораман, жувармарг ўлишингизни истамайман, — дерди у йиғлаганича.

Мен тезгина, ўзим кириб келган йўлим билан, боғ оралаб сув туйнугидан ўтиб олдим-да, бир кўча наридаги милиция маҳкамасининг навбатчи қисмига кириб бордим. Мени бу аҳволда кўрган милиционерлар ўзларига келиб олиб:

– Тинчликми? – дея сўрашди.

– Мен ҳозиргина бўлиб ўтган нохуш воқеани айтиб бердим-да, қамоққа олишларини илтимос қилдим.

Суриштирув, тергов уч ой давом этди. Бу вақт мобайнида калтак еявериб, вужудим отнинг тўш айилдек қотиб, калтак таъсир қилмайдиган бўлиб қолган эди.

Суд бўладиган кун мени ювинтириб, тоза либосларимни кийишимни букюришди. Суд уч ой давом этса-да, якуний қарор чиқаришга шошилишмади. Ягона гувоҳ марҳум Эшмамат Тошмаматовнинг турмуш ўртоғи Лолахон Одилова айтиб берган воқеаларни мен ҳам маъқулладим.

– Темир қозиқни қаердан олдинг? – дея сўради суд раиси.

– Боғга кирганимда бедапоядан топиб олгандим, – дедим мен.

– Оралиқ масофа саккиз қадам бўлган, дейлик, қандай қилиб марҳум Тошмаматовнинг пешонасини нишонга олдинг ва уни ўлдирдинг?

– Агар мен уни ўлдирмасам, у мени отиб ташларди.

– Икки ўқ отилган, шундайми?

– Ҳа, – дедим мен.

– Биринчи ўқ билан саккиз қадам масофадан сени отиб ўлдириши мумкин эмас эдими?!

– Марҳум мени отишга чоғланган чоғда, унинг турмуш ўртоғи Лола опа милтиқ қувурини кўтариб юборди. Фазабланган марҳум Тошмаматов турмуш ўртоғини телиб, эсини кетгазган эди.

Марҳум иккинчи ўқни отишга чоғланиб, тепкини қайириб олди-да, нишонга олаётганида, мен унга қараб отган темир қозиқ пешонасига бориб қадалди. Милиция бўлимига келиб, солдир этган жиноятимни тан олдим.

— Марҳум Тошмаматовнинг турмуш ўртоғи гражданка Лолахон Одилова нега жон-жаҳди билан сизни ҳимоя қилди?

— Марҳум Тошмаматов ва унинг турмуш ўртоғи мени укамиз, деб қасамёд қилишган эди.

— Қаранг-а, — суд раиси истеҳзоли тиржайиб, сўзида давом этди. — Қурол остида ака-сингил тути-нишган эмишлар?! Мабодо сиз фуқаро Палончиев марҳумнинг турмуш ўртоғи билан хиёнат қилаётган чоғингизда кутилмаганда кириб келган Тошмаматовни ўйнашингиз Лолахон билан биргаликда ўлдириб қўймадингизми?!

— Тухмат! — дедим мен.

Хуллас, менга олий жазо, Лолахонга етти йил қамоқ жазоси тайинланди. Лолахон ноҳақ жазога маҳкум этилди ва қамалиб кетди. Менга ҳақли жазо тайинлашди. Аммо Лолахон айтганидек қочиб кетганимда, ҳаммаси яхши бўлиши мумкин эди. Лолахон тухматга қолиб, номига қотиллик ва хиёнат тамғаси босилди. Ўлимимни шодиёна қўшиқлар айтиб кутиб олардимку-я, Лолахоннинг тақдирини ўйлаб, тунлари уйқум келмасди.

Чалкаш тақдирлар, ноҳақ тухматлар, хиёнат — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб, бутун бир дунёни қамраб олган қуюндек номаълум ва қоронғу, даҳшатли оламга олиб бораётгандек эди.

Ўлим камерасида ўлимини кутиб ётган маҳбуслар қаторида кунларим ойларни қувалаб ўтаверди. Ота ва онам, ака-укаларим елиб-югуриб, олий суд қарори билан менга ўн йил қамоқ жазоси, Лолахонни эса мутлақо озод этилишига муваффақ бўлишди.

Энг муҳими, менинг яқинларим, Лолахоннинг қариндошлари ростданам Лолахон менинг тутинган опам эканлигига ишонишди ва эркинликка чиқишимизга ёрдам беришди. Ҳаммаси бўлиб етти ой қамоқда сақланган Лолахон акам Ўткир ёрдамида мени кўргани қамоқхонага келди. Оққўнгил аёл мен билан:

– Менинг оғажоним, – деб йиғлаб кўришди. – Мана кўрдингми, адолат қарор топди. Ўшанда қочиб кетганимда, бир умр виждонинг қийналиб, азобда кун кечирардинг.

– Опа, – дедим мен, – сизни ўйладим. Софдил, виждонли аёлсиз, сўнгги нафасимгача укангиз бўлиб қоламан.

Қамоқхонанинг қоронғу ва зах камераларида уч йил ётиб, даволаб бўлмас касалликка дучор бўлдим. Яна икки йил Сибирь ўрмонларида пашшага таландим, зимистон қишларини йўталиб, қон ўқчиб, кесилган ёғочларни тозаладим.

– Энди озошликка чиқдингизми? – дея сўрадим мен.

– Ҳа, – деди у. – Энди эркин инсонман десам ҳам бўлади.

– Лоланинг тақдири не кечди?

– Ўткир амакиваччам унга уйланиб олди. Уларнинг икки ёшли ўғилчалари бор. Лола опам қишлоғимиз мактабида ўқитувчи. Янгам десам ҳам бўлаверади.

Жанубий корейлик қизларимиз жойларига ётиб олиб, суратли журналларни ўқишиб, жимгина бо-раяптилар.

– Уйланмадим, денг?

– Бу аҳволимда қандай аҳмоқ аёл менга турмушга чиқарди? – деди у.

Вагон тебранишига монанд силкиниб бораркан, унинг озгин, заъфарон қиёфасида афсус ва умидсизлик аломатлари соя солганди.

— Ҳа, — дедим мен. — Вақти келиб сизнинг ҳам пешонангизга офтоб тегса ажабмас. Тошмаматовдек номус ўғрилари, Мавжудадек қушмачилар жамиятимиз орасидан супуриб, тозаланиб ташлансагина сиздек, Лолахондек тўғри-тўпор инсонлар ҳаётида яхши томонга ўзгаришлар бўлади.

Поездимиз шиддат билан қоронғулик қаърини ёриб, шимол томонга интиларди.

Темир йўл четидаги осмонга бўй чўзган яккам-дуккам арчалар қора соялардек шошилганларича тонг ёришиб келаётган тарафга — енгил губор кўйнига сингиб кетарди.

Д Е В О Н А Т А Б И Б

— 1 —

Ёз кунларининг бири. Қуёш кўтарилиб, ҳаво яхшигина қиздирмоқда. Ҳамроҳларимиз эшакларга маталган молларини ўтлатиб, бизни кутиб ўтиришибди. Энди йўлга отланганимизда, Йўлбарс лақабли бўрибосар итимиз кетишга қўймай қаршилик қиларди. Гўё: «мен ҳам сизлар билан бораман» деб, оёқ тираб олган. Ушлаб боғлашни иложи бўлмапти. Бораверсин десак, катта шаҳарда ўткинчи одамларга ташланса ёки ўтаётган машинаними, мотоциклини қувалаб йиқитса, бошга битган бало бўлади. Ит билан овора бўлсам, моллар қочиб қолади. Итни ушлаб, занжирбанд қилиб, сигирларни эшакка матаб, гунажин ва ҳўкизчаларни кўшиб ҳайдашдан-да

қийин юмуш бўлмайди. Қайси эсини еган мол ўзи туғилиб ўсган яйловини ташлаб кетгиси келади, дейсиз.

Мендек ўн тўрт ёшли бола учун Самарқанд бозорига мол ҳайдашдан бошқа яхшироқ томоша бўларканми? Ёнимизда Каримбобо, Очиљхон эшон бобо, Тошхон эшон бобо, менинг отам ҳам эшагини миниб олиб, гердайиб бораяпти. Каттаконлар дуога қўл кўтариб «Оқ йўл» тилаганларидан кейин, сафаримиз бошланди. Синфдош ўртоғим Муҳаммади Аваз ўғли билан иккаламиз югурдакмиз. Каттаконларни айтганларини қилишимиз керак. Акс ҳолда, Самарқанддек шаҳри гулгулани бошқа кўрмасмишмиз!

Муҳаммади эшакларга маталган молларни ҳайдаб бораяпти. Иккаламиз ҳам ялангоёқ, жулдур кийимдамиз, яёв, эллик километр тоғ сўқмоқларини, чўлу биёбонларидан ўтган йўлларни босиб ўтишимиз керак. Чарчаб, қора терга ботиб, оёқларимизни тиконга, тошга уриб, қонаса ҳам сир бой бермай бораяпмиз. Бузоқчаларни тумшуғига миҳ қадалган чўп боғланган бўлиб, оналарини эма олмайдилар. Йигирма чоғли молларни Авазов билан иккаламиз ҳайдаяпмиз.

Синжовут қири билан Шовуз чўққисининг ўнг томонидан ўтиб, тоғ устига чиқдик. Катталар эшакдан тушмайдилар. Биз қайсар молларни уриб, қайтариш билан оворамиз.

Карим бобо ҳазилкаш одам эдилар:

— Муҳаммади, — дедилар.

— Ҳа! — деди Муҳаммади ҳансираб нафас оларкан.

— Сен Эҳсондан кўрқасанми ёки худодан?! — дея сўради у.

— Худодан кўрқаман! — деди Авазов.

— Худодан кўрқсанг Эҳсонни ур! — деди Карим бобо.

Пиёда мол ҳайдайвериб тинкам қуриб турган чоғимда Муҳаммади ета солиб жағимга мушт туширса бўладими.

— Мана бўмаса! — дедим-да, Муҳаммадини ура кетдим.

Иккаламиз жўжахўрозлардек муштлашиб, қонга бўялсак ҳам, катталар мазза қилиб кулаяптилар. Охирида мен қўлимга калладек тошни кўтариб, рақибимга ташланганимда, катталар бизни ажратмоқчи бўлишди. Аммо учовлон аранг ажратиб кўйишди.

Самарқанд шаҳрига боргунимизча бошқа уришмадик. Тарағайни усти билан юриб, қори эриб, ариқ бўлиб оқаётган сувга юз-қўлларимизни ювиб, чарчаган молларни суғориб, ўтлашга кўйдик. Эртаси кун намози асирда гулгула шаҳар Самарқандга кириб бордик. Карвонсаройга молларни жойлаштириб, карвонсаройдан сотиб олган беладан бериб, қорнини қаппайтиришимиз керак. Ўзимиз супага ўтириб олиб, белбоғларни дастурхон қилиб, топган-тутганларимизни баҳам кўрдик.

— Тоза кийимларингни кийиб ол, — деди отам. Мен кандир иштон, кўйлагимни кийиб, белимга мўлчоқли белқарсни боғлаб, бошимга Лангар ойимлар тиккан қалпоқни, оёғимга Устача бободан сотиб олинган попишни кийиб, тиржайиб турибман.

Отам бир халтада қурут, идишда сариёғ, тоғ гиёҳларини хуржунга солиб, менга кўтартирди.

— Қани юр! — хитоб қилди у.

Тор кўча, жин кўчаларни юриб, дабдабали дарвоза зулфини урдик. Эшик очилиб, бошига гулли дўппи кийиб, рўмол ташлаб олган аёл қўлларини кўксига кўйиб:

— Бетон¹, — деди.

¹Бетон — келинг (тожикча).

Ҳеч нарса тушунмай ҳайратдан оғзим очилиб турганимни кўриб, бошимни силаб қўйиб:

– Эҳсонжон, ичкарига, – дея елкамдан хуржунни олишга уринди.

Аммо мен изн бермадим.

Ичкарига кирганимиздан кейин қўш садақайрағоч остидаги супага жой ташлаб:

– Кане, – деди аёл жилмайиб. – Чорпаяга жойга.

Биз жойлашиб олганимиздан кейин отам дуога қўл кўтарди.

Аёл қўлларини кўксига қўйганича ҳол-аҳвол сўрашди.

– Бойинг кўринмайди? – деди отам. – Яхши юрибдими?

– Шукур, – деди аёл. – Ҳозир телефондан чакирамит.

– Қиз қандай, қиздан гапиринг, – деди отам.

– Ҳали-замон келиб қолади, – деди аёл.

– Худо узоқ умр берсин, – деди отам.

– Айтганингиз келсин, – деди мезбон.

Кейин, бироз жимликдан сўнг мен билан аҳволлашди:

– Эҳсонбой, нечанчи синфда ўқияпсиз, аҳволингиз яхшими? Бадий адабиётларни ҳам ўқияпсизми?

– Ҳа, – дедим мен. – Ўқияпман.

Садриддин Айнийни, Мирзо Турсунзоданинг қайси ромонларини ўқиганимни сўраганларида: «Дохунда», «Куллар», «Опа-сингиллар»ни ўқиганман, дедим мен тортинибгина.

– Садриддин бобонинг ўзлари бу йигитчага исм қўйганлар. – деди отам гапга аралашиб.

– Шунақами? – деди аёл севиниб. – Бу ҳақда кейин, мен ҳозир, – у узр сўраб, хизматкорга иш буюргани чиқиб кетди.

Кўп ўтмай дастурхонга тортилган ноз-неъматларни ҳалигача кўрмаган эдим. Аёл пиёлага чой қуйиб, аввал отамга, кейин менга чой узатди.

— Хўш, — деди у. — Кейинчи?

— Бу йигитча қирқ кунлик чақалоқ вақтида ўша замонларда келган азиз меҳмонларни ўзига баҳаз лавозимдаги оилаларга юборишарди, ҳозирги Чироқчи районининг Лангар қишлоқ совети тасарруфида Барлос қишлоғи бўлиб, Файзулло Хўжаев номли чорвачилик колхози Бухоро вилояти тасарруфида бўлган. Айний бобомиз машҳур ёзувчи бўлишлари билан, Республикамизнинг нуфузли оқсоқолларидан эдилар. Садриддин Айний колхознинг ферма мудирини Саттор Абдуллаевнинг, яъни каминанинг хонадонимизда меҳмон бўлганлар. Пойи-қадамларига қўй сўйгандик. Уйнинг энг тўрига ўтириб, йиғлоқи чақалоқни олиб келишни буюрдилар. Буюк аллома йиғлоқи чақалоқни қўлларига олганларидан кейин йиғлашдан тўхтаб, соқоллик «Киши бобо»га термулиб, қараб қолди.

— Бу йигитни исми? — сўрадилар буюк аллома.

— Илҳомбой, — деди ўша замоннинг машҳур табиби Абдулло Халифа.

— Бу меҳмоннинг исми Эҳсон бўлсин, катта одам бўлади, — деб дуо қилдилар-да, менга қайтариб бердилар.

— Бу йигитча буюк инсон Айний бобосининг табаррук дуоларини олган эканлар-да, — деди Шоира опа. — Худо хоҳласа мен ўзим бу йигитчани САМГУга ўқишга киритиб, ҳар томонлама ёрдам бераман. Аввалги йили келганида Сетораой билан ўйнаб юрарди. Мана энди Сетораой ҳам каттакон қиз бўлиб қолди.

— Энди бирга ўйнашса уят бўлади-да, — деди отам.

– Нега энди, – деди мезбон аёл. – Ҳали булар болаку?

Терлаб-пишиб Сетора кириб келди-да, лафтар халтасини бир чеккага қўйиб, биз билан саломлашди. Кейин менга ишора қилди. Мен отамга қарадим, отам қовоғини осиб, индамай тураверди. Шоира янгам кулиб:

– Эҳсонжон борақол, ўртоғинг кутиб турибди, – дедилар.

– Каттакон бўлиб қолибсан! – деди Сетора. – Кел энди яшинмачоқ ўйнаймиз!

– Эҳсон ёдингдами, сени бурнингни ари чақиб олувди, – деди кулиб Сетора. – Ўшанда роса йиғловдинг. Онам бурнингга лой ёпиштирганида, чиройлигина цирк артистига ўшаб қолгандинг!

Биз Сетора билан иккимиз бўлиб ўтган воқеаларни эслашиб роса кулишдик.

Бизни чақиринди. Сетора сочиқ олиб, ювингани кетди. Мен одоб билан дастурхон четига ўтирдим.

– Жуда соз, – дедилар Шоира янгамлар. – Китоб ўқишга вақт топаркансиз-да?

– Молларни боқиб юрганимизда китоб ўқишга вақт бўлади, – дедим мен, тортиниб.

– Баҳоларингиз чакки бўлмаса керак? – деди Шоира янгамлар.

– Мен, – дедим уялган бўлиб, – аниқ фанларни яхши билмайман.

– Қайси фанлардан аъло баҳога ўқийсиз?

– Она тили, грамматика, ўқиш, рус тили ва грамматикаси, тарих фанларидан «аъло», «яхши» баҳоларга ўқийман, – дедим мен.

– Арифметика?

– Икки, баъзида уч баҳо оламан, – дедим мен, уятдан қизариб.

– Сиздаги ростгўйлик учун энг юқори баҳо қўйса бўларкан, – деди мезбон аёл. – Сиз билан бафуржа гаплашамиз.

– Келин, – деди отам безовталаниб. – Бойингизни кўра олмадик, салом деб қўясиз.

– Йўқ! – деди мезбон қатъий, қўлларини пахса қилиб, – Ош дамланаяпти, телефондан хизматдошингиз огоҳлантирилган. Ҳозир келиб қоладилар. Орифбой сизни йўқлаб турадилар. Фронтда бирга хизматда бўлган экансизлар.

Мезбон хизматкор аёлга ўз тилида нимадир деди. Аммо отам:

– Молларга қарашимиз керак, бизга рухсат, – дея дастурхонга тилак тилади.

Биз Сетора билан қўл силкитиб хайрлашдик.

Карвонсаройда молларни гулбеда билан боқиб, қорнини қаппайтириб, ярим тунда мол бозорига ҳайдадик. Каллаи саҳарда молларни сотиб бўлиб, ўрнига ёш, озгин моллардан яна ўн бештасини сотиб олиб, йўлга чиқдик. Тонг отиб, қуёш қорли тоғлар устида нур сочаётган вақтда тоғ этагига бориб, қушхона ташладик. Муҳаммади иккаламиз яланг оёқ, жулдур кийимларимиз мол шатрасига ботиб, тош, тиканакларни писанд қилмай молларни қайтариб боқаяпмиз. Чамаси тўрт соатлар ўтиб, тоғ сўқмоқларидан юриб, кеч пешинда тоғ чўққисини забт этдик.

– Авазоп, сени Эҳсон тош билан уриб, миянгни қатиғини чиқариб қўярдику-я, худо асради. У сени роса дўппосладими?! – деди Карим бобо тиржайиб.

Очилхон эшон жаҳл билан:

– Аслида сени миянгни қатиғини чиқариш керак эди, элидан айрилган чуют! – дея Карим бобонинг бошига халачўп билан уриб қўйди.

Муҳаммади иккаламиз қучоқлашиб олиб роса кулишдик.

Орадан икки йил ўтди.

– Эҳсонбой, юринг, Сетора билан аҳволлашинг, – деди мезбон аёл. Мен отамга қарадим: отам изн бергач, бемор қиз ётган кроват ёнига бордим. Биз ўтирган супа билан қиз ётган кроват оралиғи уттиз қадам бўлиб, гилам билан тўсиб қўйилган экан. Сетора ўшанда чамаси ўн тўрт-ўн беш ёшдаги қиз эди.

Кўкрагигача чойшабга ўралиб, осмонга қараганича ётибди.

– Салом Сетора, яхши бўлиб қолдингми? – дедим мен секингина.

Қиз шошилмасдан, секин мен томонга кўз ташлаб, қараб турди-да, бош ирғаб қўйди. Унинг бўлиқ, кўнғир сочлари ёстиққа ёйиб ташланган. Тим қора кўзларида ғам-алам, хаёли жойида эмас. Қиз бироз ўйланиб турди-да:

– Хуш келдингиз, – деди.

– Худо хоҳласа, – дедим мен шивирлаб. – Бу келишимда яхши бўлиб қоласан.

Қизнинг қиёфасида майингина жилмайиш аломатлари зоҳир бўлди. Аммо бирор сўз айтишга шошилмади.

– Узр, – дедим мен. – Сенинг ширин хаёлларингни бузган бўлсам.

– Нега энди, – деди қиз. – Зериккандим. Бугун кетасиз-а?

– Ҳа, – дедим мен. – Карвонсаройда молларимга қарашим керак.

– Яна қачон келасиз?

– Билмадим, – дедим мен.

– Менга каклик жўжа олиб келарсиз? – деди қиз, киприклари пирпираб.

Кейин кўз ёшлари заъфарон юзига оқиб тушди.

– Сенга сўз бераман, – дедим мен. – Каклик жўжаларни бериб юбораман.

Қиз осмонга тикилганича, кўз ёшларига ғарқ бўлиб ётаверди. Кейин:

– Мен дам олишим керак, – деди.

– Худо шифо берсин, – дедим-да, изимга бурилиб кетавердим.

– Тўхтанг! – хитоб қилди қиз шивирлаб.

Жойимда туриб қолдим, кейин изимга бурилиб, қизга қарадим. У менга эътибор бермасдан осмонга тикилганича жимгина ётарди.

Шу зайлда уч-тўрт дақиқалар ўтиб, йўлимда давом этдим.

– Кетманг! – илтижо қилди қиз.

Мен шахдам қадамлар ташлаб, жимгина, узун-узун киприклари пирпираб турган қизнинг яқин-гинасига бориб тўхтадим-да:

– Мен келдим, – дедим.

Қиз менга эътибор бермасдан, осмонга боқиб, жимгина ётишда давом этди.

– Каклик жўжаларини олиб келаман! – дедим мен шивирлаб.

Қизнинг заъфарон чехраси ёришди. Кўз ости билан менга қараб турди-да:

– Яхши боринг, – деди.

—3—

Орадан бир ой ўтди.

Тоғ дараларида тинимсиз сайрайдиган какликларни ушласа бўлади, аммо учаман деб қолган жўжаларни тузоққа илинтириш қийин. Неча жойга тузоқ қўйсам она каклик, гоҳида нар каклик тушади. Тоғда юрган жўраларим ёрдам беришмаса, бемор қизга берган ваъламнинг устидан чиқа олмасдим. Воқеадан огоҳ бўлган онам:

– Бемор қизга худо шифо берсин! Самарқанд бозорида каклик эмас, Анқо деган қуш ҳам со-тилади, – деди қовоғидан қор ёғиб. – Бор, подани боқ!

Отамга яқин бориб, муддаога ўтдим.

– Бозорчилардан бериб юборамиз, – деди отам.

«Юбормасанглар ўзим кетавераман!» – дедим-да, дори-дармон, каклик жўжаларни қафасга солиб, ярим оқшом йўлга чиқдим.

Тоғ қўрқинчли. Ниспак¹ ёки боламчалар бўри бўлиб кўринади. Кўшиқни баралла қўйиб, ҳаққалаб йўл олаяпман. Қўлимда таёқ, бирида қафас, чопқиллаб борапман. Овулимиздан эллик километр масофани босиб ўтишим керак.

Миرونқўлга тушганимда милтираб чироқлар кўринди. Йўл четида гулхан ёниб, қозонда овқат пишаяпти. Сездирмай ўтаётганимда ўтирган кишилар мени кўриб қолишиб:

– Ҳай-ҳай бола, саломинг қани?! – дейишди.

Мен тўхтаб, одоб билан салом бердим. «Каклик-ларимни тортиб олиб, ўзимни калтаклаб, ҳайдашмаса эди!» – хаёлимда дедим мен.

– Йўл бўлсин, бўтам. – деди галифе шим, кител кийган биттаси.

Бошига сур телпак кийиб олибди, «раис бўлса керак», деб ўйладим.

– Касал кўргани бораётибман, каклик жўжаларни сўровди. Отаси отам билан урушда бўлган экан, – дедим мен.

– Қафасингни қўйиб, қўлингни ювгин-да, дастурхонга келақол! – деди биттаси. – Тортинмагин, бўтам, бемор қизнинг отасини отини айтарсан?

¹Ниспак – тоғ гиёҳи.

– Ориф ака, уйлари жугутон гузарига яқин, – деб жавоб бердим мен.

Ўтирган тўрт киши бараварига кулиб юборишди. Кейин тожик тилида тортишганларидан кейин, менга юзланиб:

– Овқатланганимиздан кейин машинада Ориф аканинг уйига олиб бориб қўйишади, – деди киши бувалардан бири.

Хамир тоғорада қовурма гўшт келтирилди. Мен билан беш киши овқатдан олаяпмиз. Чинни косада қўй ёғи тўлдирилиб, навбати билан узатилди. Мен бош чайқадим. Аммо, киши бувалар:

– Ичасан! – деб қовоқларидан қор ёғаётганини кўриб, кўрққанимдан сипқориб ичдим-да, косани бўшатиб, ҳамроҳларимга қараб турдим.

– Балли! – дейишди «киши бува»лар.

Чинни коса бир айланиб, хамир тоғора бўшади. Мен севиниб: «Худога шукур, энди омин қилишса керак» дегандим, қозонда бор гўшт тоғорага ағдарилиб, «Олинг-олинг» бошланди. Мен ўн олти ёшли бола бўлсам, бу кишилар ўзларига менгаб, баравар овқат ейсан!» – деб туриб олишса. Йўлга тайёргарлик кўрилаётган вақтда хушбўй ҳид таратиб турган «Абруй» деган шифобахш гиёҳдан бир боғини териб олгандим.

Яп-янги Газ-51 тоғ йўлларида шамолдек елиб бораяпти. «Ёрилиб кетмасам» деган хаёл билан кўп эмас, ярим соатлар йўл юриб, Самарқанд шаҳрига етиб бордик.

Регистон майдонига етмасдан ўнг томонга бурилиб, машина секинлаб юрабошлади.

Кўкрагимни шамолга бериб, кузовда тик туриб, мацца қилиб келдим.

Машина Ориф аканинг дарвозасига келиб тўхтади-да, шофёр тезгина тушиб дарвоза зулфини урди.

Унгача мен машинадан тушгандим.

— Ўв бола, — деди машина кабинасида ўтирган киши. — Мен унга яқин бордим.

— Ўн беш минут, купи билан йигирма минутда чиқиб турсанг, тоғ тагигача биз билан борасан, келишидикми?

— Хўп булалади, — дедим мен. — Раҳмат сизларга.

— Борақол, — деди у. — Бутам, тез-тез ҳаракат қил!

Дарвоза очилиб, отамнинг хизматдош дўсти Ориф ака чиқди. Машинада ўтирган киши тушиб, улар билан қучоқлашиб кўришдилар. Кейин менинг елкамдан қучоқлаб, силкилаб:

— Балли ўғлим, ким билан келдинг? — дедилар Ориф ака.

— Бир ўзим, — дедим мен. — Ориф амаки, ҳеч кимдан рухсат олмай, ўзим йўлга чиққандим. Иложи бўлса, шу машинада тоғгача етиб борсам дегандим.

— Қолсанг, эртага сени шаҳарчасига кийинтириб кўярдим.

— Иложи йўқ, — дедим мен.

— Юрақол, бўтам, — деди Ориф ака.

Машина орқасидан бензин ҳиди қолдириб, бир зумда муюлишдан ўтиб, кўздан йўқолди.

— Ҳа, Эҳсонжон, — деди уй бекаси, юз-қўлларини патли сочиқ билан артиб.

Эр-хотин ўз тилларида келишиб олгунларича тўр саватни қўлимда кўтариб, сабрсизлик билан кутаяпман. Улар қелишиб олдилар шекилли, ота қизи ётган кроват томон кетди.

Уй бекасига:

— Вақтим зиқ, — дедим мен. — Дафтар-қалам олиб, бизнинг ёнимизга келасиз.

— Эҳсонжон келавер, — деди Ориф ака.

Ўзи хотини ёнига кириб кетди.

— Мен келдим, — дедим шивирлаб.

— Бир ўзингиз келибсиз? — деди қиз менга термулиб. Кейин жимиб қолди.

«Мен кетишим керак, бу қиз бунча эркаланади? Вақт кетаяпти!»

— Каклик жўжаларни олиб келдим, — дедим мен сабрим тугаб. — Ҳа, бир узим келдим.

— Тоғдан қўрқмадингизми?

— Йўқ, — дедим мен.

— Нега бундай қилдингиз? — деди қиз майингина жилмайиб. — Яқинроқ келинг! Менинг исмимни тилга олмадингиз?

Қизга яқин бордим.

— Раҳмат, кам бўлманг! — деди қиз. — Сиз мен учун ҳаётингизни хавф остига қўйибсиз. Каклик жўжаларни қабул қилдим, яхши боринг. — Қиз жилмайди, кейин кўз ёшлари заъфарон юзларига юмалаб туша бошлади.

— Сетора, — дедим мен. — Диққат билан эшит. Сенга шундай дорилар олиб келдимки, тўғри қабул қилсанг, тез кунда соғайиб оласан.

— Ваъда бераман, — деди қиз.

Ёнимда дафтар ва қалами билан тайёр турган уй бекасига бир қараб қўйдим-да:

— Бошладик, — дедим мен, сурп халтадан доривор гиёҳларни ёнма-ён қаторасига қўйиб: қизга яқин келиб, — Сетора, бунинг исми «Каровуш», бу «Зирк», овқатга солиб истеъмол қилинади. Мана бу «Абрўй», буни қозонда қайнатиб илиққина қилиб чўмилтиришади. Ҳидини таниб ол! Ҳамма дорилар хушбўй, ҳидлари бир-бировига ўхшамайди. Ихлос билан қабул қилсанг, тез кунларда юриб кетасан. Билиб қўй, «Абрўй» тоғ этакларида бўлади. Отанг ҳам олиб келиши мумкин. Ҳозир мен олиб келганим

бир маротаба чўмилишингга етади. Қозонда қай-натилиб, қуюқ, хушбўй, яшил доривор суюқликда, яъни «Абрўй» дориси ваннасида бадан ҳароратида ўн беш дақиқа ётасан. Артинмасдан, чойшабга ўралиб ётишинг керак. Ваннада «Абрўй» дориси билан бошинг, сочларинггача яхшилаб ювиб қўйишади. Орадан бир кеча-кундуз вақт ўтказиб, «Абрўй» ваннасида йигирма дақиқа ётасан. Тўшагинг остига «Ялпиз» гуллариини тўшаб, устидан юпқагина тўшак солиб, ўша тўшакда ётаверасан. Мана бу дорининг исми «Контомир», буни қўйнингга солиб ётаверасан. Бу дорининг исми «Мумиёи гиёҳ», нўхат катталигида бўлаклаб, бир бўлагини тунда ухлашдан аввал истеъмом қиласан. Парҳез: қатиқ, ўсимлик ёғи, «Каровуш», ялпиз гули солинган товуқ шўрва. Парранда гўшти — қайнатилгани. Турп, чилонжийда, сабзи, олма, ўрик суви. Тоғ чойи. Қирқ кун парҳез сақлашинг керак. Шу қирқ кун ичида отанг, онангдан бошқа ҳеч ким билан мулоқотда бўлмайсан! Ҳар куни эрталабки нонуштадан кейин ўн дақиқа кўкрагингни ерга қаратиб ётганингда онанг уқалашни амалга оширади. Бўйин ва елка, умуртқа, сонлар ниҳоятда аста, куч ишлатмасдан уқалаш амалга оширилиши шарт. Ҳамшира, врач ва бошқалар ҳозирча сенга яқин келмаганлари яхши. Ироданг кучли бўлса, иншаолло соғайиб кетасан, энди менга рухсат. Тушунарлими, янга? — дедим мен.

— Ҳаммаси сиз айтганингизча бўлади, — деди Шоира янга.

— Яна келасизми? — деди қиз севиниб. — Яхши боринг.

— Келаси жума куни, худо хоҳласа келаман, — дедим-да, югурганимча ташқарига отилдим.

— Шошилма, Эҳсонжон, — деди Ориф ака. — Машина сени кутади. Янганг озгина совға тайёр-ляпти.

Кўп вақт ўтмай шакархалта кўтариб келган уй бекаси пешонамдан ўпиб, халтани менга тутқазди. Яна бир бор қизни соғайиб кетиши учун тилак билдириб, ҳеч қанақа совға олмаслигимни айтдим.

— Олақол Эҳсонжон, укаларингга ширинликлар, Самарқанддан совға, — деди аёл жилмайган бўлиб.

Мен совгани олиб, сакраб машина кузовига чиқиб олдим. Машина тўлин ой шуўласига чўмилиб, енгил ғубор оғушидаги баланд чўққилар томон жадаллик билан юриб кетди.

— Ҳозир отда кетасизлар, — деди Ориф аканинг дўсти.

Ўн беш дақиқалар ўтар-ўтмай, эгарланган чувур¹ тизгинини менга тутқазди. Ёнимда кечаги ошпаз йигит тўриқ қашқани миниб, тизгинни тортиб турибди. Мен чувурга қамчи босдим. Ёмон жойлардан ўтиб олгунимизча отларни етакладик. Ой ботиб, тоғ шамоли танамни яйратарди.

Чамаси уч соат вақт ўтмай, ваҳимали дараларни ортда қолдириб, овгога² чиқиб олдик.

Куёш чиқиш тарафда осмон оқариб, юлдузлар сўнаяпти.

— Йўлдош ака, — дедим мен. — Отлар ҳолдан тойди, бу ёғига ўзим кетавераман.

— Сабр қил, — деди Йўлдош ака. — Ҳозир тўхтасак отларни тери қотади, жимжима йўрғага солиб ҳайда!

Кўп вақт ўтмай, тоғ устидан юриб, Яйлоқчага яқин келиб қўйибмиз. Тонг отмоқда эди. От тизгинини тортиб, тўхтатдим-да:

— Йўлдош ака, энди қайтарсиз? — дедим-да, отдан тушдим.

— Яхши бор ука, — деди Йўлдош ака.

¹Чувур — хашаки от.

²Овго — тоғ чўққиси.

Менинг чувуримни тизгинини қўлига оларкан изига қайтиб олиб, отларни ўз ҳолига қўйиб, аста юриб кетди. Тақимимга босиб келаётган таёғимни қўлга олиб, сафар халтамни елкамга отдим-да, ҳақкалаб йўлга тушдим. Тоғларда тонг отиши, кеч кириши узоқ давом этади. Чўлу биёбонларда қуёш ботди дегунча қоронғулик тушади.

Ҳозир тонг отмоқда. Бизнинг овулимизда ҳали қоронғи.

Мен турган жойда тонг билан кун ўрин алмашаётган вақт. Мен ҳақкалаб бораяпман. Овулимизга яқин келиб, ҳуштак чалдим. Бўрибосар бир ҳуриб, мен томонга чошиб келаяпти. Мен унинг бошини силаб, унга аталган бир бўлак нонни тутқаздим. Ит нонга қарамай, менинг оёқларимга чалкашиб, эркаланарди.

— Бўлди, бас! Кучуквачча эмассанку, мана кўриб турибсан, соғ-омон келдим! — дедим мен.

Менинг тунги саёҳатимдан ҳеч кимнинг хабари бўлмагани учун, онам норози оҳангда:

— Иҳсон ҳув! Қаёқларда санқиб юрибсан! — дея қичқирарди.

— Мана ман, — дедим мен кулган бўлиб. — Самарқандга бориб қайтдим.

— Ё тавба, ё Ҳазрати Баҳовуддин Балогардон! Нималар деб валдираяпти бу Сўтал! — дерди онам ёқасини ушлаб.

— Йилқи арқонланган жойида турувди-ку! — деди отам ҳайратдан ёқа ушлаб. — Пиёда бордингми?! Биз билан ҳазиллашаётганинг йўқми, тагин!

Совға солинган халтани олдиларига ташладим.

— Ишонмасангиз, мана! — дедим мен.

— Бу Сўтал бир балони бошламасайди! — деди онам жаҳд билан. — Нега бординг!

— Беморга каклик жўжаларни, дармон-дориларни олиб бориб бердим!

— Бу Сўталга самарқандлик тожик жоду едирган! — деди онам.

— Бу гапларни қуй, онаси, бечора Орифбойни биттаю битта фарзанди оёқ-қўли ишламай тўшакка михланиб ётибди. Яхшиси шифосини тилагин, — деди отам.

—4—

Инсон оёғи етиши қийин бўлган тоғ дараларида, улуғвор арчалар тагида, ҳайвонлар ҳам ололмайдиган жойларда ўткирлиги илон захридан қолишмайдиган бир гиёҳ ўсади. Баҳорда япроқлари бошқа гиёҳлардан гўзаллиги. ялтираб ўзига оҳанрабодек тортиши билан кишини ҳайратга солади. Ҳали етти-саккиз ёшли бола бўлганимда марҳум бобом Абдулло табиб билан тоғлардан доривор ўсимликларни тергани келардик.

Бобом бир куни:

— Шу гиёҳ япроғидан игна учидек бўлакчасини тилингга тегиздириб кўрсанг нималарга малҳам бўлишини билиб оласан, — дегандилар.

Шунда мен:

— Майлими, татиб кўрсам? — дея сўрагандим.

Улар изн бергач, қоя белига тирмашиб чиқдим-да, ўша сирли гиёҳ япроғидан озгина олиб, пастга тушдим. Озгинасини татиб кўрдим. Орадан бир неча сониялар ўтмасдан ўлим изтироблари вужудимни қамраб олганди.

Мана, орадан етти йил ўтибди.

Бобом ҳаётда йўқлар.

Худди мана шу тошлар, қоялар ёнида етти йил олдин кулиб, менга қараб: «Табиблик — азоб, укубат. Табиблик — ростгўйлик ва ҳалоллик. Табиблик ҳар кун, ҳар соатда ўлим билан юзма-юз туриб, унга тик боқиш», — дегандилар. Мен борман, у зот мени етимча қилиб, азобли, номаълум, тушуниш қийин

бўлган дунёга қолдириб кетдилар. У зот ўлимлари олдида менга «қўл» берган бўлсалар-да, бу касбга лойиқ инсон бўла олмасам керак. Аммо, шунга қарамасдан, бемор қизни даволашга бел боғладим. Мен марҳум бобом ўргатган амалларни, улар ўқиган дуоларни бирма-бир эслаб, уларни ҳалоллик билан, беҳато бажаришга киришдим.

«Жавзанинг биринчи кунларидаёқ гуллайди, — дегандилар бобомлар. — Саратонда пиёзи пишиб етилади. Унинг ўткирлиги у даражада кучли бўлмай, инсон вужудида эриб, ухлаб қолган оқ асаб толаларини ҳаракатга келтиради. Катта табиблар илон заҳаридан фойдаланадилар. Ёш табиблар бўлса, тоғ гиёҳларидан меъёрида ишлатсалар айни муддао. «Беморнинг ёшини, тана қувватини назарда тутмоқ лозим», дегандилар табиб бобомлар.

Япроқлари, донлари пишиб етилган гиёҳни томирида ўнлаб пиёзлари етилиб турган экан. Мен шу пиёзлардан ўзимга кераклисини қазиб олаяпман. Анча-мунчаси қолса, келгуси сафар учун янада кўпайиб туради. «Қонтомир» деган гиёҳни қидириб топиб, унинг илдизида семириб пишган ҳар бири картошкадек ёки ундан-да каттароқларидан бир нечасини қазиб олдим.

«Энди «Испара» керак», — хаёлимда дедим мен. Айни пайтда «Испара» тоғ этакларида гуллаган маҳали.

Тоғ гиёҳларини кераклиларини териб олиб, уйда соя жойга қуритишга қўйдим-да, «энди Самарқанд шаҳрига сафарга отлансак бўлади», деб ўйладим хаёлимда.

— Айғирга кучинг етмаса, чувурни минақол! — деди отам.

— Чувур чарчаб қолади, — дедим мен.

Онам, бувим, укаларим мени кузатгани туришибди.

– Менга тешиккулча олиб келасиз, – деди Богдодой.

– Ака, менга дафтар, қалам, китоблар олиб келинг, – деди Эшмурзавой.

– Оқ йўл, ой бориб омон кел! – деди онам кўзларига ёш қалқиб.

– Худо ёр бўлсин! – дея дуо қилди бувим ҳар доимгидек. Пишқириб турган Саман Қашқа белига сакраб миндим. От пишқириб, йўлга тушди.

Олти соат ўтиб, эллик километрлик йўл забт этилди. Карвонсаройга қўниб, отим совуганидан кейин, абзалларини олиб қўйиб, ёпқичини ўраб, ўпа жойда сотиладиган гулбедадан бир боғини олдига солдим.

– Хуш келибсиз, – деди Шоира янгам.

– Хушвақт бўлинг, – дедим мен. – Сетора яхшими?

– Сизни анчадан бери кутади, аҳволи ёмон эмас.

Мен тез-тез юриб, Сетора ётган кроват ёнига яқин бориб:

– Салом Сетора, мен келдим, – дедим.

Аммо Сеторадан садо чиқмади.

– Сени қара-ю, шунча йўл босиб, чарчаб-ҳориб келсаму, сен бўлсанг. Аҳволинг яхшими?

– Салом, – деди қиз, ҳамон осмонга боққанича.

– Хуш келдингиз. Аҳволимни яхши десак ҳам бўлади.

– Сени бугун чўмилтиришади, – дедим мен. – Иштаҳанг яхшими? Дориларни ҳаммасини истеъмол қиляпсанми?

– Сўраманг, ака, – овқатни бўри иштаҳаси билан еяпман. «Абрўй», «Ялпиз» ҳидидан маст бўлиб ухляпман. Уқалаш вақтини, «Абрўй» ваннаси вақтини узайтиришни иложи йўқми?

– Сенга уқалаш, чўмилтириш учун мутахассис қақиртирамиз. Асаб толаларни уйғотадиган кучли дорилар олиб келдим, – дедим-да, Шоира янгани қақирдим.

— Янгам барака топсинлар, — деди Шоира янгам, табассум билан. — Шунча сариёғ, қанча қурут бериб юборибдилар. Менинг саломим билан миннатдорчилигимни айтиб қуясиз.

— Бош устига, — дедим мен. — Сеторахонга янги дорилар тавсия қилсак, дегандим. Мана бу дармон дорининг таъсирини ҳозироқ синаб кўрамиз-да, қай миқдорда мумкин эканлигини билиб оламиз. Беш кун ўтганидан кейин асаб толалар ҳаракатга келиши керак. Ҳозироқ тожик, узбек тилларини билмайдиган ёши улугроқ мутахассис чақиринг. Уқалаш ва чўмилтириш вазифасидан бошқасига аралашмасин. Бордию ўргатувчилик қиладиган бўлса, ўша заҳотиёқ ишдан четлатинг.

Асал билан қўшиб истеъмол қилинган дори ўн беш дақиқа вақт ўтмай, ўз кучини кўрсата бошлади. Беморнинг иссиғи кўтарилиб, безовталанди. «Ёмон эмас» хаёлимдан кечирдим мен. Шоира янгам телефондан эри билан гаплашаяпти. Хизматкор аёл ёнимда турибди.

— Қозонга иссиқ сув тайёрланг, кейин беморни ювинтириб, тоза либослар кийинтириш керак, — дедим мен. — Тўшак янгилансин. Доривор ўсимликлар «Абрўй» ва «Ялпиз»дан кейинроқ фойдаланамиз. Ҳозир уларни узоқроққа олиб бориб ташланг.

Сетора менга боққанича қовоғини осиб ётибди.

— Хўш, Сеторахон, нимадир ёқмаяпти, шекилли? — дедим мен.

— Ҳа, — деди қиз кинояли жилмайиб. — Ҳатто дугоналаримни ҳам яқин қўйишмаяпти, бу сизнинг ишингизми?

— Ҳа, — дедим мен. — Яна йигирма саккиз кун ёлғизликда даволанасан.

— Унгача соғайиб оламанми?

— Худо хоҳласа, — дедим мен. — Фақат қисқа-қисқа ҳикояли китобларни ўқи. Радио эшиттиришларини икки соат — кечки саккиздан ўнгача. Кундузиям икки соат, истаган вақтда эшитишинг мумкин. Келишдик, шундайми?

— Ҳа, — деди қиз. — Авваллари бўрилар ҳақида ҳикоя айтардингиз. Ҳозир бирор нарса ҳақида, иложи бўлса.

— Эртага вақтим бўлади, — дедим мен. — Келишдикми?

Шоира янгамга беморнинг иссиғини кўришни ишора қилдим. Опа термометр қўйди. Мен соатимга қарадим.

Вақти келгач термометрга қараб:

— Чакки эмас, ўттиз тўққиз, — дедим мен. — Иссиғи тушганидан кейин ювинтирасиз.

— 5 —

Орадан ойлар ўтди. Августнинг сўлим кунларининг бирида Сеторани кўргани келдим. Ҳовли саранжом-саришта, ток вайишларида «Оқ кишмиши», «Қора шўргони» фарқ пишибди. Ёғоч кроватда атласга бурканган Сеторахон китоб мутолаа қилиб ўтирган эканлар. Мени кўрибоқ, китобига хатчўп қўйиб, ўрнидан турди-да, секин тушиб, қўлларини кўксига қўйганича, салом берди.

— Хуш келдингиз, — деди у майингина жилмайганича. — Келмай кетадиларми, деб қўрққандим.

— Мана келдим, — дедим мен, кейин аҳволлашиб олдик.

— Ҳурматли табиб, — деди қиз кинояли жилмайиб. — Қандай қимматли совға билан сизни сийлашни билмаяпман, эҳтимол ўзингиз айтарсиз?

— Аллақачон сиз, муҳтарама Сеторахонум, мени мукофотлаб бўлдингиз, — дедим мен ҳам жилмайиб.

— Тушунтириброқ айтарсиз? — деди қиз ҳамон жилмайганича.

— Сизни соғайиб олишингиздан қимматлироқ мукофотни кўрмаяпман, — дедим мен.

Тўр саватларда какликлар бири қўйиб бири тинимсиз нола қиларди.

Қиз кўлларини менга узатди. Ноилож унинг кўллари-ридан ушладим. Қиз атай қилдими, ростми билмадим, кўлимга суянганича секин қалам ташлади. Бора-бора оёғи дош бермай ўзини менинг кучоғимга ташлади. Ҳаётда оғушимда гўзал қизни кўриб, бор вужудимни қора тер босиб, уятдан бўларим бўлди. Қизни суяб, кроватга ўтқазиб қўйдим-да, ўзимни четга олдим.

— Ихсон ака, — деди қиз. — Одатда табиб ўзи даволаётган беморини даволашда ҳамма амалиётларини ўзи бажаради. Сиз, ҳатто менинг кўлимдан ушламадингиз?

— Мен ҳақиқий табиб эмасман, — дедим мен кулган бўлиб. — Ҳақиқий табибни синглиси бўлиб қолардинг. Мен эса девона табибман.

— Йўқса кимим бўлдингиз? — сўради қиз кулоғига қизариб. — Сиздек мард, жасур йигитга қалбимни ҳадя қилишга тайёрман. Мен сизнинг хотинингиз бўлишни истардим.

— Мен девона табибман, — дедим мен кулган бўлиб.

— Қалбингиз узоқ йиллар ўзингизга хизмат қилсин.

— Мени отга миндирасиз-а?

— Оёқда юролмасанг, қандай қилиб отда юраркансан?

— Оёқда юроламан, ҳатто ўйинга туша оламан!

— Йўқса нега йиқилиб тушаёздинг?

— Мен шуни истагандим, — деди қиз кулганича. — Юринг, боғда айланамиз.

— Кетишим керак, — дедим мен. — Вазифамни бажариб бўлдим.

— Отам, онам келмасларидан кетаверасизми? — деди қиз.

У аввалги Сеторага сира ўхшамасди. Атлас кўйлақда тўлиб турган унинг жуссаси, иккита қилиб ўрилган сумбул сочлари нақ товонига урарди. Нақш олмадек нур бериб турган чиройли қиёфаси юрагимга ўт ёқарди. «Тезроқ кетмасам бўлмайди», деган фикр миямга чақмоқдек урилди. Секин юриб, бўшатиш хуржунни олиб, елкамга ташладим-да, ҳеч нарса демасдан, ҳеч нарса этишни истамай ташқарига чиқдим. Қиз дарвоза эшигида туриб:

— Қайтинг! — дея илтижо қилди, кейин ўксиниб йиғлади.

Карвонсаройга келиб отимни эгарлаётганимда Ориф амаким келиб, секингина елкамга туртдилар.

— Қайтинг, янгангиз йиғлаб ўтирибди. Сетора хафа қилган кўринади? Уни қўяверинг, қарийб икки йил тўшакка михланиб, не азобларни тортмади, дейсиз. Бизни хафа қилиб, қаёққа кетаяпсиз. Сизга бош-оёқ сарупо тайёрлаган эдик.

«Ориф амаки, билсангиз эди, Сетора мени севиб қолганидан хабарингиз йўқ, мен ҳам унинг ишқида ёниб, девона бўлишимни истамасангиз, йўлимни тўсманг!»

Сетора билан менинг тақдир йўлимиз бошқа-бошқа томонга борадиган йўл, менинг йўлим ўнқир-чўнқир, тиканакли, ўта хатарли даралардан ўтадиган хавфли тақдир йўлидир». Отимни етаклаб, карвонсарой дарвозасидан чиқдим-да, Ориф амакининг юзига қарамасдан, отимга миниб, тизгинни бўшатдим. Бозор яқинида отимни дарахт шохига боғлаб қўйиб, уйга совға, у-бу нарсалар сотиб олдим-да, йўлга чиқдим.

Ярим тун. Ой кўтарилганича йўқ, тоғ сўқмоқларидан отимни етаклаб ўтаётганимда йўлимда чўнқайиб ўтирган махлуқни кўриб от хурқиди. Бада-

нимда чумоли юргандек сескандим. Беихтиёр кўлимдаги ўқланган милтиқни тўғрилаб, отишга чоғландим.

— Ким бўлсанг ҳам йўлимдан қочмасанг отаман! — дедим-да, кўшотардан ўқ бўшатдим. Туз ўқ¹ еган бўри оғриққа дош беролмай сойлиққа отилиб қоронғулик қаърига йўқ бўлиб кетди. Аммо ён тарафимда яна жондор борлигини сезиб, от ириллаб, ер тепаяпти. Тизгинни узишига бир баҳя қолди. Нишонга олиб, иккинчи ўқни бўшатдим. Туз ўқ теккан жойини ёндирган бўри аламига чидай олмай, сойлиққа отилиб, кўздан йўқолди. От тизгинини узиб кетганида бўриларга ем бўлиши ҳеч гапмасди. Ўқ емаган икки бўри эса оловли ўқ тегишидан кўрқиб, қочиб қолишди. Мен отимга миниб олиб, милтиқни ўқлаб олдим-да, тизгинни бўшатдим. Ой кўтарилиб, тоғу тошлар, қир-адирлар кумуш рангларда товланиб, назаримда ҳаёт сўлим, гўзал бўлиб, вужудимдаги кўрқув мени тарк этди. Баландликка кўтарилиб олиб, ажриқ яшнаб турган жойга отимни ўтлашга қўйиб, ўзим атрофга олазарак қарадим. Ой шуъласида сояси қорайиб кўринган тош, бодомча ва бошқа нарсалар ҳаракатсиз турганини кўриб, кўнглим тинчланса-да, туйқус яқинимда пайдо бўлиши мумкин бўлган бўри ёки илон ваҳимага соларди. Узоқ-узоқларда милтираб чироқ ороллари мавжланарди. Мени таёқ олиб қувалайдиган отам, тишларини ғижирлатиб, танбеҳ берадиган, баъзила бошимни кўксига босиб эркалатадиган онам, меҳрибон бувим, йиғлоқи ука-сингилларим, мен билан муштлашиб, ярашиб елкама-елка юрадиган Муҳаммади ўртоғим, ҳамиша тиржайиб юрадиган Очилхон бобо, ёру-биродарларим ёдимга тушди. Улардан руҳан қувват олдим.

¹Туз ўқ — ўқ ўрнига туз солинган туз ўқ.

Инжиқ қиз Сетора, Шоира янгам, Ориф ама-
кимларни хафа қилиб, йўлга чиқдим.

От устида бўлганимдами, от ҳуркиб ёмон дарага
қулаб тушиб, мени ҳам ўзи билан нариги дунёга
олиб кетармиди?! Тақдиримда хавф-хатар остида
яшаш, кишиларга яхшилик қилиш бараварида
ранжитиш битилганмикин». Ой тикка кўтарилди.
Узоқ-узоқларда Лангар қабристонига икки
хонақоҳ ой шуъласида икки кабутар ўтирганини
эслатади. Шу хонақоҳлар орасида бобокалоним
Абдулло Румий ҳам бошқа марҳумлар қаторида
маҳшар кунини кутиб ётибди. Менга тириклар
оламида сарсон-саргардонликда ҳаёт кечириш насиб
этган бўлса нежаб. Тоғ шамоли вужудимга ором бахш
этади. Отим ўз майлида секин юриб борапти. Олдинда
ҳали анча йўлимиз бор.

ВАФ О Д О Р И Т

Ёрмаҳмат бир умр бегона жойларда подачилик
қилиб, тинкаси қуриди. Тонгдан шомгача дала-
дашларда оч-наҳор қотган нон билан тирикчилик
қилиб, одамлар билан ҳечам иши бўлмасди. Сиртлон
лақабли итини эргаштириб, кишиларнинг молини
боқиб юрарди. Баъзан одамлар бир четга ўтқазиб,
овқатлантирардилар-да, нон тўрвасига гўшт ҳам со-
либ берардилар. Кимдир яримта, кимдир бутун нон
бериб жўнатарди. Унинг устахона ёнида кулбаси
бўларди. Ёғоч кровати, эски челақда ичадиган суви,
кулба ёнидаги ўчоқда ис босиб кетган чойдиши,
деворда осиглиқ эски-туски кийим-боши, увадаси
чиқиб кетган кўрпа-тўшаги, ерга тўшаладиган ранг-
сиз, эски гиламидан бошқа ҳеч вақоси йўқ. Тўғри,

кароват тагида темир сандигида тоза кийимларини сақлаб қўйганди. Кулба эшигига қулф ўрнига сим ўтқазиб қўйиларди.

Қишин-ёзин тумшуғи кўтарилиб кетган кирза этигини, уладаси чиқиб, эскириб кетган кир чопони, моғор босган телпагини ташламай, белини чилвир билан боғлаб, таёғини судраб, итини эргаштириб юрарди. Бирорта раҳмдил эски-туски либосини берсами, Ёрмаҳмат ўша куниёқ устидаги кир-чирдан йиртилиб, адо бўлган яроқсиз қўйлак, шимларини ёқиб юборарди-да, тозаларини кийиб оларди.

Тўй ёки бошқа маъракаларда кайвонилар уни яхши едириб-ичиришни канда қилишмас, кулбасига ёғлиқ паловми, шўрвами нон билан етказишарди. Унинг ҳақиқий исмини ҳеч ким айтмас, олдида чўпон бобо дейишса, орқаваротдан Жудапиё деб аташарди. Бу лақаб Ёрмаҳматга болалигидан ёпишиб, ҳатто бегона юртларда ҳам ундан ажралмади. У мол ҳайдаб келган болалардан Жудапиё дарсидан неча баҳо олганликларини сўраб қўймасди. Болалар кулишиб, Жудапиё бобо дейишиб қочишар, Ёрмаҳмат ер тепкилаб қувлаган бўларди.

Кунларнинг бирида Алиев деган ҳисобчи зўр «вечир» тўй қилди. Ўша тўйда Ёрмаҳмат одатича самовар ёқадиган болага кўмаклашиб юрарди. Тун. Минглик чироқлар ҳаммаёқни чароғон қилиб, базм авжи қизиган чоғ раққоса қиз маст-аласт даврани айланиб, хизматкорлар томон йўрғалади. Белига каноп боғлаб олган подачига яқин келиб, ишва қила бошлади. Шунда қаршисида карашма билан товланаётган чумоли бел нозанинни кўриб ўзини йўқотган подачи қизариб, бўзарди. Унинг тарвақайлаб ўсган соқоллари қимтинди. Тарам-тарам ёрилиб кетган чехрасида илиққина табассум жилонди. Чўпон атрофга, ўзига қадалган минглаб шўх

кўзларни кўриб баттар ўзини йўқотди. У уялганидан сақлаб қўйиб, зериккан чоғларида томоша қиладиган ўн сўмлик сўлкавойни олиб, раққоса қизнинг гулдек ёнаётган чаккасига тақди. Қиз эса ишва билан кўз қисиб, тердан ва кирдан бурқсиб турган қировли соқол босган беўхшов юзидан битта бўса олди-да, ўйнаб узоқлашди.

Ёрмаҳмат бор дунёни унутди. Ёнгинасида бўлаётган шодиёна қийқириклар, куй ва қўшиқлар, тароватли, мунаввар кеча унинг учун ўз қадрини йўқотган эди. Унинг кўз ўнги хиралашиб, аллақачонлар вужудини тарк этган эркаклик ҳиссиёти қайтадан жонланди. Олтмиш йиллик нашидасиз ўтган умри борса келмасга кетиб, аллақачонлар у билан видолашган йигитлик чоғлари ёдига тушиб қадди букилди. Афсус ва надомат ботқоғига ботиб бораётганини ҳис қилгани сайин атрофдаги ишнайган қиёфаларга нисбатан нафрати оша борди. У бутун кучини жамлаб, номаъқул иш қилаётганини ҳис қилса-да, чарх уриб қайнаётган даврага кириб борди. Унинг ноўрин ташрифи ёқмаган оқ кўйлак кийиб, ингичка қора бўйинбоғ боғлаган савлатли киши чўпонга хўмрайиб тикилганича қўлларини бигиз қилиб, чиқиб кетишга амр қилди. Ёрмаҳмат унга бир хўмрайиб қараб қўйди-да, бўш пиёладан бирини олиб, тўлғазиб ароқ қуйди.

Умрида биринчи бор бошқалар ичиши мумкин-у, унга мумкин бўлмаган тиниқ ва оромбахш ичимликни даст кўтариб охиригача ичди. Кейин бироз ютиниб туриб, ёнидан узатилган бир бўлак гўштни тишлаб еди. Иккинчи бор пиёлани ароққа тўлғазиб олди-да, раққоса қиз томон дадил юрди. Ўйинчи қиз товусдек товланиб, йўрғалаб келди-да, чўпонга таъзим қилиб, жилва қила бошлади. Чўпон узатган пиёлани олиб, бир ўпиб, яна эгасига қайтарди. Ёрмаҳмат тик

турганича пиёлани бўшатиб, ёнида бўлган ҳамма пулини бир даста қилиб раққосанинг чаккасига тақди. Кейин қизнинг момикдек оппоқ кулларидан эҳтирос билан ўпди-да, даврани тарк этди.

У судралганича секин, чайқалиб, бир-бир босиб, туйхонадан узоқлашаркан, ёнида ўйноқлаб бораётган кучукчасини даст қўтариб олди-да, унинг қулоғига шипшиди:

— Сиртлон! Азиз дўстим! Сен менинг ягона таянчимсан, — деди у, гўё бегона киши товуши билан. — Бу фоний дунёда ишонганларим менга ёмонлик қилишдан бошқасига ярамади. Бахтимни ўғирлаган, хотинимни тортиб олган ифлос инсонни бўғиб ўлдиришдек гуноҳдап ўзимни сақлаш учун ҳам ўзга жойларда ватангадоликка маҳкумман.

Ит гингшиб, эгасидан анқиётган бегона, нохуш бўйдан ётсираб, тушмоққа интилиб, талпинаверарди.

— Ҳа, сенга тушундим жонивор, — деди у. ўз овозидан ўзи чўчиб. — Сен, Худога топшир демоқчисан, шундайми?

Ёрмаҳмат қўлидаги тугунчани ечиб, кучукчасига атаб олган суякни унинг олдига ташлади.

— Туғилиб ўсган қишлоғимдан кетганимга кўп йиллар ўтди. Мана йил айрилиб, қирқ йил тўлибди, — деди у итининг бошидан ушлаб ўзига қаратиб. — Бу пайт ичида Олмаликқа қирқ марта баҳор келиб, у қирқ бор гулларга чулғанди. Кейин тошқин Лангар дарё суви тиниб, қирқ марта саратон яшил далаларни қовжиратиб ташлади. Мен йўқлигимда кўплар дунёга келиб, кўплар ҳаётдан кўз юмди.

Эҳтимол укам Холмаҳмат, хотини Марьям тирикдир. Улар мени ўлдига чиқариб, элга ош берган бўлсалар ажаб эмас. Одамлар мени тириклигимни, бегона юртларда хокисор бўлиб, эшикма-эшик

ризқимни териб юрганимни билишмас. Хотиним Марҳаматни тортиб олган олифта бола-чақалик бўлиб, мана шу кеч мени даврадан қувлаган оқ кўйлаклик занғардек шишиб, пишиб юргандир. Қайтса тайёр уй-жой, қалин кўрпа-тўшаклар, ёнбошида мендан тортиб олгани суқсурдек жонон...

Менда эса ҳеч вақо йўқ. Кулбамда ёки кўча-куйда ўлиб қоладиган бўлсам, итимдан бўлак ҳеч ким менга аза чекмайди ҳам. Нега мен бирорта марду пақир аёлга уйланмадим. Раис худони зорини қилди-ку! Ҳозир бола-чақалик бўлиб кетармидим?! Энди кеч, афсус, минг афсус, фақат ҳаром ўлмаслигим керак. Ажал соядек мен билан изма-из юрибди-ку! Наҳот шу чоққача буни ўйламадим. Эҳ! Шўр пешонам, худодан иймон тилашдан ўзга тилагим йўқ-ку! Бўлди, бас, энди жигарларим олдига – ватанга қайтаман. Бошқа чора йўқ! Борди-ю хотинимни тортиб олган махлуқ урушда ўлиб кетган бўлсами, менга худо бергани ўша. Ёрмаҳмат Оймат ўғли хотини билан ярашиб олгани бўлсин. Йўқса жигаргўшаларимни дийдорига тўйиб ўламан. Мени тоза қилиб ювишиб, кафанлаб кўмишса бўлгани.

У ич-ичилан қайнаб чиқаётган надомат оташига дош бера олмай, хўнграб йиғлаб юборди. Ичимлик қуввати унинг онгини тобора сеҳрлаб, фикрини алғов-далғов қилиб ташлаганди. Унинг кирарли-чиқарли беқарор хаёлида раққоса қиз ишва билан намоён бўлди. Бир неча дақиқа бурун қалбини яралаб кўйган раққосанинг илиқ оромбахш қарашлари, унинг алифдек кўркам қадди-қомати, аёллик таровати балқиб турган гулгун чеҳраси, олов пуркаб вужудини ўтда ёққан шаҳло кўзлари қилт этмай туриб қолди. Унинг кўз ўнгида маъсума маҳваш қирқ йил муқаддам гўшанга уники, фақат ўзиники бўлган рафиқасига айланди ва истехзоли жилмайиб туриб

қолди. Гўё раққоса қиз либосида келган рафиқаси баҳор ёмғиридек қисқагина осуда чоғларни жонлан-тиргани келган эди. Бир умрга татийдиган ўша онлар қайта насиб этгандек юраги тез-тез ура бошлади. Қандай ширин, қандай илиққина лаблар бўсаси. «Қаранг-а, кўйлақларининг шарпаси Азроил қанотларига ўхшаса-я!» – хаёлидан кечирди у. Хаёли жойига келиб, чўпон:

– Бу ердан тезроқ кетиш керак, уят! Олтмишни қоралаган, худо деб юрган мискин бир ғариб жамоат ичида ёшгина бир аёлга ўптириб, майна бўлиб ўтирса. Бу камлик қилиб, умрим ўтиб оғзим таъмини тотмаган ароқ деган шайтоннинг пешобини пиёлани тўлдириб ичиб юборсам-а! Мени осиб ўлдирса камлик қилади...»

«Кетмаган номард», деди-да, уйга келиб, тезгина лаш-лушларини йиғиштира бошлади. Ёрмаҳмат кроват тагидан темир сандиғини очиб, ичидан тоза либосларини кафанлик буюмларини олиб, хуржунга жойлади.

Тўй ва бошқа маъракаларда самовар қайнатишга кўмаклашгани учун берилган латта-лутталарнинг ўзи бир арава бўлди. Уст-бошларини ечиб ташлаб, тозасини кийди. Кейин эски-туски, кераксиз лаш-лушларни оловда ёқди. Эшагига юкини ортиб, эшикни тамбалаб ташлади-да, итини эргаштириб йўлга чиқди.

Олмалиқ қишлоғи ҳув анави кўкиш ғубор босиб, чўққиларига юлдузларни тақиб, керилиб турган тоғ этагида эканини аниқ биларди. У ҳар куни, ҳатто кечалари ўша Шовуз чўққисига қараб тўймасди. Энди унинг ҳавосидан нафас олишни соғиниб бораяпти. У ерда бобокалонлар руҳлари макон топган. Болалиги ўтган. Хотинини тортиб олганларидан кейин, «Эр йигитни ўлгани яхши» деб, қадрдон жўраларни, қавм-қариндошларни, она қишлоғини тарк этди.

Ёрмаҳмат қишлоғига қайтди. Укаси Холмаҳмат ака элга ош бериб, акасини бағрига босди. Қишлоқ оқсоқолларини кўпам ялинтириб ўтирмай, у қишлоқ молини боқди. Ойлар йилларни қувалаб ўтди. Ёрмаҳмат бобо итини эргаштириб, дала-даштарда мол кетидан юриб, кишилардан иложи борича узоқроқ юришга интиларди.

Қишлоқ оқсоқоллари елиб-югуришиб, аввал пода боққан жойидан ҳужжат тўғрилашиб, яхшигина нафақа олиб беришди. Укасининг хотини Марьям хола хонасини супуриб, уст-бошини ювиб берди. «Қайтиб келмаслигим керак эди. Собиқ қайлиғимни узоқдан кўрдим. Ўша онда Азроил алайҳиссалом жонимни суғуриб олмади ёки симобдек эриб, парчаланиб кетмадим? Одамлар кўрсинлар, билсинлар шармандалик, хокисорлик қандай бўлишини...»

Ёрмаҳмат бобо тўй ва бошқа маъракалардан итига пайми, суякми олиб келиб берарди. Узоқ-яқинга борар бўлса, эшагини эгарлаши билан ити варрак думини ликкиллашиб, қиефасидан мағрур ҳолда, оғзини катта очганича эгасига суйкаланарди.

Агар кимдир ҳазил тариқасида Ёрмаҳмат бобога дўқ-пўписа қилсами, ўша чоғда ит ириллаб, таёқ-паёқни писанд қилмай рақибига ташланарди. Агар Ёрмаҳмат бобо орага тушмаса бирор кори ҳол бўлиши ҳеч гапмасди. Эгаси ухлагани кириб кетса хонага ҳеч кимни киритмас, ҳатто Марьям хола ҳам ён-верига қараб, эҳтиётлик билан қадам босарди. Ит эгаси ва Марьям холадан бошқа бировнинг қўлидан овқат емасди.

Оч қолган бўлса-да, итлик феъли тутиб, бошқа биров берган нарсага айланиб ҳам қарамасди. Ёрмаҳмат бобо етмишдан ошиб, оёқларидан қувват кетган. Тез-тез дармони қуриб, оёқдан йиқиларди. Бу гал ҳам шундай бўлди. Ит эшик олдида ётиб олди. Кишиларнинг

кириб-чиқишига ҳам кўникди. Икки оёғи устига бошини қўйган ит бир неча кунни дош ичмай, ҳатто хурмай ўтказди. Эгаси тетапоя бўлиб ташқарига чиқадиган бўлганидан кейингина ёнида ётган нон бўлақларини, устухонларни қўллари орасига олди. Ёрмаҳмат бобо ҳассага таяниб, ити ёнига келди-да, вафоли итининг бошини силади. Ит керилиб, думини ликиллатиб, эгасининг озғин, жун босган қўлларини, заъфарон тусли ҳорғин юзларини ялай бошлади.

— Ҳа, жонивор, — деди Ёрмаҳмат бобо ҳазин ва синиқ товушда. — Мен ўлиб кетсам, нон беришса емасанг, дош беришса ичмасанг!

Чолнинг томоғига алам билан ночорлик тиқилди, шекилли, намли ожиз кўзларини қўллари билан тўсиб олди, кейин:

— Оғир касал ётиб, сени ўйладим, — деди.

Ит эгасига суйкалиб, оғзини катта очганича тишламоқчидек унинг гоҳ оёғини, гоҳ қўлларини авайлаб оғзига тикар, думини ликиллатиб юмалаб, яна уст-бошларини тортқиларди. Ёрмаҳмат бобо кулиб, ити билан бироз ўйнашди-да, унинг варрак бошини даст кўтариб, юзига яқин олиб келди.

— Нега бу фоний дунёда баъзи одамлар сен қарамайдиган нарсалардан ҳам жирканмайди. Сенку рақибингни тишлаб ёки тармашиб хумордан чиқасан. Улар пинҳона бир-бировларини пайини кесадилар. Зўр инсонлар камқувватлилар маслагини тортиб олишишлари итларга ўхшайди. Ахир улар инсонку? Яхшиям сени мендек ғарибларга дўст қилиб яратган, акс ҳолда бу алдоқчи дунёда аллақачон қиладиган ишим қолмаган бўларди. Сени бир ҳақиқатдан огоҳ қилмоқчиман: мен ёмон туш кўрдим. Бандаликни бажо келтирсам ажабмас. Сен мард бўлиб, садоқатли дўстингни асл маконига кузатиб қўйгин, хўпми? Фақат келган-кетганни

тишлама, таомил шунақа, дўстим. Ҳа. Шунақа! Кейин етти кун қабримдан хабар ол! Ўлишга шошилма, хўп? Шунинг учунки, Аллоҳ таоло ҳар бир мавжудотга ўлчаб умр ва ризқ ато қилган бўлади, унга тажовуз қилиш ўғирлик билан баробардир.

Ёрмаҳмат бобо томоғига тиқилиб келган кўз ёшларини юта олмай анча ютинди. Кейин ўзини тутиб олиб, интиқиб давом этди: Сенга дош беришса ич, йўқса тўғри келган нарсани еб кун кечир.

Ит эгасининг қисфасида содир бўлган фожиали ўзгаришларни англадими ёки тўлиқ тушуниб етдими, ҳар ҳолда ғамгин ва ҳазин бир алфозда бошини тортиб олиб кўзларини юмди.

Ўша куниёқ Ёрмаҳмат бобо тўшакка ётиб қолди. Ит умрида биринчи марта бўриларга тақлид қилиб улиди. Унинг мунгли, айнаи чоғда жарангдор овози сўнгги дақиқаларини яшаётган эгаси қулоғига етиб, мийиғида кулиб қўйди. Бор қувватини жамлаб дераза оша баланд, салобатли қизғиш қирларга, тиниқ ва беғубор осмонга сўниб бораётган нигоҳини тикди. Кейин шошилганича сўнгги бор ўзи билган калималарни ўқий бошлади. Ит уй эшиги олдига келиб ётиб олди-да, секингина эгаси ётган жойгача эмаклаб борди. У сўнгги бор эгаси оёқларига бош қўйди. Ёрмаҳмат бобо инграб турган итини кўриб, бор кучини жамлаб, қўлини ити боши узра олиб борди. «Рози бўл жонивор», деган ибора итнинг оғиғига бориб етди.

Тунлари эгаси қабрини кўриқлаган, кундузлари эса эгаси билан ўтган бахтиёр кунларини хотирлаб, кулба олдида ётган итни етти кун кўришди. Овқат емай, тама ҳам қилмай, ит оч ҳолда етти кун ётди, унга ҳеч ким эътибор бермади ҳам. Саккизинчи куни уни ҳеч ким, ҳеч қаёқда бошқа кўришмади.

Ж И Н О Я Т В А Ж А З О

— 1 —

Туман прокурорининг хонаси. Полда чўгдек гиламлар тўшаб ташланган. Икки ён томонига қатор стуллар, тўрда эса «Т» шаклидаги столга кулранг мовут солинган.

Прокурор ўтирган кресло деворида Маршал либосидаги олов рангли катта раҳбарнинг портрети бўйи бараварида осиб қўйилган. Прокурор ранг-баранг телефонлардан бирининг гўшагини жойига қўйдида, ғаладондан қизил думли сигарет олиб ёқаркан, стол календарисидаги ...кун ...ой 19... йил санаси варағини очиб нималарнидир ёзиб қўйди. Кейин креслога ўзини ташлаб ўтирди. Юмшоқ креслога сингиб кетган прокурорни паға-паға тутун чулғаб олди. У шу зайлда узоқ ўтирди. Кейин у ўрнидан туриб, хонани у бошидан-бу бошига секин юра бошлади.

Ўрта бўйли, эллик ёшлар чамаси, тўладан келган қадду қомастига қора костюми ярашиб турарди. Муҳим бир нарса миясига келди, шекилли, жойига келиб ўтириб тугмачани босди. Овоз ўтмайдиغان қора эшикдан яхшигина кийинган хипча йигит пайдо бўлди ва оёқларини жуфт қилиб, ғоз турди.

— Менга бош терговчини чақириб бер, — деди у секин, эшитилар-эшитилмас. — Олдимга ҳеч кимни киритма!

— Хўп бўлади, — деди секретарь. — Кетсам бўладими?

— Кетавер.

Кўп ўтмай хонага баланд бўйли, бақувват, ўзига ўта оро берган ўттиз-ўттиз беш ёшлар чамаси бош терговчи Баширов кириб келди.

– Ўтиринг, – қаршисидан жой кўрсатди прокурор. – Нега ёқаларингизда қон?!

Терговчи кўйлаги ёқасида қотиб қолган қон томчисини кўриб ранги ўзгарди.

У уялганидан эмас, балки америка фирмаларидан бири ишлаб чиққан моданинг энг сўнгги қийқириғига ачинган эди.

– Шу кечаси билан ишладим, – деди у жингалак сочларини силаб кўяркан, овозига уйқудан қолган кишилардек урғу бериб. – Жиноятчилар осонгина айбларини тан олмайдилар. Учтасига аранг жиноятларини юкладим.

– Кимлар экан? – сўради прокурор секин, кўлидаги шер тамғали тилла узугини ёниб турган чироқ ёғдусига солиб, бир кўзини юмиб диққат билан тикиларкан. Кейин шошилмасдан чап кўлининг шаҳодат бармоғига тилла узугини солиб, ҳамон оғзини очганича ёрдамчисига тикилиб жавоб кутди.

– Лангар қишлоғилик Жўра чўпоннинг дайди ўғлига, отиям нимайди, ҳалиги, – у сочларини силаб давом этди. – Тошмурод Жўраев номуста текканлигини тан олди. Ҳалиги Шоимова Гулчеҳра аризасига биноан иш кўзғатиб қамаган эдим-ку, биларсиз?

– Лангарлик чўпон деганинг қандай одам? – прокурор ҳамон узугини чироқ ёғдусига солиб ўйнарди.

– Қаттиқ одам дейишади.

– Нима? Қаттиқ одам?! Унақада ишини судга ошириб юборавер! – Прокурор узугини бармоғига тақиб оларкан, жиддий тус олди.

– Қолганлари ажралган оилаларга нафақа пулини юбормаганликлари учун, – терговчини ранги ўчиб, довдираб қолди. – Шу учови.

— Ишламаяпсан Баширов! Алиментчини қамашни нима қийинчилиги бор?! Ўзинг бир ўйлаб кўр! — Унинг асаблари титраб, узугига қараб оларкан, ўшқирди. — Сберкассани ўмарганларни нима қилдинг?!

— Бўшатиб юбордим, — терговчи сочини силаб кўшиб қўйди. — Далил, исботлар етишмади. Ҳалиги...

— Хўш, — прокурор икки қўлини стол четига қўйиб, ёрдамчисига тикилиб турди-да, — мол ўғриларини-чи?!

— Уларниям, ҳалиги далиллар етишмади, иш ёпилиб бўлган-ку.

— Қирқта қўй, эчки, йигирма қорамол, — прокурор узукли бармоғи билан стол четини чертаркан, овозини пасайтириб. — Мол эгалари шикоят ёзавериб гаранг қилиб юборишади энди.

— Шикоят сизнинг ва менинг қўлимга келиб тушади, — деди терговчи. — Ҳалиги, ўзингиз бор-ку. Мен кичкина одамман.

— Яхши, — иккаласи бир-бирига қараб маъноли кулиб қўйишди.

— Яна нима гапинг бор? — деди прокурор кулиб турган юзини жиддий қилиб.

— Учасини қамаб, сўроқ қилаяпман, — деди у мағрур тиржайиб.

— Кимлар экан? — сўради прокурор майингина.

— Яқинда ҳарбий хизматдан қайтган Рафиқ Даминов қотилликни бўйнига оладиганга ўхшайди, — товушини пасайтириб, пиликлек қошларини чимирганича деди терговчи. — Қолган иккитасига квартира ўғирлиги қолади.

— Даминов деганингни орқасида асаваси бўлса-чи? — деди прокурор, чап кўзини қисиб, узугига суқланиб қараркан.

— Кампир онасидан бошқа ҳеч вақоси йўқ, — деди терговчи бошлиғига синовчан қараркан.

— Сен ҳеч кимни аяб ўтирма! Қотиллик оғир жиноят, — дея прокурор қаддини ростлаб ўтириб олди-да, икки қўлини стол четига тираб, қиёфасига жиддий тус бериб. — Юқоридан келган топшириқ шундай, Даминов бўладими, жинларнинг урғочиси бўладими, менга барибир. Тезда қотиллик жинояти очилиши керак!

— Ҳа!

— Ишга кириш, — деди прокурор жиддий, гўё бармоғини безаб турган тилла узугини унутиб қўйгандек. Билиб қуй Баширов! Бу ишни генералнинг ўзлари назорат қиляптилар! Ҳа, дарвоқе, шу май ойида ўн бешта жиноятни очишимиз керак. — У шер тамғали узугига тикилиб, анча юмшоқ қилиб қушиб қуйди. — Ҳамиша ҳам муштингга эрк беравермагин.

— Юмшоқлик билан ким ҳам жиноятини тан оларди, дейсиз, — деди терговчи.

— Мол ўғриларини ишини ёпдим, дедингми? — прокурор асабий бир ҳолатда деди. — Гувоҳлар кўрсатмасини нима қилдинг?

— Ўғриларни қўйиб юбордим-да, ҳалиги гувоҳлар келиб, бир ҳафтадан кейин «кўрмадик, билмадик» дейишиб, ёзма равишда кўрсатма беришди, жиний ишни ёпишга мажбур бўлдим.

— Яхши, сенга рухсат, — деди прокурор.

Бир неча қоғозга имзо чекиб, ёрдамчисига узатаркан, қўли билан ўтиришга ишора қилиб, қоғозга нималардир ёзиб, терговчига кўрсатди-да, қоғозни ёқиб, кулдонга ташлади. Кейин бош ирғаб, ёрдамчисига кетишга изн берди.

— Дарвоқе, — деди Баширов. — Бундай чалкаш ишларни суд яна терговга қайтармас эканми?

— Сен, оғайни, мени яхши билмас экансан! — деди прокурор ёрдамчисини эркалатгандек секин-

гина. – Мени Худойкулов дейишади. Судья деганларинг менинг қўлимдан дон еганларидан кейин, қўғирчоқ қилиб ўйнатишни менга қўйиб бер! Энди борақол!

– 2 –

Туман милиция маҳкамаси. Авахта камераларидан бирида уч маҳбус ерда ғужанак бўлиб ётибди. Қўлларини оёқлари орасига тиқиб, совуқдан титраб ётишарди. Камера эшиги қаршисида, одам бўйи етмайдиган баландликда кичкина туйнук билан йўғонлигидаги пўлат симлар билан тўқиб ташланганди.

Туйнукдан тунлари чироқ ёниб турар, кундузлари эса ташқи ёруғ дунё нури бўлиқ, чўзиқ чизиқлар чизиб, камеранинг у бурчагидан-бу бурчагигача кечгача юриб ўтарди. Деворлари йиринг рангли, ғадир-будир қилиб бетондан ишланган бўлиб, оғир темир эшикларга монанд эди. Камера бурчагидаги тувакдан бадбўй ҳид келарди. Шу ерда умри ўтаётган маҳбусларнинг таналарига бу ҳид сингиб кетганди.

Тинч ва сокин тун. Камера эшиклари шарақшуруқ очилиб, терговчи Баширов ёнида икки киши билан кириб келди.

– Тур ўрнингдан! – хитоб қилди терговчи.

Икки маҳбус зўрға ўрнидан туриб, судралганича деворга бориб икки қўлини бараварига бўйинларига қўйди. Биттаси эса ўрнидан ҳам қўзғалолмади. Шишиб, кўкариб кетган қовоқларидан кўзлари очикми-юмуқ, билиб бўлмасди. Бу маҳбус Даминов эди. Терговчи бироз сукутга берилиб, хира ёғдуда арвоҳ тусини олган ёнидаги врачни туртди:

– Уйғотинг муттаҳам маньякни! – деди ўшқирганича кекиртагини чўзиб.

Врач Убайдуллаев чаққон ҳаракат билан маҳбуснинг орқа томонига ўтиб кўтарди-да, беморни ўзига келтирди. Ҳушсиз маҳбус ўзига келди ва кўз ўнги ойдинлашди. Башировни таниган ониеқ чинқириб орқага эмаклади.

— Йўқ! Мен одам ўлдирганим йўқ, мени бошқа урманг! Рафиқ камера деворига урилиб тўхтади. Унинг йиртилган шимларидан кўкариб кетган танаси кўриниб турарди, башараси шишиб, қонталаш бўлиб кетган эди.

Баширов шаҳдам юриб, маҳбуснинг елкасидан ушлаб даст кўтарди-да, тиззаси билан ичига зарб билан тепиб, қўйиб юборди. Рафиқ мўлтираб турган шериклари ёнидан учиб ўтиб деворга урилди-да, шалоп этиб ерга йиқилди.

Эшикларга зилдек қулфлар осилганидан сўнг қабристон сукунати чўкди.

Орадан кунлар ўтди. Шериклари жиноятларини тан олишиб, вилоят ҳибсхонасига олиб кетилди. Рафиқ эса ўзига келгач, оёқларига дармон кира бошлади. Навбатчи офицер билан Тўйчи исмли қотма, қора милиционер Рафиқни олиб чиқишди. Икки милиционер орасида маҳбус судралиб борарди.

Шариллаб оқаётган сув қувурининг ҳаётбахш сувига Рафиқ бошини тикиб турди.

У тўйиб-тўймай, энтикиб нафас оларкан, сочлари, бошидан оқаётган сувни ёнаётган вужуди билан сипқориб тўймасди. Уни ўриндиққа ўтқазишди.

Маҳбус баланд деворлар орқасида озод ҳаёт борлигини ҳис қилди. Шаҳар четида пахса деворли, оддийгина ҳовлида мунгли онаси кўз ўнгига келди. «Бечора онам», ўйлади Рафиқ. Икки йил хизмат чоғида пенсия пулидан бўлажак келин учун сандиққа сеп йиғибди. Рафиқжон ўртоқларидан кам

бўлмасин деб, аскарликдан қайтганида уни олиб келган шофёрга суюнчисига беқасам чопон, белбоғ, яна устига йигирма сўм пул кўшиб узатганди.

Ўшанда кампир боқиб қўйган серкани сўйиб яхшигина тўй ҳам берганди.

Рафиқ етим ўсди. Отаси уларни жуда эрта ташлаб кетганди. Беғубор болалик хотиралари секин-аста жонлана борди. Отасини пахта пресслайдиган машина қисиб ҳалок бўлган. У ёш кетди, онаси ўшанда дод-фарёд солиб йиғлаганди.

«Ўшанда мен нега йиғламадим? Бола бўлсам ниманиям фаросатига борай. Ҳовлида ивирсиб ўйнаб юраверибман. Отамни одамлар соябонли аравага солиб олиб кетишти. У гўё маст уйқуда эди».

Амаким йиғи аралаш: «Рафиқжон йиғлагин, отанг бизни ташлаб кетаяпти», дегани аниқ эсимда... Кейин ҳовлимиз сув қуйгандек жимиб қолганди.

— Даминов, — деди навбатчи офицер ёнидаги қора сержант нари кетганидан фойдаланиб. — Бекорга ўлиб кетманг, сиз тан олмасангиз иккита ёш ўспиринни уриб, гувоҳликка ўтказадилар, барибир қамаб юборади.

Рафиқ ҳеч нарса демади, фақат ҳеч бир гуноҳ қилмай азоб чекаётганини, у чекаётган азоб, изтироблар кимларгадир манфаат олиб келишини аниқ тушуниб етди.

У сокин тунда чайқалаётган азим дарахтларга тикилди. Кўкда ёнган минглаб юлдузлар акси ўйнаётган яшил япроқлар шитирланиб яшашга, фақат озод яшашга даъват этарди.

Ҳа, ҳаёт инсонга бир маротаба берилади. Лекин озод яшашга ҳаққинг йўқ, Рафиқ. Сендайлар кимлардир содир этган жиноят қурбони бўлишга маҳкум этиласиз. Сенинг ўрнингга қотиллар, муттаҳамлар озод яшайдилар.

Вақт шамолдек елиб ўтаверди. Рафиқ қотилликни зиммасига олмади.

Аммо сохта гувоҳларни топиб гувоҳликка ўтказиш осон кечмади.

Бунинг учун терговчи Баширов кўз кўрмаган, ақлга сизмайдиغان тергов усулларини ишга солди. Бундай ҳолатларни кутмаган Рафиқ:

— Олиб келинг, қандай қоғозингиз бўлса имзо чекканим бўлсин, бу бечораларга азоб берманг, — деди.

— Яхши, — деди терговчи. Кейин гувоҳлардан биттасини ёқасидан ушлаб:

— Судда ҳам гувоҳга ўтмасанглар мендан яхшилик кутманглар! — дея ўдағайлади.

Узоқ қишлоқлардан келиб, СПТУда ўқиб юрган болакайлар тазйиқ остида гувоҳ ўтишга рози бўлишди.

Бир йил мобайнида авахталарда ётиб, соғлигини йўқотаёзган бечора Рафиқ ўн икки йил қамоқ жазосига маҳкум қилинди. Сифта кийинган прокурор Худойқулов суд мажлисида қовоғини солиб ўтирганича, тилла узугига бир назар солиб, тишини орасидан:

— Олий жазо берилсин! — деди-да, ўрнига ўтириб олди.

Суд раиси Эгамқулов қарорни ўқиётиб, прокурорга маъноли қараб қўйди. Худойқулов эса унга эътибор бермади ҳам.

— 3 —

Район прокурори Худойқулов иш кабинетига кирибоқ, пиджагини кресло суянчиғига осиб, тошойна қаршисига келиб, билқиллаб етилган қоматига, нақш олмадек бўрсилдоқ башарасига тикилганича, бўйинбоғини тўғрилаб узоқ туриб қолди. «Аканг кимсан, район прокурори Алиқул

Худойкулов давр устидалар, қанийди очилиб етилмаган атиргулдек онаси ўпмаган жонон бўлса, беш кунлик дунёда аканг қарағай маишатини қилиб қолсалар. Орқамда суянган тоғларим бор бўлса, шайтоннинг ўзи ҳам мен сотиб олганим манави креслони тортиб ола олмайди. У қўлидаги тилла узугини чироқ ёғдусига солиб, кўз олдига яқин қўйди. «Бу ёқут кўзли узук менга омад келтиради, бармоғимда бўлганида, ҳатто милиция бошлиғининг ўзи ҳам менга эгилиб салом беради. Пул деганинг терак япроғидек оёқ остимга тўкилади, бу узукни ҳеч қачон, ҳеч кимга бермайман. Ҳозир эса Баширов тоғдаги дам олиш масканида яхшигина «обед» тайёрлатади. Унда албатта суқсурдек жонон ҳам бўлади».

Шундай хаёлларга берилган прокурор яккам-дуккам оқ оралаган тим қора сочларини тўғрилаган бўлиб, жойига келиб ўтирди ва тугмачани босди.

Эшикдан кириб келган новча йигитча оёқларини жуфт қилиб, тик тураверди. Икки қўлини башарасига қўйиб, хаёл суриб ўтирган прокурордан садо чиқмасди. Бироз вақт ўтиб, прокурор кўз қири билан қараб:

— Нега туриб қолдинг, секретарни киритгин-да, ёнимга ҳеч кимни қўйма! Йўқол!

— Алиқул Худойкулович, — деди аёл майингина жилмайиб. — Менга нима хизмат?

Прокурор кўз қири билан аёлга қараб: «Ёнгинангда оҳори кетмаган ноёб нарса бўлса-ю, сен Алиқул назар ташламасанг!» — деб хаёлидан ўтказаркан:

— Нега қаққайиб турибсан? — деди прокурор жаҳл билан. — Ишлагинг келмаса аризангни ёзгин-да, даф бўл!

— Вой, кўрқитиб юбордингиз-ку?! — деди аёл қўйлагини тўғрилаган бўлиб.

— Сени қўрқитадиган бирор иш қилмадим шекилли? — деди прокурор аёлнинг тирсиллаб турган сийналаридан, шаҳло кўзларидан, ҳайратдан очилиб турган оғизчаларидан, ҳарир кўйлак остида гуркираб турган қадду қоматидан кўз узмай.

— Менга хизмат? — сўради аёлча.

— Олдинги секретарим, — деди прокурор ўзига нотаниш, дўриллаган товуш билан, — мени елкаларимни массаж қилиб қўярди, кийимларимни чўткалаб, чой қуйиб узатарди, сен бўлсанг, «менга нима хизмат» дейсан, бошқасидан хабаринг йўқ!

— Алиқул Худойкулович, — деди аёл жиддий, — хоҳласангиз ҳозироқ мени ишдан бўшатинг, аммо мен ҳеч қачон ҳеч кимнинг елкасини массаж қилиб, кўнглини овламайман!

Прокурор қизарди-бўзарди, у оғир аҳволда қолди. Бу ҳолатдан чиқишни ҳечам иложи йўқдек, сукут сақлаб:

— Ҳазиллашдим, — деди у мавқеига, шаънига ярашмайдиган ҳолатда. — Сен бўлсанг тоғдан келсан, борақол, менга ҳозироқ Башировни чақириб бер.

— Демак, ишдан бўшатмайсиз?! — деди аёл сонларини ликкиллашиб чиқаётиб тўхтаб, сўнг жиддий тус олди-да чиқиб кетди.

— Яхши бўлмади, аёллар билан муомалада нўноқлигим билиниб қолди, фақатгина бир йўли, у ҳам бўлса узоқдан тўр ташлаб, совға-салом билан кўнглини овлашим керак. Тўрга илинганидан кейин ёруғ дунёда бор ҳунарни ишлатиб, хумордан чиқаман.

У қўлидаги тилла узугига кўз қири билан қараб:

— Сен ҳам кези келганда иш бермас экансан!

Эшик очилиб, ингичка югурдак кириб келди.

— Хўш! — деди у жаҳл билан.

— Баширов йўқ, — деди югурдак ташвишли бир ҳолатда. Прокурор сергак тортди.

— Гапир! Нима дейсан!

— Сизни олдингизга меҳмонлар келган, — деди югурдак ўзини йўқотиб.

— Қанақа меҳмон экан, — деди прокурор ўз овозидан ўзи кўрқиб. — Айт муовинимга, киришин! Кўрмаяпсанми мен бандман!

— Республика прокуратурасидан келишибди.

— Йўқол кўзимдан! Сарик оёқ! Сен фақат нохуш хабар олиб келасан!

Шу чоғ эшик очилиб, сипо кийинган, баланд бўйли, савлатли уч киши кириб келди.

— Район прокурори Худойқулов сиз бўлсангиз керак? — деди меҳмонлардан бири, бу киши муҳим ишлар бўйича терговчи Саидов, бу киши эса Республика прокуратураси муҳим ишлар бўйича терговчиси Каримов бўладилар. Камина ҳам Республика прокуратураси прокурорлик назорат бўлимини мутахассиси Ўтаганбек Эрматовман, — деди у мулозимгина табассум билан.

Бир неча дақиқа олдин еттинчи осмонда сайр қилиб юрган мағрур, баландпарвоз прокурор аёлдан дакки еб, мағлуб бўлган бўлса, ҳозирги ҳолатида омад уни абадий тарк этганини ҳис этиб, қаддини кўтариб турган тетикликдан асар қолмай, бўшашиб ўтириб қолганини ўзи сезмай қолганди.

Кириб келганлардан биттаси мезбонга сув ичириб, ўзига келтиргач, меҳмонлар бараварига кулиб юборишди.

Худойқулов ўзига келиб, тавозе билан меҳмонларни ўтиришга таклиф қилди.

Калта кўйлак ва узун лозим кийиб, сочларини майдалаб ўриб, бошига дўппи кийган секретарь қиз меҳмонларга чой қуйиб узатди. Зум ўтмай стол сархил мевалар, ноз-неъматлар билан тўлдирилди.

– Ишга киришсак, – деди Эрматов норози оҳангда. – Нега туриб қолдингиз! Сиз, Алиқул Худойқулов, қамоққа олиндингиз, – деди сўзида давом этиб.

Бу пайт қўлига кишан солинган Алиқулни аҳволи ўзи ҳукм қилиб, қаматиб юборган бахтсиз инсонларнинг аҳволидан ўн чандон оғир эди. Ҳатто ўлимга маҳкум маҳбуслар ҳам баланд кайфият билан суд залини тарк этган эдилар. Худойқулов қаршилиқ кўрсатишга, бирор сўз айтиб, ўзини айбсиз эканлигини исботлаши лозимлиги эсига тушиб:

– Бундай қилишга ҳаққингиз йўқ! – дея олди.

– Терговда бизнинг саволларимизга тўғри ва холисона жавоб берсангиз, – деди Ўтаганбек, – озодликка чиқариб юборишди.

– Ўша саволларингизга ҳозироқ жавоб берсам, – дерди бечора Худойқулов йиғлаганича.

Прокурор Худойқуловнинг ҳозирги ҳолатини кўриб, ҳамма кулиб юборди. Худойқулов ҳам мийиғида кулган бўлди.

Сейф ва бошқа лозим бўлган ашёларга сурғучли муҳр босилгач, Худойқуловни етаклаб олиб чиқишганда, эшик ёнида турган секретарь қиз собиқ раҳбарига ғолибона қараб турганди. Аёлнинг кўзига кўзи тушган Худойқуловнинг хаёлидан кечди: «Ҳали шошмай тур, асаваларим мени озодликка чиқаришсин...»

Маст одамлардек гандираклаб, ақли-ҳушини йўқотган Худойқуловни махсус машинага чиқаришаётганида ўнлаб кўзлар – кимлардир очиқ, кимлардир пинҳоний қувонч билан кузатиб турардилар.

Май ойининг иссиқ кунларида ёруғ дунёдан маҳрум қилиб ишланган машинада ҳаво ҳарорати элик, ҳатто ундан-да юқори даражада бўлиши билан ўта нохуш эди.

Худойқулов ҳаётида ҳеч қачон бундай оғир аҳволга тушишини ҳаёлига ҳам келтирмаган, ҳамиша айш-ишратда, вужудига гард юқтирмай, тўқис турмуш кечиришини, бошқалар тортадиган азоб-изтироблар уларнинг қисмати, ундайлар содир этган жиноятлари учун тўлов тўлашлари шарт, имкони бўлса пул билан, йўқса қамоқ, ўтаверса ўлим жазосига маҳкум этилишлари шарт, — деб биларди.

Ним қоронғуликда ўнлаб кўзлар унга тикилиб қараб турганини, ҳурмат юзасидан сурилиб, ўрин бўшатиб берганларидан кейин анча ўзини тутиб олган прокурор пешоб ва аччиқ, тушуниб бўлмайдиган, чидаб ҳам бўлмайдиган нохуш ҳидни, устига-устак, ҳаммом ҳароратидан-да баланд ҳаводан нафас оларкан: «Йўқ, бу фақат тушунмовчилик, эртагаёқ озодликка чиқаришади, саволларига жавоб оладиларда бўшатиб юборишади», деган ҳаёлга борди.

— Тилла узугинг қани? — деди кимдир.

— Олиб қўйишди, — деди прокурор ўзига таниш бўлмаган бегона оҳангда. — Эртага қайтариб беришади.

— Эртага дедингми? — деди кимдир, кейин ҳамма кулиб юборди. — Сенга олий жазо ҳам камлик қилади. Биласанми нима, оғзингдаги тилла тишларингни қоқиб олганларидан кейин, хотинсираб ётган ҳангидек эркаклар сендан қандай фойдаланишади?!

— Ўзиям бақалоқ хотинлардек етилган экан, — деди кимдир.

— Буни орган одамларига қўшиб қўйишади, — деди кимдир.

— Ўша, сен айтган орган одамларидан ҳамма нарсани кутса бўлади.

— Сенга нима? — деди ўша овоз. — «Ўзингни бил, ўзгани қўй!» деган мақол бор!

Буни тинч қўй!

Ҳаётининг оғир онларини кечираётган Худойқулов ҳеч нарса кўрмас, ёнида ўзи ҳақида бораётган тортишувларни эшитмасди ҳам. «Тезроқ ҳайдасангчи, ўлиб қолишимни кутаяпсизларми?!» Худойқулов бунақа шароитга кўникмаган, нафас олиши қийинлашди, қайт қилгиси келди.

— Сув беринг, — деди бечора прокурор оҳори кетмаган пиджагига ўқчиб.

— Озгина сабр қилсанг, — деди ёнидаги маҳбус, — тўйиб сув ичасан.

— Қачон етиб борамиз? — деди Худойқулов. — Ҳали кўзгалмадик-ку?!

— Энди оғайни, азоб-уқубатлар шароитига тайёр турсанг чакки бўлмайди. Қачон боришимизни худо билади.

Орадан чамаси икки соатлар ўтиб машина кўзгалди. Катта йўлга чиққан бўлса керак, тезликни оширди, кейин озгина салқин бўлгандек бўлди. Аммо машина яна тўхтаб одам олди.

«Наҳотки ҳаммаси тамом бўлган бўлса. Ноумид шайтон, қўлимдан дон еб юрган асаваларим қараб туришмас, эрта-индин қутқазиб юборишса олам гулистон», хаёлидан кечирди бечора прокурор.

Кун узоғи тўхтаб, одам олавериб жонга теккан қамоқхона машинаси саксон километрлик йўлни ўн соатда босиб ўтди. Вилоят марказидаги тергов изоляторига келиб машина тўхтади. Ташқаридан бўрисифат итларни акиллаши, қуролланган милиционерларнинг ҳайқириғи эшитиларди. Эшик очилиб, бирин-кетин ташқарига чиқишга буйруқ беришганларидан кейин, Худойқулов ҳам талаб ташлашга шай бўлиб ҳуриб турган итлар орасидан ўтиб олди.

Кейин яна олд тарафи сим тўр билан иҳоталанган, деворлари бетондан бўлган маҳбуслар хонасига

қамаб ташлашди. Билак йўғонлигидаги сим қафас қаршисида милиция либосидаги кишилар столда ўтириб, ёзув-чизув билан машғул, яхшигина боқилган чопағон отдек, тўладан келган катта лейтенант маҳбуснинг оёқ учидан босиб, ичига чунонам урдики, бечора маҳбус оғриққа дош бера олмай чинқириб юборди. Навбат етиб келгач, Худойқулов ҳам югуриб келди ва стол ёнида тўхтади. Ўтирган милиционер берган саволларга жавоб бериб улгурмай чопағон отдек ер тепиб турган катта лейтенант ғазабига учради.

— Хўш, каламуш! — деди кулимсираб катта лейтенант. — Прокурорман, дедингми?!

— Ҳа.

— Шунақа дегин?! — катта лейтенант прокурорнинг оёғидан босиб, уришга шайланди, аммо урмади. — Борақол, яхшилаб дамингни олганингдан кейин сени эсингни киритамиз.

«Кўрқди, — хаёлидан кечирди Худойқулов. — Эртиндин чиқариб юборишса бу занғарнинг онасини кўрсатиб қўяман!»

Худойқуловни ўз маслакдошлари ётган камерага олиб киришди. Нимқоронғу камерадан ўнлаб кўзлар ёниб, яримяланғоч кишилар тердан, кирдан бижғиб кетган либосларини кийиб, сафга тизилишди. Кўп ўтмай милиционерлар чиқиб, эшикка зилдек қулфлар осилди.

Камера деворлари ғадир-будур бетон билан ишланган бўлиб, ердан бир метр баландликда узунасига кроватлар қўйилган, унинг устида яна темир кроватлар қўйилган.

Худойқулов бўш жойга пиджагини тўшаб ўтириб олди.

Камера ҳавоси ўта дим ва нохуш, Худойқулов қора терга ботди. Олтмиш градуслар иссиқ бор.

«Нима қилиб бўлса-да бу ердан чиқиб кетиш керак. Пул бўлса бор, жойини топиб ишлатсак, иншаолло қутулиб кетармиз».

– Қичқириқ район прокурори Худойқулов эмасмисиз? – деди хонанинг нариги бурчагидан туриб, яқин келган савлатли киши.

– Ҳа, – деди у. – Мен шу кунгача прокурор эдим.

– Мен Томчи район суди раиси лавозимида эдим, исмим...

– Танидим, – деди Худойқулов. – Сиз билан областда кўришиб турардик, исмингиз Ҳосилбек, шундайми?

– Сиз, таниб бўлмас ўзгариб кетибсиз, тинчликми? – деди Ҳосилбек. – Уй-жойингиз тинчми?

– Туйқус, осмондан тушгандек бостириб келишди-да, ҳе йўқ, бе йўқ қўлимга кишан солишди, – ўлиб қолаёздим. Бу айғир отга ўхшаган катта лейтенант одамларни ураркан.

– Болтаевми? – деди Ҳосилбек. – Ўзи шунақа. Ҳаммани уради, олдин уриб, абжағини чиқариб ташлайдилар-да, бир кишилик камерага қамаб ташлайдилар. Қонун, қоида деганлари беш пул.

– Сизни ургани йўқми?

– У иблис, худони билмайди, – деди Ҳосилбек. – Ёнига киргизиб олиб: «Шу ердан тирик чиқишни истасанг, камерада бўлаётган воқеалардан мени хабардор қиласан! СП бўлсанг тезроқ чиқариб юборишади», деди. Мендан рад жавобини олгач, роса дўппослади.

– Ҳосилбек, камерада нималар бўлиши мумкин?

– Ҳар нарса бўлади, айтайлик: чопоннинг уваласига нашани солиб, тутатишади-да, қоғоздан най қилиб, хузур қилиб тортишади.

– Яна?

– Яна бой одамларни мажбурлашиб, уйдагиларига хат ёздириб пул олишади, уриб, майиб қилишади, хуллас, ҳамма нарса бўлиши мумкин.

– Ўлдиришлари мумкинми?

– Ҳа!

– Жазодан қўрқишмайдимми? – сўради Худойқулов ранги ўчиб.

– Бу ерда ҳамма қонунни билади, ўқимишли юристлар, милиционерлар, одам уришни, жиноятни тан олмасликни, барибир ҳам қамалиб кетишидан хабари бўлганидан кейин нимадан ҳам қўрқарди, дейсиз!

– Уйдагиларни безовта қилишмайдимми? – сўради Худойқулов.

– Уйни тинтув қилиб, ҳамма нарсани ҳисобини олишади, гувоҳлар топиб, қилган-қилмаган жиноятингизни зиммангизга юклашади.

– Орқангизда одамингиз йўқ эдимми?

Ҳосилбек кулган бўлди.

– Қанақа одам бўлиши мумкин? Сиз айтган одам ҳам тергов бераётган бўлса-чи?

– Бу ерда неча кун ётамиз? – сўради Худойқулов ҳафсаласи пир бўлиб.

– Мен уч ойдан бери тергов бераяпман, – деди Ҳосилбек. – Яна қанча вақт ётишимни худо билади.

Темир эшик туйнуги очилиб, милиционернинг танбеҳини эшитгач, Ҳосилбек Худойқулов билан хайрлашиб, жойига бориб ётиб олди.

Тонгга яқин камера ҳавоси анча салқинлашсада, маҳбуслардан, ҳожатхонадан келаётган ҳидга Худойқулов кўника олмасди, аммо чарчоқ ўз ишини қилди. У кўзларини юмиб юзгача санади-ю, уйқуга кетди. Кўп ўтмай қаттиқ хуррак торта бошлади.

Хуррак товушидан уйғонган маҳбуслар унинг ёнига келишиб, туртиб кўришди, бўлмади, катта

очилган оғзини тўлдириб турган тилла тишларини кўрган камера атаманини сулаги оқиб:

– Ҳозироқ бунинг эсини киритиб қўймасак бўлмайди, – деди-да қули билан ишора қилди.

Югурдак маҳбус оёғидан пайпоғини ечиб, бемалол хуррак тортаётган Худойқуловнинг катта очилиб, сулаги оқиб ётган оғзига тикди. Кейин оёққа турган маҳбуслар бараварига кулиб юборишди. Кўзини очиб, ёнида ишшайиб турган беўхшов башараларни кўрган Худойқулов оғзидаги сасиб, бижғиб кетган пайпоқни олиб ташлади.

Маҳбуслардан бири бечора Худойқуловни енгидан ушлаб турғизди-да, башарасига мушт туширди.

Эрталаб ҳамма сафга турди, аммо Худойқулов ётаверди. Катта лейтенант Болтаев унга яқин келиб, оёғига тепганида сакраб ўрнидан турган бечора Худойқуловнинг қиёфаси шишиб, оғзидан қон аралаш сўлаги оқиб ётарди.

У секин юриб сафга турди.

– Сени ким бу аҳволга солди?! – деди миршаб. Жавоб ола олмагач:

– Сиз айтарсиз?! – миршаб маҳбуслардан бирининг оёқ учини босиб, зарб билан урди.

Аммо калтак зарбидан эсини йўқотган маҳбусдан сало чиқмади.

Жазаваси чиқиб, газабланган миршаб биринкетин ҳаммани урди. У битта маҳбусга яқин келиб, унинг ёқасидан ушлаб кўтарганича:

– Балким сен айтарсан?! – деди Болтаев тишлари орасидан сўзларни дона-дона қилиб.

– Билмайман, – деди бечора маҳбус. – Қаттиқ ухлабман.

– Кўргансан, биласан! – деди миршаб. – Бу ерда мен каттаконман! Кимдан қурқошинг кераклигини

билиб қўй! — калтак зарбидан бечора маҳбус гандираклаб йиқилиб тушди.

Нонуштадан кейин Худойкуловни олиб кетишди.

— Сиз менга гапнинг пўсткаласини айтасиз! — деди катта лейтенант Болтаев стол четига қўлларини қўйиб. — Сиз ҳаммасини оқизмай-томизмай айтиб берасиз, ким сизни дўппослади?!

— Йиқилиб тушдим. Кеча кечаси йиқилиб тушгандим, — деди қўрқувдан титраб бечора маҳбус.

— Сиз менга ҳаммасини айтасиз, ахир сиз прокурорсизку?! Кейин камерада бўладиган ҳамма гапни менга етказасиз. Ундан кейин сизни яхши шароитга эга, яхши одамлар сақланадиган камерага ўтказаман, хўш?

— Мен бундай қила олмайман, — деди Худойкулов. — Билганингизни қилинг.

— Билганингизни қилинг, дедингизми? — деди Болтаев жаҳл билан. — Каллакесарлар билан қўшиб қўйсам тилла тишларингизни суғуриб олиб, ўзингизни хотин қилиб ўйнатсалар ялиниб-ёлворасиз, аммо унда кеч бўлмасмикин?

— Ундай қила олмайсиз, — деди Худойкулов. — Собиқ адлия хизматчилари орасида каллакесарлар, бандитлар бўлмайди, мен ҳам адлия хизматчисиман. Ҳозирча мени жиноятчи деб аташга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Орадан ўн кун ўтгач, Худойкуловни терговга олиб боринди.

Прокуратуранинг муҳим ишлар бўйича терговчиси деб таништирган терговчи керакли расмий ҳужжатларни тез-тез ёзиб:

— Сиз қилган жиноятингизни тан олиб, терговга ёрдам берсангиз, айбингиз енгиллашади. Кейин сизни тезроқ чиқариб юборамиз.

— Шундоғам мени чиқариб юборишади, — деди Худойқулов. — Бу ерда тушунмовчилик.

— Қанақасига тушунмовчилик бўлиши мумкин, ўзингиз ўйлаб кўринг, порахўрлик, жиноятни яшириш, бегуноҳ одамларнинг калласига жиноятчи қалпоғини кийдирган бўлсангиз, отувга маҳкум қилишмаса, худога шукр қилинг. Ким айтади сизни қонун посбони деб! Сиз билан мен жамиятнинг олдинги сафларида бораётган яловбардорларимиз. Жамиятимизни жирканч қаланғи-қасанғилардан тозалашимиз керак. Ахир биз XX асрнинг энг илгор зиёлиларимиз-ку!

«Мени зиёли деса бўлади, — хаёлан деди Худойқулов. — Сен эса ақлсиз, гумроҳ қароқчининг ўзгинасан!»

— Йўқ, — деди Худойқулов. — Мен қонун доирасида ишлаганман, мени тинч кўйинг.

— Нега сени тинч кўярканман! Ахир сен энг пасткаш одамсан, шундай эмасми?! — деди терговчи жазаваси тутиб. — Сени уйингни тинтув қилишганда қанча пул, олтин, кумуш ва бошқа қимматли ашёлар ҳисобга олинганидан хабаринг бордир? Шошмай тур ҳали. Қариндошларинг номига олган ҳовли, автомашиналарингни ҳам топамиз. Сенга қарши гувоҳлик берадиган одамлар биласанми ким? Эгамқулов. Яна қанча-қанчаси сенга қарши гувоҳ ўтишга тайёр турибдилар!

— Хотиним ва мен яхшигина маош олганимиздан кейин қимматбаҳо буюмлар сотиб олганмиз, — деди Худойқулов. — Пора олганимни ва бошқа жиноятлар содир этганлигимни аввал исботланг.

— Кимдан қанча пора олганлигингни ва кимга қанча пора берганлигингни исботлашни бизга қуйиб бер, — деди терговчи. — Сен порахўр яхшиликни билмас экансан, энди ўзингдан кўр! Қоровул!

Худойқуловни олиб чиқиб кетишди ва ҳеч қандай рақами бўлмаган камерага олиб келишди. Нимқоронги камерада баданига турли махлуқлар, монстрлар чизиб ташланган, мушаклари тошиб, титраб турган девсифат киши ўтирарди.

— Ну что, чурка, дратса будим, — деди у гулдирраган товушини баралла қуйиб. — Или баротса хочеш, вибирай!

— Ҳеч нарса хоҳламайман, — деди Худойқулов рус тилида.

— Унақада бошладик, — деди девсифат, ўрнидан туриб бокс тушадиган кишидек қўлларини ўйната бошлади. — Ким енгилса, ўша ғолибга хизматкор бўлади.

— Оғайни, ундай қилакўрма, — дерди бечора Худойқулов ялинганича. — Неча сўм десанг бераман!

Бир неча мушт туширганидан кейин Худойқулов эсини йўқотиб, чўзилиб ётаверди.

Зилдек эшик очилиб:

— Нима гап? — деди назоратчи. — Тинчликми?

— Мен унга ёрдам бераяпман, — деди девсифат тиржайиб. — Иссиқданми, эсини йўқотганди.

— Аҳволингиз яхшими? — сўради назоратчи, Худойқуловнинг аҳволига ачингандек.

— Бундан ҳам яхши бўларканми? — деди Худойқулов.

Назоратчи чиқиб, оғир эшиклар ёпилгач, камера сув сепгандек тинчиб қолди.

— Бу ернинг ўз қонун-қоидалари бор, — деди девсифат Худойқуловга юзланиб. — Яшапни иста-санг, шу қоидаларга амал қилишга мажбурсан, йўқ десанг, «обиженный»лар камерасига борганинг маъқул. Хўш?

Худойқулов ҳеч нарса демади, эшитишни иста-масди ҳам.

«Омад қуши мени тарк этди. Пешонамдан отиб ташлаганларида кўз очиб-юмгунча оғриқни сезмай нариги дунёга равона бўлмасмидим? Аммо эс-ҳушини тарк этган вужудим беш, ҳатто ўн дақиқа тўлганиб, ҳаётга ташна бечора қалбим уришдан тўхтаб қолмас эдими, менинг қиёфамда ўлим изтироблари эмас, осуда уйқудаги бахтиёр инсонларда бўладиган майингина табассум билан ёруғ дунёни тарк этмасмидим!

Терговчи кимдан ва қачон, қанча миқдорда пора олдинг, юқоридаги порахўрларга неча сўм пора бердинг?! Йил, ой, кун, ҳатто соатини ёздириб олиши турган гап. Терговчи кўрсатган схемада бошқалар зиммасига тўхмат тошини юкламас экансан, яна мана шунга ўхшаган махлуқларга кўшиб қамайдилар.

Тизза баравари баланд қизил рангга бўялган темир кроватда сон-саноқсиз тахта каналар, битлар галаси ўрмалаб, ҳеч нарсадан ҳазар қилмасдан ҳолдан тойган, ҳаёт билан ўлим оралиғидаги азобли, тушга ўхшаган нохуш умр кечираётган инсон – Худойқуловнинг баданини еб, азоб берардилар. Тахтакана чаққан жой ўқловдек шишиб чиқса, бит деган махлуқ секин-аста инсон танасини еб азоб берарди.

Худойқулов ўз вужудини битлар, каналар балосидан ҳимоя қила олмаслигига ишонди. Бунинг устига-устак, нафас олиш мушкул бўлган ўта иссиқ, ҳожатхонанинг нохуш ҳиди, қандайдир тушуниб бўлмайдиган ёмон ҳаводан нафас олишга маҳкум эканлигига ҳам ишонди.

«Бечора хотиним, – хаёлидан кечирди Худойқулов. – Қамоқхона атрофида кезиб, номардларга ялиниб-ёлвориб, менга тоза либос, мева-чева, егулик олиб келади. Олиб келган нарсаларини ҳаммаси ҳам камерамизга етиб келмайди. Етиб келганларини

ўртага қўйиб баҳам кўрамиз. Мен билан тўн кийишиб, дўст тутинган бойваччалар думларини хода қилиб қочиб қолишди.

Ким билади, дейсиз, улар ҳам мамлакатнинг бирор ковагидаги тергов изоляторида тергов бераптиларми? Мени кўрганда етти букилиб салом берадиган, қўлимдан дон еб юрган казо-казолар қаёққа йўқолишди экан? Фақатгина хотиним Насибахон менга вафо қилса-я, гапга кирмайдиган ўғил-қизларни тарбиялашни, рўзгорнинг оғиренгилини зиммасига олиб, мен чекаётган азобуқубатларга шерик бўладиган ягона вафоли дўст хотинимдан бошқа ҳеч ким эмаслигига ишонмаслик ғирт аҳмоқлик эмасми? Нега ҳалигача турмуш ўртоғимни уриб, сўкиб, хафа қилдим?!»

Худойқулов оғир хаёлларга берилиб, кўзи уйқуга кетса-да, сесканиб уйғониб оларди-да, яна ухлаб қоларди. Хаёлида ишшайган башаралар, айғир отдек ер тепиб, дўппослашга шай турган Болтаев, ёнида ухлаётган девсифатнинг иккита шохи бор эмиш, терговчининг эса тишлари овчарка итникидек иржайиб турганмиш.

«Еб ютиб юборади, еб ютиб юборади», кўрқинчли кўринишдаги махлуқлар кўз ўнгида намоён бўлиб, уйқу билан бедорлик оралигида азоб чекаётган Худойқулов бақириб юборди ва ўз овозидан уйғониб, туриб ўтириб олди.

Ширин уйқудаги девсифат бир қимирлаб қўйди-да, кўп ўтмай хурракни тортаверди.

— 4 —

Рафиқнинг яқинлари юқори идораларга ёзган шикоят хатлари оқибатсиз қолмади.

Республика прокуратураси қайтадан жинойий иш қузғатишиб, Жобир раисни ўлдирган қотил аниқланди.

Бунинг учун Жобир раиснинг қариндошлари шикоят хатларида тергов суриштирув ҳаракатлари холисона олиб борилмай, аслида қотиллик содир этган жиноятчи озодликда қолиб, бегуноҳ бир инсонни қаматиб юборганликлари ҳақида ёзишди.

Терговчи Баширов тазйиқи остида гувоҳ ўтган болалар сўроқ қилинди. Қотиллик содир этилган кун ва соатда Рафиқ пахта пресслайдиган дастгоҳда ишлаганлиги, иш вақтида иш ўрнини ташлаб кета олмаслиги тасдиқланиб, ўнлаб ишчилар ёзма равишда гувоҳлик беришди. Ваҳоланки, қотиллик содир этилган манзил район марказидан етмиш километр масофада бўлиб, у ерда бўлаётган тўйга Рафиқнинг бориши ҳеч бир мантиққа тўғри келмас эди.

Рафиқ район марказига етмасдан машинадан тушиб, шофёрга йўлкира ҳақини берди-да, сафар халтасини елкалаб, тош йўлдан ўзи туғилиб ўсган маконга йўл олди. Пахса деворлари қулаб тушиб, туя ўрқачидек шумшайиб қолган девор оша ҳовлисига қараб, кўнгли бузилди. Бироқ «йигит киши йиғламайди», деган ақида эсига тушиб, ўзини қўлга олди ва дадил юриб, дарвоза зулфини урди. Кичик табақа очилиб, ундан бошига саргилак ёпиниб олган, юзларини ажин босган она ўғлига термулиб қараб қолганди.

— Она, — деди Рафиқ. — Фақат ўзингиздан кетиб қолманг, илтимос.

— Йўқ, — деди она. — Дийдам қотиб бўлган. Фақат сен йиғламасанг бўлгани, қўзичоғим.

— Она, сизни жуда-жуда ҳам соғиндим.

— Менам сени соғиндим, — дерди она. — Ахир сен менинг қўзичоғимсан-ку!

Қ Ұ Ш М О З О Р

— 1 —

Тоғ оралиғидан ўтган тезоқар дарёни кечиб ўтиб, ўнг тарафда баланд қирлар, чап томонда турли шаклда ястаниб ётган қоялар, тошлар билан ўралган водийга кириб бораяпмиз. Паст-баланд тепаликлардан ўтиб, мўъжазгина қишлоқ устидан келиб қолдик.

Қишлоқ итлари машинамиз ёнида чопиб, ўзларига тегишли манзилдан чиқиб кетгунимизгача таъқиб қилиб келмоқда. Итларнинг важоҳатидан кўрқмасдан иложингиз йўқ, ғазаб ва нафратлари шу даражада кучлики, гўё сиз бир замонлар номи тилга олинганда манаман деган ботир йигитлар кўрққанидан жойида ўтириб қоладиган Эшназар мирохўрдан ҳам даҳшатлисиз. Машинамиз тўхташи билан ҳозиргина бизни ғажиб ташламоқчи бўлган кўппаклар бир ғингшиб қочиб қолдилар. Сабил қолгурлар калтакдан кўрқадилар-да.

Машинадан тушмасимиздан дўпписи пешонасида, чопонини елвагай ташлаб, оёқяланг солланиб келган қирқ ёшлар чамасидаги киши бошини гоз кўтариб, илжайганича биз билан қўл бериб саломлашди. Эгасини кўрган кўппак бир ҳуриб бизга ташланди. Уй эгаси ер тепиб, «Тур!» демаганида бирор кори ҳол юз бериши мумкин эди. Қопағон итни бўйнидан боғлаб олиб кетишди.

— Адҳам Мустафоев домла сиз бўлсангиз керак, деб тўхтадик, — деди ҳамроҳимиз Ғозихўжа.

— Алашмадингиз, — деди уй эгаси. — Қани, ичкарига.

— Вақтимиз зикроқ, — деди Ғозихўжа. — Биз «Кўш мозор»ни зиёрат қилмоқчийдик. — Йўқ демасангиз, шароит дегандек. Бу кишилар газета мухбирлари.

— Яхши, — деди Адҳам домулло. — Демокчисизки, бирорта жонлиқ?

— Ҳа-да.

— Ширвозми ёки пишган улоқми?

— Сизга қайси маъқул бўлгани, — дедим мен.

Чамаси икки соат вақт ўтиб, тоғ дарасида, улкан чинор соясида ширвоз гўштини тўйиб еб, устидан ер остидан отилиб чиқаётган муздек чашма сувидан ичиб роҳатландик.

Икки тарафи баланд қир, тоғ тарафи улкан қоялар билан ўраб олинган сойлиқда серсув чашма кўзида минг йиллик воқеаларни ўзида муҳрлаб, тоғ жондорларига, вақти-вақти билан биздек сайёҳларга оз бўлса-да роҳат бахш этадиган улуғ чинор тоғ шамолида солланаяпти. Диққат билан эшитсангиз, гоҳо қувноқ куй-қўшиқлар айтади. Гоҳида мискин, мунгли қўшиғини айтганида, унинг гўзал япроқлари титраб, улуғ чинорнинг тенглоши қора қарғалар учиб келиб, уни юпатади. «Йиғлама жоним, сен шу гўзал водийнинг маликасан! Кел, ҳаммамиз жам бўлишиб она табиат мадҳини куйлайлик, майингина шабада кўшигимизга жўр бўлади». Чинор бир силкиниб кўксидаги дардни тўкканида, тоғ шамоли унинг дардини, ғам-аламини узоқ-узоқларга олиб кетади».

— Адҳам домулло, — дедим мен. — Кам деганда икки юз йиллик воқеалардан хабарингиз бор. Айтингчи, не сабабдан бу чинорларни «Қуш мазор» дейишади?

Домулло дўпписини пешонасига қийшиқ қўйиб, бошини ғоз кўтариб, йўталиб олди-да, бироз ўйлашиб тургач, секин ҳикоясини бошлади.

— Эшитганимни айтсам бўлади, аммо ёлғон-яшиққа тоқатим йўқроқ. Қариялар айтишларига қараганда, ҳар юз йилда бу улуғ чинор икки кишини, яъни ошиқ-маъшуқнинг қонини ичармиш. Орангизда ким қуш тилини билса, қаргадан сўрасин, дарахт тилини билса, минг йиллик тарихни биладиган мана шу чинордан сўрасин. Ривоятнинг рост ёки ёлғон афсона эканини айтиб беради.

Қадим замонда бизнинг овулимизда ёши қирқдан ўтиб, элликни қоралаган бир чапани киши яшган экан. Ўша чапани Норқулнинг бахти чопиб, эри бегона юртларга кетиб, бева қолган Норгул деган аёлга уйланиб олади. Ёш ва гўзал Норгул эри билан қўй-эчкиларини боқиб юради. Норгул қўй, эчкиларини соғиб, қатиқ, кувала сариеғ қилиб, тош ўчоқда кумоч пишириб кун кечирарди. Қорда, совуқ-изгиринда юриб, сомонхоналарда ухлаб ўпкасини шамоллатиб, қон тупуриб юрадиган Норқул хотинини кўрмаса туролмас экан. Аммо кечалари хотинини кулбада қолдириб, ўзи қўйхонада қўйларни ўғрилардан, бўрилардан қўриқлаб қўй охурида ётиб юраркан. Ўн тўрт ёшли, ўн тўрт кунлик ойдек очилган Норгулойнинг нозу карашмаларига эътибор бермас экан.

«Гуркираган баҳор чоғимда мени кўнглимдагидай эркак бўлмаса, бу бевафо дунёда яшашдан не ҳожат. Бу касалванд йўталиб, қон қусишдан бошқасига ярамаса! Эй худо, афти-башараси хунук бўлса-да, бақувват бир эркакни менга етказ, кейин жонимни суғуриб олсанг розиман!» — деб яратгандан илтижо қиларкан бечора аёл.

Айни ўша вақтда қишлоғимизда Соли совуқ деган бир айғир яшаркан. Тентакнамо десам ошириб юборган бўламанку-я, мақтанчоқроқ, аммо, лекин эшакни эркагидек бақувват йигирма икки ёшлик йигит икки марта уйланди. Кўзи чиққудек бўлиб хотинига ёпишган бўлса керак, бечора келинчак ичидан қон кетиб ўлиб қолган дейишади.

Хотинининг қирқини ўтказиб, Казаякли саройдан биттасини йигирма чори қўй қалин бериб, олиб келиб беришди. Хотин десангиз, хотин эмас, нақ алвастининг ўзи. Бетлари товоқдек, сонлари сизнинг белингиздек келади, дейишади. Оёғига ковуш сиф-

май ялангоёқ келганмиш. Ўзиям бир корсон аталани бир сипқоришда ичиб, тагини ялаб қўяркан.

Бу шўрликнинг ҳам куни битган экан, ўн беш кундан кейин нариги дунёга равона бўлди.

Соли совуқ, белига шохи белбоғ, бошига оҳори кетмаган қалпоғини кийиб, қулига таёқ олиб, шундай ўкириб йиғлаганмишки, унинг ноласидан дарахт шохларида чуғурлаб ўтирган зогчалар гуриллаб учган, уй деразалари титраган дейишади. Соли совуққа ҳеч ким қизинику бермасди, ҳатто кундан қолган бевани ҳам беришмади. Шўрлик Соливой дарди ичида юрувди, елкасига кўза кўтариб, рўмолини бошига елвагай ташлаб Норгулой бир-бир босиб келаяпти. Иккиси бир-бировига юзма-юз келганида Соли совуқнинг кўкрагида олов ёнди. Аёл ҳам рўмол учини тишлаб, қаршисидан келаётган йигитнинг ярим юмуқ кўзларига тик боқди ва мийиғида жилмайиб қўйди-да, шахдам қадамлар ташлаб ўтиб кетди. Йигит жойида туриб қолди. Аёл изига бурилиб қараб, ҳайкалдек қотиб турган йигитга қиё боқиб, ёқимлигина жилмайганича бурилиб, йўлида давом этди.

— Устингизни қалин қилиб кўрпа ёпиб ташлайман, кўзғалмай терлаб ухланг, мен қўйқўрада, охурда ухлайман. Тўхча эчкимиз туғса, улоқчасини қўйлар босиб майиб қилади, хўп? — деди Норгул эрига.

Аёл кўз ўнгида Соливойни тасаввур қилди: «Мени ўлдира олмайсан! Мулло Соли, тезда жон берадиган аёллардан эмасман», — аёл ширин хаёллар таъсирида кўзи илашиб, қотиб ухлаб қолди.

«Ўзиям хотинмисан хотин, Норкул кўксовга ким қўйибди бунақасини. Тўртта тирригингни боқиб юравермайсанми?» Шундай хаёллар оғушида Соливой ярим тунда ўрнидан турди-да, секин юриб, кеча кечаси Норгул кириб кетган оғилхонанинг орқа тара-

фидан борди. Қўи қийларини босиб, туйнукдан мўра-
лаган чоғда қўйлар ҳуркиб, дупурлаб қўйхона бўйлаб
чопа кетдилар. Сесканиб уйғонган Норгул кўзлари-
ни уқалаб, қўлига таёқ олиб туйнукдан бош чиқар-
ган кишининг бошига урди. Бир инграб, орқасига
йиқилиб тушган Соли совуқни таниганидан кейин,
оғзини қўли билан ёпиб роса кулди. Кулавериб, қўй
охурига йиқилиб тушди.

Эртаси куни Норгулой ўкчаларини ликиллатиб
ўтаётганида қаршисидан келаётган Соли совуқ би-
лан юзма-юз туриб, ширингина жилмайиб, кўз қисиб
ўтганида Соливойни қора тер босди: «Бу кечаси ке-
ламан», дея шивирлади Соли совуқ.

Норгул билан Соливой тил топишиб, ярим тунда
чинор остида учрашдилар.

Норгул йўлини қилди. Икки ошиқ муродига етди.
Шунда Соли совуқ:

– Норгул, биласанми, шу ҳунарингдан мени
хабардор қилганингда икки хотинни умрига зомин
бўлмасдим, нега айтмадинг?!

– Сени қараю тентак! – деди Норгул шивирлаб. –
Эшак эканлигингни қаёқдан билардим?

Ярим тунда йўталиб, нафаси бўғилиб ўлиб қоли-
шидан кўрқиб сакраб турган Норкул ўчоқда илиқ тур-
ган обтаводаги сувдан ичди-да, ташқарига чиқаётиб,
қўй шовуридан сесканиб тўхтаб, ўзини девор соясига
олди. Ойдин кечаси ҳаммаёқ кундуз кунидек ёруғ,
салқин куз кечаси. «Кўйга ўғри дарибди, Норгул бе-
чорани сўйиб, бир-иккита қўйни олиб кетса-я», де-
ган ўй унинг миясига чақмоқдек урилди.

«Кўй ўғрисини нақ пешонасидан отиб ташлай-
ман!» – унинг йўтали тутиб, жойида ўтириб қолди.
Бу чоғда қўйхона туйнугидан Соли совуқ кириб,
қўйлар ҳуркиб, оғилхона бўйлаб чопаётган эди.

— Кет, ҳозироқ қорангни ўчир! — дерди ялиниб Норгул. — Анави кўксов билиб қолди, бир балони бошламаса!

Бир тарафдан, қулга тушиб эл орасида шарманда бўлиш, яна бир ёқдан, қаршисида беданадек чулдираб турган жонон билан жуда-жуда ҳам зарур бўлган шоҳона иштиёқни қондириш хоҳиши ёнма-ён турарди. У ҳеч нарса демасдан ўйнаши белидан ушлаб ўзига тортди-да, унинг лабларидан, юзларидан ташналик билан ўпаверди. Унинг қўллари аёлнинг ҳамма аъзоларини пайпаслаб ташлади. Аёл ўйнашини бошинг, кўзинг демасдан дўппослар, қўллари билан кучли, забардаст, жиннилардек ўз вужудини идора қилаолмайдиган эркакни кўкрагидан итариб ташлашга беҳуда уринарди. Аёл таслим бўлди. Ўзини ўйнаши ихтиёрига қўйиб берди.

Бечора Норкул отасидан мерос қолган пилта милтиқни қидириб топиб, ўтхонасига дори солиб, кейин чўчқа ўқ жойлаб, устидан пахта тиқиб, шампул билан яхшилаб жойлаштирди. Ёнида юрадиган чақмоқни, пичоқли белбоғини белига боғлаб, йўтала-йўтала қўйхона томон юриб кетди.

— Тезроқ бўлсангчи! — нола қилди аёл. — Сен эшак эмас, айиқсан, итсан! Ана у йўталиб, келиб қолди.

Қўйхона эшиги шарақлаб очилиб, қўлидаги милтиғи билан Норкул турарди.

— Таслим бўл муттаҳам, менинг хотинимга кирганинг учун Суюн ўғрига айтиб, сени дарахтга итдек остирмасамми!

У ёнидан гугурт олиб пилтани ёқишга беҳуда уринарди. Гугурт унинг чўнтагида нам тортиб ёнмади. Бечора Норкул пичоғи ёнида осиглиқ чақмоқтошни ёқишга беҳуда уринди. Бу пайт орасида Соли совуқ ишини битириб чолворини кийиб олганди. Бечора Норкул милтиқни итқитиб ташлаб, чўпон пичоғини қинидан чиқариб, Солини чавақлаб таш-

лаш учун йўлини тўсди. Аммо йўтали тутиб жойида ўтириб қолди. Соливой рақибини тепиб, йўлини бўшатиб қўйхонадан чиқиб кетди.

Соли совуқ отасидан калтак еб юриксиз бўлганларидан кейин Норгулни олиб тоққа қочди. Кечаси келиб, уйдан кепанак, қозонча, тавоқ, нон, туз олиб кетиб, тоғда каклик, қуён овлаб севгилиси билан айшини қилиб юраверди.

– 2 –

Мулло Холмаҳмат мирзаси, муовини Ўринбеклар Эшназар мирохўрнинг ёнида туну кун бирга бўладилар. Бек ўзи туғилиб ўсган кишлоғида дам олаяпти. Садақайрағочлар соясидаги шосупада қалин гиламлар, гуллик наमतлар, бахмал кўрпачалар тўшалиб, семиз лулалар солиб ташланган. Эшназар мирохўр бешотар милтигини тиззасига қўйиб, олмос тўғли қиличи сопини ушлаб, қовоғини осиб ўтирибди. Дарёнинг нариги соҳилидан «укки»нинг қийқириги эшитилди.

– Қара! – деди бек. Бошини кўтариб атрофга разм солди, тепасида садақайрағоч шоҳида тўр саватда каклик нари сал нарироқдаги тўр саватда донлаётган мода каклик томонга қараб туриб, турли рангларда товланаётган патларини ҳурпайтириб, туйқус сайради. У бошини ғоз кўтарганича меҳр билан, бор маҳоратини ишга солиб, қандайдир инсон тушунмайдиган тилда, аммо киши қалбини жунбушга соладиган мусиқавий оҳанг билан тўхтовсиз сайрарди.

– Абдулло халифа келибдилар, – деди Мулло Холмаҳмат.

– Келаверсин, – деди бек ўрnidан туриб, меҳмон истиқболига секин юраркан.

Абдулло Чор китобни, Мирзо Бедилни ва бошқа диний китобларни мутолаа қиладиган мулловачча

даражасига етишди ва Бухоро мадрасасида таҳсил олишни давом этди. Бухоро Амири Жалидизмга қарши террор уюштирган чоғда Абдуллонинг ҳомийси Бухоро амирининг вазирларидан бири, Бухоро мадрасасининг мударриси Маҳмадали Тўқсабо Абдуллони ҳаётини сақлаб қолиш учун Афғон табибларига қўшиб, мамлакатдан чиқиб кетишига ёрдам берди. Абдулло етти йил тоғу тошларда қишин-ёзин табобат сирларини ўрганди ва улуғ алломалардан сабоқ олди. Устозлари билан шифо излаб келган беморларни даволаб тажриба ўтказаркан, илон заҳри, табобат гиёҳлари билан даволаш, дуо билан инсон танасини оғриқсизлантириб, хирурглик амалиётларини амалга ошириш сирларини ўрганди.

Туркиянинг Рум шаҳрида мадрасада мударрислик қилиш баробарида табиблик амалиётларини бажаришда давом этди. У зотга Абдулло Румий ҳамда Халифа тахаллуси берилиб, кейинчалик ҳарбий врач сифатида Болқон урушида иштирок этди. Жангу жадаллар чоғида Абдулло Румий ҳам душман томонидан асир олинди. Турк зобитлари қаторида Абдулло Румий ўлимга маҳкум қилинганди. Сафда турган турк ҳарбий раҳбарлари қатл этилиб, ҳарбий табиб Абдулло Румий тирик қолди.

— Сен бошқа диндаги инсонни, бунинг устига, сенинг давлатингга қарши уруш ҳолатида бўлган давлатнинг ҳарбий раҳбарини даволайсанми? — дея сўрашди.

— Ҳа, — деди Абдулло Румий. — Мен табибман. Ҳар қандай инсонни, ҳар қандай шароитда даволаш менинг бурчим деб ўйлайман.

Табибни оддийгина турк тақводорлари либосида, ўзининг табиблик ускуналари билан оғир жароҳат олиб, ўлим билан курашаётган ҳарбий бошлиқ хузурига олиб боришди. Тоғ дараларида, биёбонларда

ўсадиган гиёҳларни териб келиб, малҳамлар, дори-дармонлар, махсус эритмалар тайёрлади. Жароҳатни махсус эритма билан ювиб, ҳалок бўлган қон таначаларини малҳам ёрдамида олиб ташлади. Қон томирларини, асаб толаларини дуо билан улади. Жароҳатини махсус эритма билан ювиб турди. Орадан бир неча кун ўтмай бемор ўзига келди ва оёққа турди.

— Сенга юқори лавозим, олий мартаба берамиз, — дедилар.

— Йўқ, — деди табиб.

— Сўра тилагингни! — дейишди.

— Озодлик беринг, — деди табиб.

— Сен озодсан! Катта бойлик, олий мартабалик бўлдинг. Одамларимиз борадиган манзилингга олиб бориб қўйишади.

— Менга битта хачир, ўзимнинг ашёларимни берсангиз бас, ўзим кетавераман.

— Олтин тангалардан, аъло ҳазратларининг марҳаматидан ҳам воз кечасанми?

— Ҳа, — деди табиб.

— Сенга ҳужжат беришади. Рус тупроғида даҳлсиз инсонсан. Борган манзилингга кўмак беришади. Сен жаноби олийларини даволаб сафга қўйдинг. У улуғ зот сен билан суҳбатлашмоқчилар.

— Сен, ҳеч бир табибни қурби етмайдиган амалиётларни бажардинг. Айтишларича, менинг ҳаётим қил устида турган экан. Не сабабдан олий мартаба, менинг мукофотларимдан воз кечдинг? — деди жаноби олийлари.

— Мен табибман. Табиб учун энг улуғ мартаба, лавозим ва мукофотлар бемор ҳаётини асраб қолишни оллодан тилашдир.

— Сени яратганни ўзи паноҳида асрасин, — бироз сукутдан сўнг, — сенга ҳавасим келади, борақол, — деди олий мақомдаги раҳбар.

Абдулло Румий ватанга қайтди. Айни чоғда Ислом мужоҳид қўшинларининг табиби. Ҳозир Эшназар мирохўрнинг таклифи билан унинг ҳузурда турибди.

— Қадамларига ҳасанот, — деди бек Эшназар. — Хуш келибсиз.

— Оллога беодат шукроналар бўлсинки, сиз жаноблари билан дийдор кўришиб турибмиз.

— Қутлуғ, — деди бек Эшназар. — Сизга илтимосимиз бор.

— Айтсинлар, — деди табиб.

— Дўстингиз Маҳмадали Тўқсабо жаноблари қози ҳамда муфти иштирокида жазолашни таъкидлаганлар. Болшавойлар қози, муфти, мингбоши, амин ва бошқа лавозимларни бекор қилганидан хабарингиз бор. Мен ўғрини, зино қилувчини ва бошқа жиноятчиларни жазолашим керак. Жиноятчилик авж олаяпти. Яхши от миниб, қўлига яроғ олган зўравонлар ўзларини босмачи эълон қилиб, бечораларни молу мулкини тортиб олиб, аёлларни номусига тегаяпти. Қози, муфтининг ўзи йўқ! Сиз муҳтарам Абдулло халифа, дўстингиз Маҳмадали тўқсабога мактуб йўллаб, менга, яъни Эшназар мирохўрга мадад керак эканлигини илтимос қиласиз. Қонунларимизнинг жонкуяр ҳимоячиси эканлигимни айтасиз. Яна шу нарсани айтиб қўйингки; менга ўн нафар йигит яроғи, оти билан керак! Улусдан солиқ йиғиб, мужоҳид қўшинларига оз бўлса-да мадад бермоқчимиз.

— Маъқул, — деди Абдулло Румий.

— Мулло Холмаҳмат! — хитоб қилди бек. — Заррин чопонни, ширинкамонни олиб келинг!

— Мирохўр, — деди Абдулло Румий. — Мен бу сарупони мужоҳид қўшинлари хазинасига тортиқ қиламан.

«Бу тақводор инсон ҳеч қачон олтин тангаларни, заррин чопонни олмайди».

— Қуллуғ, — деди Абдулло Румий. — Мактубни ўқиб чиқиб, ёнидан кумуш муҳрга дам солиб, ҳужжатнинг керакли жойига босиб, Мулло Холмаҳматга узатди.

— Тақсир, — деди бек Эшназар. — Ҳезалак қишлоғига сафаримиз бор. Истардимки, сиз жаноблари ҳам бизга ҳамроҳ бўлсангиз.

— Не тадбир экан? — суради табиб.

— Бир нобакор эрининг кўзи ўнгида аёлининг номусига текканмиш, эртага шу иблисни жазоламоқ учун бораяпмиз, албатта халойиқ олдида.

— Қуллуғ, — деди Абдулло Румий. — Мулло Шодига дуои саломимизни етказинг.

— 3 —

Олдинда келаятган саман байталда бек соллониб келаяпти. Унинг орқасидан мулло Холмаҳмат, Ўринбек келаяптилар. Ёш йигитлар отлар жировини ушлаб, бекларни тушганларида қассоб панжи қўйни бекнинг оёқлари остига ётқизди. Бек бош чайқаб изн бермади.

— Қани жойга, — деди Мулло Шоди.

Беклар шоҳсупага жойлашиб олганларидан кейин мулло Шоди:

— Мироҳўр, қадамингизга ҳасанот, хуш келибсиз. Бек Эшназар қовоғини солиб ўтирибди.

Давра сув сепгандек тинчиб қолди. Дарахт шохларидан макон топган қушларнинг сайраши, тиниқ ва беғубор осмонда баландлаб, қанот қоқмай учиб юрган «Йилқичи қуш»нинг от кишнашидек қий-қириғи қўрқинчли, ташвишли бу сукунатни бузишдан қўрқмасди.

— Бир бечоранинг хотинини тортиб олган, шари-

атни оёқ ости қилган зўравонни олиб келдингизми?!
— деди бек Эшназар.

— Биз уларни олиб келиб, қўл-оёқларини қулуғлаб ташлаганмиз, — деди Мулло Шоди. — Йигитларимиз қирдан туриб уларга: «Эшназарбек сизларни никоҳлатиб қўярмишлар», деб қичқирганларидан кейин топилиб келибдилар.

— Арз қилувчини олиб келинг! — хитоб қилди бек.

Бечора Норқул уст-боши йиртиқ, ямоқ, соч-соқоли ўсган, савдойининг ўзгинаси бўлиб қолган.

Қаршисида оқ чакмонли, юзи узун, тиззасида урус милтиқ, ўнг қўли қилич сопини ушлаб ўтирган чақчайган инсон қиёфасидаги асроилни кўриб турса-да, асроил сифатли кишини оғзи қимирлаганини кўриб турса-да, қулоқлари чинқириб, ҳеч нарса эшитмасди. Бора-бора атрофдаги дунё ағдарилиб, дарахтлар, одамлар, даҳшатни бек ҳам бошқа одамларга, дов-дарахтларга араланиб, чархпалак бўлиб айлана бошлади.

Норқул эсини йўқотиб йиқилиб тушди-да, ичини ушлаб титрайверди. Унинг қиёфаси аянчли тус олиб, ўтирган кишиларни ваҳимага солди. Эл оқсоқоли энгашиб, жон талвасасидаги Норқулни елкаларини уқалаб, юзига сув селиб ўзига келтирди.

— Сенинг арзингни эшитиб, жиноятчиларни жазолаш учун Эшназарбек ўзлари келибдилар, — деди эл оқсоқоли. Норқул кўз ости билан хўмрайиб ўтирган бекка қаради: «Жиноятчини жазолаш, менинг арзимни тинглаш» чакки эмас!»

— Бек, — деди Норқул ўзига келиб. — Мени хўрлашди, никоҳимдаги хотинимни кўз ўнгимда босиб хотин қилди. Кейин тоққа олиб кетиб хотин қилиб юрди.

— Бўлди бас! — хитоб қилди бек. — Хотинингга талоқ айтасан!

– Уч талоқ, беш талоқ! – деди Норкул, қурққанидан титраб.

– Олиб кетинг ва ошиқ-маъшукларни олиб келинг! – хитоб қилди бек.

Икки ошиқ-маъшукни бекнинг олдига олиб келишди.

– Сизларни никоҳлаб қўйишса розимисиз?! – суради бек Эшназар.

– Розимиз, – дейишди ошиқ-маъшуклар.

Ҳайратдан оғзи очилиб турган мулло Шоди: «Ё кудратингдан, ё парвардигорим! Нималар бўлаяпти, наҳот Соли совуқни ўйнашига никоҳлаб қўшиб қўйса?»

– Мулло Шоди! – хитоб қилди бек.

– Лаббай тақсир, – қўллари кўксида эгилиб деди мулло Шоди.

– Ошиқ-маъшукларни никоҳланг!

– Бош устига, – деди мулло Шоди.

Орадан ярим соатлар чамаси ўтиб, оғзи қулоғида севинган келин-куёвлар бекнинг қаршисида, таъзим қилиб турибдилар.

– Сизларга келин-куёвлик муборак бўлсин!

– Қуллуқ тақсир, – дедилар келин-куёвлар.

– Хўш, – деди бек жилмайган бўлиб. – Не сабабдан бировнинг никоҳидаги аёлни эри кўз ўнгида номусига тегдинг?! – Бекнинг кўзларида яшил олов чақнади.

Соли совуқнинг қиёфасида ўлим соя солганди.

– Сендан сўраяпман! – хитоб қилди бек жаҳл билан.

– Аслида, – деди Соли совуқ. – Айб менда.

– Хўш, гапир! – тишлари орасидан секингина деди бек.

– Оғилхонага пойлаб бориб, Норгулни бўйнига пичоқ қўйдим. У яшаши керак.

– Сен ўзинг рози бўлдингми ёки манави Совуқ сени зўрладими?!

Бевақт ташириф буюрган бойқушнинг мунгли сайраши ваҳимали сукунатни бузди. Бу махлуқлар фақат нохуш хабарларни олиб келади ва ҳеч бир бекдан, ҳатто жаллод қиличидан сесканмай керакли вақтда, керакли жойда зиммаларидаги вазифаларини астойдил адо этадилар

– Сендан сўраяпман, эй хотин! – хитоб қилди бек.

– Мен ўзим мулло Солини йўлдан урдим.

– Сен қандай жинойт содир этганингни ва қандай жазога лойиқ эканлигингни биласанми?!

– Ҳа! – деди аёл.

– Хўш, айтчи? – деди бек. – Қандай жазо олишга тайёрсан?!

– Ўлим, – деди аёл.

– Сен жазо олишга тайёрсан, – деди бек кулимсираб. – Мулло Солини озод қилишимни истаяпсан, шундайми?

– Ҳа.

– Сен менга айтчи, – деди бек Эшназар. – Мулло Солини ақли жойидами ёки гоҳида, айтайлик, жинни бўлиб қоладими?

– У соғлом, – деди аёл.

– Балли, – деди Эшназарбек. – Соғлом инсон бировнинг хотини жилва қилса, ундан нарироқ юради. Иккалангиз ҳам ўлимга маҳкумсиз!

Ошиқ-маъшуқларни қатл жойига олиб ўтишди.

Қатл ижро этилгач бек Эшназар:

– Ошиқ-маъшуқлар шу ерга, ёнма-ён дафн этилсин, отларни олиб келинг! – деди.

Беклар кетганларидан кейин кўп вақт ўтмай ғарбдан қаттиқ шамол эсиб, минг йиллик чинор шохлари қаттиқ чайқалиб, мунгли овоз бераверди. Учиб келган

қарғалар шамол қаршилигини енгиб, ваҳимали чийиллаб чинор устида чарх уриб айланарди.

Ҳозирги кунларда ҳам Соли совуқ билан Норгулни арвоқлари тоғу тошларда санқиб юрганини кўрган оламлар бор, — деди Адҳам домулло.

— Бу ҳақда яхшигина қисса ёзса бўларкан, — деди ўртоғимиз тарағайлик Пўлат шоир, кейин хўрсиниб кўйди.

— Бу ажойиб воқеани мен ёзаман. — деди ёзувчи Ғози Раҳмон, ёндафтарчасига алланималар ёзаркан.

Ҳаммамиз ҳозиргина эшитган қиссамиз таъсирида домла Адҳамга қарадик.

— Менинг эшитганим ҳозир айтган мунгли қиссадан бошқаси эмас, балким бошқа ҳикоянавис бошқачароқ, чиройлироқ қилиб айтиб берар, мен эса ёлғонни жиним ёқтирмайдиган оддий бир математика ўқитувчисиман, — деди.

Қаттиқ шамол эсиб, чинор шохлари улугворлик билан солланиб, унинг гўзал япроқларидан чиққан сас минг йиллар мобайнида айтиладиган кушлар кўшиғига жўр бўлиб, она табиат мадҳини куйларди.

Қ О Ч О Қ

Уруш йиллари. Очарчилик авжига чиққан. Устига-устак, бўйи милтиқ бараваридаги ўсмирларни ҳукумат кишилари тутиб олиб қамаб кўядилар-да, ёшига ёш кўшиб, армия хизматиغا лойиқ топиб, фронтга жўнатишади. Ёши олтмишдан ўтган кексаларни эса ёшидан олиб ташлаб, ҳужжат ёзадилар-да, ишчилар батальонига сафарбар

қиладилар. «Бир ҳисобда яхши, ҳеч бўлмаганда яланг оёқларимизга этик, устимизга яп-янги либос берадилар. Ўлмас овқат беришади. Ажалимиз етмаган бўлса, бир кунмас-бир кун Ватанга қайтиб келамиз», деди юк вагонига жойлашиб олган қочоқлардан бири.

— Сиз айтган уст-бошни қачон беришаркан? — сўради соч-соқоли ўсиб, жулдур кийим кийган норғул ўспирин.

— Фронтга яқин борганимизда ҳаммомда ювинтиришади, ҳарбий либос беришади, кейин эса яхшигина чиниқтириб, урушга соладилар.

— Қанча вақт чиниқтиришади? — қизиқсиниб сўради улардан биттаси.

— Айтишларича уч ой.

— Қочишнинг иложи йўқмикан? — шивирлаб сўради яна бири.

— Дезертир қилиб отиб ташлашларини истамасанг, — деди билагон йигит. — Ҳозироқ қочганинг маъқул.

— Аввал кийинтиришсин, — деди мажнунсифат бир қочоқ. — Кейин қочиб кетишни мендан ўрганишсин.

— Отиб ташлашади!

— Барибир урушда ўламиз-ку!

— Урушда ўлсанг, жаннатга борасан! Отиб ташлашса ўлигинг итнинг ўлигидек қадрсиз бўлади. Ўзбек халқи номига иснод келтирасан!

— Қўйинг бундай ёмон гапларни, поездимиз қачон жўнайди? — деди бир йигит.

— Болта тўхтаганда, — деди бирови, — кунда дам олади. Йўлга кетаяпмиз.

— Разговори! — хитоб қилди вагон эшигида бораётган аскар.

Вагон сув сепгандек тинчиб қолди.

Соч-соқоли устарада олинган озғин ўспирин катта-катта кўзларини вагон эшиги оша от минган, туя етаклаган кишилардан узмай ҳомуза тортди. Кейин сафар халтасига ёнбошлаб:

— Бир ой йўл юрадиган бўлсак, иссиқда қовуриларканмиз-да, битга емиш бўламиз. Сабил қолгурлар баданни ғалвир қилиб ташлаяпти.

— Озгина юрганимиздан кейин, — деди билағон йигит. — Совуққа кўниксанг керак.

Ҳамма ўз тақдири ҳақида, бегона юртларда кўмилиб кетадиган ёшлик чоғлари, орзу-умидлари ҳақида хаёл сурардилар.

Баъзилари кўкраклари орден, медалларга тўлиб, ҳарбий кийимда жонажон Ўзбекистонга қайтиб келишни, Тошкент вокзалида мусиқа садолари остида, жонон қизлар гулдасталар билан кутиб олишларини тасаввур қилардилар. «Ғолиб бўлиб қайтамыз», дея хаёл сурардилар.

Кеч кирди. Бўлажак аскарларга нон тарқатилиб, иссиқ овқат берилди.

— Командир, — дея сўради сочи устара билан олинган йигит. — Қачон жўнаймиз?

«Қочиш керак, кушхонага ҳайдалаётган моллардек қамаб олиб бораяптилар».

— Солдат спет, служба идет! — деди қизил командир.

«Қизил вагонда уч қатор кроват, юзлаб одам шу вагон ичида ёзилади. Сасиб, бижғиб, ойлаб йўл юрсак, кейин кийинтириб, қўлингга ёғоч милтиқ бериб урушга солса! Қочмаган номард!» — дея хаёлидан ўтказди сочлари устара билан олинган йигит.

— Исминг нима? — дея сўради қизил командир.

— Менинг исмим Жаҳонгир, — деди сочлари устарада олинган йигит.

– Сен аввал ўғри бўлгансан? Шундайми?!

– Ҳа! Ўғри бўлганман! Сен ўзинг ким бўлгансан, оққулоқ!? – жаҳл билан деди Жаҳонгир.

Узун бўйли, озғин, сочлари, қошларигача сапсарик, йигирма беш ёшлар чамасидаги сержант Жаҳонгирга термулиб турди-да, қўл силкиб, ёнидан тамаки халтасини олиб махорка ўради.

Тун. Секин бораётган эшелон муюлишда паровоздан келаётган тутунга ботди.

Жаҳонгир секин силжиб, ухлаётган қоровул ёнидан очиқ эшикка борди. Вагон эшиги киши сиғадиган даражада очиқ эди. У секин силжиб, орқаси билан эшикдан чиқиб олди ва сакради. У думалаб пастга тиканакларга бориб тўхтади. Поезд ўтиб кетиб, гилдираклар товуши узоқлашгандан кейин, «Худога шукур» деди.

Қоронғу тун, атроф сокин, димоғига янтоқ ва бошқа гиёҳлар бўйи урилиб, кўнгли равшан тортди. «Бир кун бўлса-да, эркин яшаш керак», хаёлидан ўтказди қочоқ.

Темир йўлдан ўттиз- ўттиз беш қадам нарироқдан арава йўли ўтади. Қочоқ тиканакларни босиб ўтиб, арава йўлига ўтиб олди-да, палахса-палахса бўлиб ёрилиб, яра-чақа бўлиб кетган оёқларига ёпишган тиканакларни териб ташлади. «Биттагина бозор кулчаси билан биттагина тарвуз бўлсайди, мазза қилиб еб олардим», хаёлидан кечирди қочоқ.

Кимсасиз разъездлардан бирида ҳарбий вагонлар қолдирилди. Эрталаб йўқлама қилиниб, Жаҳонгир Қорабоев қочгани аниқланди. Тезда телеграфлар ишга туширилиб, станцияларга хабар тарқатилди.

Қочоқ ёмон оқибатлар бўлишини сизди. «Қочиш керак. Қўлга тушсак жарима батальонига юборишади. Ёки уриб ўлдиришади. Очликка чидаса бўладику-я,

сувсизликка чидаб бўлмайди. Тупроқдаги изларимни ўчиришим керак», деди у ва юлғундан синдириб олиб, босган изларини ўчирди. Кейин, қора бахмалга сепиб ташланган шиша синиқларидек кўкиш ёғду таратаётган саноқсиз юлдузларга тикилиб, аввал вақтни аниқлашга уринди ва сомон йўли ўтган осмонга қараб белги қўйди. Етти айиқ энди кўтарилаётган пайт, «соат тунги ўн икки, кўп эмас, чамаси тўрт юз чақирим юрсам бу ердан кўринмаётган улуг тоғимизга етиб бораман», — деди Жаҳонгир. — У ерда мени ҳеч ким топа олмайди. Уруш тугагунча тоғда кун кечираман. Тўғриси, бу урушни менга алоқаси йўқ. Фақат, сув топиб ичиш керак, сув, сув!»

Қочоқ ҳолдан тойди. Вужуди қуруқшаб, аҳволи оғирлашди. Ўзи сезмаган ҳолда йиқилиб тушиб, алаҳсирай бошлади. Тоғ чашмаларидан чулдираб оқаётган тиниқ, муздек сувдан тўйиб ичиш учун яна ўн қадам судралиш керак. Аммо сувга аранг етай деганда нима учундир чашма ундан узоқлашарди». У арава йўлидан ўттиз-ўттиз беш қадам нарида, миёндек текисликда, қовжираб қолган ўт-ўланлар орасида ётиб, тонг отганини, қуёш бир терак бўйи кўтарилиб, вужудини ўтда ёқаётганини сезмасди. Лаби қуруқшаб, борган сари сувсизликдан ҳолсизланиб, ҳушини йўқотаётиб, бирин-кетин болалиги кўз олдида намоён бўла бошлади.

Жаҳонгир баҳорда ўн тўққиз ёшга тўлади. У тоғ этагидаги овулда туғилиб ўсди.

Тўрт ёшга кирганида отаси эшакка миндириб, тоғдан равоч, қўзиқуйруқ тергани олиб борарди. Тоғда ёввойи чўчқаларни, бўриларни учратарди, какликларнинг сайрашини, тоғ чашмаларини чулдираб оқишини, қизил, яшил, қора япроқли

дарахтларни яхши кўрарди. Отаси узоқлаб кетса Йўлбарс лақабли итининг бошини қучоқлаб, атрофга олазарак қарарди, у бўрилардан, девлардан кўрқарди. Аммо ёнида ити бўлгани учун, яқингинасида эшаклар ўтлаб юрганини кўриб, тинчланарди.

Баланд қоялар, турли шаклларда ястаниб ётган тошлар салтанати, тошлоқ қирларда етилиб ўсган тоғ лолалари уни маҳлиё қиларди. Отаси чела қўйиб ушлаган какликларни тош ўчоқда оловга тоблаб пишириб, маза қилиб тўйгунча ерди. Кейин гулхан ёнида эшак тўқимини тўшак қилиб, чопонига ўраниб ухларди. Совуқ қотса отаси кўкрагига олиб иситарди. Жаҳонгир эсини таниб, тоғни, отасини, эшаги ва итини таниди. Болалар билан ўйнаб-қувнаганда тоғда кўрган ажойиботлар ҳақида, гоҳо тасаввурида бўлган девлар, дев болалари ҳақида ҳикоя қиларди. Лекин катталар унинг кўнглига қараб, Жаҳонгир рост айтаётганини тасдиқлашса, болалар: «Мен ҳам тоққа борганман, бирорта девни кўрганам йўқ-ку?» – деб эътироз билдиришарди. Жаҳонгир эса бўш келмай тушида, тасаввурида кўрганларини айтиб, – «ахир сен бақириб-чақириб юрсанг дев қочади, кўзга кўринмас либосини кийиб олади!» – дерди.

Жаҳонгир кўзини очди, ёнида чўққи соқолли, қирғиз қулоқчин кийган бир кишини кўрди. У киши оғзига сув томизаётганини кўрди.

– Ўзингга келдингми, бўтам?

Жаҳонгир бош ирғади.

– Исминг нима?

– Жаҳонгир.

Бироздан кейин нотаниш киши уни туяга ўтказиб:

– Мени маҳкам ушла, – дели.

Улар ўтирган туя лўкиллаб ярим соатлар чамаси юрганидан сўнг, қудуқдан яна битта туя билан сув тортаётган аёл ёнига келиб чўкди. Жаҳонгир тўйиб сув ичди, овқатланди. Шунда туя эгаси:

— Хўш, бўтам, биз томонларга қандай шамолда учдинг?

Жаҳонгир фронтга боришни хоҳламай, қизил вагондан тушиб қочганини айтиб берди.

— Яхши бўлмабди, бўтам, — деди халоскор киши. — Менинг иккита ўғлим армияда хизматда. Икки оға-инимдан қорахат келди. Начора, кўпга келган улуғ тўй. Икки-уч кун дамингни олиб, кейин военкоматга борасан, ҳозир сен кичик ўғлимнинг тоза кийимларидан кийиб ол. Устингдагиларни ечиб ташла, дарвоқе, отанг борми?

— Отамни «рабочий батальон»га олиб кетишганди, хат-хабар йўқ, — деди Жаҳонгир.

— Ўлмаса, бир кун топилиб қайтиб келар, — деди халоскори Тоживой ака. — Ҳозироқ ювиниб, кийиниб ол, хўпми?

— Бўлади, — деди Жаҳонгир. Хаёлида: «Борса келмасга келиб бўлибман, шекилли».

— Унда дамингни олавер, яхши овқатланиб, кучга тўлиб олганингдан кейин бир гап бўлар, хўпми Жаҳонгирбой?

— Мен янгамга қарашаман, — деди Жаҳонгир.

Қимиз, қимронга, гўштга тўйиб, кучга тўлган Жаҳонгир минглаб қўй, туяларга етадиган сув тортиб, қўй отарларига қарашиб юрди. Орадан икки ой ўтиб, Тоживой аканинг кичик ўғлидан қорахат келди. Ҳожар опа боламлаб йиғлади, Тоживой таёғини судраб, қўй суруви изидан кетди. Ҳожар опа Жаҳонгирни бўйнидан кучоқлаб йиғлаганида, сувчечакдан ўлган онаси, сингиллари эсига тушиб, у ҳам Ҳожар

опани кўксига бош қўйиб йиғлади. Ҳожар опа боламлаб йиғласа, Жаҳонгир эса оғамлаб, онамлаб йиғларди.

Туяларни, бияларни, қўй ва эчкиларни соғишга катта овулдан келадиган Тоживой аканинг келинлари, қизлари, қўшни аёллар қошлари пиликдек, қарашлари ўткир, қомати алфдек ёш йигитдан кўз узмай, қочириқ қилишсалар-да, гап отсалар-да, уларга ҳеч парво қилмай, ўзига тегингли ишларини бажариб юрадиган Жаҳонгирга Тоживой акани ва Ҳожар янгани меҳри янада ошди.

Кунлар ўтаверди. Отда, туяда ёинки машинада кимдир келса, Жаҳонгир беркиниб оларди. Ҳожар опа Жаҳонгирга меҳр қўйди. Ўзи емай унга едирди, болам деб бағрига босди. Аммо баҳор кунларининг бирида «полутурка» деган машинада ҳарбий кишилар келиб, Тоживой акани қистовга олди, ҳақоратлаб, дўппослади. Ҳожар холани кўкрагидан итариб ташлади. Буларни кўриб турган Жаҳонгир чидай олмади. Беркинган жойидан чиқиб, ҳарбийларга ўшқира кетди:

— Зўр бўлсанг, мени ур! Чол билан кампирга кучинг етдими?!

Ҳарбийлардан бири Жаҳонгирнинг қўлини орқага қайириб машинага олиб бориб тиқишга ҳаракат қилди. Аммо Жаҳонгир унинг қўлларидан чиқиб, тўхтатиб қўйди. Ҳожар хола тутинган ўғлига егулик бериб:

— Ой бориб, омон кел! — дея дуога қўл кўтарди.

Тоживой ака ҳам ўзини тута олмай йиғлаб, тутинган ўғлини қучоқлаб:

— Ой бориб омон кел! Хат ёзиб тур, уруш тугаса келсанг, ўғлимизсан, уйлантириб қўямиз, сени худо паноҳида асрасин.

Машина итдек ириллаб, орқасидан бензин бўйи, майингина чанг қолдириб, поёнсиз чўл бағрига сингиб кетди. Чол билан кампир машина ортидан зор-зор йиғлаб қолишди.

* * *

– Нега қочдинг?! — дея сўради бақалоқ милиционер, оғир-оғир тин олар экан.

Жавоб ола олмагач, аёл кишиникига ўхшаган ингичка товуш билан чинқирди:

– Сендан сўраяпман! Ит эмган!

– Қочишим керак эди, — деди қочоқ. — Қочдим!

– Биласанми, нима?! — суради милиционер.

– Билмадим, — деди қочоқ.

– Ҳозир сени отиб ташласам, қўлингдан нима келарди?!

– Отсанг отавер! — деди қочоқ.

– Отсанг отавер эмиш, Тоживой акани ўйла-япман, йўқса жаҳаннамга жўнатардим, — деди милиционер ўзини аранг босиб. — Ҳозир дамингни оласан, эрта азонда келаётган ҳарбий эшелонга жўнатишади. Қочишни хаёлингга келтира кўрма! Нақ пешонангдан отиб ташлашади-я...

Ўн чақиримлар чамаси юрилгач, машина чўл ўртасидаги қўра ёнига келиб тўхтади. Жаҳонгирнинг қўл-оёғини боғлаб, амбор томга қамаб ташлашди. Ўзлари очиқ сайҳонликдаги катта, оқ ўтовга кириб кетишди. Ташқарида қўй сўйилиб, келинчаклар қозонга олов ёқаяптилар. Кўп ўтмай эркак кишиларнинг ҳиринглаши, аёлларни қийқириғи эшитилди. Эшик очилиб, бир товоқ қовурма гўшт билан нон кўтариб, рангпаргина келинчак кириб келди.

– Бунчалар сулув бўлмасанг, – деди у таманно билан. – Сен билан бир кечани ўтказиш учун ҳамма бисотимни берардим. Нега сени боғлаб қўйишди, шунқорим?

Аёл егуликларни бир четга қўйиб, йигитнинг қўл-оёқларини банддан озод қилди ва хонадан чиқаётиб:

– Шунқорим, улар маст, ароққа тўйиб ўтиришибди. Сени отиб ташлаш ниятлари бор. Овқатланиб ол! Кечаси сени ўзим чиқариб юбораман.

Ярим тунда эшик очилди. Аёл Жаҳонгирни бўшатиб, ташқарига ишора қилди.

Эшик ёнида милиционер йўқ. У оқ утовга кириб кетган шекилли. Улар ташқарига чиқишди, аёл Жаҳонгирни ертўлага тортди, Жаҳонгир истамаса-да, аёлнинг эҳтиросли бўсалари, ҳали кашф этилмаган сеҳрли, лаззатли дунё йигитнинг қалбини забт эттанди.

Жаҳонгир ҳаётда ҳозиргидек лаззат таъмини татиб кўрмаган эди. У бўшашиб, аёл ёнига ётиб олди.

– Исмингиз нима? – сўради аёл йигитнинг қулоғига шивирлаб. – Менинг исмим Жонигул, эрим саксон ёшли, минг қўйли бой.

Қилиб қўйган ишидан пушаймон бўлиб, уялиб ўтирган йигит:

– Исмим Жаҳонгир – деди ерга қараб.

– Хижолат тортма! От тайёр, егуликлар хуржунда, – деди аёл яна шивирлаб. – Келесда қариндошимиз бор. Хат ёзиб қўйганман. Меҳри опа деган танишим бор, сени яхшилаб беркитиб қўяди. Икки кундан кейин мен ҳам ёнингда бўламан.

– Қандай топаман?

– Яхшилаб эшит, Келесга кирмасдан ўнг томонга йўл ўтади. Сен ўша йўлдан бир чақирим юриб, қозоқи

овул устидан чиқасан. Дуч келган кишидан Отбой кўкани уйини сўрасанг айтади. Унинг уйини топиб, отни у ерда қолдириб, ўзинг Меҳри опани қидириб топасан. Бозорнинг кун чиқиш тарафида деворига «Сотилади» деб ёзиб қуйилган қирқинчи уй бор. Бу уй Меҳри опанинг хонадони. Тез бўлақол, ҳадемай тонг отади.

Жаҳонгир тўйларда меҳмонларнинг отини ушлаб, миниб чопган, кўпқариларда чавандозларнинг терлаган армуғонларини совутганди. У ўйноқлаб турган саман қашқа тулпорнинг тизгинини ушлаши билан, йўлталаб от чопиб кетди.

Тизгини тортилиб, жимжима йўрғага ўтган от пишқириб, йўл талаб қиларди. Ой ботиб, шарқ тараф оқариб, юлдузлар сўна бошлади. Ўн икки чақирим масофани босиб ўтган тулпор қозоқ овулига яқин келиб қолди.

Жаҳонгир чувур минган йўловчи аёлдан Отбой кўканинг қўрғонини сўради:

— Опа Отбой кўканиуи уйини билмайсизми?

— У киши менинг отам бўладилар, — деди бошини рўмол билан танғиб олган аёл.

— У кишини кўра оламанми?

— Отам қўйлар билан ўтлоқда эдилар, изимдан ҳайданг, — деди аёл.

— Сизга отни қолдириб кетсам-чи? — деди у.

Жаҳонгир от тизгинини аёлга бериб, хуржунни елкалаб, темир йўл тарафга одимлаб кетди. «Балки қочиш керакдир!» — кўнглидан кечирди у.

«Айтишларича, Самарқанд шаҳригача отда беш кунлик, туяда саккиз кунлик йўл эмиш. Бор-гунимча неча-неча хавф-хатарга дуч келаман, — хаёлидан кечирди қочоқ. — Агар паровоз машинисти билан келишсам қандай бўларкин? Қочиш керак,

бу ердан тезроқ ўзимизнинг тоғимизга қочиш керак!»

Кўш паровозли юк эшелони гижирлаб, секин юра бошлади. Жаҳонгир охириги вагон кетида бораётган милтиқли кишига:

– Мени Самарқандгача олиб кетмайсизми? – деб қичқирди.

Розилик олгач, югуриб қоровул ёнига чиқиб олди.

– Қанча пул берасан? – деди қоровул кўзлари ўйнаб.

– Неча пул оласиз? – Жаҳонгир ёнидан нақ бир ярим қарич келадиган сўлкавойни чиқариб:

– Розимисиз, – деб сўради.

– Жиззахгача олиб бораман, – деди қоровул, – яна кўшсанг Самарқандгача етиб оласан.

– Келишдик, – деди Жаҳонгир.

Қоровулнинг ишораси билан ғалла ортилган вагонга чиқиб олди. Қоровул унга мунни тўла сув узатиб:

– Мени алмаштирадиган солдатга айтиб қўяман, сув, егуликдан қарашиб туради, албатта пулинг бўлса. Ўзингга кавак очиб, кириб ол!

Эшелон гижирлаб, паровозлари пишқириб, қора тутунга ботиб куну тун юрса, гоҳида тўхтаб, беш соатлаб туриб қолади. Қоровул милтиқ қўндоғи билан туртиб огоҳлантирса, Жаҳонгир инига кириб ётиб олади. Тўрт кеча-кундуз деганда, юк поезди Самарқанд станциясига келиб тўхтади. Ярим тунда Жаҳонгир вагондан тушди ва шифиллаб оқаётган кран сувига ювиниб, уст-бошини чангдан қоқиб, тартибга солди.

Қоровул билан хайрлашиб, темир йўл тармоқларида турган вагонлар тагидан ўтиб, ғарб осмони

остида, ой шуъласида кумушдек товланиб, кўкиш губор босиб турган Тоғдан куз узмай хаёлан: «Эй худо, ўзинг Қодирсан, ўзинг халоскоримсан, болалигим, орзу-умидларим бешигига — шу улуғ тоғлар қучоғига борсам, мени ўз паноҳингда асра, куч-қувват бер, яратган эгам! Мен бу ердан — ёмон одамлар орасидан тезроқ қочишим керак!»

Шунда ғойибдан: «Улуғ Тоғ сени қабул қила олмайди, ҳали кўп кўргуликлар кўрасан», — деган овоз келди қулоғига.

Қочоқ: — «Мен сенга тан бераман, аммо сен бешафқат бўлма!» — деди яна хаёлан...

Жаҳонгир Самарқанд шаҳридан чиқиб, Миронкул қишлоғига яқин келганида тонг ёришиб, хўрозлар янги кун мадҳини ўқиётган, қушлар ва чигирткалар яратганга шукроналар ўқимоқда, сигирлар, қўйлар маъраяпти.

Муюлишдан тўрт отлик кўриниши билан Жаҳонгир сув ўйиб кетган чуқурга ётиб олди. Отлар пишқириб, ёт кимсадан хушёр тортди. Отларнинг нотинчлигини сезган отлиқлар йўлида бегона одам борлигини билди ва наганни отишга тайёрлаб, унинг устига от солдилар. Отлиқлар Жаҳонгирнинг қўллариини боғлаб, олдиларига солиб, Самарқанд шаҳри томон йўл олдилар. У секин юрадиган бўлса елкасига қамчининг аччиқ, қирқ ўрими келиб тушарди. «Қочиш керак!» — дерди қочоқ қамчи зарбига дош бера олмай.

— Кепақулга ҳайда! — хитоб қилди бошига қоракўл телпак, устига беқасам чопон кийган, шоп мўйловли чавандоз. Бир соатлар чамаси юрилгач, дарё соҳилидаги сўлим боғ яқинида отлардан тушган чавандозлар, сув устидаги чорпояга жойлашиб олдилар. Дастурхон тузатишди.

— Уни нима қиламиз? — деди кишилардан ёшроғи.

— Дастурхонга олиб келинг.

Жаҳонгирни ҳам дастурхонга таклиф қилишди.

— Кани дастурхонга яқинроқ ўтириб, овқатдан ол! — деди шоп мўйловли киши.

«Қочиш керак!» — хаёлидан кечирди Жаҳонгир.

Тўхли сўйилиб, қовурма дастурхонга тортилди. Тўрт киши олти шиша ароқни бўшатиб. Йигирма кило келадиган тўхли гўштини паққос туширишди. Жаҳонгир ароқ ичмади, унга таклиф қилганларида бош чайқади.

— Ҳали ёшсан, ичмаганинг маъқул, — дейишди.

Дастурхонга дуо айтилиб, шоп мўйловли киши Жаҳонгирга бошдан-оёқ разм солиб:

— Исминг нима ва кимдан, қаёққа қочаяпсан? — деди.

— Исмин Жаҳонгир, мана шу улуғ Тоғдан паноҳ қидириб қочиб юрибман.

— Не гуноҳинг учун қочиб юрибсан?

— Мени урушга ҳайдашди, қочдим, ҳозир ҳам қочиб юрибман.

— Армия хизмати мажбурий, ундан қочиш оғир жиноят, отиб ташлашларидан қўрқмайсанми? Сен совет гражданисан! Она ватанни ҳимоя қилиш ҳаммамизнинг бурчимиз! Сен шу ҳақиқатни биласанми?!

— Мен бир ҳақиқатни яхши биламан! Бу уруш — менинг урушим эмас!

— Башанг кийингансан! Яна совет ҳукуматига қарши ташвиқот қиласан!

— Мени қозоқ биродарлар кийинтиришди, яланг оёқ эдим, юзлаб тенгдошларим яланг оёқ, йиртиқ уст-бошларидан уят жойлари кўриниб. қизил вагонда кетишди. Мен ҳам уларнинг биттаси эдим. Қочдим.

Онам, уч синглим чечак касалидан вафот этишди. Отам билан тоғдан равочни тошбосди қилиб сотардик, дўлана, олча дегандек, каклик, тулки овлардик. Отамни «рабочий батальон»га олиб кетишди. Мен бир ўзим ўн уч ёшимдан дуч келган одамларнинг хизматини қилиб, ялангоёқ кун кечириб юрдим. Мактабда ўқиганим йўқ.

— Сен ҳукумат одамлари қўлига тушсанг, отиб ташлашади. Ёшлигингни ҳисобга олиб, қаматдирмаймиз, аммо совет ҳукумати олдидаги йигитлик бурчингни адо этишингга имкон берамиз. Танла! Армия хизматими ёки отиб ташлашлариними?! Сенинг тақдирингни биз ҳал қиламиз, биз ҳукумат одамларимиз. Бизни ҳам эрта-индин урушга сафарбар қилишади.

— Менга барибир, — деди қочоқ.

«Қочиш керак! Ота-онам, сингилларим ўлиб кетишди, мен тирик қолиб, яқинларим чироқларини ёқишим керак!» — деб ўйлади.

* * *

Жаҳонгир қамоқхоналарда, қизил вагонларда не-не азоб-уқубатларни бошдан кечириб, қаҳратон қишнинг қирчиллама совуқ кунларининг бирида Олха дарёси бўйидаги ҳарбий лагерга етиб келди. Оёқларига латта ўраб, йигирма градусли совуқда қўлларини, кулоқларини совуққа олдириб, пиёда юзлаб километр масофани босиб ўтиб, чарчаб-ҳориб, ниҳоят йигитлар ҳарбий палаталар ёнида саф тортдилар. «Энди иссиқ палатада дам оламиз, иссиқ овқат еймиз», деган умидлар пучга чиқди. Бўлим, взвод, рота шаклида ҳарбий машқ ўтказилди.

«Қочишни иложини қила олмадим, эй аттанг!» — дея яна хаёлидан кечирди Жаҳонгир.

бориб етди. Аммо спиртли ичимликка тўйиб олган миллатчи рус командирлари Жаҳонгирга навбатдан ташқари наряд бериб, саккиз соатлик уйқуси ҳисобидан турли юмушларни бажаришга мажбур қилардилар.

Бу ҳам камлик қилгандек, унинг шаънига «Басмач, Чучила» деган номуносиб лақабларни тиркаб, иложи бўлса дўппослашгача бориб етарди. Жаҳонгир чидади. Командирлар буйруғини сўзсиз бажарди.

Кунларнинг бирида туйқус жанг бошланди. Душман самолётлари пулемётдан ўққа тутиб, оғир артиллерия ишга киришди. Душман тарафдан пиёда аскарлар автоматлардан ўққа тута бошлади. Жангда Жаҳонгир ёмон кўрган сафдошларининг бир нечтаси орқадан отилган ўқларга учиб ўлди. Бу хабар ҳам махсус бўлимга бориб етди.

Ўзига оро берган кичик командирларни жанг пайти сездирмай орқадан отиб ўлдириш воқеалари тез-тез содир бўлиб турарди. Ўч олиш иштиёқида бўлган аламзада олифталар ароққа тўйиб, Жаҳонгирни дўппослашга, иложи бўлса уни отиб ташлашга уринардилар. Қўл жанги усулларини пухта ўрганиб олган разведкачи, жисмонан кучли Жаҳонгир олифта сафдошларини яккама-якка курашда енгиб, «посмотрим!» — деган дағдағаларини писанд қилмасди.

Олти кишилик бўлим фронт чизигини кесиб ўтиб, «тил» олиб келиши керак.

Разведкачи гуруҳ ҳимоя либосида, автоматлари билан душман томонга ўтиб олдилар. Тонг отиб, разведкачи гуруҳ душман ихтиёрида бўлган ўрмонзорда кунни ўтказди. Кунлар узайиб, фақат икки соат қоронғулик бўлади. Шу тунги икки соатда, фронт чизигида бир неча пулемёт тўхтовсиз отиб туради. Икки тараф жангчилар окопларда дам оладилар.

Тунги соат ўн бир...

Ўрмонга кираверишда «Мерседес» автомобили тўхтади. Машинадан аёл киши билан эркак киши тушиб қолди, машина қайтиб кетди. Разведкачилар осонгина «тил»ни қўлга олишди. Аммо аёлни зарарсизлантиришга бўлим бошлиғи Ивашенко рухсат бермади.

Олхова дарёси Ленинград шаҳридан узоқ бўлмасда, баҳор кезларида икки соатлик тунги вақт кундуз кунидек ёруғ бўлади. Қўл-оёқлари боғланиб, оғзига латта тиқилган аёл банддан озод бўлиб, чинқира бошлади.

Душман тараф сергакланиб, сезиб қолди. Проектор нурлари остида қолган бизнинг разведкачиларимизни пулемётда ўққа тутишди. Олти кишидан уч киши ҳалок бўлди. Уйқусираб ўтирган ўзимизнинг пулемётчиларимиз ҳам ўз разведкачиларимиздан икки кишини билмай отиб ўлдирди. Қўл-оёқлари боғланган немис асирини судраб келаётган Жаҳонгир ётиб олди ва оёғидан енгил яраланди.

Немис полковнигини Жаҳонгир Қорабоев полк штабига топширди.

Немис авиабомбаларидан шикастланган райком биносига дивизия госпитали ишларди. Жаҳонгир шу госпиталга ётқизилди.

Татар миллатига мансуб ёшгина лейтенант билан қирқ ёшлар чамасидаги капитан кириб келди ва салом-аликдан кейин ўзларини таништирди:

— Бу киши менинг суратчим Рафиқ Себагатулин бўлади. Мен, армия матбуот органи мухбири капитан Десиновман. Адашмасам сиз сержант Қорабоев бўласиз.

— Худди шундай ўртоқ капитан! — дея Жаҳонгир ётган ўрнидан қўзғалди.

— Кузгалманг, — деди капитан қўлларини пахса қилиб. Ҳамшира қизлар олиб келган курсиларга жойлашиб, расмиятчиликдан кейин:

— Сиз, совет ҳокимиятига нисбатан ёмон фикрда бўлгансиз? Шундайми?

— Бу гапни қаёқдан олдингиз, ўртоқ капитан? — деди Жаҳонгир.

— Мана шу ҳужжатлар сизни ҳарбий хизматга сафарбар қилган военкоматингиз томонидан берилган, танишиб чиқарсиз?

— Ёшлик қилганман.

— Ёшлик қилгансиз, тўғри, ҳозир яхшигина таълим олган жангчисиз. Сизни давлат орденига тавсия қиладиган ҳужжатлар ҳам қўлимизда. Аммо жанг чоғида сизга тазйиқ ўтказган командирларни отиб ташлагансиз! — муҳбир овозини бир парда кўтариб, сўзида давом этди. — Кечагина сиз билан борган беш солдатни ҳаммаси ҳалок бўлди, бунда сизнинг алоқангиз йўқмикин?!

— Ўртоқ капитан! — деди Жаҳонгир. — Сизнинг биринчи саволингизга қуйидагича жавоб бераман: «Жанг пайтида ўз сафдошларини отиб ташлаган», деб қандайдир миллатчи, олифталар тарқатган ғийбат билан мени айбламоқчи бўлсангиз адашасиз. Иккинчи саволингизга жавоб бераман: немис полковнигини асир олган киши менман. Фоҳиша аёлни йўқ қилиш керак эди. Разведка қоидаларини қўпол равишда бузган Ивашенконинг хатоси оқибатида ўзи ҳам, қолган жангчилар ҳам ҳалок бўлишди.

Менинг тирик қолишим сабаби: асир олинган «тил»ни кўтариб ўтиш менинг навбатим эди. Разведка қоидаларига амал қилиб, ётиб олганимча, асирни судраб келаётган чоғимда пулемётлар сайради.

— Беш кишини калтаклаб, майиб қилиб ташлаганингиз ҳақида маълумот бор.

– Мен ҳеч ким билан муштлашганим йўқ. Бордию муштлашган бўлсам, танамда ёки башарамда калтак изи бўлардику? Маст ҳолда бир-бировини дуппослашса, мен айбдор бўламанми?!

– Қисқа муддатда бир неча медаль, орден билан мукофотлангансиз. Айтингчи, қандай вазиятда қахрамонлик кўрсатдингиз?

– Кутилмаганда жанг бошланди. Душман артиллерияси тўхтовсиз отиб, самолётлар бомба ташлаб, пулемётдан ўққа тугаверди. Кўплаб қурбон бердик. Устимизга бостириб келаётган танкни яқин қўйиб, ўлиб ётган жангчи қўлидан граната олдим-да, душман танкига отдим. Танк тўхтаб ёнабошлади. Танкдан қочиб чиққан фришларни отиб ўлдирдим. Ёнгинамда портлаган снаряддан, тўхтовсиз отилаётган пулемёт ўқларидан омон қолдим. Ўнг ва чап тарафимда ёнаётган танклар, ўққа учиб ўлаётган немис жангчиларини кўриб, аввалига қўрқдим, кейин ўзимга келиб, душманга қарата ўқ отавердим.

Ярим соатлик жангдан кейин немислар чекина бошладилар. Мен, артиллерия командири бўлса керак, ярадор лейтенантни бомба ўйиб ташлаган чуқурга олиб тушиб, тиббий ёрдам кўрсатдим. Кўп ўтмай мен эгаллаб турган позицияни полкимизнинг учинчи батальони эгаллади. Носилкага ётиб олган ярадор лейтенант менинг исмим ва фамилиямни сўраб олди. Бир неча кун ўтгач, ҳарбий мухбирлар менинг суратимни газетага чиқаришди. Ўшанда мени орден билан мукофотладилар.

– Отангиздан хат-хабар борми? Онангиз ва сингилларингиз оламдан ўтишган экан, яқин қариндошларингиз борми? Амакингиз, тоғангиз? Аммаларингиз?

– Қариндошларим бор-йўқлигидан хабарим йўқ.

— Айтингчи, «миллатчи, олифталар» ҳақида га-
пирдингиз, — «дедовшина» аломатлари хусусида
қандай фикр билдирасиз? — деб сўради «Қизил
юлдуз» газетаси муҳбири.

— Мен солдатман, «дедовшина» — бу касаллик,
— деди Жаҳонгир.

— Ўртоқ Қорабоев, менга айтингчи, мактабда
ўқимасдан рус тилини қандай ўргандингиз?

— Армияда ўтган хизматим мобайнида, — деди
Жаҳонгир.

— Энди дамингизни олинг, тезроқ сафга қай-
тишингизни тилаб қоламан, — деди капитан ўрнидан
турар экан.

Капитан Десинов ҳарбий газета муҳаррири ҳузу-
рига кириб, сержант Қорабоев устидан ўтказилган
суриштирув ҳужжатларини полковникка узатди.

— Фактлар борми? — деди полковник.

— Ҳа, — деди капитан Десинов. — Етарлича.
Ҳарбий қисмларда «дедовшина»...

Полковник мийғида кулди:

— Ўзбек йигитларимиз спиртли ичимлик ичмай-
дилар, командирлар буйруғини сўзсиз бажарадилар.
Аммо уларга тегишли спиртли ичимлик европоид
оғайниларимизга қолади. Қорабоев ўз шаънини ҳимоя
қилиб муштлашган бўлиши мумкин.

Бош муҳаррир капитан Десинов ёзган рапортни
ўқиб чиқди. Рапорт қуйидагича ёзилган эди:

«Ўрта Осиё республикаларидан мобилизация
қилинган жангчиларимизга европоид солдат ва кичик
командирлар томонидан тилга олиб бўлмайдиган
сўзлар билан ҳақоратлаш, тазйиқ ўтказиш ҳоллари
бўлган.

Сержант Қорабоев олифта сержантнинг ноўрин
буйруғини бажаришдан бош тортган. «Дед»ларнинг

буйруқларини бажармагани учун ярим тунда уни уйғотиб, ўрмонзорга олиб чиқиб, калтакламоқчи бўлганларида катта сержант Қорабоев дарахт шохидан хода синдириб олиб, ўн чоғли «дед»ларни қочмаганларини уриб, ўлакса қилиб ташлаганлиги фактлари тасдиқланмади.

Жанг пайтида Қорабоев ўзига «душман» деб билган сафдошларига қарата ўқ отгани факти тасдиқланмади.

Сержант Қорабоев фронт чизигини босиб ўтиб, зиммасидаги вазифасини адо этиш чоғида душман томонига ўтиб кетиш имконияти бўлишига қарамасдан, немисларнинг жаннат ваъда қиладиган радио ташвиқотларига эътибор бермади ва душман томонга ўтиб кетмади. Сержант Қорабоев яхшигина сиёсий ва жисмоний тайёргарликдан ўтган жасур разведкачи».

— Яхши, — деди муҳаррир, бироз сукут сақлаб. — Жангчи Қорабоевни ўз сафдошларига қарата ўқ отгани тўғрисидаги гумон асоссиз, бўҳтон. Полк командири номига рапорт ёзинг. Қорабоев олиб ўтган немис полковниги армиямиз штабида сўроқ қилинмоқда. Фронт чизигида ҳалок бўлган разведкачиларнинг барчаси ҳукумат мукофотига лойиқ деб топилди. Сержант Қорабоевга иккинчи орден — «Шуҳрат» ва «Жасорати учун» орденларига тавсиянома тайёрлатсинлар. Солдатни ватанга бўлган садоқати ҳамиша тақдирланади. Сизга шуни айтмоқчиманки, унинг суратини старшина поғонида, плаш палаткада, қўлида автомати билан ғоз турган ҳолатда тайёрлатинг!

— Яна шу нарсани унутмангки, Қорабоев хизматдошлари орасида катта ҳурмат қозонган аскар.

Жаҳонгир оёғидан олган жароҳати енгил бўлишига қарамасдан, ойлар эмас, йиллар мобайнида

оқсаб юришга мажбур қиладиган жароҳат эди. Армия тиббий комиссияси старшина Қорабоев вақтинча ҳарбий хизматга нолойиқ, деб ҳужжат тайёрлади.

* * *

Йўловчи поезда Келес станциясига келиб тўхтади. Вагонлар эшиклари очилиб, йўловчилар қаторида қўлтиқтаёққа суяниб, старшина Жаҳонгир Қорабоев ҳам тушди.

Сафар халтасини елкалаб, қўлтиқтаёққа суянган баланд бўйли, мардона қиёфали, ҳарбий либослари ўзига ярашган йигитни кўрганлар ҳавас билан қарашардилар. Кампирлар, чоллар аскар елкасини силаб тавоф қилишса, ёш, сулув аёллар ҳавас билан қараб табассум ҳада қилардилар.

Жаҳонгир ўн беш чақиримли дала йўли бўйлаб пиёда бораяпти. Яқинда ёғиб ўтган ёмғирдан чанг босилиб, чўл гиёҳларининг ҳиди кишини маст қилади. Орқадан от дупури эшитилиб, аскар йигит тўхтаб изига қаради.

Отлиқ отдан тушиб:

— Аскарни кўрсам, оғам ёдимга тушади. Мабодо акам билан хизматдош эмасмисиз?! Менинг акам ҳозир Украинада жанг қилаётган эмиш. Аскар ака, отга мининг, мен ёнингизда пиёда боравераман, — деди йигит от тизгинини Жаҳонгирга узатиб.

— Менинг оғажоним, — деди Жаҳонгир йигитчани боши баравар кўтариб, сўнг ерга қўйди-да, халтасидан солдат юлдузчасидан биттасини олиб йигитчанинг қалпоғига тақиб қўйди: — Исминг нима йигитча?

— Исминг Исмоилбек, — деди йигитча кулган бўлиб. — Сизнинг исмингиз Жаҳонгир ака, шундай эмасми? Мен сизни танидим. Тоживой акани

қизи Севара сиздан хат олиб турганини ҳам билман.

— Оббо дагарча-ей, — деди Жаҳонгир қизариб.

— Энди отга мининг, — деди Исмоилбек. — Овулгами?

— Ҳа, — деди Жаҳонгир.

Тоживой ака овулга яхшигина тўй бериб, оқ ўтовга Жаҳонгирни киритди.

— Энди бир-икки кун дамингни олсанг, болам, — деди Ҳожар хола.

— Қишлоғимга бориб, онам ва сингилларимни йўқлаб Қуръон хатм қилдирсам, дегандим, — деди Жаҳонгир.

— Оёғинг яхши бўлса, боришинг қочмас болам, — деди Ҳожар хола.

Ўтов эшиги очилиб, Севара кириб келди.

— Тўй ўтмасдан ҳеч қаёққа бормайдилар! — деди қиз дастурхон ёзатуриб.

— Сени олиб қочаман! — деди Жаҳонгир.

— Вой! Сиз ҳали қозоқ бўлдингизми?! Уят-ей!

Севара келадиган баҳорда ўн олтига тўлади. У ўрта бўйли, нозиккина қиз. Ҳали очилмаган атиргул гунчасидек, ҳусну малоҳати, тўлиб етилмаган қадду қомаги кўрган кишини оҳанрабодек ўзига тортади. Шошилиб, тўлқинланиб сўзлаганида гунча лабларидан нигоҳ ташлаган дурдек оппоқ тишлари, катта-катта шаҳло кўзлар устида ўйнаб турган қайрилма қошлари, елкасини тўлдириб турган бўлиқ тилло рангли сочлари, чит кўйлак остида билинар-билинемас сийналари, бутун борлиғи сирли юлдуз чангига ботирилган маъбудани эслатарди. У ўзидан тушуниб бўлмайдиган сирли гўзаллик тўлқинларини таратарди. Бошқаларга ўхшамайдиган қиз туяларни чўктириб, осонгина миниб олар, от чопишда манаман деган йигитни доғда қолдиради.

Сигирларни, туяларни соғиб, қўйларни отарга ҳайдайди. У қўзичоқларни, бузоқчаларни, бўталоқ ва қулунчаларни ушлаб эркалатади. У гулларни жонидилидек севарди.

Кўкаламзорларда ётиб олиб, оппоқ момик тоғларидек булутлар орасидан таралаётган қуёш нурларига тикилиб, қизлик орзу-умидлари ҳақида хаёл суради: «Шу булут устида қуббалари олтиндан, укки патидан ўтовим бўлса, ёнимда Жаҳонгирим бўлса, тилло бешикда боламни аллаласам...»

Жаҳонгир армия сафида хизмати чоғида, отонаси номига юборган учбурчакли аскар мактубини Севара ўқиб берарди. Жавоб хатида туялар, қулунчаларни яйловда ўтлаб юрган ҳолатини чизарди-да, булут остидан мўралаган қуёшни, таралаётган нурларни чизиб, устидан ўз қўли суратини соларди. «Осмондаги юлдузларча кўпдан-кўп салом, голиб бўлиб қайтинг», — деб ёзиб қўярди-да, хатни учбурчакли қилиб, устига манзил белгиси билан ҳарбий қисм рақамларини ёзиб қўярди. Кейинги вақтларда қўзичоқлар кўринмай қолди, бузоқчаларни эркалатишлар онда-сонда бўлиб турса-да, мактубларга суратлар ўрнига оташин саломлар, «Сизни яхши кўрамиз, интизорлик билан кутамиз», — деган ибораларни ёзадиган бўлганди.

Ҳозир Севарани Жаҳонгир билан унаштиришмоқчи.

— Сен ўғлимиз бўлиб қолдинг, отанг билан маслаҳатлашиб, никоҳ тўйларинг ўтганидан кейин молларингни ажратиб берамиз, қайнотангни молларига қўшилиб ўтлаб юради.

Жаҳонгир оғир ўйга толиб:

— Шошилмасак, мен ҳали ўзимга келиб олганим иўқ.

— Ўйлаб кўр, бўтам, — деди Ҳожар хола.

Севара қизариб, бирор сўз айтмасдан чиқиб кетди.

Йигит қиздан узоқлашди. Тоживой ака хотини билан маслаҳатлашиб: «Ёшлар уялади, индамай тўйни бошлаб юборганимиз маъқул», деди.

Тўй тараддудлари бошланди, атроф овулларга хабар юборилди. Жаҳонгирни қора тер босиб, кенг яйловларда тарқалиб, ўтлаётган қўйлар ёнига кетди. «Қочиш керак!» — деди у хаёлида. «Мени бағрига босиб, ўз фарзандидек меҳр беришди. Хизматдан қайтганимда элга тўй бериб, шоҳона кийимлар кийдириб, оқ ўтовга солиб қўйишди. Энди сулув қизини менга — нонкўр нотавонга хотинликка бераяпти. Барибир қочаман! Бошқа чораси йўқ!

Фронт чизигини бир неча бор кесиб ўтдим, ўтиб кетганлар фарб мамлакатларида, Америкада яшаяптилар. Мен қочмадим. Энди қочаман. Мол-дунёни, гўзал хотинни деб, онам ва яқинларим қабристонидан узоқда яшай олармиканман, киндик қоним тўкилган вайрона кулбани тиклашим, ота-онам чироқларини ёқишим керак-ку! Жигаргўшаларим, ёру биродарларимдан айро тушмоқни истамайман, ҳечам хоҳламайман! Отам билан ровоч териб, лола гуллар ҳидига тўйган, какликлар қўшиғини соғинганим улуғ тоғларга бораман, қочиш керак!»

Тун ярмидан оғиб, ой ботди. Жаҳонгир устидаги либосларини ечиб ташлаб, ҳарбий кийимларини кийиб, сафар халтасини елкалади-да, бир оёқда оқсаб, йўлга тушди.

У муҳаббат ипларига боғланиб қолмасдан, гарданига ола хуржун — «рўзғор» деган оғир тошни осиб қўймасларидан, тақдир йўлида оқсаб, шаҳдам қадам ташлаб, бу ердан кўринмайдиган улуғ Тоғни нишонга олди.

ОШИҚЛАР МАСКАНИ

Молларим Шовуз сойида ёйилиб ўтлаб юрибди. Қирдан қўй сурувини шоҳдор Серка бошлаб келаяпти. Таёғига суяниб турган чупон менга товуш қилди.

— Серкани олдини қайтар!

Мен шоҳдор серкани уриб орқага қайтардим. Бўйнидаги қўнғироғини жаранглатиб, серка изига қайтди. Орқасидан келаятган қўй ва эчкилар ҳам қайтиб олиб, ёйилиб ўтлаяпти. Тепаликда қўй суруви хиналаб¹, дам оладилар. Бўрибосар итлар қўй отари яқинида, олд оёқларига бош қўйиб, мудрайди. Бошқа бир ит тепаликда, Бодомча соясида чўнқайиб ўтириб, «жондор»²ни пойлаяпти. Ҳалим поччам чарчаш нималигини билмайдиган, кучли, хушчақчақ киши эдилар. Ҳалим ака бизга унчалик яқин қариндош бўлмасалар-да, Шодмон аммамизга унаштирилган эдилар. Аммамиз ўрта бўйли, хушбичим, кўзлари катта-катта чиройли қиз эдилар. Ҳалим поччамиз бош чўпон, қайноғаси Исроил ака чўлиқ, икковлари бир отар қўйни боқаяптилар.

— Ҳалим язна! — товуш бердим мен.

— Ўтиб кел! — деб овоз берди Ҳалим поччам. — Исроил аканг тошпарчин қилган айрон ачиган бўлса, йўл-йўлакай олиб кел!

Чўпон айтган жойдан нақ ярғичоқ тошидек келадиган тошни кўтариб, остидаги чуқурдан айрон тўла қоринни олиб, Ҳалим поччам ўтирган қирга эмаклаб чиқиб бордим. Поччам белбоғини дастурхон қилиб, ўзлари пиширган қумочни синдириб, менга:

— Нондан ол, Дағар! — дедилар.

¹Хиналаб — тўдаланиб.

²Жондор — бўри.

Унгача Исроил чўлиқ ҳам келиб ўтирди. Ҳалим поччам хуржундан шопиёла олиб, яхшигина ачиган айрондан шопиёлани тўлдириб мента узатдилар.

— Каттадан, — дедим мен.

— Аввал сен ичасан! — деганларидан кейин пиёлани олиб, муздек, ачқимтил, аммо уткир, тоғ гиёҳларининг ҳиди анқиб, яхшигина ачиган айронни мазза қилиб сипқордим.

— Ачибдими? — сўради Исроил акамлар.

— Яна бир пиёла ичсам айтаман, — дедим мен.

— Маст бўлиб қоласан! — дея кулди икковлон.

Тошда пишган бугдой қумоч билан қуй сутидан ачитилган айронни қўшиб, яхшигина тушлик қилиб олдик. Итларга кепакдан хамир қилиниб, тошда пиширилган қумочдан яримтадан бердик. Қўйчивон итлар кетганларидан кейин, ҳуштак чалиб Оқпанжани чақирдим. Оқпанжа тилларини осилтириб, ёнимга етиб келганидан кейин унгаям қумочдан яримтани бердик. Ақли ит эмасми, нонни тишлаб, секин юриб овлоққа кетди.

— Ҳалим почча, ҳув анави Тангида¹ икки инсон суяклари қалашиб ётибди, иложи бўлса бориб кўрсак. Кейин сиз бу ҳақда айтиб берсангиз.

— Қийин масала, — деди Ҳалим поччамлар. — Бу оддий шайит эмас, бизнинг ташрифимиз ёқмайдиган бўлса, туя сўйилса-да, қўйиб юбормаса керагов.

— Кетдик, — деди Исроил акам.

Биз тик қияликдан эҳтиёткорлик билан ўтиб олдик-да, яшин уриб мажақлаб ташланган қоя синиқларидан амаллаб ўтиб олиб, узунасига етти-саккиз қадам, ичкарисига бемалол беш киши жойлаша оладиган камарга² яқин бордик. Камар

¹Танги — инсон утиши мушкул дара.

²Камар — тош, қоя қаваги.

оғзида зирк, итбурун зич бўлиб, марҳумлар скелети макон топган камарни ихоталаб олган экан. Ёнма-ён ётган скелетларни бири бўйчанроқ ва иккинчиси анча кичикроқ эди.

– Сен Эҳсонбой, молларингни қайтариб ташлаб, ҳув анави қирга борасан, Исроил аканг қуртлаган қўйларни дорилаши керак, сен унга ёрдам берасан, кейин бафуржа ўтириб сизларга шайит ҳақида матал айтиб бераман, хўпми?

– Яхши бўлади, – дедим мен.

Кун пенгиндан оғиб, қўйлар уриб ўтлаяпти. Менинг молларим ҳам хиналаган жойларидан кўз-ғалиб, ўтлаяпти. Исроил акамларга қарашиб бўлганимдан кейин поччамлар айтган тепаликка чиқиб бордим. Ҳалим ака пешин намозини ўқиб бўлган эканлар. Кейин:

– Дагар, сен неча ёшдасан? – дея сўрадилар.

– Келаси баҳорда ўн бешга кираман, – дедим мен.

– Мен, – дедилар Ҳалим поччамлар. – Ўн ёшли бола эдим, отам билан бойнинг қўйини боқардик. Рўйи баҳорда қўйлар кўзиларини эргаштириб, ёйилиб ўтлаяпти. Бошдан-оёқ оқ либос кийиб, катта оқ дастор ўраган, енгсиз камзул кийган беш чоғли нуроний кишилар ҳув анави қирга туяларини чўктириб, бир чойдиш сув қайнайдиган вақт ичида оқ ўтовларини тикиб, мешларда булоқдан сув олиб тош ўчоқлар қуриб, тирикчилик қилаяптилар. Улардан бири отамни имлаб чақирди. Отам бориб, у кишилар билан гаплашди. Унча семиз бўлмаса-да ахта қўйдан иккитасини отам ушлаб берди-да, меҳмон узатган олтин тангани олмади. Негаки, бойнинг мулкидан бўри, ўғри, оч-ночор кишилар, меҳмонлар баҳраманд бўлишларига бой ижозат берган эди. Шундай бўлса-да, отамга икки қўйга уч тилло тангани қўймай

беришди. Шу куни битта қўй сўйилди. Улар ўзларига овқат тайёрлаб, еб-ичиб дамларини олдилар.

Эртаси куни эрталаб Нурали бой келиб, меҳмонлар билан қучоқлашиб кўришиб, Лангар хўжаларига, барлос овулларига одам юбориб, юздан ошиқроқ оч, юпун кишиларни меҳмонга чақиртирди. Отам ёнидан кечаги қўйларнинг пулини олиб, бойга узатувди, «ёнингга солиб қўй» дея ишора қилди. Десангиз икки эмас, тўрт ҳам эмас, саккиз қўй, тўрт хўкиз сўйилиб, хомталаш қилинди. Дошқозонларда шўрва, овулларга буюрилган қозон патирлар дастурхонга тортилди. Абгондан келган нозу неъматлар тўкиб ташланди.

Оқ дастор ўраган Лангар эшонлари, барлос муллалари тошлар қавагидан макон топган мархумлар суякларини махсус идишларда Абгонга олиб кетишларига ижозат бермадилар.

— Шайитни безовта қилиб бўлмайди, — деди мулло Соибназар.

Мулло Сиддиқ охун шайитларни безовта қилмаслик кераклигини айтди. Тоғларни саёҳат қилишиб, азиз авлиёлар қадамжоларини зиёрат қилган абгонликлар туяларини еталаб ватанларига қайтиб кетдилар.

Воқеа бундай бўлган экан:

Абгон бойларидан Қайсарбекнинг тўртта хотини бўлиб, Латифшо деган йигитнинг хотинига ишқи тушади. Орага одам қўйиб, «хотинингга талоқ айтсанг ўн минг тилло бераман», дейди. Латифшонинг ори келиб, бир тўйда кўпқари чопилаётган чоғда Қайсарбекни қамчи тагига олиб савалайди. Икки уруғ икки тарафда туриб урушади.

Қайсарбекнинг қўли устун келади. Латифшони қонга бўялган, ҳушсиз ҳолатда олиб кетадилар. Қайсарбек бир неча йигитлари билан Латифшонинг уйига бостириб бориб, севимли хотини Ҳабибани

билагидан ушлаб, от сағрисиға олиб қочади. Латифшо ўлим билан олишаётган чоғда хотинини олиб қочишлари икки уруғ орасида низонинг бошланиши бўлди. Қайсарбекнинг молу дунёси шунчалик куп эдики, юз минглаб қўй, моллари, от ва туялари яйловларда ўтлаб юрарди. Қайсарбек Ҳиндистон сафарига уч ой кетган чоғида Ҳабибанинг отаси Латифшодан олган қарзи эвазига қизини тўй қилиб берган эди. Қайсарбек Ҳабибанинг ишқида савдойи бўлиб, оқ ўтовга қамалиб, кўкрагини ерга бериб муҳаббат азобини тортади. «Ҳабиба меники бўлса, боримнинг ҳаммасини, ҳатто ширин жонимни берардим!» – дерди Қайсарбек.

Шу воқеадан кейин икки уруғ орасидаги низо олти ой давом этади. Олти ой мобайнида не-не азаматлар жувармарг ўлиб кетмадилар, не-не сулув келинчаклар, онаси ўпмаган жонон қизлар олиб қочилиб, номуслари поймол этилмади, дейсиз.

Хушсиз ётган Латифшони табиблар бор билимларини ишга солиб даволайдилар.

Орадан олти ой ўтиб, Латифшо оёққа туриб олади. Йигирма беш ёшдаги полвон йигит орқада бир йилни қолдириб, соғайиб олганидан кейин, бир тўй даврасида Латифшо Қайсарбекни курашга талаб қилади. Зотига йиқилган полвон голиб бўлган полвоннинг қули бўлиши керак эди. Кураш икки соат давом этсада, дуранг билан яқунланаверади. Уч кун давом этган кураш дуранг билан яқунланавергач, оқсоқоллар ажратиб юборишга мажбур бўладилар. Шу чоғда икки тараф халқи: «Тўйимиз, қабристонимиз бир бўлсаю, бир-бировимизга қачонгача душман бўламиз, полвонлар ажрим қилмагунларича курашаверишсин», деб туриб олишади. Курашга тушадиган бошқа полвонларга бериладиган «Зот» ва бошқа харажатларни полвонлар зиммаларига оладилар. Кураш давом этади. Халқ орасида шундай ёмон «гап»

юрарди. Гўё Латифшонинг хотини аввалдан Қайсарбек билан «дон» олишиб юрганмиш. Бу қочириқ ғийбатлар кимлар томонидан тўқилганми ёки озроқ бўлса-да ҳақиқат борми, билмадим, Латифшони туну кун азобларди.

Хут¹ кириб, қорлар эриса-да, кундуз кунлари ҳаво қизиб, дала-даштарда баҳор гуллари бойчечаклар, қўзигуллар очилиб, ям-яшил далаларда қўй-қўзилар яйраб ўтлайдиган вақт келган бўлса-да, тунлари ер музлайди. Кураш майдонида машъалалардан олтитаси ўрнатилиб, кураш майдонини ёритади. Ўртада катта гулхан ёнади.

Кураш майдонига сомон тўшалиб, аввал беш ёшдаги болалар, кейин каттароқлари кураш майдонини қиздираяпти. Кўп ўтмай катта полвонлар уч жойда кураш олаяптилар.

Ниҳоят ҳаётлари, номусларини ўртага тиккан полвонлар даврага чиқдилар.

Курашнинг бу турида мағлуб полвонни ғолиб полвон қул қилиб олади. Унинг бор мулки, бойлиги ва албатта хотинлари ҳам ғолиб полвоннинг мулки бўлиб қолиши шарт. «Бундай олий мақомдаги кураш яқин орада бўлмаган», дейишди қариялар.

Инсоннинг номуси, эркинлиги, ҳаёти тикилган бундай курашга ишқивоз одамлар, ҳатто бошқа мамлакатлардан келишганди.

Кураш бошланганича йўқ. Полвонлар даврага чиқишди. Қайсарбек ўйнаб, даврани бир айланиб, қиблага қараб тиз чўкиб, қўлларини кенг ёзиб, аввал одамларга таъзим қилди, кейин «Ё Али!» дея наъра тортди.

Кейин ўйнаб даврани айланиб, рақибига қараб тишини ғижирлатиб:

¹Хут – қишнинг сўнгги кунлари

— Ўлдим деявер кўппак!

Латифшо даврани бир айланиб, тўрт тарафга бош эгиб, томошабинларга таъзим изҳор этди. Кейин полвонлар давра айланиб, секин юра бошладилар. Орадан беш дақиқа, ундан-да кўпроқ вақт ўтиб, икки полвон олиша кетди. Аммо кураш унча кўп вақтни олмади.

Бир ярим соатлик курашда Қайсарбекнинг оёғи осмондан келиб, бор бўйича йиқилиб тушди. Давра қийқириб, ғолиб полвонни олқишлардилар. Эл оқсоқоллари Қайсарбекни турғиздиришга уринса-да, у ўзига келмади. Даврабоши қўлларини осмонга кўтарганида халқ тинчланиб, оқибатини сабрсизлик билан кутардилар.

— Ҳалол! — деди давра оқсоқоли.

Ҳакамлар ҳам оқсоқолни қўллаб-қувватладилар.

Қайсарбек секин ўрнидан туриб, халққа таъзим қилиб:

— Халойиқ, — деди у. — Бу иблис фириб ишлатди!

— Сени оёғингни осмондан келтириб йиқитди! Сен мағлуб бўлдинг! — деб қичқирди халойиқ.

— Қуллуқ, қуллуқ! — дерди Латифшо халққа таъзим қилиб.

— Халойиқ! — деди давра оқсоқоли. — Қайсарбекнинг имон-ихтиёри, молу мулки, хотинлари Латифшо ихтиёрига ўтсин, омин, — дея қўл кўтарганида халойиқ ҳам бараварига: — Омин! — дея дуога қўл кўтарди.

— Эл кайвониларининг илтимосларини ҳисобга олиб, мағлуб, яъни Қайсарбекнинг ҳаёти сақланиб, ота-онасига тегишли мулк ўзларига қолдирилсин! Латифшо, қўлингни дуога кўтар! — деди эл оқсоқоли.

— Қайсар менинг қулим бўлди, тирик қолиши-қолмаслиги менинг ихтиёримда, аммо отасига тегишли мулк ва фарзандлари дахлсиз қолаверсин! —

деди Латифшо халойиққа бош эгиб таъзим қилиб. — Чоракорлари, чўпон-чўлиқлари ва албатта, хотинлари менинг ихтиёримга ўтади.

— Омин! — дея қичқирди халойиқ.

Қайсарбекни оқсоқоллар ертўлага қамаб қуйишди. Аслида уни Латифшо банди қилиб олиб кетиши керак эди.

Эшикда турган соқчиларнинг қўл-оёқларини боғлаб ташлаб, Қайсарбекни озод қилишди. Қайсарбек ярим тунда аёллар паранжисини ёпиниб, севгилиси Ҳабиба билан қочди. Ёнида ўзига содиқ йигитларидан ўн киши Амударё соҳилигача кузатиб бордилар.

Эртаси куни Қайсарбекка тегишли қўй сурувлари, от, туя ва бошқа моллар суруви чўпон-чўлиғи билан Латифшо ихтиёрига ўтди. Мулкнинг анчагина қисми камбағалларга тарқатиб берилди. Қайсарбекнинг тўрт хотини Латифшо никоҳига ўтди.

Латифшо ота-онасининг ёлғиз фарзанди эди. Ўрта бўйли, кенг гавдали, истараси иссиқ, қувноқ феъли йигит эди. Унинг катта хотинидан икки фарзанди бўлиб, Ҳабибадан фарзанди йўқ эди. Латифшо моҳир чавандоз, курашда елкаси ерга тегмаган полвон бўлиб танилган эди. Оқсоқолларнинг маслаҳати билан элга тўй берди. Никоҳига олган хотинларига биттадан оқ ўтов тикдириб бериб, ёнига оқсоч қўйдирди.

Орадан бир ой ўтиб, Латифшо душмани Қайсарбекнинг изидан тушди.

Қайсарбекнинг изидан айғоқчилар қўйилган эди. Тахтакарача йўлига тушмасдан, Тарағай водийсига борадиган йўлга тушиб қолган эди. У яна йўлдан адашди. Лангар қишлоғига қўниб, Синжовут қири билан борадиган йўлни аниқлаб олган бўлса-да, йўлбошловчи ёллашни иложи бўлмади. «Ҳали тоғ дараларидан ўтадиган йўлларни қор босиб ётибди, Тахтакарача довонидан ўтса бўлади», дедилар йўлбошловчилар. Самарқандга бормасдан туриб, Уратепага боришни

иложи йўқ эди. У ерда отасининг ошнолариникига боришлари керак эди. Лангар тоғларидан ўтадиган йўллар очилишига қарийб ўн беш кун бор.

Латифшо ярим тунда йўлга отланди. Айғоқчи олиб келган хабарда душмани қўним топган маскан аниқ эди. Амударёдан кемада ўтиб, Фузор шаҳрига келгунча йўловчи қарвон билан олти кун йўл юрди. Бу олти кунда отини етаклаб яёв юрди, гоҳида отда. Кечалари қишлоқларда кишилар уйларида, қарвонсаройларда тунаб, кундуз кунлари йўл юриб, ниҳоят душмани Қайсарбек келиб қўнган манзилга стиб келди. Қайсарбек Амударёдан ўтиб, қишлоқларда, қарвонсаройларнинг алоҳида хоналарида ўйнаши билан айш-ишратини қилиб, бир ой йўл юриб, Лангар қишлоғига келиб, Овго¹ орқали Самарқандга ўтишни мўлжаллаган эди.

Латифшо одамлардан сўраб-суриштириб Қайсарбек отини қолдириб, ўйнаши билан эшакка юкени ортиб тоғ дараларида, ғорларда кун кечириб юргангани билиб олди.

Эшак эгасини топиб, унга икки дона тилло танга бериб, йўл бошлаб боришни илтимос қилди. У ўзи билан икки кунга етадиган егулик, тунда ёпинадиган кепанак², чақмоқ тош³ олиб, йўлбошловчи билан қоронғу тунда йўлга чиқди.

— Бу ерда кечаси юриб бўлмайди, — деди йўлбошловчи. — Кундуз кунни ҳам ўтиш амримаҳол. Ҳув сойлиқда ёнаётган гулханни кўраяпсизми?

— Ҳа, — деди Латифшо.

— Ўша гулхан сиз излаётган дўстингиз Абгонни қўналғаси.

— Сиз кетаверинг, — деди Латифшо.

¹Овго — улуғ тоғ чўққиси.

²Кепанак — ичи кигиз, усти чакмон кийим.

³Чақмоқ тош — олов чиқадиған темир бўлаги.

— Сени ўлган дейишганди, — деди Қайсарбек таажжубдан ёқа ушлаб. — Арвоҳинг келган кўринади, шундайми? Инсон бўлганингда гадой топмас тошлар орасидан мени топа олмасдинг!

— Мен ажалингман! — деди Латифшо қаҳ-қаҳ уриб кулганича. — Ер остидан бўлса ҳам сени топаман! Сен менинг қулимсан, хоҳласам сени афв эта оламан!

— Сен фирром ишлатиб, курашда ғолиб бўлдинг! Мард бўлсанг, кел яна кураш тушамиз. Енгсанг, мени ўлдирасан! Йиқилсанг, ўлдим деявер! Фақат ханжар билан!

— Мен розиман! — деди Латифшо.

— Кураш майдони мана шу тошлар орасида бўлақолсин!

Латифшо уст-бошларини ечиб ташлаб, оёқ яланг, қўлида қийшиқ пичоғи билан, ўтиб бўлмас қияликдан Шивақ поясидан ушлаб, душмани ёнига бораётган чоғда аёлнинг чинқириги эшитилди:

— Алвидо севгилим Қайсарбек! Тушимда аён бўлган эди! — аёл узуги кўзидаги заҳарни пиёладаги сувга томиздириб боши узра баланд кўтариб ичди.

Кейин нимадир демоқчи бўлди, аммо нафаси бўғилиб, ранги сўлганича йиқилиб тушди.

— Нега бундай қилдинг?! — дея сўради Қайсарбек. Аёлдан садо чиқмади.

— Фирром ишлатиб ҳамма мулкимни тортиб олдинг! Ками қолган бўлса айт! Шарти шулки, йиқилганда ўлдирмаслик! — деди Қайсарбек.

— Розиман, — деди Латифшо.

Жанг бошланди. Жанг қоидаларига амал қилиниб, Қайсарбек йиқилиб тушганида Латифшо рақиби оёққа туришига имкон берди. Ярим соатлик жанг чоғида Латифшо йиқилиб тушди. Рақиби Қайсарбек

уруш қондасини бузди ва душмани устига ташланди. Унинг ханжарли қўли қайтарилиб, Латифшонинг ханжари Қайсарбекни кўкрагига бориб санчилди. Тўғрироғи, тик турган ханжарга катта куч билан бориб урилган эди.

Латифшо ҳали жони узилмаган Қайсарбекни, ўлим изтиробларини чекаётган аёлни ўчиб улгурмаган гулхан ёнига — камарга ёнма-ён ётқизиб қўйди-да, жон бера олмаётган душманлари оғзига сув томиздирди. Кейин Қайсарбек кўзларини очиб, хириллаб нафас оларкан:

— Ота-онам, укаларим қийналмасин, қараш уларга, — деди.

Кейин кўзларини катта очиб, осмонга қараганича, боши шилқ этиб оғиб тушди.

* * *

Бошқа киши никоҳида бўлган аёл бегона эркак билан ўйнаш ўйнаб турган чоғида қатл этилса қанақа мақом берилиши мумкин, бу масала хусусида мендек бир чўпон бирор нарса айтишга ожизлик қиламан.

— Бу жойни «Ошиқлар маскани» десак ҳам бўлаверади, — дедилар Ҳалим поччамлар. — Ўтганда, қайтганда ҳақларига дуо қилиб, руҳларини шод қилишимиз мумкин.

Синжовут қиридан турнақатор бўлиб бораётган молларим изидан чопқиллаб кетдим.

Бўрибосар итим менинг ёнимда тилларини осилтириб, тез-тез нафас олганича чопиб бораяпти. Каклик галаларининг тинимсиз ноласи тепамизда турли кўринишдаги тошларда, осмонга бўй чўзган салобатли қоялардан акс садо бериб, шовуллаб оқаётган Лангар дарё шовқинига қўшилиб дилрабо мусиқадек кўнгилларга ором бахш этади.

ҲОЖИМУРОД

Қишлоғимиздан икки-уч чақирим нарироқда, дарё соҳилида от-араваси ёнида чодир тикиб, қуналға қилиб олган ёлғиз чилангар кишини кўриб, ёнига бориб саломлашдим. Менинг исмим Анваршо, дедим мен. У киши ўзини Ҳожимурод деб таништирди.

Менинг ташрифимдан норози бўлса-да, ноилож:

— Хуш келдингиз, — деди чилангар.

— Хушвақт бўлинг, — дедим мен. — Одам бор жойга одам келади-да.

— Менинг олдимга илонлар, чиябўрилар, дайди итлар бемалол келаверадилар. Мен ҳаммасини хуш кўраман, уларга шундай ўрганиб қолганманки, ёввойи табиат товушини эшитмасам ётиб ухлай олмайман, — деди ҳамсуҳбатим.

Мен кулгидан ўзимни тўхтата олмадим. Ҳамроҳим ҳам тиржайиб, мендан узр сўраган бўлди.

— Бу ёруғ дунёда, — дедим мен, — инсон зотидан вафоли дўст орттира олмадим, аммо ҳайвонлардан анча-мунча дўстларим бор.

Суҳбатдошим менга бир қараб олиб, ёнаётган кўмирга дам солиб яшнатди-да:

— Ростми? — деди.

— Ҳа рост, хотининг, фарзандларинг дўст ҳам, душман ҳам бўлади, аммо содиқ дўстни баъзан ҳайвонлар орасидан топасан киши, — дедим мен.

— Бунда сиз адашмадингиз, — деди чилангар.

— Дўстми, душманми, барибир инсонлар билан яшаш завқли. Ҳайвонот дунёсининг ўзига хос яхши томонлари бор, — дедим мен.

— Мен ҳайвонлардан дўст топдим, — деди ҳамсуҳбатим.

Мен ҳар куни кечқурунлари Ҳожимуроднинг қўналғасига келиб, алламаҳалгача суҳбатлашардим.

— Ҳожимурод, қачондан бери сиз ёлғизликда ҳаёт кечирасиз? — дея сўрадим мен.

— Бундай саволларга жавоб бермасам хафа бўл-массиз?

— Ихтиёрингиз, аммо инсонлар мулоқотда бўлиб турмаса, вақт ўтиб ёввойилашиб, ўз-ўзини идора қила олмай қолишлари мумкин. «Ёлғизлик Аллоҳга мансуб», деган экан машойихларимиз. Кўринишдан ўқимишли кишига ўхшайсизу...

— Менинг ўтмишим мавҳум, ўта зерикарли, — деди ҳамсуҳбатим.

Тўлин ой қирдан кўтарилиб, бепоён дала-даштларни олтин сувига чўмиб ташлади. Ёнгинамизда мавжланиб оқаётган сой сувида ой акси заррин бўёқларда товланади. Тунги қушларнинг аҳён-аҳёнда чақчақлаб сайраши, чигирткаларнинг тинимсиз но-ласига қўшилиб ажиб бир мусиқавий оҳанг яратади.

— Ўн уч ешимда етим қолдим. Қишлоғимизлаги кекса ва ногирон кишилар, аёлларга қўшилиб далада ишладим.

Меҳнат кунимга бир парча зоғора нон билан бир коса атала беришарди. 1944 йил баҳори серёғин келди. Бўй қизлар, аёллар билан қоқиўт, шунгалак ва бошқа гиёҳларни териб еб кун кечирдик. Ёзда мева-чева дегандек. Норвой деган тоғам иккимиз тоғдан ошиб, Самарқанд вилоятига иш қилириб бордик. Аммо бизни ушлаб қамаб қўйишди Кейин овқатлантириб, тиббий кўриқдан ўтказишди. Тоғамни фронтга, мени етимхонага юборишди. Шу билан тоғам Норвойни бошқа кўрмадим.

Ҳожимурод қисик кўзларини юмиб, оғир ўйга толди. Кейин, хотирасини жамлаб олди, шекилли, ҳикоясини давом этди:

— Болалар уйидан қочиб шаҳар кўчаларида лайдиб юрганамда устига босма чакмон, бошига сувсар

телпак кийган қирқ ёшлар чамасидаги киши ёнимда тўхтаб:

– Эй бола, овқатланишга хушинг қалай, – дея сўради.

Унинг қалин, қуюқ қошлари остида қора кўзлари чақнаб, кўрган кишини ваҳимага соларди. Икки чаккасини босиб тушган шоп мўйловини бураб, қўлидаги қирқ ўримли қамчисини баланд пошнаги хром этиги бурвагига урганича менга егудек тикилиб, қараб турарди Аввалига кўрқдим, кейин ўзимни босиб олдим-да:

– Қорним тўқ, – дедим.

– Кўйсангчи, биродар, – деди нотаниш киши тиржайганича. – Кўзларинг айтиб турибди-ку, юрақол мен билан. Исмингни айтмадинг? Ёшинг нечада?

– Исминм Ҳожимурод. Баҳорда ўн тўртга тўламан, – дедим мен. Ростданам қорним оч эди. Йигитлик ғурурини бир чеккага йиғиштириб кўйдим-да, халоскорим буйруғига итоат қилдим.

Овқатланиб бўлгач янги хўжайиним отни эгарлашни буюрди. Яхшиямки ўн-ўн икки ёшлик чоғимда отамнинг саман қашқасини эркалатиб миниб юрардим. Ҳозир олдимда яхшигина боқилган асов тулпор турибди. Уни эгарлашим, оғзига кумуш уқали юган, тилларанг сўлиғини солишим керак. Тишимни тишимга кўйиб, от абзалини кўтариб отга яқинлашдим. Асов тулпор қулоқларини чимириб, депсиниб турибди. Кўрқмасдан асовнинг томоғи тагидаги нухта тўқасидан маҳкам ушлаб, унинг ўт чақнаб турган кўзларига тикилганимча бошига юганни урдим. Кейин сергулли эгарни босиб, тушайилни тортдим. Кўз қири билан қарасам, янги хўжайиним қамчи ўйнатиб, ҳаракатларимни зимдан кузатиб турибди

— Бўтам, боқса одам бўласан,— деди Хўжайиним.— Аммо ҳали гўрсан. Кетдикми?

— Ҳа,— дедим мен.

Кўп ўтмай биз янги хўжайинимнинг қишлоғига етиб келдик.

— Ҳожимуродбой, сен отларга қарайсан, қўйларимиз бор, боқасан. Оғилхоналарни тозалашга одамимиз бор. Хуллас, сен хизматкор эмас, менинг отбоқарим бўласан, қандай?

— Нима десангиз шу хўжайин, — дедим мен.

Шундай қилиб мен Тошқул чавандоз деган кишига отбоқар бўлиб ишга ёлландим. Хўжайиним иккита от боқиб, бирини қўйиб бирини минади. Мени яхшигина кийинтириб, тўй, кўпқариларга олиб боради. Отларни якка чирги қилиб, совутаман. Кўпқаридан чиққан, бадани совундек кўпирган тулпорларнинг терини қотириб, иккинчисини хўжайинимга якка чирги қилиб бераман. Отларимиз яхшигина соврин олиб, кўпқарини олди бўлган кунлари отларга қанд едираман. Шунинг учун отларим ёлланган чавандозларни йиқитиб кетган чоғларда «қуралай, қур» деб чақирсам, ўйноқлаб олдимга келади. Отлар менга, мен отларга ўрганиб қолгандик.

— Тошқул аканинг қўрғони баланд қир этагида бўлиб, тинчгина оқадиган серсув анҳорга бориб туташади. Олма, ўрик, анорзордан ўтганингиздан кейин, қоя ёнида анчагина ерда узумзор боғ бўлиб, полиз экинлари, беда майдонлари мана шу анҳордан сув ичади. Анҳорнинг нариги соҳилида катта-кичик қўрғонлар, паст-баланд иморатлар қора дарахтлар оғушида узоқ-узоқларга тутшиб кетган.

1939 йилда батальон командири Тошқул Жўрақулов сафдошлари билан душман қўшинларини ёриб ўтиб, душман эшелонларини издан чиқарди. Ўша жангларда батальоннинг икки взводидан атиги ўн

тўрт киши тирик қолганди. Финляндия ўрмонларида фаолият олиб бораётган партизан қисмлари ёрдамида Тошқул Жўрақуловга зудлик билан тиббий ёрдам қилинади ва у даволанади. Бир ой ўтар-ўтмас Тошқул Жўрақулов бошчилигидаги кавалерия батальони қолдиқлари партизан қисмлари кўмагида фронт чизигини муваффақиятли ёриб ўтдилар.

1942 йилнинг май ойида офицер Тошқул Жўрақулов она қишлоғига қайтиб келди. Район партия кўмитасининг инструктори, кейинчалик биринчи секретарь вазифаларида ишлади. Кўлига қурол кўтаришга қурби етадиган кишилар ҳарбий хизматга сафарбар қилинмоқда эди.

Сельсовет идорасида бир оёғидан маҳрум бўлган собиқ жангчи Пўлат ака почтачи Неъмат акага телефондан келган хабарни қоғозга тушириб, менга етказди. Мен, болалар уйида ўрганиб олган билимимни ишга солиб, тутила-тутила ўқиб, хат мазмунини билиб оламан. Кейин, отларни эгарлаб, бирини миниб, иккинчисини етаклаб районнинг исталган нуқтасига от соламан. Хўжайиним Тошқул ака «Полутурка» русумли автомашинада лойга тиқилиб қолган жойга етиб бораман-да, хўжайинимни қидираман. Акамиз албатта стол муштраб, колхоз раисларини авра-астарини ағдар-тўнтар қилиб, чиғириқдан ўтказаётган бўладилар.

— Келдингми, Дағар, — дея сўрайдилар.

Мен бош ирғайман. Хўжайиним яна мажлисни қолган жойидан давом эттириб, «Ер ҳайдаш суст, дон экиш режаси бажарилмаяпти. Нега план бажарилмас экан! Ватанга нон керак, ўртоқлар! Қишлоқ хўжалиги заҳматкашларимиз, Ўртоқ Сталин шуни талаб қиляптилар!» — дея маъруза ўқий бошлайди.

Тун алламаҳал, мажлис тугайди, аммо Тошқул аканинг хирилдоқ овози ҳали-ҳамон сўқинишда

давом этади. Ҳар замон, ҳар замонда кулги, ҳазил-мутойиба билан хушмуомала мақтовлар эшитилади.

Тошқул аканинг турмуш ўртоғи Роҳилахон ЧСБ¹ ни битириб, Бухоро шаҳрида ЖенПЕДга сиртдан ўқишга кирди. Ҳозир қишлоқ мактабида кечаси чаласавод кишиларга дарс беради. Ўзига оро бериб юрадиган бу сипо аёл, бир куни Бухородан узун кўйлак кийиб, лозим киймай қайтганида Тошқул ака қамчини тагига олиб, «ахлоқдан сабоқ» берган эканлар. Роҳилахон тўшакка ётиб қолганларидан кейин, Роҳилахоннинг вазифаларини камина бажарарди. Ҳар ҳолда мен болалар уйида ёзув-чизувни ўрганиб олган эдим-да.

Тошқул аканинг тўнғич фарзанди Эшқул Бухорода қишлоқ ҳўжалик техникумида учинчи курс талабаси. Қишлоққа келган чоғлари болаларни тутиб олиб уради.

Кунларнинг бирида у:

- Эй, бери кел! Муштлашамиз! – деди.
- Муштлашишни билмайман, – дедим мен.
- Сенга ўргатиб қўйсам-чи.
- Ўргатмай қўяқол...

У ҳе йўқ, бе йўқ, менга ташланди, мен ўзимни ҳимоя қилишга ўтдим. Мени ура олмагач, қўл-оёқни ишга солди. Билдимки, мен ундан калтак емасам кўнгли жойига тушмайди. Оёқларим орасини, юзимни ҳимоя қилдим. Эшқул истаганча мени дўппослаб чарчаб қолди, шекилли, оғир-оғир тин олиб, урушдан тўхтади.

Оёқ, қўл ва бошқа аъзоларим калтак зарбидан зирқираб оғриси-да, суякларим бутун қолганига шукр қилардим. Мени хонамга олиб бориб, ётқизиб

¹ЧСБ – уруш ва кейинги йилларда 7 ёшдан 60 ёшгача саводсизларга ёзиш, ўқишни ўргатган курс.

ташлашди. Отларга қарайдиган, кечаси чаласавод кишиларга дарс берадиган киши йўқ эди. Эшқулнинг ўзи менинг вазифамни бажаришга мажбур эди. У менга:

— Хотинчалиш экансан-ку! Турақол!

— Тура олмайман, — дедим мен.

— Ўқувчилар тўпланиб ўтиришибди, — деди у ялингандек. — Сени суяб олиб бораман!

— Замбилга солиб олиб борсанг ҳам бора олмайман, — дедим мен.

Эшқул бу қилмиши учун отасидан яхшигина қамчи мазасини татиб кўришини яхши биларди.

— Билиб қўй эшакнинг эркаги, — деди Эшқул тишларини ғижирлатиб, — агар отамга айтсанг, ўлдим деявер, терингга сомон тикаман.

— Хавотирланма! Айтмайман.

Эшқул мен бажаришим лозим бўлган ишларни ўзи қиладиган бўлди, аммо отлар сувсиз, емишсиз қолаверди. Саман қашқа Эшқулни ёнига йўлатмабди. Орқасидан борса телармиш, олдидан борса тишлармиш. Орадан икки кун ўтиб, йиқила-сурила оёққа турдим-да, отларга ўзим қарайдиган бўлдим. Эшқул отасидек ўрта бўйли, гавдали, сержаҳл йигирма ёшли навқирон йигит эди. Уни тентак деб бўлмасди, ақл-хуши жойида ҳам эмасди. Шундай бўлса-да, математика, физика фанларидан яхшигина билими бор эди. Тригонометрия функциялари, химиядан турли жадвалларни ёддан биларди.

— Ҳожимурод, — деди у, — сен анави ҳаром ўлгур чувурларни емишига қараш, чаласавод аҳмоқларга сабоқ беришни менга қўйиб бер, хўпми!

— Яхши, — дедим мен.

Тошқул аканинг икки қизалоғи бор. Солиҳа тўрт ёшда, Соҳиба уч ёшда. Ширинтой қизалоқлар менга ўрганиб қолишган. Иккаласи ёнимга келиб олиб:

«Тўла ака, мени тўтайинг», деб ер тепиб туриб олишади. Мен қизалоқларни кўтариб олсам бетимдан чўлпиллатиб ўпиб оладилар-да, «Ота мина», деб туриб олишади. Кўпам ўйлаб ўтирмай қизалоқларни от эгарларига ўтказиб қўяман-да, ўз юмушимга кетаман.

Эшқул Тошқул аканинг биринчи хотинидан экан. Тошқул чавандоз Фин урушига кетганида Эшқулнинг онаси вабо касалидан вафот этган экан.

Тошқул ака сафардан қайтди. От жilовини Эшқул ушлади. Отдан тушмасдан у:

— Отбоқар қани, — дея хитоб қилди.

— У касал, — деди Эшқул. — Кулбасида ётибди.

— Чақир!

Айни шу чоғ мен судралиб хонамдан чиқдим.

— Хўш, Ҳожимуродбой, гапир. сени ким бу аҳволга солди? — деди Тошқул ака.

— Йўқ, биродар, мени алдайман деб овора бўлма! Сени ким дўппослади?

— ...

— Сен даюс менинг отбоқаримни ургансан?! — деб у ўғлига хезланди.

— Ота, ўлимдан хабарим бор, лекин бундан хабарим йўқ, — деб Эшқул қасам ича бошлади.

Тошқул чавандоз отдан туриб отни яккамихга боғлади-да, кейин босма чакмонини ечиб менга берди.

— Эшқул, сен бери кел-чи! — деди у гўё ҳеч нарса бўлмагандек.

Ўғил башарасини бужмайтириб, ота ёнига келди.

— Худога қараб айт! Отбоқарни сен дўппосладингми?!

— Ота, ишонинг, ўзидан ўтди, — дерди бечора Эшқул. — Бокс тушамиз деб ҳоли-жонимга қўймади. Кейин ўзи калтак еди-да!

– Шундайми, – деб менга егудек тикилди чавандоз.

– Ҳа! – дедим мен.

– Рост гапир! – хитоб қилди Тошқул чавандоз, кўлига қирқ ўримли қамчини олиб ўғлини савалай кетди.

– Бери кел, – деди у менга жаҳтидан тушиб.

Яқинроқ келдим.

– Сенга бир ҳақиқатни айтиб қўймоқчиман, кулоғингга қуйиб ол! Сен ҳеч қачон бошқалар қилган жиноятни зиммангга олма. Ҳеч қачон. Фин урушида бошқалар қилган жиноятни зиммасига мажбурлаб қўйганларида манаман деган азаматлар шармандали ўлимга маҳкум қилиниб, отилиб кетдилар. Аслида жиноят содир этган муттаҳамлар орден-медаллар билан мукофотландилар. Бунга асло эсингдан чиқарма! Янгангни аҳволи қандай?

– Ташқарига кириб чиқаяпти, – дедим мен.

– Яхши, – деди Тошқул чавандоз.

– Отлардан қайсини минасиз, – дея сўрадим мен.

– Машина келади, – деди Тошқул чавандоз. – Мен озгина мизғиб олишим керак. Эндиликда оилада икки кичкинтой қизалоқни ҳисобга олмаганда ҳаммамиз ногирон бўлиб қолгандик. Бечора Эшқулнинг балани моматалоқ бўлиб, қонталаш бўлиб қолганди.

– Ота, битта батракни деб мени, ўқимишли, зиёли ўғлингизни жазоладингиз, – дерди бечора Эшқул. – Сенинг улушинг бор, зангар ялангоёқ. Қараб тур, калтакланиш қандай бўлишини кўрсатиб қўяман. Сендек батрақлар кўчада сон мингга.

Хўжайиним қаттиқ уйқуга кетди. Энди уни замбарак отиб ҳам уйғотиб бўлмасди.

Ярим тунда ёғоч оёғини судраб, идора қоровули келиб мени чақирди. Олдига бордим.

— Хўжайинингни обкомга чақиришибди. Мана сенга телефонограмма, — леди-да қўлимга бир парча қоғозни бериб, жуфтакни ростлади.

Чавандозни уйғотишнинг ўзи бўлмайди.

Оромини бузган инсон зоти қамчини тагида қолди. «Начора, бошга тушганни кўз кўради» дедим-да, девдек қотиб, хуррак тортаётган хўжайинимни турткилаб кўрдим, чақириб кўрдим, бўлмади. «Эскадрон подъём, тревога» дея бақирдим. Тошкул чавандоз ўрnidан сапчиб туриб, «Батальон қуролансин!» дея хитоб қилди.

Ўзига келди шекилли, «Маладес» леди-да елкамга қоқиб, «сендан яхшигина солдат чиқади», деди.

— Хўжайин, отни қай бирини минасиз, — дедим-да, хатни унга узатдим.

— Урушда бошқача эди, — деди хўжайиним носқовоғини тишига таққиллатиб уриб. — «По коням! В бой!» деб командиринг қичқирса бўлди, ўлим билан юзма-юз келсанг ҳам, душман ўқи визиллаб қулоқларинг остидан ўтсаям, қўлингдаги қилич ҳавода визиллайди. Мана шунақа гаплар Ҳожимуродбой. Саман қашқани эгарла!

Райком секретари от охурига ўтириб олиб, газета ўрамидан йиртиб, махорка халтасидан махорка солиб, ҳафсала билан ўради. Сўнг газета четларини лаби билан ҳўллаб, яхшилаб ишлов бериб, чертиб кўрди-да, кўнгли тўлгандан кейин тутатди. Хушбўй тамаки тутунини хумордан чиққунича тортиб, оғзидан чиқаётган тутундан катта-кичик ҳалқалар ясаб ундан кўз узмай турди-да:

— Ҳожимурод, ука, сени ҳарбий мактабга ўқишга қўяман, қандай?

— Яхши бўларди, — дедим мен.

— Жуда соз, қўлингдан дафтар, қалам тушмасин, қатъиятли, иродали инсонсан, — деди райком

секретари. Спорт билан тинимсиз шуғулланишинг керак бўлади. Мен еттинчи синфни тугатган бўлсам-да, от чопиш, қилич билан жанг қилиш усулларини аъло даражада бажарганим учун комиссарлар назарига тушдим. Махсус мактабни битириб келганимдан кейин взвод командири бўлдим. Фин урушида оғир жанглarda қатнашдим. Орден, медаллар беришди.

Кавалерия дивизия штабида ташкил этилган ўрта мактаб курсларида қатнашиб, ўрта маълумот олганимдан кейин капитан унвони беришди-да, дивизион командири вазифасига қўйишди. Армия штаб бошлиғининг топшириғига асосан махсус эскадрон тузиб, унга қалмоқлардан, осиеликлардан чавандозларни танлаб олишимга буйруқ беришди. От чопиш, чопиб бораётган от остидан айланиб ўтиш, ёнбошдан туриб ўқ отиш, хуллас, цирк артистлари бажара олмайдиган от ўйинларини пухта бажара оладиган чавандозларни танлаб олишим учун бир ой вақт беришди. Мен бу вазифани бажардим. Икки йил от устида юрдим. Жанг қилдим. Дивизия бош штабининг энг масъул топшириқларини елкадош чавандоз ўртоқларим билан бажардим. Эскадронни жангга олиб кирдим. Яланғоч қиличим ҳавода визиллаб, қаршимдан келаётган ўқ ёмғирини писанд қилмай душман пулемёти устига от солдим. Ёнгинамда мени отмоқчи бўлиб турган душманнинг қулоғи остини нишонга олиб қилич солдим. Бу воқеа узоқ вақт тушимга кирди. «Нега мени ўлдирдинг, мени асир олишинг керак эди», дерди шўрлик марҳумлар. Шунда мен: «Сени ўлдирмасам, мени ўлдирардинг!» – дердим тушимда. Мен ўлимга тик бордим. Ўлим мендан юз ўтирди. Оғир вазиятда қолган чоғларимда сафдошларим ҳаётимни сақлаб қолдилар. Оғир жанглardan бирида яраланиб, госпиталга тушдим.

Шундан кейин менинг жанговар фаолиятимга нуқта қўйилди.

Госпиталдан чиққанимдан кейин менинг ҳо-мийим, тўғрироғи, кавалерия дивизия қўмондони генерал-полковникнинг қабулига кириб ялиндим, ёлвордим, бўлмади.

«Сен, ўртоқ майор, қишлоқ хўжалигини тиклаш фронтига сафарбар этилдинг», деди.

Ҳарбийчасига хайрлашдим-да, кавалерия ба-тальяонимга келдим. Қуролдош дўстларим жанговор саф тортиб, оркестр садолари остида мени кутиб олишди. Аммо менинг ва қуролдош дўстларимнинг қувончи узоққа бормади. Менинг илтимосимга мувофиқ ўрнимга Кенрайбек Худойқуловни эскадрон командири этиб тайинлашди. Мени эскадрон командири вазифасида уч кун ишлашга таклиф қилишди. Албатта, жанговар ўртоқларимнинг илтимоси қондирилди.

Ҳожимуродбой, гапнинг сирасини айтсам, ҳам-масидан ҳам от билан видолашиш оғир кечди. Қуролдош дўстларим, ахир сен жигитсан, қолаверса чавандозсан, кўзингдан ёш чиқсин, юрагинг йиғласин, аммо сасингни чиқарма! – дейишди.

Эскадронимизда лейтенант Варапай деган қалмиқ бор эди. Унинг исмини ҳеч ким айтмасди, «Шал-пангқулоқ» деса ҳамма танирди. Тунд инсон эди. У ҳеч ким билан дўстлашмасди. Аммо моҳир жангчи, адолатли взвод командири эди. Унинг дўсти – Қорабайир оти бор эди. Ўзига тегишли қандни отига едириб, жангга киргунимизча: «Дайди ўқ менга тегсину, сенга тегмасин», дерди оти бошини кучоқлаб. Мен госпиталда чоғимда дайди ўқ «Шал-пангқулоқ»қа эмас, севикли Қорабайирига тегибди. Ёв малаҳдек босиб келаяпти. Душман офицери қилич яланғочлаб от солиб келаяпти. Лейтенант Варапай қилич тиғига чап бериб, устига келиб тўхтаган от остида туриб, ўлими муқаррар бўлган чоғда

душманини пешонасидан отиб ташлабди. Ҳайратдан оғзи очилган душманни отдан тушириб ташлаб, узи отга чиқиб олган Варапай душман қуршовидан соғомон чиқиб олиб, фронт чизигига тортилган тиканли симлардан ўтиб, отилаётган ўқларга чап бериб, ўз взводиغا етиб олибди, шоввоз.

Райком секретари шошилмай махоркасини ўраб олди-да, тутатиб менга разм солди.

– Мен ўйлаб туриб, шу довжурак, одамови офицерга отимни беришга қарор қилдим ва у билан хайрлаша туриб ундан секингина сўрадим:

– Дардингни айтарсан, энди сен билан бошқа кўриша олмасак керак.

У умрида илк бор тиржайгани бўлса керак.

– Ўртоқ бошлиқ, – деди лейтенант Варапай. – Сизга тўғриси айтсам, бўлганим шу. Мен сизни яхши кўраман. Йўқ демасангиз сизга атаб юрган совғам бор, қабул қилмасангиз хафа бўламан.

– Кўрайлик-чи.

– Аввал ваъда қилинг.

– Қабул қиламан, – дедим мен.

У ёнидан халтасини чиқариб, ундан ирғай дарахтидан ясалган туморни олди-да:

– Бу тумор сизни турли фалокатлардан асрайди. Қўлтиғингизга тақиб олинг, – деди у.

Мен совгани қабул қилдим. Энг муҳими, севикли тулпоримни от қадрини биладиган, отбоқарга ишонмасдан ўзи отни боқадиган инсонга топширганим учун кўнглим хотиржам бўлди. Жанговар дўстларим билан энди ҳеч қачон кўриша олмасам керак.

Райком секретари ўйноқлаб турган тулпорига миниб олди-да, тизгинни тортиб:

– Ўзингни ҳимоя қилишни ўрганмасанг бу кенг, совуқ оламда эркин инсон бўла олмайсан. Бунни

қулоғингга яхшилаб қўйиб ол! — деди-да, отига қамчи босди.

Зим-зиё тун қаърига от солиб кетган бу жасур инсонга ҳавасим келди.

* * *

Эрталаб, қорли тоғ чўққилари оша кутарилаётган қуёш нурида, эндигина япроқ ёзаётган дарахтлар, қир-адирлар қирмизи рангларда товланади. Сойликлар эса ҳали-ҳамон зулмат қўйнида мудрайди. Мен отларнинг бирини миниб, иккинчисини етаклаб совутиб юрибман.

Қишлоқдан уч чақирим узоқлашган эдим, револьвернинг бўғиқ товушидан сесканиб орқамга қарасам, Эшқул ёнгинамда ёнғоқ дарахти танасига суяниб, мени нишонга олаяпти. Хуркиб безовталанган отларни тинчлантирдим.

— Отдан туш! — деб хитоб қилди у.

— Нима қилмоқчисан, — дея сўрадим мен.

— Туш! Ялангоёқ исқирт!

— Тушмасам нима қилардинг.

— Отиб ташлайман!

— Отсанг от!

— Йўқ, сен отдан туш! Тушмасанг ўзингдан кўр! Етимча! Сен учун отамдан қамчи едимми, энди ҳисоблашамиз, — деди-да, тепкини босди.

Ўқ визиллаб қулоқларим остидан ўтди. Отлар хуркиб мени олиб қочди. Хавфли жойдан узоқлашдим.

Уйга қайтганимда Эшқул ҳеч нарса бўлмагандек тиржайиб ёнимга келиб:

— Яна отамга шикоят қилсанг нақ миянгни қатигини чиқараман! Бу ўйинбоши, — деди.

— Шикоят қиладиган одатим йўқ, бойвачча, — дедим мен ҳам тиржайиб.

Эшқул Бухорога кетадиган куни мен отларни суғориб турганимда ёнимда пайдо бўлди.

– Отамдан еган қамчилар аламини олмасдан ўқишга кета олмадим, кечирасан, отларни боғлаб, ёнимга келарсан?! Ёки қурқоқлик қилиб, қочиб қоласанми?! – дели у.

Мен отларни боғлаб, унинг ёнига келдим-да:

– Хўш, нима гапинг бор? – дея сўрадим.

– Бокс тушамиз, – деди Эшқул.

– Қанақасига, – сўрадим мен. – Сен урасан, мен қараб тураман, шундайми?!

– Эркакчасига уришамиз!

– Бошладик, – дедим-да, зарб билан келаётган муштрларни қайтариб, беш дақиқалар чамаси ўзимни ҳимоя қилиб, рақибим ҳолдан тойганида яхшилаб битта туширдим.

Эшқул бечора эси оғиб йиқилиб тушди ва бошқа жанг қилолмади. Мен отларни етаклаб, уйга қайтдим.

Уйқуга тўйиб олган бечора Эшқул уйга келганида мен:

– Хафа бўлиш йўқ, йигитчасига жанг бўлди, – дедим тиржайиб.

– Кўрамиз ҳали, ким зўрлигини, – деди-да хонасига кириб кетди.

«Уни қуролсизлантириш керак», деган фикр чақмоқдек миямга урилди. «Аmmo қайси қуролдан фойдаланаркин? Кечаси ҳамма уйқуга кетганида тайёргарлигимни кўраман», хаёлимдан кечирдим мен.

Мен ярим тунда ов милтиғи патронларини пахта-вон қилиб, наган ва карабин ўқларини қайнатиб, аввалгисидек шай қилиб, Эшқул келишини кутиб ётдим. Хўрозлар қичқира бошлаганида майингина ҳуштак товуши эшитилди. «Демак, нимадир содир бўлади», деб ўйладим ва пойлаб турдим.

Эшқул оёқ учида юриб, сайисхонага ўтди. Отлар безовталанди.

Итлар бир ғингшиб олганида Эшқул ҳуштак чалди. Қорабайирни эгарлаб, етаклаб чиқиб сойга — қоронғулик қаърига ғойиб бўлди. Мен ҳам секин эмаклаб сойга боравердим.

— Думинг йўқми? — деди ёнидаги нотаниш киши.

— Ялангоёқ қотиб ухляяпти, — деди Эшқул шивирлаб.

— Аниқми? Ростдан ухляяптими? — деди яна у.

— Ҳа, хурракни тортаяпти, энағар, — деди Эшқул шивирлаб.

— Ҳали-замон тонг отади. Отни ертўламинизга солиб ташласамми, — деди от ўғриси.

— Ҳозироқ гумдон қиласан! Эртага милиция босади, — деди Эшқул шивирлаб.

Энг муҳими, от ўғриси кимлигини билиб олгандим. Мен эмаклаб келиб хонамга кириб олдимда, жойимга ётиб, хурракни торта бошладим.

Эшқул ов милтигининг қузури билан мени туртиб кўрди. Мен жим ётавердим. Оёқ учи билан тепди, кўзимни очиб, ғингшиб, яна ётиб олдим.

— Тур, энағар! — деди Эшқул товушини кўтариб.

Кўзимни очиб:

— Нима дейсан, ками бўлса яна уришамиз. Ҳозир менга тегма, озгина мизғиб олай, — дедим.

— Тур, дедим сен маразга. Олдимга туш!

Кўлидаги ов милтигини кўриб капалагим учди. «Калласи ишлайди, аммо шеригининг милтиғи бўлса ҳаммаси тамом. Отиб ташлайди».

Милтиққа разм солдим, ўзимизнинг милтиғимиз. Танидим. Неча маротаба каклик овига борганман.

— Нима қилмоқчисан, — дедим мен ялинган бўлиб.

— Юрақол, сени озгина ўйнатаман. — Эшқул ҳузур қилиб кулди.

– Шу ерда ўйнатавер, – дедим мен.

Куп утмай тонг шамолида шовуллаб силкинаётган ёнгоқзорга, сой бўйига бордик.

– Кечирасан оғайни, Бухорои шарифдек гулгула шаҳарда ўқишни ўзи бўлмайди. Отам билан муносабатимизни буздинг. Менга берадиган пули ҳеч нарсага етмайди. Бир отни пулини ссак нима бўпти. Сен ёруғ дунёда сув лойқатиб, азоб чекиб юрганингдан қўра, жаннатда ҳуру гуломонлар билан айш-ишратда юрганинг маъқул эмасми. Сени бу дунё азобидан қутқазиб қўйсам, – деди-да, милтиқнинг қора қувурини менга тўғрилади.

– Отмагин оғайни, – деб ялинган бўлдим.

Орқамда анҳор қоронғуликда кумушдек товланиб оқаяпти.

– Кунинг битди, – деди-да тепкини босди.

Милтиқнинг қора қувуридан олов отилиб, майдаланган қоғоз парчалари кўксимга келиб урилди. «Хайрият-ей, тирикман», хаёлимдан кечирдим. Аммо кўксимни чангаллаб, бир-икки қадам орқага, анҳор тарафга юрдим-да, ётиб олиб қалтираб жон берган бўлдим.

– Сени от ўғриси отиб кетди, алвидо, исқирт! – дея милтиққа иккинчи патронни жойлаб, беш-олти қадам наридан туриб отди.

– Милтиқ сенда бўлган, қандай қилиб от ўғриси қўлига тушиб, ўз милтиғингдан ўққа учдинг занғар етимча! – деди Эшқул. – Етимнинг жони қаттиқ бўлади, дегани бекор гап...

Мен сапчиб ўрнимдан турдим ва Эшқул билан юзма-юз туриб:

– Тўрт йилдан бери отангни хизматини қилдим. Мукофотига мени не кўйларга солмадинг! – дедим мен.

– Занғар, энди ўлдинг, – деди-да, Эшқул милтиқ қўндоғи билан уришга чоғланди, аммо бу гал ҳам у имкониятни бой берганди.

Бир ҳамла билан қўлидан милтиқни тортиб олдим-да, йиқитиб, белимдаги чилвир билан қўл-оёқларини боғлаб ташладим.

– Қўлимни бўшат, – деди Эшқул, – бу ишни қилакўрма! Милиция келса сен от ўғриси билан тил бириктириб, отни сотиб юборганингни билмайди, дейсанми?!

– Нима бўлса пешонамдан кўраман, – дедим-да, рақибимнинг башарасига яхшилаб бир тепдим.

Ўзим чаққон юриб, почтага бориб Тошқул аканинг манзилига телефон қилдим. Воқеадан огоҳ бўлган хўжайиним:

– Сен отларга қараб тур, қолганини милиция бажаради, – деди.

Келиб Эшқулни банддан бўшатдим-да:

– Эшқулбой! Сен билан милицияда гаплашамиз, энди бориб тараддудингни кўравер. Отни кимга бериб юборганингни айтасан! – дедим.

– Отни кимга бериб юборганингни, қаршилик кўрсатганим учун мени отиб ўлдирмоқчи бўлганингни сен айтасан, – деди Эшқул увишиб қолган қўлларини уқалаб.

– Ҳали менми от ўғриси, – дедим мен.

– Сен бўлмай ким бўларди?! – деди Эшқул кўзимга тикилиб.

– Тухмат! – дедим мен.

– Милицияда гаплашамиз. Сен муттаҳам ўғри, отамнинг тузини еб, туздонига тупурдинг гадой-вачча! Сен ўғри билан энди ҳисоблашаман!

– Қўлингдан келганини қилавер, олифта! Отни кимга бериб юборганингни аллақачон отанг билади.

Милиция машинаси келиб тўхтади, ундан фуқаро кийимида бир киши ва икки милтиқли милиционер машинадан тушиб, баъшараси калтак зарбидан моматалоқ бўлиб, уст-бошлари қонга ва лойга беланган Эшқулни сўроқ қилдилар. Кейин тўхмат зарбига дош бера олмай ўзимни йўқотиб турганимда:

— Ҳожимурод сенми, — дея сўради фуқаро кийимидаги киши.

— Ҳа, менман, — дедим мен.

— Сен билан маҳкамада гаплашамиз, — деди у, ҳозиргина ёзилган қоғозларга имзо чектириб.

Гувоҳларни сўроқ қилганларидан кейин, Эшқул кўрсатган анҳор бўйи яхшилаб кўздан кечирилди, излардан нусха олинди. Менинг қўлимга кишан солиб, маҳкамага олиб кетишди. Кун бўйи қамаб қўйдилар-да, кечаси ярим тунда сўроқ бошланди. Терговчи исмимни, отамнинг исмини сўради, холос.

— Энди сени яхшилаб турли касаллик тарқатувчи вируслардан тозалаймиз-да, иннакейин бор ҳақиқатни осонгина билиб оламиз, — деди терговчи.

У ёнидан «казбек» қутисини олиб, бир дона папиросни эзгилаб тутатаркан, кейин ўрнига ўтириб олиб, менга истеҳзо билан папирос қутисига ишора қилди. Мен бош чайқадим.

— Эҳ-ҳе, буни қаранг, сиздек зўравон, пихини ёрган ўғри чекишни истаган бўлсалару!..

— Чекмайман, — дедим мен. — Сув берсангиз.

— Сувсадиларми? — деди у бошини сарак-сарак қилиб. — Йўқ оғайни, сизга сув ичиш мумкин эмас. Билиб қўйинг, аввал бор ҳақиқатни билиб оламиз. Кейин сув ҳам, овқат ҳам бўлади. Келишдикми?

Унинг мушукникидек кўзлари ёнди. Ёноқлари пирпиради, кейин қўлига қўлқоп кийиб олди-да, менга бир мушт туширди. Кейин:

— Энди сен, оғайни, зарарли вируслардан озгина булса-да, тозаландингми-йўқми, ҳозир билиб оламиз. Айт-чи, отни қайси муттаҳамга бериб юбординг?!

Шундай қилиб мен Эшқул содир этган жиноятни тан олмасам-да, зиммамга қўйишди. Хўжайиним Тошқул ака келиб:

— Ҳа, укам-а! Нега сени омадинг чопмади. Ўғирликни сен қилганинг йўқ, аммо Эшқул қилгани рост. Воқеани бошдан айтиб берчи, — деди хужайин.

Бўлган воқеани айтиб бердим.

— Эшқул сени отиб ташлаганида ҳамроҳи, от ўгриси Зулхоннинг зиммасига юкларди. Зулхон сўроқда отни сен эгарлаб берганингни айтибди. Шундоқ Эшқул силлиққина сувдан куруқ чиққан кўринади. Сени бугуноқ озодликка чиқаришади. Мен юқоридаги каттаконлар билан гаплашдим. Зулхон ўғри бор ҳақиқатни айтса керак. Токи мен тирик эканман, сени хафа қилдириб қўймайман, — деди хўжайиним Тошқул чавандоз.

Мени озодликка чиқаришди. Аммо ҳали тергов давом этмоқда эди. Эшқул менга хўмрайиб қараб қўйди-да:

— Биласанми, от ўгриси, ит эмган Ҳожимурод, сени саккиз йилга қамаб юборишади.

— Мен онамни ўртага қўйиб қасам ичаман, — деди у тишларини ғижирлатиб. — Сени отиб ташламаганимга афсусдаман. Сенинг тиригинг ҳам, ўлигинг ҳам ҳеч кимга керакмас!..

Терговда мени Зулхон билан юзлаштиришди. Зулхон бор ҳақиқатни айтишга мажбур бўлди, отни Эшқул эгарлаб берганини, ўғирликни иккиси қилганлигини тан олди. Зулхон уч йил муддатга озодликдан маҳрум этилиб, қамалиб кетди.

Эшкул ўқишини тугатиб, Москвада ўқиш учун йўлланма олди. Мен ҳамишагидек хўжайинимга содиқ отбоқар бўлиб юрибман.

Йиллар ўтди. Мен ўрта мактабни тугатиб, Тошкент қишлоқ хўжалик институтининг сиртқи бўлимига ўқишга кирдим. Кунларнинг бирида хўжайиним:

— Ҳожимуродбой, мен кун сайин чарчаб бораяпман, сени кўпқарига тобинг қалай? — дея сўради.

— Хоҳишим чакки эмас, — дедим мен.

— Самантойни яккачирги қилиб эгарла! Қорабайрни мен минаман, тез-тез бўл!

Саман той олти ёшли гунон, «ҳала-ҳула»га бўй бермайдиган асов той, кўпқарига киргани йўқ, аммо яхшигина ўргатиб олгандим.

— Хўп бўлади, — деб отларни тайёрладим.

— Улоқни ол! — хитоб қилди Тошкул чавандоз.

Мен пўстакни олиб, ўйноқлаб турган гунонни миндим. Отларни жилови бўшатилиди.

Биз кўпқари чопиладиган майдонга от солдик.

— Улоқни ташла! Отга қамчи босиб яхшигина терлатиб, улоққа сол! — деди Тошкул ака.

Майдонни айланиб, улоққа келганимда Самантой ҳуркиб, икки орқа оёғида туриб олади. Яна айланиб келиб, улоққа соламан, чопиб бораётган отдан энгашиб улоқни оламан. Машқ уч маротаба такрорлангач, той улоқдан кўрқмайдиган, чавандозга бўйсунадиган бўлади.

— Энди катта йўрғага солиб ҳайда! — деди устоз чавандоз.

Яхшигина терлаган тойни тизгинини бўшатдимда сағрисига қамчи босдим.

От катта йўрғага ўтди.

— Отдан тушиб, яна миниб ол! — деб қичқирарди устоз чавандоз.

Мен буни осонгина бажардим. Тойни жимжима йўрғага солиб, совутдим.

— Бугунча етади, — деди чавандоз.

— Қорабайирни бермайсизми, — дея сўрадим мен.

— Нима қилмоқчисан?

— Қорабайирни бир хунарга ўргатувдим, — дедим мен.

— Яхши, ол! — деди чавандоз.—Қорабайирни яккачирги қилиб эгарла!

Чўнтагимдан битта қанд олиб отга едирдим-да, бошини силаб, тизгинни қўлимга олдим. Хўжайиним кўз қири билан қараб турибди. Эгарнинг қошидан ушлашим билан Қорабайир чопиб кетди. Майдонни икки айланиб, от яхшигина қизиб олганидан кейин, чопиб бораётган от устидан тушиб, яна миниб олавердим. Бу машқни икки-уч маротаба такрорладим-да, ўнг ёнбошга, чап ёнбошга осилиб юриш машқини бажардим. Чопиб бораётган от остидан ўтиб яна миниб олдим.

— Бугунча етади, — деди устоз чавандоз.

Тўйларда отим билан элга танилдим. Катта зотларни олдим.

Ёзги таътил кунларидан бирида ашаддий душманим Эшқул уйга қайтди. Мен билан тиржайиб кўришди-да:

— Ҳали ҳам сув лойқатиб юрибсанми, — деди.

— Аксинча, — дедим мен, — институтни иккинчи курсига ўтдим.

— Демак, подачи бўларкансан-да, чаласавод! — деди кинояли тиржайиб.

— Йўқ, — дедим мен. — Зоотехник олим бўламан. Кел, яхшиси ўзингдан гапир, ўқишинг қандай бораёпти.

— Ёмон эмас, — деди Эшқул.

Ёзда отларни тоғ ўтлоқларига олиб кетишди.

Қизалоқлар акаларини унча ёқтиришмайди. Аммо менинг ёнимдан нари кетмайдилар. Мен уларга ёғочдан аравача ясаб бераман. Қизалоқлар ухлаб ётганларида чалғи кўтариб, беда ўримига кетаман. Қуёш қиздириб, жонзотман дегани соя қидириб кетганида, мен ҳам чалғини бедапояга ташлаб сув бўйидаги толлар тагини соялаб тамадди қиламан.

Анҳорнинг нариги соҳилидан, қамишзордан қиз боланинг қийқириғи эшитилди.

Не кўз билан кўрайки, Эшқул кўшни қишлоқлик Ўлмас аканинг ўн тўрт ёшлик қизини босиб олиб, номусига тегаяпти. Мен қичқирдим. Товушимни шовуллаб оқаётган анҳор суви, сербарг дарахтлар ютиб юбораяпти. Эшқул ишини битириб, кийим-бошини кўлига олиб, анҳор сувига тушиб кўздан йўқолди. Қизнинг бақирганини эшитиб, ёрдамга шошилган кўшни қишлоқ одамлари етиб келганларида бечора қиз тубсиз анҳор сувига ўзини ташлаган эди. Атрофда мендан бошқа ҳеч бир инсон кўринмагач, анҳордан сузиб ўтган забардаст йигитлар мени уриб ҳушимдан кетказишди. Ўзимга келганимда, атрофимда тумонат одамлар тўпланган. мен яримяланғоч, қонимга, тупроққа беланиб ётибман. Устимга бир челак сув сепиб, яна тепкиладилар. Вужудим оғриқ сезмас, хаёлим кириб-чиқиб, ақлим мутлақо ўтмаслашиб бўлганди. Кимдир қизнинг жасади топилганини айтгандек бўлди.

Хаёлимда кечдими, буни англай олмадим.

Кунлар ўтаверди. Бу сафар мени ўғлидек кўрадиган, келажакда яхши инсон бўлиб улғайишимдан умидвор бўлган хўжайиним Тошқул акадан дарак бўлмади. Ишончим комилки, мендан ҳамма юз ўгирди. Ўзимни оқлашни иложи йўқ эди. Дастлабки терговдаёқ оғир жиноятни зиммамга олдим. Эшқулнинг: «Сенинг ўлигинг, тиригингни ҳеч кимга

кераги йўқ. Сен қўғирчоқнинг ўзисан, бошқа нарса эмас. Зулхон менинг ашаддий душманам. Мен уйланишим керак бўлган қизга уйланди. Зулхонни йўқ қилишим учун сендан фойдаланмоқчийдим, сени отиб ташлаб. Зулхонга юклаш ниятим бор эди. Афсус, милтиқ отилмади, ўқлар пахтавон¹ экан...» — деган гаплари ёдимга тушди. Эшқул қизнинг номусига тегди, қиз ўзини ўлимга маҳкум қилди. Режа билан иш юритган.

У мени отиб ўлдириб, Зулхонни жуда секин азоб билан жон таслим қилишга маҳкум этмоқчийди. Мен патронларни пахтавон ўқларга алмаштириб Зулхоннинг ҳаётини сақлаб қолдим. Ўзимни эса узоқ муддатли жаҳаннам азобига дучор қилдим.

Мен қамоқхонада ўтириб, шу хаёллар гирдобида азоб чекардим. Вақт шиддат билан ўтаяпти. Қамоқда ётганимга ҳаш-паш дегунча бир йил ўтибди. Суд куни белгиланди. Менга адвокат тайинлашди. Мен оқловчи ҳимоясидан воз кечганимни айтдим. Сабабини сўрашганларида мен:

— Прокурор қандай жазо белгиласа, ўша жазони қабул қиламан, — дедим.

Қизнинг жасадини суд-медицина экспертизаси кўриб чиқиб, жасадда тан изтиробларидан ташқари, зўрлаб номусга тегиш аломатлари ҳам борлигини аниқлади. Ўшанда анҳорнинг нариги соҳилидаги кишлоқ аҳли таёқ, болта кўтариб, «жонга жон» деб, милиция маҳкамасига бостириб боришди. Мени ётқизишган шифохонани милиция кишилари кўриқлагани эсимда.

Энди суд идорасига қанча халқ бостириб келаркин?

Мен одамлар кўзига қандай қарарканман?!

¹Пахтавон — ўқ ўрнига қоғоз солинади.

Шармандалик. Ўлганим яхши эмасми?... Шуларни ўйлаб, руҳан азоб чекардим.

Мени кийинтириб, судга олиб боришди. Биринчи терговдаёқ оғир жиноятни зиммамга олганим, адвокатдан воз кечишим, суд ҳайъатини, томошабинларни ҳайратга солди.

— Милиция ходимлари, терговчилар уриб, жиноятни сенинг зиммангга қўйишдими? — деб сўради суд раиси. — Айтишларича, уч ой оғир аҳволда касалхонада ётганмишсан.

— Касалхонада ётганим рост. Аммо мени милиция ходимлари ҳам, терговчилар ҳам урганлари йўқ, — дедим мен.

— Ахир сен оғир тан жароҳати олгансан, кимдир сенга тазйиқ ўтказмаса, қандай қилиб терговда ҳам, судда ҳам оғир жиноятни зиммангга олаяпсан? Биласанми, ўз-ўзингни ўлимга маҳкум қилаяпсан, — деди ҳайрон бўлган судья.

— Муҳтарам судья, — дедим мен, — одамлар марҳума қизнинг чинқириғини эшитиб ёрдамга келганларида у ерда фақат мени кўришганди. «Улар жиноятчи шу экан», деб мени дўппослай бошладилар. Шу сабаб мен, ўзимни жиноятчи эканимни тан оламан. Менга қандай жазо тайинласангиз, қабул қиламан, — дедим мен.

Суд ҳайъати мени руҳий касал деб қарор чиқаришди. Мени милиционерлар ташқарига олиб чиққанларида, тумонат одам йиғилганди, улар: «Отиб ташлансин!» деб қичқирардилар.

Жиннихонада ҳаётим бирмунча яхшиланди. Мени ёруғ дунёда бор-йўқлигимни унутиб қўйишди. Жиннилар мендек занжирбанд жиннига хайрихоҳлик билдириб, яқинлари олиб келган кийим-кечак, егуликлар билан мени сийлашардилар.

Ҳеч бир жинни мени «жиноятчи» деб ўйламасди. Орадан саккиз ой ўтди. Мени ювинтириб, кийинтириб судга олиб боришди. Суд зали одамлар билан гавжум. Ҳайвонот боғидан олиб келинган махлуқдек қафасга солиб қўйишди-да, суд мажлисини бошлаб юборишди.

«Сен қандай қилиб қизни ушлаб олдинг ёки ўзи ёнингга келдими?» — деган саволларга қандай жавоб беришни билмасдим, шунинг учун ҳеч бир саволга жавоб бермадим. Фақат бир гапни такрорлардим: «Мен қилган жиноятимни тан оламан, бошқа ҳеч нарса айта олмайман».

Суд раиси столга болға урди. Суд зали сув сепгандек тинчиб қолди.

— Тергов органлари, прокуратура, милиция органи ишламаган! — деди суд раиси жаҳл билан. — Терговга қайтарилсин!

Мени маҳбуслар шифохонасига олиб боришди. У ерда ўлмас овқат, дори-дармон дегандек, ўзимга келиб олдим.

Бундай яхши кунлар ортда қолди. Яна судга чақиришди. Расмиятчиликлардан кейин мени дўппослаган зўравонлар билан юзлаштиришди.

Шундай қилиб, оғир тан жароҳати етказгани учун ўн йигитнинг ҳаммаси одил суд жазосини олди. Энг ёмони, мени дўппослаган зўравонларнинг яқинлари менга қарши ёлгон гувоҳлик беришди. Гўёки қизга тажовуз қилганимни кўрган эмишлар. Тошқул чавандознинг ғазабидан қўрқиб аввалроқ гувоҳлик бермабдилар. Уч ой давом этган суд мажлиси ўз якунига етди. Мени дўппослаган зўравонларга икки йилдан уч йилгача қамоқ жазоси белгиланди. Менга олий жазо тайинланди. Мен ўлим жазосини қувонч билан кутиб олдим. Аммо мени дўппослаган зўравонларнинг аксарияти хўнграб йиғладилар

Юк поездида бир ярим ой йўл юриб, Москва яқинидаги Таганка қамоғига етиб бордик. Бегона одамлар, оғир жиноят содир этган машҳур ўғрилар орасида яшадим. Рус тилини яхши билишим, қамоқ шароитига мослашиб олишим, тақдирга тан беришим яшаш имконини берди. Бир куни ғалати туш кўрдим.

«Эмишки, ўлим камераси эшиги очилиб, Азроил қўлидаги шамшири билан менга ишора қилганмиш, мен қувонч билан уни қаршилаган эмишман. Шунда: «Жонингни олишимдан олдин бир малак сени интизорлик билан кутаяпти. Борақол, кейин жонингни оламан», – деганмиш. Қамоқхона эшиклари очилиб, соқчилар менга йўл берармиш. Ям-яшил далада Тўриқ қашқа тулпор яланғоч турганмиш. Мен уни миниб олиб, чоптирмоқчи бўлиб баланд деворга от солдим, от юрмади. Ёнимда оппоқ либосли гўзал бир қиз менга табассум билан гулдаста узатаяпти», олдимми-йўқми, эслай олмайман, аммо уйқу ва бедорлик оралиғида гўзал қиз сиймоси кўз ўнгимда тураверди. Озодлик фариштаси ёнимда турганини ҳис қилдим.

Бу кечаси ҳам ўша тушни кўрдим. Эртаси куни кечқурун сафарга тайёрланишимни буюришди. Маҳбус биродарларим уст-бош кийимларимни янгилаб, борадиган манзилимга совға – қанд, махорка, чой ғамлаб беришди. Қамоқхоналарда, поездларнинг махсус вагонларида узоқ йўл юриб, Томск шаҳри яқинидаги жазони ўташ лагерларига бориб етдик. Тўрт йил ўтиб, қуёшни, ойни, юлдузларни, ёруғ дунёни эркин кўра олдим. Бу озодлик эмасди, озодликнинг бир бўлаги эди, холос. Сибирь ўлкасининг қиши, баҳори, ёзи ўзгача. Кузи қисқагина, аммо ниҳоятда гўзал. Осмонўпар дарахт япроқлари олтин тусини олган, дарё ва жилға сувлари тиниқлашиб, борлиқ акси билан жилоланади. Унда балиқлар сузиб

юради. Осмонўпар арчазорлардан кўз уза олмайсан киши. Сибириянинг узоқ давом этадиган қиш фаслини таърифлаш осон эмас. Гўё абадий музлик ва оқ губор салтанати демасдан иложинг йўқ. Қор устидан қор, муз устидан муз кўпайиб бораверади. Аксарият ҳайвонлар уйқуга кетади. Қушлар иссиқ ўлкаларга учиб кетади. Балиқлар қалин муз остида яшайверади. Шундай балиқлар борки, сувга кўшилиб музлайдида, баҳорда тирилиб ҳаёт гаштини сураверадилар.

Одамларга камари, сўна деган пашшалардан нажот йўқ. Мен ҳам ёзда чивинларга емиш бўлдим.

Даҳшатли қаҳратон қиш билан ёқалашиб, жон сақладим ва тирик қолдим. Озод, эркин ҳаётни орзу қилган маҳбуслар кутилмаганда ўлиб қолардилар. Турмуш ўртоқлари, фарзандларининг фотосуратларини ён чўнтақларида сақлаб, ўтмиш хотираларига, орзу-умидларига кўшиб нариги дунёга олиб кетардилар. Менинг хотирамда яшайдиган ҳеч кимим йўқ эди. Бундай жаҳаннамдан рўшноликка чиқишга ақлим етмаса-да, қалбимда яшашга умидим йўқ эмасди. Ойлар, йиллар ўтаверди.

Ёз кунларининг бирида мени чақириб: «Йўлга тайёрлан», дейишди.

Бир ой йўл юриб, Уральск шаҳрига етиб келдик. «Ювиниб, ўзингни тартибга солиб, тайёр тур», дейишди.

Мен озод одамлардек ўз пулимга янги кийимлар сотиб олдим, овқатланиб, менга берилган ётоқхонада дам олдим. Уч кундан кейин чақиритиб, «Полковник сен билан суҳбатлашади», деб айтишди.

Мени бошлиқ хонасига олиб киришди.

— Сени отбоқар бўлган дейишади? — деди полковник, узоқ сукунатдан сўнг.

— Худди шундай, — дедим мен ҳаяжонланиб.

– Мен сенинг бошлигингман, айтишларича, сен райком секретарининг отбоқари бўлган эмишсан?

– Худди шундай.

– Махсус қисм сенинг ҳужжатларингни тайёр-
лаяпти. Озод бўлдинг. Фақат шартли равишда, – деди
полковник. – Яхши хизмат қиласан деган умиддаман.
Сенинг ҳужжатларинг билан танишиб чиқдим. Ме-
нинг отларимни боқасан, хўш, қандай?

– Сизга хизмат қиламан, – дедим мен.

– Жуда соз, демак, келишдик. Чанада, аравада
юрадиган отларга отбоқаримиз бор. Сенинг вазифанг
пойгачи отларни танлаб, олиб келиб ўргатасан. Мен
минадиган отлар ҳам сенинг ихтиёрингда бўлади. Се-
нинг собиқ хўжайининг кавалерия офицери бўлган
экан. Мен ҳам. Демак, муаммо йўқ.

– Худди шундай, – дедим мен.

– Дарвоқе, сенинг исминг Миша бўла қолсин.
Менга Иван Ильич деб мурожаат қилавер. Фақат
менга итоат қиласан. Ҳозироқ ишга кириш. Борақол.

Қабулхонада мени кутиб турган старшина Кос-
тиченко:

– Хўш, ишларинг битдими? – дея сўради.

– Отхонага кетдик, – дедим мен.

Хуллас, отларни жангда, пойгада, турли маросим-
ларда жимжимадор йўрғалатиш усулларини ўргати-
шим Иван Ильичга маъқул бўлди. Мен фақат ип-
подромда машқ ўтказаман.

Остап исмли хахол менинг ёрдамчим, ҳамма
юмушларни қойилмақом қилиб бажаради. Ойлар,
йиллар ўтаверди.

Иван Ильични нафақага кузатиш маросимида
менинг озод бўлишим ҳақидаги буйруқни тақдим
этишди. Шунда Иван Ильич: «Миша, йўқ демагин,
сени ўзим билан Украинага олиб кетаман. У ерда

сени лўппигина хахлушкага уйлантириб қўяман, муаммо йўқ», деб қолди

Жимжимадор қилиб сўкинадиган, ўта талабчан, қўл остида ишлайдиган кишиларни карцерга қамаб қўйишдан-да қайтмайдиган раҳбар — полковник Иван Ильич менга нисбатан меҳрибон эди.

Мен, моҳир чавандоз, отамдек меҳрибон инсон бўлиб қолган Иван Ильичга қандай жавоб айтишга қийналиб турганимни кўриб: «Миша, сени яхши тушунаман, Ўзбекистонни соғингансан, муаммо йўқ», деди-да, мен билан видолашди.

Полковник отда бепоеён дала-дашларда сайр қилиб юрганида мен бир отни миниб, иккинчисини етаклаб, юз-икки юз қадам орқада борардим. У отдан тушиб, қийпиқ оёқларида солланиб бораётиб, менга ишора қилиб, ёнига чақириб оларди-да жанговар дўстлари, қизгин жанглар ҳақида ҳикоя қиларди. Гоҳида ўйлаб қолардим: «Менинг собиқ хўжайиним Тошқул чавандоз билан Иван Ильичдек феъли-атвори, дунёқараши бир хилдаги инсонларни учратган тақдирга тасаннолар айтмасдан иложинг йўқ».

Аммо, Иван Ильичнинг бошпанаси йўқ эди. Икки ўғли Герман урушида ҳалок бўлган, қизи Оксана билан турмуш ўртоғи Мария Иосифовнадан хат-хабар йўқ. 1941 йилнинг август ойидаёқ немис қўшинлари босиб олган Мистиско шаҳарчаси ёниб култепа бўлиб қолгани ҳақида унинг қариндошлари хатда ёзишганди. Энди Иван Ильич туғилиб ўсган қишлоғига қайтиб, фарзанди ва турмуш ўртоғи Мария Иосифовна билан бахтиёр умр кечирган кунларини хотирлаб, яшаш учун бораётганди. Буни аниқ биламан.

Менинг ҳам ҳеч кимим йўқ. Ота-онам ўлиб кетишган. Мен ёлғиз фарзанд эдим. Тоғамдан дарак йўқ. Уйимизни бузиб, ёғочларини олиб кетганлар, боғимиз хароба, фақатгина битта ўрик дарахтимиз

бор эди. Охирги марта ўн икки йил олдин бориб кўргандим. Марҳум онам: «Болам, Қарши шаҳрида ўйнаб-ўсганман, у ерда қариндошларимиз бор, катта йигит бўлсанг уларни қидириб топарсан», деганлари ёдимда.

Шундай қилиб, олий суд қарори билан менга берилган ўлим жазоси бекор қилиниб, тайинланган ўн икки йилги қамоқ жазосини бир йилини қолдириб, ўн бир йил ўтиб озод бўлдим. Орадан ўн йиллар ўтиб кетса-да, бегуноҳ бир қизнинг фожиали ўлими ҳақидаги ривоят қўшиб-чатилиб, ўзгартирилиб эл оғзида эртак бўлиб кетгандир, эҳтимол.

Ўз юртимга қайтганимдан кейин, туҳмат балосига йўлиқиб, ёш умримнинг заволи бўлган жойларга қадам босмаслигим керак деб билдим, дея ҳикоясини ақунлади Ҳожимурод.

* * *

Тонг отмоқда. Қишлоқда хўрозлар қичқириб, янги кун билан муборақбод этади.

Ёнгинамизда шовуллаб оқаётган анҳор сувида ёрқин юлдузлар акси рангли бўёқларда жилоланади. Тол япроқлари ва қамишларнинг шитирлаши, сайроқи қушларни аҳён-аҳёнда сайрашига қўшилиб, дилларга таскин берувчи оҳанг яратади.

— Ҳожимурод, сиз Тошқул чавандоз хонадонида беш йил туз-намак бўлгансиз, шундайми? — дедим мен.

— Ҳа.

— Унда, унинг тақдири ҳақида ҳеч ўйлаб кўрдингизми?

— Ахир улар мендан юз ўгиришган. «Қилмишига яраша жазосини олди», деб борлигимдан кўра йўқлигимни истайдиган одамлар билан учрашув қандай оқибатларга олиб келишини яхши биласиз-ку?

— Сиз, бошқалар содир этган жиноят қурбони бўлгансиз. Аммо гуноҳкор бўлганингизда ҳам сизни ўз укасидек қадрлаган инсонни ҳурмат қилишингиз керак эди. Тошқул аканинг жажжигина қизалоқларига акалик меҳрини бергансиз. Болакайлар хотирасида бир умрга меҳрибон инсон бўлиб муҳрланиб қолгансиз. Тақдир синовларига дош бера олмай, ўтмишингизни, ҳаётингизнинг ажойиб лавҳаларини хотирангиздан ўчириб ташлашингизга ҳеч ишонгим келмайди!

— Нима қилишим керак эди? — деди Ҳожимурод оғир тин оларкан. — Менинг ҳозирги ҳолатимни тасаввур қилиб кўра оласизми? Ёруғ дунёда мавжуд бўлмаган мендек бахтсиз инсон учун яна бир бор ўн йил олдин чеккан заҳматларини хотирлаш, янгилаш осонми? Ҳеч нарса бўлмагандек ҳаётимни жаҳаннамга айлантирган инсонлар кўзига тик қараш, юзма-юз бўлишдан-да оғирроқ жазо йўқлигини ҳеч тасаввур қилиб кўрганмисиз?! Йўқ оғайни, бу ҳақда озроқ ўйлаб кўришга тўғри келади.

— Оғирми, енгилми, содир этилган жиноят жазосиз қолмайди, — делим мен. — Эшқул содир этган оғир жиноят бадалини сиз тўладингиз. Бу сизнинг қисматингиз. Дунёда минглаб инсонлар Эшқулга ўхшаш махлуқларнинг қурбони бўлган. Билиб қўйинг, ўтмишингизнинг ойдин саҳифаларига қора чизиқ тортишга ҳаққингиз йўқ. Мен эртагаёқ акахонингиз яшайдиган манзилга саёҳатга отланаман.

— Ихтиёрингиз, — деди Ҳожимурод.

— 2 —

Ҳожимурод ўлим жазосига маҳкум этилиб, ўлим камерасида сўнгги соатларини кутиб ётган маҳалда от ўғриси Зулхон ҳам Новосибирск шаҳри яқинида

ҳарбий завод қурилишида ишлаётган эди. У ишлаб топган маоши ҳисобидан кун кечирарди. Яхшигина маош олган ойларида икки ёшли қизалоғи ва турмуш ўртоғига кийим-кечак олиб, почта орқали жўнатиб турарди.

Қишлоқ четида, қабристоннинг ёнгинасидаги эгалари ўлат касалидан ўлиб кетган кўримсизгина вайрона кулбада Зулхоннинг оиласи Зубайда яшайди.

Зубайда эрта тонгда эчкисини соғиб, подага қўшиб юборди-да, қизалоғини кўтариб, эл қатори ғалла ўримиغا боради. Бригадир белгилаб берган ғалла майдонини кечгача ўриб тугатиши керак. Қизалоғини эмизикли болалар боғчасига бериб, ўзи аёллар билан ёнма-ён терлаб-пишиб ўроқ тортади. У тонгдан шомгача ўзига берилган ғалла майдонини ўриб бўлиб, боласини кўтариб уйига келади-да, маъраб турган улоқчани онасига қўшиб соғиб олади. Боғдан беда ўриб эчкисига беради. Сўнг овқатланиб, чарчаб қотиб ухлаб қолади.

Ярим тун, ой кўтарилишига анча бор. Эшқул оёқ учида юриб анҳор бўйига келди-да, уст-бошларини беркитиб қўйди.

Атрофга олазарак қараб, ҳеч жонзот йўқлигига амин бўлгач, сувга шўнғиди. Анҳордан ўтиб олди-да, чойшабга ўраниб қабристонга кирди.

Қабристон оралаб юриб Зубайда ухлаётган супага яқин келди.

— Кимсиз? — деди Зубайда уйқусираб.

— Унингни чиқарма! Мен эрингман.

Уйғониб қолган Зубайда қичқирмоқчи бўлган эди, Эшқул қўли билан аёлнинг оғзини ёпиб, номусига тегди.

— Энди кетинг! — деди аёл шивирлаб.

— Ҳеч қаёққа кетмайман!

– Одамлар билиб қолса қамалиб кетасиз, – деди Зубайда йнғи аралаш.

– Сен менга тегишга ваъда берган эдинг-ку?! Менга қамоқ ҳам, ўлим ҳам барибир. Билиб қўй мегажин, истаган вақтимда сенга кирман!

Нафси қоникқан Эшқул, тонг чоғи чойшабга ўраниб, анҳордан сузиб ўтиб олди-да, ҳеч нарса бўлмагандек кийиниб, эрталабки бадантарбия машқларини бажаришга киришди.

Орадан икки ой ўтди. Эшқул билан эҳтиросли учрашувлар оқибатида Зубайда ҳомиладор бўлганини билиб, унга:

– Сиздан фарзанд кўраман. Ваъдангизга кўра мени узоқларга олиб кетарсиз?

– Мен сени ҳеч қаяққа олиб кетиш ниятим йўқ, – деди Эшқул.

Аёл йиғлаб хархаша қилганида у:

– Йўлини ўйлаб қўйганман. Бригадиринг, ҳалиги бор-ку?

– Тўра тирриқми? – сўради Зубайда. – Турқи қурсин, оч арвоҳнинг ўзгинаси-ку! – деди Зубайда.

– Шунга ёпишиб оласан!

– Йўқ, бўлмайди, – деди Зубайда йиғлаб.

– Йўқ десанг ўзинг биласан, мендан умидингни узавер, Москвага учиб кетаяпман!

– Бола сиздан-ку?

– Ким сенга ишонади, аҳмоқ! – Эшқул бироз сукут сақлаб, шивирлаб: – Шармандалиқдан кўрсанг, ўша турқи совуқ Тўра тирриққа ёпишасан! Мени бошқа кўрмайсан! – деди-да, атрофга бир қараб, чойшабини ёпиниб анҳор томон силжиди.

Анҳордан сузиб ўтиб, спорт кийимини кийиб олиб тонгги машғулотларини бошлади. Зубайда тандирдан илиққина обдастани кўтариб, оғилхонага

кириб чўмиларкан, тақдирни, ўйнаши Эшқулни йиғлаб қарғади.

«Энди нима қиларканман, Тўра тирриққа суйканиб кўраман-да. Ўзиям менга шилқимлик қилиб юради-ку!»

— Тўрамурод ака, — деди Зубайда ноз-ишва билан. — Одамга раҳмингиз келмайди-я? Ўлиб қолсам нима бўлади? Ахир мен беваман, аёлман. Қиё боқсангиз-чи!

Бригадирни қора тер босди.

— Яхши, эртага камроқ ер бераман, бугунча чидагин, айтмоқчи, эрингдан хат келаяптими?

— Ўлиб ўлмайди,— деди Зубайда йиғлаган бўлиб. — Яқинда хатида бир ўрис аёлга уйланганини ёзган экан, қоранг ўчгур. Мен ёшман, менга эркак керак. Ўзингиздан қолар гап йўқ.

Зубайда йиғлаганида кўзлари қисилиб, янада гўзаллашиб кетди.

Тун ярмидан ўтиб, ой ботди. Минглаб юлдузлар акси азим дарахтларнинг япроқларида биллур рангларда жилоланди. Қабристондаги хонақоҳ қуббасига қўниб олган бойўғли мунгли қўшиғида охиратни, абадий уйқу мадҳини куйлайди.

Кунлар ўтаверди. Ўроқчи аёллар ғийбати Зубайдани эсанкиратиб қўйди. Бундан ўн икки чақирим нарида Кондиҳор қишлоғи бор. Ўша қишлоқ оқсоқоли Норим чатак Зубайданинг тус тоғаси бўлади. Зубайда боласини кўтариб тоғасининг уйига борди-да, дардини тўкиб солди.

— Пичоғидан кўрқиб, айтганларини қилдим. Бўйимда бўлиб қолди, шарманда бўлдим. Энди нима қиламан?! — дерди йиғлаганича Зубайда.

— Сен бориб ишингни қилавер, бу кечаси уни ушлаб, таъзирини беришни бизга қўйиб бер, — деди

Норим чатак. — Сен, Зубайда, ўйлаб иш қил! Тура тирриқни сўяман-а!

Ярим тунда қабристон тарафдан кесак отилди. Бойўғли Зубайданинг кулбаси устига қўниб, ўзининг мунгли қўшиғида шу тунда содир бўладиган машъум воқеадан дарак берарди. Анҳор кумушдек товланиб, мавжланиб оқаяпти. Азим дарахтлар майингина шабадада солланиб, япроқларида юлдузлар акси жонланади. Бойўғли момикдек қанотларида товуш чиқармай учиб, кулба яқинидаги қуриган дарахт шохига қўнди. Аёл ўрнидан туриб, кулба деворига суяниб, йўталиб қўйди.

Тўра бригадир секин юриб аёлга яқин келди ва кулбанинг очиқ эшигидан ичкарига кирди. Айни чоғда анҳор тарафдан икки соя ҳам кулба эшиги ёнига келди.

— Тўрамурод ака, мени бу ердан олиб кетинг! — дерди Зубайда ноз-ишва билан.

Норим чатак пичоғини қинидан чиқарди. Ёнидаги киши пичоқ ишлатмаслик керак деб ишора қилди. Тўра шўрликни судраб олиб чиқишиб, ҳозиргина бойўғли қўниб турган қуриган дарахт танасига яланғоч ҳолатда боғлаб ташлашди.

— Қон чиқмайдиган жойига ур! — деб қоронғуликдан хитоб қилди Норим чатак. — Яна судлашиб юрмайлик.

Тонг отганидан кейин Тўра бригадирни онадан туғилгандек яланғочлаб, эшакка тескари миндириб, сазойи қилишди. Терговда Норим чатак ҳамма айбни ўз зиммасига олди. Тўра бригадир «улар тўрт киши эди, ич-этимни эзиб ташлашди», — деган кўрсатмаси инобатга олинмади.

Одамлар Зубайдани лаънатлаб, «бу ердан кўчиб кетасан», деб туриб олди. Суд куни белгиланди. Суд

зали одамлар билан гавжум. Гала-говур тўхтади, зал тинчланди.

– Биз қандай замонда яшаяпмиз?! Эшакка тескари миндириш, ким ўзи у зўравон?!

Норим чатак ўрнидан турди.

– Хўш, гапир! – деди суд раиси.

– Жияним менга шикоят қилиб келди, мен зўравонни ушлаб сазойи қилдим.

– Сенинг амирлик замонингда қози чиқарган ҳукмга асосан сазойи қиларминдинг? Ёки ўзингча ушлаб ўлдираверарминдинг?! – деди суд раиси.

– Билмадим, – деди Норим чатак.

Айни шу чоғда Тўра бригадир ўтирган жойида хириллаб нафас олди-да, тилини тишлаб, тинчиб қолди. У оламдан ўтган эди.

Зубайда судда шарманда бўлишдан қўрқиб, қоғозга, «мен нариги дунёга кетдим, болага ва рўзгоримга эгаллик қилинг, алвидо», деган ёзувни қизалоқнинг бўйнига осиб қўйиб, болани қайнонаси эшигига қолдириб, қўлига таёқ, бўйнига гадой халтасини осиб, нотаниш қишлоқларга йўл олди.

Итларга таланиб, дуч келган чолдеворларда ётиб-туриб, халтасидаги қотган нонни сувга ботириб еб, юрган йўлида тақдирни, Эшқулни қарғаб, қор-ёмғирда эшикма-эшик юрарди. Ожиз, нимжон гадой аёлга жой беришса, хонадон соҳибини дуо қиларди. Кўча-кўйларда бошидан ўтган саргузаштларини қўшиқ қилиб айтиб, Эшқулни қарғарди. Тўра бригадирнинг шарманда бўлиб ўлишига «Мен сабабчиман», дея ўз-ўзини дуоибад қиларди.

Қишнинг қорли, ёмғирли кунларида эгалари кўчиб кетган, кимсасиз боғхоналарда ётиб кун кечирди. Борлиқни йиринг тусли ғубор қоплаб, қор бўралаб ёғаяпти. Атрофлари муз билан қопланган дарёдан кечиб

ўтиш керак. Тирик жонзот кўринмайди. Жанда-жундага ўралиб, совуқдан башараси қорайиб, телбалардек гандираклар келаётган Зубайда чоригини кўлига олиб, гадоё тўрвасини бўйнига солиб олди-да, таёғига суяниб муздек сувга кирди ва йиқила-сурила дарёни кечиб ўтди. Атрофни оқ ғубор қоплаб, шиғиллаб қор ёғаяпти.

Қишлоққа яқин бўғотта яна уч чақирим юриши керак. У ерда Зубайда тунаб дам оладиган усти ёпиқ боғхона бор. «Маконга етиб олсам олов ёқиб, исиниб оламан», хаёлидан кечирди бечора аёл. Аммо очиқ майдондан ўтаётганида орқасидан, ёнидан бўрилар галасининг ўйноқлаб юрганини кўриб, аёл олдинига кўрқди. Аммо ўзини босиб олиб, тақдирга тан берди, шекилли: «Эй бўрилар! Мен жонидан тўйган, лаънатланган инсонман. Мени есангиз савобга қоласизлар!» – деб қичқирди. У ўз овозини ўзи танимасди. Кейин ажалини кутиб, совуқданми, кўрқувданми, тишлари такиллашни бошлади.

Она бўри ўтирган аёл ёнига келиб, ҳид олди ва икки олд оёғига бош кўйиб, эмаклар юрди. Кейин секин юриб, аёлдан узоқлашди. Зубайда ҳўнтраганча: «Бўрилар! Нега мени ёруғ дунё азобларидан, эл-юрт олдида шармандаликдан халос этмадингиз!» – деб йиғларди. Бўрилар оқ ғубор қаърига сингиб, кўринмай кетганди.

Аёл бор кучини жамлаб, олдинга эгилиб, қарши-сидан келаётган изғирин совуқ ва қор бўронини писанд қилмай олға интилди. Зубайда йиқила-сурила, қор кечиб, ярим тунда боғхонага бориб олди. Орадан кунлар ўтди.

Тўлғоқ тутганини сезган аёл, боғхонанинг бузиб олиб кетилган эшик ва ромлари ўрнини кесак билан ёпиб, хашак тўшаб олов ёқди, кейин чинқириб йиғлаб Аллоҳдан мадад тилади. Туғиб бўлиб, чақа-

лоқнинг киндигини кесди. Олдиндан ғамлаб қўйган латтага ўраб, жигаргўшасини бағрига босди. Ўзининг умри тугаганини ҳис қилди. Гадоё халтасидан дафтар олиб, унга: «Бу қизалоқнинг исми Хотира бўлсин, отаси Эшқул, манзили Қорадарё район, Булоқбоши қишлоғи, сана, ўзининг исми». Дафтар варағини чақалоқнинг йўргагига қистириб қўйди.

Боғхона ёнидан қишлоққа борадиган йўл ўтади. Тонг чоғи, эшагига ўтин ортган йўловчи чақалоқ йиғисини эшитиб, тўхтаб қулоқ солди, кейин пасткам девордан ошиб тушиб, боғхонада ўчиб қолган ўчоқдаги кулни ушлаб кўрди: «Ҳали илиқ, унча кўп вақт ўтмаган бўлса керак, аёл ўлиб қолган. Чақалоқ тирик». Йўловчи устидаги чакмонини ечиб, чақалоқни ўраб олиб, эшагини ҳайдади.

Зубайдани қабристонга дафн қилишди.

...Бўлган воқеадан огоҳ бўлган Зулхон Россиядан келди. Яқинда вафот этган онасининг маъракасини ўтказиб, ҳеч кимга ҳеч нарса демасдан, ярим тунда қизчасини етаклаб номаълум томонларга кетди. Унинг дунёда бор-йўқлигини ҳеч ким билмасмиш.

Орадан ўн йиллар ўтса-да, номуси поймол этилиб, анҳорда оқиб ўлган қиз воқеаси, қабристонда кафанига ўралиб, чопиб ўтадиган арвоҳ ҳақидаги ривоят одамлар ёдидан чиқмабди. Эшакка тескари миниб, сазойи бўлган Тўра бригадир воқеаси ҳам узоқ йиллар тилларда дoston бўлса ажаб эмас.

* * *

Тошқул чавандозни сўраб, унинг қўрғонига бордим. Чавандозларга хос саланглаб юриш қилиб, Тошқул полвон мени яхши қарши олди. Мен ўзимни вилоят газетасиданман, деб таништирганимдан кейин у кишининг кайфияти кўтарилди. Биз узоқ суҳбатлашдик. Менинг эътирозимга қарамай, яхши-

гина ширвозни сўйдирди. Элик ёшлар чамаси, узун бўйли аёл хизматимизда.

— Бу киши менинг рафиқам Роҳилахон. Район маориф бўлими мудираси. Ишхонала раҳбар, уйда бека, — деб аёлни Тошқул ака таништирди.

Тошқул чавандоз хонтахтала қатор турган шишалардан биттасини олиб, менга ишора қилди:

— Янгангиз тайёрлаган жигар қовурма билан озгина ичсак дегандим.

— Мен умуман ичмайман, — дедим.

— Ростми?

— Ҳа.

— Унда очмаганимиз маъқул, қани овқатга, — деди полвон дастурхонга таклиф қилиб.

— Фарзандларингизни ўқитгандирсиз? — деб сўрадим мен.

— Солиҳа қизимиз шу йил техникумга ўқишга кирди. Кичиги мактаб ўқувчиси. Ўғилдан барака топмадик. Эшқул деган ўғлимиз бор эди, Москвада ўқиб, олим бўлиб келди. Яхшигина лавозимга қўйдик, уч йил ишлаб, район прокурори даражасига кўтарилди. Уйлангирайлик десак, кўнмади. Саёқ юрди. Тўғриси, жон жойимдан ушлаб савол бердингиз. Айтсам тилим куяди. Жувармарг, хотинбоз чиқди. Ҳожимурод деган отбоқарим бўларди, мен уни укамдек тарбиялаган эдим. Ўғлимиз Эшқул қилган жиноятни зиммасига олиб, қамалиб йўқолиб кетди. Хув анави қишлоқ билан бизнинг боғимиз оралиғида катта анҳор оқиб ўтади. Эшқул шу анҳорни сузиб ўтиб, бир қизнинг номусига тегибди. Кейин ўзини анҳорга ташлаб ғойиб бўлган экан, унинг ўрнига Ҳожимуродни дўлпослаб, қаматиб юборишди.

— Ҳожимуродни ҳеч ким ҳимоя қилмадимми? — сўрадим мен.

– Унинг ўзи жиноятни тан олди-да. Одамлар ўша кимса Ҳожимурод деб ўйлаб, уни роса дўппослашган. Хуллас, орадан тўрт йил ўтгандан кейин, ўғлимиз Эшқул кафан кийиб ўйнашга борганида калласига яхшилаб калтак еган. Шифохонанинг реанимация бўлимида тўрт ой ҳушсиз ётганидан кейин ўзига келиб, терговчига Ҳожимурод ноҳақ ўлимга маҳкум қилинганлигини айтса-да, унга ҳеч ким ишонмаган. Зулхоннинг хотини туғиб, боланинг отаси Эшқул эканини ёзиб, ўзи ўлиб кетибди. Эшқулнинг айби билан тўрт болани етим қилиб, Тўра тирриқ ўлиб кетди. Норим чатак етти йилга кесилди.

– Ҳозир Эшқулнинг аҳволи қандай? – сўрадим мен.

– Ўша калтакнинг таъсирида кейинчалик тўрт йил жиннихоналарда даволанди, – деди Тошқул чавандоз. – Хотирасини йўқотса-да, ҳеч кимга зиёни тегмай кўчаларда санғиб юради.

– Уйга олиб келмадингизми?

– Бунинг иложи бўлмади, район марказидан ўн чақирим нарироқда Пуштун деган қишлоқ бор. Қишлоқдан ҳукумат аҳамиятига молик тош йўл ўтади. Йўл бўйидаги ошхоналардан сарқит овқатларни еб юрганини кўрган одамлар айтишди. Уни бегуноҳ одамларнинг уволи урди. Энди менинг ўғлим йўқ. Эшқул лаънатланган бир мурда.

Оғир сукунат чўкди. Бу сукунатни бузишга ҳаддим сиғмаса-да:

– Чавандоз, – дедим мен.

Намли кўзларини артиб, менга тикилди. Унинг кўзларида нафрат, алам бор эди. Тошқул чавандознинг қалбида армон бўлиб ётган жабҳаларига кирганидан пушаймон бўлдим.

– Хўш? – деди у секингина.

– Хуш кўрасизми, нохушми, билмадим, аммо айтишим керак, – дедим мен.

– Айтингчи, – деди чавандоз. – Мен ҳаммасига ўрганиб қолганман.

– Ҳожимурод тирик, – дедим мен.

– Нима?! – деди Тошқул чавандоз, гўё ёнгинасида заҳарли илон тургандек сапчиб тушди. – Нималар деяпсиз?!

– Ҳа, – дедим мен. – У тирик. Сизнинг отбоқарингиз ҳозир озодликда.

– Нега менга хабар бермабди?

– Сиз ундан юз ўгиргансиз, – дедим мен.

– Ҳа. Шундай бўлганди. Мен уни кўра оламанми?

– Хоҳласангиз кўришасиз, – дедим мен. – Инсон қанчалик ҳаётда бахтсизлик ва омадсизлик билан яшаса-да, эртанги кунидан умидвор бўлиб, ҳаёт сўқмоқларидан илдам боравераркан. Гўё тезоқар дарёда оқиб бораётиб, жарлик, қоятошларга урилиб ҳалок бўлиши муқаррар эканлигини, ўлим билан юзмаюз кўришаётганлигини, сўнгги нафасини олаётганлигини ҳис қилса-да, нажот борлигига ишонаркан. Ҳожимурод ҳали ёш, қирчиллама йигитлик даври, қолган умрини тоғу тошларни кезиб, чилангарлик қилиб кун кечирмоқчи. У яхшигина одамови бўлиб қолган. Унга меҳр керак, ҳеч бўлмаганда инсоний оқибат керак бўлади. Ҳар ҳолда тўрт йил хизматингизда бўлган, хуллас, оилангизни аъзоси бўлган экан, шундайми?

– Ҳа, – деди чавандоз оғир тин оларкан. – Шу бугуноқ борамиз. – Кейин турмуш ўртоғини чақириб: – Хоним! Суюнчи беравер, Ҳожимурод тирик! – деди.

Чинор соясида устахона қуриб олиб, иштиёқ билан ишлаётган Ҳожимуроднинг ёнига келдим-да:

— Оғайни, акахонингиз Тошқул чавандоздан сизга салом олиб келдим. Хуш кўрасизми, йўқми? — дедим.

Ҳожимурод менга тикилиб қараб турди-да:

— Нега хуш кўрмас эканмиз? Саломат бўлсинлар, — деди.

Мен эшитганларимнинг ҳаммасини айтиб бердим-да:

— Тошқул чавандоз билан кўришишни истайсизми, йўқми, билмадим, аммо эртага чавандоз оиласи билан келишларини аниқ биламан. Соқол-мўйловни қиртишлаб, тоза либосларни кийиб оласиз. Отахонингиз билан учрашувни бизнинг қишлоқ этагидаги толлар соясида ўтказамиз, қандай?

— Ўйлаб кўрамиз, — деди Ҳожимурод.

— Яна нималарни ўйлаб кўрмоқчисиз, энг муҳими, сизнинг ноҳақ ўлимга маҳкум қилинганингизни эл биледи! Эшқул жаҳаннам азобини тортаяпти.

Эртаси куни Роҳилахонни машинада қолдириб, қишлоқ четидаги ёлғиз чинор томон яёв йўл олдик, ярим соатлар чамаси тиканакли, ёлғизоёқ йўллардан юриб, кенг водийда сўппайиб турган ёлғиз чинорга етиб келдик. Чинор остида шариллаб отилиб чиқаётган муздек булоқ сувидан қониқиб ичдик.

— Ҳожимурод кетиб қолибди, — дедим мен.

— Яхши бўлмабди, — деди Тошқул чавандоз. — Биз билан кўришишни истамаган кўринади.

Шу чоғ кўнғироқ саси эшитилди. Кўп ўтмай эчкилар подаси чанг кўтариб, қишлоқ томон ўта бошлади.

Биз чўпон боладан сўраганимизда, у:

— Соябонли от-аравани чошгоҳда учратувдим, ҳабаш чилангар дарёда отини суғораётган эди. Чўнқаймиш қишлоғига кирган бўлса, ажабмас, — деди.

Биз машина билан арава изидан йўлга чиқдик. Чўнқаймиш қишлоғини четлаб ўтадиган йўлдан из олиб, Самарқанд вилоятига қарашли Жом қишлоғида дуч келган йўловчидан суриштириб, Ҳожимуродни гужум қайрағоч соясида дам олаётган жойида учратдик.

Ҳожимурод ҳайратдан оғзи очилиб, менга қараб турди-да: «Анваршо! Сиз одам эмассиз», деди. Кейин, сочлари оқариб, қиёфасини ажин босган, кекса чавандозга яқин бориб, бўйнидан кучоқлади.

Роҳилахон кўзларидан оққан ёшни рўмоли билан артиб, «оғажоним менинг», дерди.

Олтин тусли қир-адирлар оша қуюн босиб келаётган эди. Ўзи билан йўлида дуч келган чанг-тўзонни, қовжираб қолган гиёҳларни бураб осмонга кўтариб, дажжол юриб, ёнгинамиздан ўтиб кетди. Кўп ўтмай борлиқ тинчланиб, дарахт шохларидан макон топган қушлар ҳаёт мадҳини куйлардилар.

ЯРАДОР БЎРИЧА

Тун. Машинам кимсасиз қир-адирлар оша ўтган тош йўлдан катта тезликда бораяпти. Қорайиб кўринган тепаликни ёриб ўтган йўлдан ўтаётиб, негадир ваҳима босди.

Тезликни оширишнинг иложи йўқ эди, чунки муюлишда сойлик бўлиб, ундан эҳтиёткорлик билан ўтилмаса, бирор кори-ҳол бўлиши турган гап. Мен тормозни босиб, торгина муюлишдан ўтаётиб, чироқлари ёритиб бораётган машинам қаршисида бўрилар галасини кўриб кўрқдим ва ён ойналарни кўтариб, йўлимда чўнқайиб ўтирган бўри устига

ҳайдадим. Аммо тор йўлдан ўтиш чоғида машинам йўлдан чиқиб, филдираклар бир жойда айланиб, олдинга силжисмай қўйди. Орқага юриш асло мумкин эмас, машинадан тушиб, йўл ҳисобини олайин десам, бўрилар бор. Декабрь ойининг иккинчи ярми, бўрилар иликадиган пайт, жондорлар янада ваҳшийлашади, бундай ҳолатларда одамзодга ташланишдан қайтмаслигини билардим. Билганларимни ишга солиб, бу ҳолдан чиқиш учун моторни ишга тушириб, орқага ярим метр ҳайдадим. Агар газга босиб ҳайдасам, қияликка оғишим, машинам пастга — қияликка тушиб кетиши мумкин. Мен моторни ўчириб, қўл тормозини ушлаган ҳолда стартерни қўшиб, олдинга ҳайдадим. Машинам хавфли жойдан ўтиб олгунига қадар чироқлар ўчирилган эди. Энди моторни ишга тушириб, узоқни ёритадиган чироқни ёқдим.

Не кўз билан кўрайки, фақат бир автомобиль ўтиб олиши мумкин бўлган тор йўлнинг ўртасида каттакон бир сигирнинг жасади атрофида чамаси ўнтача, балким ундан ҳам кўпроқ бўрилар оғизларини катта очиб, мендан норози бўлиб, тишларини тиржайтириб, итдек ирилляпти.

«Ишлар чатоқ», хаёлдан кечирдим мен. Бу ерда қолиб бўлмайди, ўтиш ҳам мушкул. «Жигули»ни биринчи тезликка қўйиб, секин олдинга ҳайдадим, чироқ акси тушиб, ўнлаб кўзларда даҳшатли яшил олов ёнарди. Сигир жасадини олдинга сурдим. Олдинги капотга зарб билан урилган бўри шамол ойнасига келиб, туриб қолди.

Унинг катта очилган оғзи, садафдек оппоқ, тифдек ўткир тишлари, тун қорасида қорайиб кўринган митти қулоқлари, ўтдек чақнаб турган кўзлари шундай яқин эдики, орада ойна бўлмаса, ваҳимадан юрагим ёрилиб кетиши ҳеч гапмасди. Ён ойнадан

ҳам бўрилар ҳамла қилаётган эди. Машинанинг олд қисми сигир жасади устига чиқиб, ҳаракатдан тўхтади.

Ўлжаларидан маҳрум бўлишидан ғазабланган бўрилар мени бўлакларга бўлиб ташлаш учун машина ойнасига сапчидилар. Бироқ мустаҳкам ишланган ойналар қаттиқ урилишларга дош берди. Мен овозимнинг борича бақириб, нажот сўрасамда, товушим ичимга тушиб, ўзимга ҳам эшитилмасди. Бир неча дақиқа давом этган уринишларидан натижа чиқмагач, бўрилар машинам тагида қолган сигир жасадини ўткир тишлари билан ғажиб, этини узиб ейишни давом эттиришарди.

Бироз ўтиб сал ўзимга келгач, мен ички чироқни ёқдим, кейин «қўрқувдан сочларим оқариб кетмаптими?» — деган хаёлга бориб, секин ойнага қарадим, «оқармабди», хаёлдан кечирдим.

Тун ярмидан оғиб, ой секин-аста қирдан кўтарила бошлади. Атрофимдаги тупроқ уюмлари, турли гиёҳлар кумуш тусда намоён бўлди. Қоринлари қаппайиб, гўштга тўйган бўрилар йўл четига чиқиб, чўнқайиб ўтириб олдилар. Баъзилари калта думларини хода қилиб, у ёқдан-бу ёққа юрардилар. Қолган бўрилар сигир жасадини ҳали-ҳамон ғажиб ердилар. Бироқ улар ҳар замонда мен тарафга ўқрайиб қараб, тишларини шаққиллатганларида вужудим титраб, юрагим қинидан чиқишига бир баҳя қоларди.

Машинамни ўт олдириб, орқага ҳайдасамми, деган хаёлга бордим. Бўрилар ўлжасини еб, суякларни суриб бўлгач, йўлга чиқишнинг иложи бор, аммо тинчланган маст бўрилар ғазабига дуч келиш хавфи менда устун келди, бундай имкониятдан воз кеча қолдим.

Ой кўтарилиб, атрофим анча чароғон бўлди. Мен ҳозирги ҳолатимга анча кўникдим. Аммо жаҳлдор бўрилар тишларини ғижирлатар, қуруқ таёқни бир-бировига ургандек ваҳимали товуш менинг ҳар қандай ҳаракатимни тақиқлаб қўйганди.

Ой кўтарилиб, хира юлдузлар сўна бошлади. Ёрқин юлдузлар ой билан ўйнашгандек ёқут ёғду таратарди. Шарқ осмони оқариб, тонг ёришди. Ёзилгим қистаса-да, сабр-тоқат билан тонгни оттирдим. Сигир этини чўзиб, ўткир тишлари билан узиб еяётган бўрилар ғингшир, гўштга тўйганлари чўнқайиб ўтириб олиб ойнанинг улкан гардишида осмонга бўй чўзиб улирдилар. Бўрилар улиганда ваҳимали ноласи титраб, тоғ-тошларга акс садо берарди.

Бўрилар азалдан инсонлар хаёлида ваҳшатли махлуқ, ваҳимали ваҳший мавжудот бўлиб келгани учун мен ўзимни ўлим чангалида ҳис қилдим. Аслида бундай эмас, агар ростданам бўрилар инсон ҳаёти учун хавфли мавжудот бўлганларида эди, дуч келган инсонни еб кетаверганда эди, минг йиллар мобайнида одамлар билан ёнма-ён яшамасдилар, деган фикр хаёлимдан кечди. Улар девлар, аждаҳолар каби эртақларда, дostonларда, хаёлот оламидагина яшардилар. Аммо инсон гўштини тановул қилган ҳайвонлар одамхўр бўлиб, уруш йилларида қишлоқларда, тоғ дараларида одамларни босиб еган ҳодисалари маълум.

Бўрилар иликкан давр — декабрь ойида бўрилар галаси урғочи бўрининг хоҳиши билан одамларга ташланиши табиий ҳолат. Аммо маст бўрилар галаси ҳомиладор аёлларга ташланиб, зарар етказмаганлар.

Бир неча дақиқа олдин менга ташланган урғочи бўри бўлса керак, бўлмаса бир зарб билан автомобиль ён ойнасини синдириб, мени бурдалаб таш-

лаши мумкин эди. Чунки бўрилар иликкан даврда ҳеч кимни аяб ўтирмайди. Нафақат бўрилар, оддийгина каклик шувоқ остидаги тухумларини босиб ётган чоғида яқинига боргандим, у мендан кўрқиб қочиш кетиш ўрнига патларини ҳурпайтириб, ҳужум қилишга шайланди. Каклик ўз наслини ҳимоя қилмоқчи бўлди, инсондан кўрқмади. Аммо йиллар ўтиб, тоғларда какликларнинг узлуксиз гўзал ноласи тоғ қояларига урилиб, акс садо бермай кўйди. Кўп қушлар қирилиб кетди.

Тош булбуллари, тош олмахонлари, Далла деган ажойиб, гўзал махлуқлар ва бошқа тоғ жониворлари кекса кишилар хотирасидагина қолди.

Болалик чоғларимда бўрилар ҳақидаги воқеалардан бири эсимга тушди.

Урушдан кейинги йиллар эди. Тоғ этагидаги дала боғимизда кузги экин-текинларимизни йиғиб олаётган пайтимиз, ҳали кўчиб кетганимизча йўқ эди. Кеч куз, совуқ, изғирин ҳукмидаги ёмғирли, қоронғу тунда овулимизга бўрилар дариди. Овулда тўртта қора ўтов бор. Отам, Санақул амаким, Нишон амаким колхозга, ишга кетишган эди. Онам, бувим, Зулфия янгамлар кўрққанларидан ўтовларида қунишиб ўтирибдилар. Шарофат холам ҳали ёш қиз бўлишига қарамай, кўрқмасдан кўлига таёқ олиб бўрилар билан жанг қилиш учун қоронғу тунда ташқарига чиқди. Не кўз билан кўрсинки, бўри бузоқнинг арқонини кесиб, бўйнидан дарё томонга судраб кетаётган экан. Холам дадил юриб бориб бўрининг бошига таёқ билан туширди.

— Қўйвор бузоқни бадбахт! — деб эркак товуши билан хитоб қилди у.

Бўри бўш келмасдан холамга ирилларди. Холам ҳам бўш келмади. Аммо бўрининг кучи устун келиб,

бузоқни тортиб чакалакзорга бориб қолганди. Шарофат холам таёқ билан бўрига зарба бераверди. Калтак зарбига дош беролмаган бўри бузоқни қўйиб, холамга ташланди.

Бўри тишларини таккиллатганида ҳар қандай инсон кўрқувдан вужуди ҳаракатдан тўхтаб қолади. Қўрққанимиздан титраб турган онам ва мен бўрининг тишлари таккиллаганини эшитиб, гипноз ҳолатига тушгандик. Бундай ҳолатда тил, қўл-оёқ ҳаракатдан тўхтайди.

Бўри билан олишаётган Шарофатойга бўрининг сўнгги чораси — яъни гипноз қилиш ҳаракатидан натижа чиқмади. Бўри истаганида, қаршисида туриб, бузоқни ҳимоя қилаётган жасур қизнинг юмшоқ-қина жуссасини пичоқдек ўткир, кучли тишлари билан бўлаклаб ташлар эди. Лекин бўри нимагадир бундай ҳаракатдан ўзини сақлади ва йўлида давом этди.

Холам кўрқмасдан бўри чангалидан бузоқни қутқазди. Сигирлар тинимсиз бўкирар, нариги овул итлари акилларди. Бўрилардан бири итни ўзи билан олиб кетиб, иккинчиси бузоқни дарё бўйига — чакалакзорга олиб бориб бўғизламоқчи бўлган экан.

Шарофат холам етим қиз эди. Ота-онаси ўлиб кетиб, амакилари, опалариникида кун кечирарди. Ўрта бўйли, кенг гавдали, кўз қарашлари ўткир, шижоатли қиз эди.

Бир куни Мирзақул деган йигит унга шилқимлик қилганида, холам уни даст кўтариб, ерга урганини ҳали эслайдиган кишилар бор. Колхоз хирмонида бир ярим центнер ғаллани отга ортиб, бўз йигитларни курашда енггани учун «паҳлавон Шарофат» лақабини олган эди.

«Бўридан кўрқмадингми?» — дея сўраганларга: «Белимда белбоғим бор, мард бўри бўлсанг кучимга

тан берасан, агар кучинг менинг кучимдан устун бўлса бузоқ сеники, — дедим. — Бури мард экан, зурлигимга тан берди», деб жавоб берган эди холам.

Эрталаб Оқпанжа лақабли итимиз қонга беланиб, чўлоқланиб келди. У бўрилардан бирини қувалаб, Тарағай қишлоғи яқинида бўрилар галаси билан жанг қилган шекилли, ҳаммаёғи қонга беланиб кетган эди.

— Эҳ, Оқпанжа, — дедим мен, унинг жароҳатларига дори қўйиб. — Сен фирт аҳмоқ итсан. Бўрининг бири сени алдаб олиб кетиб, иккинчиси бузоқни еб қўярди-ку! Бошқа бундай аҳмоқлик қилма! Хўп?!

Ит бошини эгиб, тилини осилтирганича, оғир-оғир тин оларди. «Мен бўрини келган дарасига қувладим, калтак едим. Агар мен таъзирини берган бўрининг ақли бўлса, овулимизга яқин келмайди! Сен бўлсанг менга бирор егулик бериш ўрнига танбеҳ бераяпсан! Менинг йўқлигимда, йигит бўлсанг, уйни, молларни кўриқлашинг керак эди». — Итнинг илтижоли қарашларидан кўнглидан кечган сўзларни англагандек эдим.

Мен олти ёшлардаги бола эдим, қоронғуда ташқарига чиқишга кўрқардим, агар Оқпанжа ёнимда бўлса ҳеч нарсадан кўрқмасдим. Бу кечаси бўлиб ўтган воқеалардан хабар топган ит бўри изларини олиб, яна Синжовут қирига чиқиб кетганди. Орадан узоқ йиллар ўтиб, овулимизда яшаган кишилар оламдан ўтдилар. Қора ўтовлар ҳам йўқ бўлиб кетди.

Менинг хотирамда тишларини таккиллашганча, ҳаммамизни даҳшатга солиб, босқинчи ўғрилардек қоронғу, ёмғирли тунда бузоқни етаклаган бўрининг қора кўланкаси ҳали-ҳамон кўз ўнгимда турибди. Ўша кўрқинчли тунда бўри билан юзмаюз туриб, бузоқ учун жанг қилган марҳум холам

Шарофатой эса ўткир қарашлари, кучга тўлган бақувват жуссаси, довюрак, гўзал қиз ҳолатида хаёлимда яшамокда...

Мана, орадан узоқ йиллар ўтиб, қоронғу тунда ўнлаб бўрилар орасидаман. Айни чоғда мен, бўрилар иликадиган фаслда, маст-аласт бўриларга асир бўлиб ўтирибман.

Тонг отиб, қуёш туннинг қора пардасини суриб ташлаб, ҳаётбахш нурлари билан оламни мунаввар қиляпти. Хаёлимда қўрқинчли тун, бўрилар таҳдиди орқада қолгандай гўё.

Қўрқинчли тун ўзи билан бўрилар галасини олиб кетди. Қўрқа-писа машинадан тушиб, лозим ишларни бажариб, юз-қўлимни ювдим. Кейин машинам тагидаги сигирнинг ғажилган қолдиқлари устидан машинамни орқага ҳайдадим. Шунда не кўз билан кўрайки, бўрилар емай қолдирган сигирнинг орқа сони билан тоз суяк орасида олд оёқлари қисилиб қолган бўри боласини кўриб, қўрқиб кетдим. Бироздан кейин ўзимга келиб, бўри боласи тирик эканлигига амин бўлгач, уни нимагадир қутқазиб юборишга қарор қилдим.

Бўричанинг оғзини боғладим-да, банддан озод қилдим. Унинг олд оёғини бири синган, ўзи жонсарак бўлиб ётарди. Унинг орқа оёғини соғ қолган олд оёғига боғлаб, юкхонага қўйиб, капотни ёпдим. Негадир кўнглим ғаш, ҳали қўрқинчли саргузаштларим якунига етмагандек ҳадиксираб, атрофга олазарак қарадим. Қуёш нурлари тушмаган баландликдан она бўри чопиб келаётганини кўрдим-да, тезгина машинамга ўтириб олдим. Энди машинамни ўт олдиришга уринган чоғимда етиб келган она бўри шамол ойнага зарб билан урилди. Ойна синди, аммо сочилиб кетмади. Аксига олиб, машинам ҳам ўт

олмаяпти. Она бўри нақ бурнимнинг тагида – шамол ойнасини синмаган жойида туриб менга таҳдид қиларди. Олти-етти қадам юрилса, қияликда ҳалокатдан қутулиб кетишимга кўзим етди. Яна стартерга қўшдим. Она бўри ён ойнага ташланиб, мени ғажиб ташлашга уринарди. Аста-секин ҳаракатланган машинам ўз эпкини билан жойидан кўзғолди. Енгил нафас олдим. Аммо қувонишга ҳали эрта эди.

Табиатда мушук, ит, бўрилар юлдузларга қараб жойнинг аниқ координатларини белгилай оладилар. Зилзила, сув тошқини, одамлар ҳаётида содир бўладиган ёмон ёки яхши воқеаларни олдиндан айтиб бера оладилар. Шунинг учун баъзи жаҳонгирлар мунажжимларга унчалик ишонмасалар-да, ҳайвонларнинг ҳаракатидаги ўзгаришлар таъбирини айтиб беришни сўрашган. Улар шикорда юрганларида илонлар, хўрозлар, сигирлар, ҳатто бўриларни олиб юрганликлари тарихдан маълум. Ҳозир она бўри жажжи боласини қутқазиб учун юз автомобиль орасидан менинг машинамни топиб олишига, машинам номаълум томонга кетса-да, кўпи билан уч кун вақт оралиғида менинг масканимни топиб, зарар етказишини аниқ билардим. Она бўри инсонга ишонди. Машина билан сигир гўшти орасига қисилиб қолган ўз боласини инсон озод қилишига ишонган. Шунинг учун тепаликда ётиб олиб, менинг ҳаракатларимни кузатган. Мен бўри боласини машина юкхонасига солганимни кўриб, ўз жигаргўшасини қутқазиб учун тунда синмаган машина ойнасини ҳозир синдирди, аммо она бўри вақтни бой берган эди. Етиб келган тақдирида ҳам, у мени тишламасди, кўкраги билан уриб, йиқитарди-да, кўкрагимга оёқ қўйиб, тишларини ғижирлатарди. Бу билан болачасини қўйиб юборишимга ишора қилган бўларди, эҳтимол.

Мен машинамни тўхтатиб, орқамга қарадим. Она бўри янтоқзор орасига кириб, ётиб олиб, менинг ҳаракатларимни кузатапти. Оралиқ масофа уч юз кадам. Бир кўзим бўри тарафда бўлиб, ёнгинамда қовжираб қолган каврак поясини синдириб олиб, пичоқ билан бўри боласи оёғига мослама ясадим. Кейин бўри боласининг синган оёқчасини жойига қўйганимда ҳам бўрича инграмади. Бир кўзим она бўри тарафда, кўрқа-писа ёпишқоқ тасма билан каврак поясига қўшиб бўричанинг синган оёқчасини боғладим. Бўри боласини қўйиб юборганимда у менга бир қараб қўйди-да, онаси ётган тарафга қараб гингшиди. Мен машинамга ўтириб, хавфли манзилдан чамаси икки юз кадам нарироққа бориб, тўхтадим. Бўри боласи уч оёқчасида айтар-пайтар юриб онаси турган тарафга кетди. Сойликдан қишлоқ подаси келаётган эди. Она бўри юртиб келди-да, оқсаб бораётган боласини тишлаб кўтариб олиб, тик қияликка тирмашиб, бир зумда кўздан йўқолди.

Мен машинам ғаладонидан бир дона сигарет олиб тутатдим. «Шаҳарда яшасам-да, ёввойи табиат барибир ўзига тортаверади, мени ўз ҳолимга қўймайди, кўрққанимни ҳисобга олмаганда, бу тун ва тонг ёмон ўтмади», — деган хаёлда ўзимча кулимсираб қўйдим.

Кўп ўтмай Бедов тоғи тарафдан ғажирлар галаси учиб келиб, сигир лоши устида баландлаб айлана бошладилар. Ўлаксахўр улкан қушлар қанот қоқмасдан ҳаво оқимини топиб олиб, айланиб тинмай учаяптилар. Улкан қанотлар куёш нурида кумушдек товланиб, совуқ ҳавони шиғиллатиб кесаяпти.

ВАҲИМАЛИ ЧАШМА

Лангар дарё ён-верида ям-яшил дарахтзор, узумзор боғлар тугаб Синжовут газаси¹ бошланади. Тик баландликка кўтарилиб қир усти билан Яйлоқчага, кейин Шовуз чўққисининг ўнг томони билан чакил оралаб юрилса, Самарқанд вилоятига борадиган йўл қаршингиздан чиқади. Бу йўлдан фақат тоғчи эшак ва отларда юриш мумкин.

Синжовут қири билан бориб, Қамарқўтонга борадиган тик қияликдан ўтган ёлғизоёқ йўлни ён томонда қолдириб, яна чамаси беш юз қадам юрилгандан сўнг, чапга, тик ёнага бурилиб, уч юз қадам юрилади. Ана ўша ердаги каттакон қоятош тагидан чулдираб булоқ суви оқади.

Чашманинг ёқароғида тошни ёриб, тоғолча шохига чирмашиб ўстан ток гиж-гиж узум солган маҳали. Одамлар оёғи етмайдиган чашма сувидан мириқиб ичиб, ток узумидан бир бош узиб, сувга чайиб, мазза қилиб еб оласиз. Кейин: «Эккан-теканга раҳмат», дейсиз. Бу ширин сувли булоқ бошида гуркираб ўсиб, шиғил мева соладиган, қаҳратон қишнинг аёвсиз совуғини писанд қилмайдиган токни қандай валломат экди экан, — дейсиз. Бу серҳосил токни, албатта тулки ёки айиқполвон эккан. Ақлдан озмаган инсон бора олмайди. Узумхўр қушлар ҳам аҳмоқ эмас. Ёввойи чўчқа ҳам узум ейди. Демак, тунда Лангар сойининг серҳосил узумзорларига ўғирликка кирган ёввойи чўчқа ширин-шакар узумга тўйиб олиб, кундузи булоқ сувидан мириқиб ичганда, тоғолча соясида ётиб ухлаган. Қишда изғирин шамол, ёзда тўхтовсиз эсадиган тоғ шамолига бардош бериб, тош ковагига кириб олиб, ўсиб чиққан бир

¹Газа — қир.

донагина узум ниш чиқариб, тоғнинг беаёв табиатига мослашиб, ўсаверган. Эҳтимол, юз йил, эҳтимол, ундан ҳам узоқроқ яшаётгандир. Тоғ қушлари, тоғ олмахонлари, қуёнлар, илонлар ва бошқа жондорлар унинг мевасидан баҳраманд бўладилар. Инсон зоти бориши қийин бўлмаса-да, одамлар, ҳатто ҳайвонлар ҳам шивар, тоғолча шоҳидаги узум вайишида лим-лим пишган узум, тим қора марвариддек етилиб пишган тоғолчадан териб ейишга юраги дов бермайди. Чашма, олча ва узум вайишини бутун бошли қўйни кўрдим демай юта оладиган улкан ва даҳшатли бир илон қўриқлаб ётади.

Молларимни Яйлоқча қирига ҳайдаб, Қоплон лақабли итим билан чашма томон йўл олдим. Неча йиллардан бери шу булоқ эгаси — улкан илонни кўришни ният қилиб юрардим. Аммо неча бор келган бўлсам-да, улкан илонни кўриш менга насиб этмаган эди. «Бугун шу аждарни кўраман», деб ўзимга-ўзим аҳд қилдим.

Таёғимни судраб, итимни эргаштирганча, тик қияликдан ўтаётганимда, ит тўхтаб, жойида чўнкайиб ўтириб олди. Чақирсам келмади, бориб бўйнидан ушлаб судрадим, бўлмади. «Бормасанг, борма!» — дедим-да, йўлимда давом этдим. Тик қияликдан ўн-ўн беш қадам юрганимда Қоплон югуриб келиб, мендан олдинга ўтиб, йўлимда яна ўтириб олди. Икки олд оёғи устига бошини қўйиб, эркалади, бўлмади, кейин ириллаб ташланаверди.

— Бўри бор, демоқчисан! Сен ёнимда бўлсанг, бўри эмас, улкан илондан ҳам қўрқмайман. Начора, мен сенга керак бўлмасам, бормаганинг маъқул, — дедим мен.

Итни итариб ташлаб, йўлимда давом этдим. Аммо Қаям Мирзамурод ўғли шу булоқ ёнида жуда катта аждарҳони кўрганини айтган эди. Қаям қўй отари

орасида туғилган чўпон. У тоғу тошларда юриб, менга кўриш насиб этмаган махлуқларни кўрган. Чашмага яқин келдим.

Қуриб-қовжираб қолган тиканакларга таланиб, кўзимга яқин кўринган чашмага етиб бориш осон кечмади.

Юрагимни кўрқув босди. Ит ҳид олиб, атрофга олазарак қараяпти. Қаям чўпон илон ҳақида ҳикоя айтиб берган эди, шу дамда ўша ҳикоя эсимга тушди:

«Мен каклик жўжаларини овлардим. Шу кунни тўртта жўжа ушлаб халтага жойлаб, ёнимга тақиб олдим-да, яна чела қўйишга уриндим. Кўй сурувидан ажралиб, тоғда ёввойилаб кетган эчкилар сувлагани келаркан. Шу десанг, улоқлари етилиб, семириб кетган. Ҳавасим келиб биттасини уриб олай дедим-да, тош панасига ётиб олдим.

Шамол қибладан эсгани учун эчкилар тўдаси менинг борлигимни сезмаслиги керак эди. Аммо ёввойилашиб, олғир илонлардан фарқ қилмайдиган ёввойи эчкилар қандайдир ички сезгилари билан менинг борлигимни сезиб қолишди шекилли, олдинда бораётган серка пишқириб, таққа тўхтаб қолди. Атрофга олазарак қаради-да, орқа оёғида тик туриб, атрофни кузата бошлади. Кейин орқасидан эргашиб келаётган эчкиларга йўл берди. Улар ёйилиб сув ичаётганларида така ва эчкиларнинг бир нечтаси атрофни кузатиб турарди.

Шохдор така пишқириб, орқага сапчиди. Сув ичган-ичмаган эчкилар кўз очиб юмгунча кўздан йўқолишди.

Аммо семизгина шохдор тўхча¹ тўхтаб маъраганича, ўзи истамаган ҳолда гажгал тош ёнига

¹Тўхча – ёш эчки.

судралиб бораверди. «Нима бўларкин?» — деган хаёлда мен кузата бошладим. Лекин негадир ваҳима босиб, вужудим титраб кетарди.

Шу пайт не кўз билан кўрайки, йўғонлиги кувадек, узунлиги чамаси саккиз метр келадиган илон бош кўтариб. эчкини авраб, комига тортаяпти. Мен кўп маротаба эшитганим: «Аждаҳо комига тортади», деган сўз ёдимга тушиб кетди.

Илон титраганича, кўз ўнгимда йўғонлашиб борарди. Кўзим кўриб турса-да, тилим айланмасди. Шу дамда бутун вужудим ҳаракатдан тўхтаган эди.

Илон оғзини катта очиб, ўлжасига яқинлашди. Эчки титраб, тақдирга тан бериб турарди. Туйқус илон думи билан эчкини уриб, белидан ўраб олди-да, катта очилган оғзига яқин олиб келди ва ўлжаси жон таслим қилганига амин бўлгач, эчки жасадини бош тарафидан бошлаб юта бошлади. Чамаси ўн беш дақиқалар ўтиб, эчкини ютиб бўлди. Эчки жасади унинг вужудида дўппайиб турарди. Кейин ердан бош кўтариб, мен ўтирган тарафга қараб бош чайқаб пишқирди. Унинг кўзларига кўзим тушган вақтда гўё жоним чиқиб кетаётгандек танамда қаттиқ ва даҳшатли оғриқ сездим. Илон яна ерга бош қўйиб, Лангар дарё тарафга сирғаниб, кўздан йўқолди».

Мен болалигимда — икки ёшимдаги хотираларимдан кўп нарсаларни сақлаб қолганман. Ҳозир ўн тўрт ёшдаги жисмонан кучли, тиришқоқ боламан. Кўзга кўринмайдиган «Олапўстак, жин, дев, учадиган гиламлар, дулдул от ва бошқа инсон хаёлида яшаётган махлуқлар»ни табиатдаги бор мавжудотлардан фарқлай оламан.

Одамлар: «Аждарлар комига тортишини, илонлар қирқ йил чилла сақлаб, омон қолишини, қанот ва оёқ чиқариб, нотабий равишда кетидан оловли из

қолдириб учишини «бўлмаган гап», дейишса улар ҳақ, десак ҳам бўлаверали.

Лекин, илонларнинг комига тортиши-ю, уларнинг ақл бовар қилмайдиган нотабийй ҳаракатланиши табиатда бор ҳақиқат.

Ит чопқиллаганча, чашма атрофидаги вайиш шоҳларига қараб югурди. Мен неча бор келиб, улкан илонни кўрмагандим. Бугун негадир оёқларим титраб, хаёлимга ёмон фикрлар келарди.

«Сувсаб қолсанг бошқа булоқдан сув ич! Илонбулоққа бора кўрма!» — деб тайинларди Худойқул акам. «Мен келдим. Неча маротаба келдим. Лекин улкан илонни кўрмадим. Мен шу илонни кўришим керак». Шошилмай чашма сувига юз-қўлларимни ювиб, ҳовучимга олган сувга тикилиб қараб турдим. «Сен Илонбулоқ суви эмишсан, нега?!» — хаёлан сувга тикилганча дердим мен.

«Бунча тиниқ, бунчалар оромбахшсан, сени ичган инсоннинг тани яйрайди! Қорлар эриб, ер қатламида неча йиллар, неча ойлар тиниб, қирлар, қоялар бағридан сизиб чиқиб, кимсасиз адирда чаман яратгансан, одамлар сента ўзингга мос, чиройли исм топа олмадиларми?!»

Шундай хаёлларга берилиб турганимда, сал наридаги арча ичидан «вишш» деган товуш эшитилди. Ит кўринмайди. Товуш эшитилган тарафдан бош кўтариб, менга таҳдид қилаётган илонни кўриб, қочишга шайландим, аммо илон оғзини катта очиб, бош чайқаб бор кучи билан вишиллади. Вужудим кўмирга айланиб, чамаси ўн беш қадам нарида турган илонга маҳлиё бўлиб, қараб қолдим. Кўп вақт ўтмай хаёлимда атрофимдаги манзара ўзгариб, илон ўрнига турли шакллар, гуллар, чинни идишлар кўринаверди.

Илон яна бир бор пишқириб бош чайқаганида унинг оғзи очилиб, лаб-лунжлари осилиб тушганди.

Оёқларим менга бўйсунмай, илоннинг амри билан чинни лаганлар, нақшли пиёлалар, атиргуллар тарафга силжий бошлади. Ўлимим муқаррар эканлигини аниқ билсам-да, ўзим истамаган ҳолда аждаҳо комига қараб боравердим. Оралиқ масофа беш қадам.

Танасининг ранги сезилар-сезилмас қирмизи кашта қора ранг остидан аранг кўринадиган илоннинг узунлиги саккиз метрдан кам эмасди. Тана йўғонлиги эса эндигина туғилган бузоқникидек.

Гоҳ илон, гоҳ бошқа нарсаларни кўриб идрок қилсам-да, аждаҳо комига яқинлашиб борардим. Айни шу чоғ итнинг ҳуриши мени бирдан ҳушимга келтирди.

Ўзимга келганимда, ерга бош қўйиб, секин, жуда оҳиста бурилиб, яқингинасида ер тирнаб, акиллаётган итга таҳдид қилаётган илонни кўрдим. Мен «Қоплон ҳоч!» — демоқчи бўламан, аммо товушим чиқмасди.

Ниҳоят, илон енгилганини тан олди. Йиллар ўтса-да, ҳаётимнинг қил устида бўлган дақиқалари хотирамда шундай муҳрланганки, ҳатто илоннинг танасидаги кашталар, ўқ ўтмайдиган панцирлар, унинг катта очилган оғзига кириб кетишимга бир неча сония қолганини тасаввур қилсам-да, болаликдаги қизиқувчанлик ҳар нарсадан устунлиги, ҳатто ажални ҳам синаб кўришга тайёрлигим ўзимни ҳайратга соларди.

Ўшанда, аждаҳо илоннинг мени ўз комига олишига ит халақит берганди. Аслида, илонлар ўлжасини ютаётган чоғда ташқаридан бўладиган душман ҳамласига қарши тура олмас экан. Шундай бўлса керак, у итнинг аккиллашига парво

қилмай, ўт-ўланларни янчиб, гажгал тошлар устидан сирганиб, сойлик томон билтанглаб ўрмалаб кетганди.

Табиатнинг ноёб жонзоти, бундай улкан илонни кўриш, унинг ғазаби ва даҳшатини вужудимда синаб кўриш насиб қилганди. Мана орадан узоқ йиллар ўтса-да, ҳар гал бу воқеа эсимга тушар экан, мен ўзимга таниш бўлмаган бир ҳисни туяман.

Мени муқаррар ўлимдан сақлаб қолган вафодор итим Қоплон оғзини катта очганича, тилини осилтириб, изимдан эргашиб, мол боқиб юрган ҳолати кўз ўнгимда намоён бўлади.

БОШСИЗ МИРОХЎР

Инсон ҳаётининг қаҳратон қиши билан рўйи баҳори оралигини қиш ҳам деб бўлмайди, баҳор деб ҳам бўлмайди.

Кутилмаганда қор ёғади, қаттиқ аёз ҳукм суради, қуёш қиздириб, атроф яшил майсалар, баҳор гулларига бурканади. Қиш сўнгги бор қаттиқ ҳужумга ўтиши муқаррар. Ўн учдан ўн тўрт ёшга ўтиш чоғида инсон табиатнинг эркаси сифатида болалик билан ўсмирлик оралиғидаги оғир босқични босиб ўтади. Гўёки бола тун қораси билан тонг шафағи оралиғидаги тўқнашув жараёнини бошдан кечиради. Шундай тушуниб бўлмайдиган давр ҳукмида бўлган бола онгида романтик тасаввурлар пайдо бўлади. Номаъқул билан маъқул тушунчалари оралиғидаги чизиқ рангли бўёқлар остида қолиб кетади. Шу ёшдаги боладан ҳамма нарсани кутса бўлади.

Мен ҳам ана шундай романтик даврни бошдан кечираётган чоғларимда йўл қўйган хатоларим учун

кўп ҳолларда отамдан калтак ердим-да, таёқни отиб юбориб, яйловга кетиб қолган пода изидан бормай, қочиб кетардим. Она-отам кўзимга ёмон кўринарди. Мен ҳам уларнинг наздида инжиқ, тентаковуш инсон бўлиб кўринган бўлсам керак. Аммо авваллари менинг хатоларимни кечиришар, ётиб олиб йиғлаган чоғларимда эркалатишар. юпатишарди. Энди бўлса ҳақорат, калтакдан бошқасини кутмасам ҳам бўла-веради.

Кунларнинг бирида болалар билан ўйнаб, дарёдан балиқ оvlaб, мол боқиш эсимдан чиқибди. Моллар тўзғиб, тик ёнадан¹ ўтиб, Эшназар босмачининг бошсиз жасади ётган тош коваги томонга кетиб қолибди. Моллар ўша қўрқинчли жойга бориб ўтлаб юрганини Жўра бобо айтганди. Мен Қоплон лақабли итимни чақирсам, Лангар сойга узумхўрликка кетиб қолган бўлса керак, келмади.

Таёғимни кўлга олиб, «Милмил Азиз»нинг ўтиб бўлмас тошлоқларини босиб ўтиб, бир соат деганда шивар²да молларимни ўтлаб юрганини кўриб, кўнглим таскин топди. Улар орасидаги бузғунчини топиб, алдаб, ёнига яқин борганимда, сабил қолгур, калтак ейишини сизди шекилли, думини хода қилаяпти, келасолиб яхшилаб таёқ билан бир туширдим. Шундан сўнг молларимни Шовуз сойига ҳайдаб, ўзим «Қўрқинчли скелет» ётган камар ёнига бордим.

«Шошмай тур Қоплон, шундай таъзирингни берайки, узум егинг келса, сойда вайиш кўп, истаганинча олиб бермасмидим?! Агар сен ёнимда бўлган

¹Ёна — тик қиялик.

²Шивар — булоқ ва чашма атрофидаги майсазор.

нингда босмачининг суякларини томоша қилармидик. Ҳозир қўрқаяпман».

Атрофда жонзот кўринмайди. Шамол тошларга урилиб, қўрқинчли товушлар чиқараяпти. Яхшилаб қулоқ солдим. Йиғи-сиғига ўхшаган овозлар келаяпти. Ўнг тарафимда Шовуз чўққиси, қаршимда Қизил Ғур¹, Ўғиртош ваҳимали қаққайиб турибди. Юқорида шиварлар, серсув чашмалар, тирик жонзот кўринмайди.

Пастда узоқ-узоқларга чўзилиб, Саркенти қабристонига бориб туташган салобатли қирлар, тош ва қоялар ястаниб ётибди.

«Ахир мен йигит бўлдим, қизлар тушимга кираяпти. Ўзимдан катта болалар билан кураш тушсам, бир қўлда йиқитадиган полвон бўлсам, бир чинни коса сариёғни бир кўтаришда сипқориб ичсам, овқатни отам қатори есамам тўйдим демасам, нега энди тош қавагида ётган йигирма беш йиллик бошсиз скелетдан қўрқарканман?!»

Нариги тарафи Тутбулоқ, тепа тарафи тоғу тошлар салтанати, қуйида Милмил Азиз зиёратгоҳи, қаршимда пастак қоялар остида камар бор, шу камарда Эшназар босмачининг суяклари ётибди. Мен унга яқинлашдим. Камар оғзига харсанг тошлар қалаб қўйилган. Тулки ва тоғ жондорлари емаслиги учун жасадни кимдир олиб, камарга тиқиб, тош қалаб ташлаган бўлса керак. Унинг туғишган укаси Усто Эшмўмин қасоскор одамлар ғазабидан қўрқиб, акаси ўлигини кафанлаб кўмишга ботина олмаган бўлиши мумкин.

Тош қавагида бошсиз жасаднинг суяклари қорайиб ётибди. Бу суяклар эгаси шу даражада

¹ Ғур – катта қоялар.

лаънатланган бўлган эканми, ҳатто чуқур қазиб, кўмиб ташламабдилар. Унинг арвоҳи учиб юриб, истаган вақтда скелет ичига кириб, ётиб олса керак. Йўқ, бундай бўлиши асло мумкин эмас, ахир унинг боши йўқ-ку?!

«На бўлса бўлди», дедим-да, тиловат қилиб, бошсиз жасад эгаси руҳига бағишладим.

Кеч кирди. Қирдан кўрдим, отам молларни йиғиб, қўтонга ҳайдаяпти. Мен таёғимни белимга кўйиб, ҳақкалаб чопаяпман. Илон ёки бошқа махлуқ йўлимга дуч келса, менинг шижоатимдан, оёқ дўпиримдан кўрқиб қочишини яхши билардим. Қанча тез чопмайин, ён-атрофдаги коврак¹, шувоқ ён-веридан бирон-бир махлуқ кўринмасми, деган ҳадик мени тарк этмасди. Тик ёнада ялпайиб ўсган шувоқларни бири кўзимга ғалати кўрингандек бўлди. Тўхтадим-да, диққат билан қарадим. Не кўз билан кўрайки, шувоқ остида она каклик тухум босиб ётибди. Оқибатини ўйлаб ўтирмасдан, каклик устига бостириб бордим. Каклик патларини хурпайтириб менга таҳдид қилаверди.

Унинг кўрқинчли қийқириғини писанд қилмай, тухумларини узун кўйлагим этагига солиб, яна ҳақкалаб йўлимда давом этдим. Она какликни кўлимда кўтариб олгандим.

– Қайси гўрларда дайдиб юрибсан! – ўшқирди отам тишини ғижирлатиб.

– Қизил қашқани сотиб, ўрнига бошқасини олмасангиз бўлмайди. Сабилни Эшназар босмачининг гўри ёнидан ҳайдаб келдим! – дедим ўзимни айбсиз қилиб кўрсатмоқчи бўлиб.

– Этагингдаги нима?!

¹Коврак – бир йиллик митти дарахтча..

– Каклик, – делим мен. – Тухуми билан олиб келавердим.

– Аҳмоқ! – деди отам. – Ҳозироқ олиб бориб, жойига қўйиб келасан! Жўна!

– Кўрқаман!

– Қаердан олган бўлсанг, – деди отам, – ўша жойига қўйиб келасан!

Қуёш Қора Ғур устида турса-да, қоронғи тушишига ярим соат вақт бор. Қўлимда она каклик, этагимда ўнта тухумни кўтариб, таёғимни қўлимга олиб, бўри юриш қилиб чопқиллаб кетдим. Қоплон оғзини катта очиб, тилини осилтириб ёнимда югуриб бораяпти. Қош қорайганда шувоғни топиб, тухумни жойига қўйдим-да, устига она какликни ўтқизиб қўйдим, у эса қочади, қувлаб ушлаб, тухум устига қўявериб чарчадим. Охири «бор-е» дедим-да, Қоплонни эргаштириб уйга қайтдим. Унгача осмон қорайиб, митти юлдузлар кўринмаса-да, Зухро юлдуз олти кунлик ой ёнида олтин ёғду сочаяпти.

– Нима қилиб келдинг, сўтал?! – деди онам.

– Тухумларни шувоғ тагидан олган жойимга қўйиб, она какликни устига ўтқиздим, тухумини босмай қочаверди, – дедим мен йиғламсираб.

– Авваллари ақлли бола эдинг, – деди онам. – Ўн тўртта кириб, ақлинг кириш ўрнига, юрган йўлингда аҳмоқлик қиласан! Кеча кечаси билан бақириб, алаҳсираб, аждаҳо билан олишиб чиқдинг! Бугун подани боқмай тухум босиб ётган какликни кўтариб келдинг! Сенга ким қўйибди босмачи қабрини зиёрат қилишни. Тинчгина ётган арвоҳни безовта қилибсан! Бу кечасиям бақириб босинқирасанг, кетингга тепиб ҳайдайман, сўтал!

– Она, – дедим мен йиғлаганимча. – Нега ҳаммангиз мени урасиз. Аввалги онажонимга ҳечам ўхшамайсиз!

Онам менга термулиб қараб турди-да, қизиб турган бошимни бағрига босди:

— Ўзимнинг кўзичоғим! — дерди онам мени эркалатиб.

Хўрлигим келиб, йиғлайвердим. Менинг йиғлаганимни кўриб беш ёшли Боғдод муштчаларини кўзига қўйиб, хўрсиниб, йиғлаб юборди.

— Бўлди, кўзичоғим, йиғлама! — дерди онам бошимни силаб. — Сени йигит бўлди, десам, ҳали бола экансан-а!

Отам ҳам жаҳлидан тушиб:

— Ўғлим, эртага қашқа ғунажинни Самарқанд бозорига ҳайдаймиз, сенам борасанми?!

— Олиб борасизми? — дедим мен кўз ёшларимга гарқ бўлиб.

— Ҳа! — деди отам.

Ярим тун. Сомон йўли тоғ чўққисига бош қўйиб, минглаб юлдузларни қамраб олибди. Узоқ вақт уйқум келмади. Тарағай қири устидан Ҳулкар кўтарилаётганини кўриб, кўзим илинибди.

СОҲИЛДАГИ КАЛТАКЕСАК

Ёз кунларининг бири, қуёш қанча қиздирмасин, тоғ этакларида ҳаво салқин бўлади. Топдан-тошга урилиб, оппоқ бўлиб оқаётган дарё соҳилида анвойи гуллар, турли хил ўт-ўланлар гуркираб ўсмоқда. Сув ювиб, силлиқланган улкан тош устида ўтириб, балиқларни томоша қилаяпман. Нақ тепамда шохлари тарвақайлаб ўсган олча дарахтига илашиб ўсган ток шиғил узум солган. Тоғ олчаси пишиб етилиб, қушлар тўкиб ташлаганларини балиқлар

териб ейди. Гулдан-гулга қўниб, сув билан ўйнашаётган ниначилардан кўз уза олмайсан. Мен ўтирган қоятошдан ўн-ўн беш қадам нарида саман кашқа отимиз бедапояда ўтлаяпти.

Бобом, амакиларим таҳорат олишларини қўрган эдим. Узунлиги нақ бир ярим қарич келадиган калтакесак сув ёнига ўтириб қилаётган ҳаракатлари менга ўшаларни эсга солди. Мен унинг ҳаракатларидан хато топмадим.

Шу ўринда рост ва ёлғон ҳақидаги ривоятлардан бирини айтиб ўтмоқчиман:

Ўтган замонларда бир адолатпарвар подшоҳ ўтган экан. У ўнг қўл вазири билан бомдод номозини ўқиб, биргаликда нонушта қиларкан. Вазир одатича ҳар кун нонушта чоғида ҳеч ким эшитмаган, ҳеч кимнинг хаёлида бўлмаган ажойиб воқеани айтиб бераркан.

Шунда подшоҳ:

— Тасанно, сендек вазири бўлган подшо ҳеч қачон кам бўлмайди, — деб вазирига миннатдорчилик билдираркан.

Кунлардан бирида вазир айтиб берган ривоятида ёлғон ишлатилганини сезган подшоҳ мийиғида кулиб қўйибди. Вазир оғир аҳволдан қутулиш учун подшоҳдан изн сўраб, шикорга отланибди. Бир йилда бир маротаба бир ой мобайнида сут бўлиб оқадиган дарёга бориш учун туяда қирқ кун, отда ўн беш кунлик йўлни босиб ўтиш керак. Вазир отланиб йўлга чиқибди. Ўттиз чақирим масофани босиб ўтиб, чарчаган отини қолдириб, кучли, чопағон отда сафарни давом эттириб, саккиз кунда сут бўлиб оқаетган дарё соҳилига етибди.

Уст-бошлари бир аҳволда, чарчаган вазир подшоҳ ҳузурига келиб, етти букилиб таъзим қилибди ва

хуржунидан икки кўзадаги сут дарёси маҳсулини подшоҳ олдига қўйибди. Подшоҳ ўрнидан туриб, вазири елкасидан қучоқлаб, йиғлаб кўришибди ва совғани қабул қилибди. Шунда саф тортиб турган вазиру уламоларга қарата:

«Ёлғонга ўхшаган чин сўзни айтиб, риёзат чекиш мард ва садоқатли инсонларга хос. Чинга ўхшаган ёлғонни сўзлаган киши бошқалар эътиборидан қолади. Бош вазиримиз сўзи рост эканлигини исботлабгина қолмай, ўзи бошқариб турган аркони давлатига, менга ва сизларга бўлган садоқатини исботлади», – деган экан подшоҳ.

Болалигимда калтакесаклар ҳақида эртақлар, ривоятлар эшитардим: «Калтакесакларни ўлдириш мумкин эмас, уларни ҳайдаб юборинг», деган ақида ёдимда қолган эди.

Ҳозир мен гувоҳи бўлиб турганим, дарё соҳилида таҳорат рисоласига амал қилиб, ҳаракат қилаётган калтакесак ҳақида ҳикоя қилмоқдаман. Калтакесак ҳақидаги менинг ҳикоям нотабиий туюлса ажабмас, аммо тоғу тошларда юриб қўй боққан, табиат шайдоси бўлган саёҳатчилар бундан-да қизиқроқ воқеаларни кўрган бўлишлари мумкин.

Лангар дарё шовуллаб оқаяпти. Тошдан-тошга урилиб кўпириб, сутдек оппоқ бўлиб оқаяпти. Соҳилларида тўхтаб, тинчланиб, яна оқишни давом этмоқда. Калтакесак шошилмай ишини бажариб бўлди-да, икки оёқда юриб, бир парча матони ёзди. Ўн беш дақиқалар чамаси тоат-ибодатини бажариб бўлганидан кейин ўша матони олган жойига – тош қавагига олиб бориб қўйди. Кейин бедапояни босиб ўтди-да, улкан тут танасига ўрмалаб чиқиб, кўздан йўқолди.

Олтмиш, етмиш қадам нарироқдаги қора ўтовлар бизларнинг овулимиз. Биздан юқорироқдаги овулдан

Бобоқўзи бобонинг Сора исмли қизи укаси Райим билан бувимизни кўргани келаётган экан.

— Сора опа, — дедим мен. — Биласизми, мен ҳозиргина калтакесак намоз ўқиганини кўрдим.

Сора ўн икки-ўн уч ёшли, сочлари паттайган қиз, яланг оёқларига кирган тиконларни олиб ташлаб:

— Касава тошга борсанг сен кўрган калтакесакдан каттароғи номоз ўқиганини кўрасан — деди кулиб.

— Сора опа, — дедим мен ялиниб. — Райим мен билан қолсин, бирга ўйнаймиз.

— Сен Райимни урасан! — деди у.

Мен соҳилда қолдим.

Дарё шовуллаб оқаяпти. Соҳилда гуркираб турган майсазорда турли бўёқларда товланиб, жуфт-жуфти билан қанот қоқиб учаётган ниначилар, ноёб либослари билан танноз келин-чакларни доғда қолдира оладиган капалакларнинг ҳаракатларини кузатган киши она табиат қанча-қанча сирларини биздан қизғонганлигининг гувоҳи бўласан киши.

Орадан узоқ йиллар ўтиб, болалигимда овулимиз бўлган соҳилда бўлдим.

Она табиат қўшиғини, унинг оҳу фарёдини эшитиш учун қушлар, чигирткалар ва бошқа мавжудотлар нидосини диққат билан тингламоқ лозим. Унда: «Эҳ, эртасини ўйламайдиган инсон! Нега бунчалар нотавон, гумроҳсан! Нега кучоғида туғилиб, улғайганинг она табиатга нисбатан адолатсиз уруш ҳолатидасан! Тоғларда, тоғ этакларида чашмалар қуриди. Сув манбаси — ўсимлик дунёси барбод бўлди. Лангар дарё соҳиллари сиз инсонлар томонидан эталлаб олиниб, тошлоққа айланди. Шўх балиқлар йўқ бўлиб кетди. Дарё эндиликда

ахлатларга ботиб, бутунлай қуриди. Ўзанида сизилиб чиққан чашма сувини ариқларга боғлаб олиб кетаяпсизлар! Сиз она табиатга қарши аёвсиз жанг қилмоқдасиз».

М О Р В О З

Еттиқиз қиридан ошиб, Аякчи қишлоғига тушмасдан чавра билан озроқ юрилса, қишки қўй қўтонлари устидан келасиз. Яна бир-икки қир нарида Сурматош қоялари қаққайиб кўзга ташланади. Ажабо, она табиат маҳорат билан бутун бошли сурма олинадиган тоғ яратиб қўйган бўлса-я. Одамлар аттордан бир чимдим сурмани палон пулга сотиб олишларига ҳайрон қоласан, киши.

Мен ҳамроҳим Қудрат ака билан «Иж» мотоциклига мингашиб, мол қидириб, чўпонларнинг қўшқўтонларидан ўтдик. Чўпонлар биз қидириб юрган қора қашқа ҳўкизни кўрмаганликларини айтишди.

Эрта баҳор бўлишига қарамай ҳаво анча иссиқ. Атроф ям-яшил майсазор, турфа оқ, сариқ гуллар, гулчалар билан қопланганки, ҳатто қадам босишга кўзинг қиймайди киши. Поёнсиз яйловда қўй-қўзилар яйраб ўтламоқда. Чўпон-чўлиқлар ачиган айронга — галагайга тўйиб, маст-аласт кўкаламда ағанаб ётишибди.

— Қудрат ака, тушдик, — дедим мен. — Чўпонлар билан айронхўрлик қилиб бир мазза қилайлик. Ҳўкизни эса суриштириб топамиз.

— Йўғ-е, — деди Қудрат ака. — Сен қолақол, мен ҳув анави қирдан ҳалвойгиҳи қазийётган одамлардан ҳўкизни сўраб, оёқчи подаси ўтлаётган

яйловни кўриб келаман. Иложи бўлса барра қовуртириб тур.

— Ура-а! — дедим-да, тушиб қолдим.

Мотоцикл Қудрат акани олиб, ям-яшил қир-адирлар оша бир зумда кўздан йўқолди. Фақат ёнган бензиннинг ҳиди, ширингина чечаклар ва ўт-ўланлар ҳидига қўшилиб, бир неча дақиқа ҳавода туриб қолди. Мотоцикл товушидан ва менинг товушимдан кўканакка тўйиб, ухлаб ётган чўпонларнинг бўрибосар кўппаклари сас чиқармай мени талаб ташлагани шамолдек учиб кела бошладилар.

Мен ўзимни йўқотиб қўйдим, бироқ тезда кўлимга тош ёки бирор нарса топиб, ҳимояга ўтиш зарур, ялангликда тошдан кўпи бўлмаса-да, кўканак еб, ашқаллаб ётган итлар билан ёқалашиб, шарманда бўлишимни ҳисобга олиб, яқин орада кўринган Сурматош қояларига чопиб чиқиб олишни мўлжаллаб қочдим. Чопа-чопа орқамга бурилиб қарасам, итлар етай-етай деб яқинлашиб қолишибди, сабил қолгурлар. Ит деган махлуқ бунчалар тез югуришини ўшанда билдим. Жон аччиғида мен ҳам жонҳолатда югурганимча бир сакрашда баланд қоя белига чиқиб, ёввойи олча шохидан ушлаб пастга қарадим. Оғзини катта очиб, бурта қанжиқ, нақ эшакдек келади сабил, ириллаб турибди. Агар тутиб олганларидами, кўпқарига ташланган улоқдек эзгилаб ташлашлари ҳеч гапмасди.

Узоқдан Қудрат аканинг додлагани эшитилгандек бўлди. Аммо итларнинг аккиллашидан яхши эшитмаган бўлсам-да, ҳар ҳолда ёрдам сўраганини англаб етдим. Мен қоятош устига ўтириб олдим. Итлар мени ола олмасликларига кўзлари етиб, бирин-кетин кетиб қолишди. Мен Қудрат аканинг товуши келган тарафга шошилдим.

Не кўз билан кўрайки, акам сойликда йўғонлиги нақ итнинг белидек келадиган, узунлиги олти метр, ҳатто ундан-да узун бўлган, бузоқни кўрдим демай еб-ютиб юбора оладиган улкан илон билан олишаяпти. Кўзларимга ишонмай, юзимга уриб, жонимни огритиб кўрдим. Кўраётганларим рост ва айна шу чоғда содир бўлаётган ҳақиқат эканлигига ишондим. Илон одам бўйи баравар кўтарилиб, оғзини очганича бузоқдек ўкирар, думи билан уриб, майда-чуйда тошларни учириб юборарди. Гоҳида илон аниқ мўлжалга олиб, рақибини уриб йиқитишга чоғланиб, орқасига ташланарди. Аммо Қудрат ака илон бориб тушадиган ерни аниқ билгандек, чамаси икки метрлар нарига қочиб ўтарди. Илон яна секин-аста куч тўплаб, янги ҳужумга шайланарди. Қудрат ака кўлидаги таёғи билан илонга ҳамла қиларди. Бироқ илоннинг ўқ ўтмас тангачалар билан қопланган вужудига калтак ҳечам таъсир қилмасди. Хаёлимда гўё илон танасида қандайдир сеҳрли ҳимоя воситаси ишга туширилган бўлиб, ҳатто милтиқдан отилган чўчқа ўқ ҳам тошга урилгандек илонга жароҳат етказа олмасди.

Илоннинг солиниб тушган терилари остида кўндалангига сарғиш йўл-йўл ҳошияларида минглаб оёқчалар ҳаракатланарди.

— Ўв инсон! — дея қичқирдим мен. — Қочинг! Ўжарликни кўйинг!

Илоннинг сўнгги бор ҳаракатидан умидсизланган Қудрат ака орқасига тисланиб, йиқилиб тушганича кўлларига суяниб ўтириб қолганди. У гоҳ рақибни ҳаракатига, гоҳ менга юзланиб нимадир демоқчи бўларди-ю, бирор сўз айтишга мажоли келмасди, шекилли, оғзини қимирлатиб, бор вужуди билан нафас оларди.

Илоннинг тана йўғонлиги кўз ўнгимда йўғонлашиб, узунлиги узая борарди. Кейин танасини доира шаклига келтириб, бошини ердан бир ярим метрлар чамаси кўтариб, оғзини очди. Ҳолдан тойган вужудига қайтадан қувват жамлаб, олти-етти метрлар чамаси узоқда ўтирган рақибига тикилиб тураверди. Бу вақтдан фойдаланган Қудрат ака ҳам оғир-оғир тин оларкан, азобли жангдан чарчаб, илоннинг ҳаракатларини кузатиб тураверди.

Илон оғзини катта очганида пастки-юқори жағлари кенгайиб, лаб-лунжлари осилиб тушди. Пишқириб, яна бош чайқаб келган илон яқингинасида турган Қудрат акани бир ҳамла билан думига ўраб олиб, шиддат билан кўтариб катта очилган оғзига яқин олиб келиб, рақибни башарасига тик қараб ўкирди. Бечора Қудрат ака ҳатто қўллари билан башарасини ҳимоя қилишга дармони етмасди. Акамизнинг қиёфасида аллақачоноқ ўлим аломатлари соя солиб бўлганди. Бироқ Қудрат акани ақл-идрок тарк этган бўлсада, оғзи очилиб, кўзлари косасидан чиқиб, осилиб турарди. Беш дақиқалар чамаси илон ўлжаси билан юзма-юз туриб, секингина ерга ётқизиб, ўзи ҳам ётиб олганича Қудрат акани ютиб юборишга чоғланди. Аммо негадир ўлжасини ютиб юбориш мақсадидан воз кечди шекилли, секин, жуда секин изига бурилиб, нари силжиб бораверди. Илон бошини ерга қўйиши ҳамано шўрлик Қудрат ака йиқилиб тушди. У жонсиз мурдадек оёқларини узатганича чўзилиб ётаверди. Ёрдамга чақираман десам, товушим чиқмасди, юрай десам, оёқларим ҳаракатланмасди. Қандай қилиб оёқда тик туриб, фожиали воқеани кузатиб турган эканман?! Таранг тортилган асабларим тинчланиб, кўз ўнгим

қоронғулашди. Вужудимни куч-қувват, бошимни ақл-хушим тарк этди шекилли, ҳушимдан кетиб йиқилиб тушдим.

* * *

Бу чол ҳақида: «Заҳарли илонларни авраб, заҳарини оладиган азайимхон эмиш, Лангарлик Абдулло халифанинг шоғирди», дейишарди.

Қошигача оқариб, мункиллаб қолган бу аллома тўй ва бошқа маъракаларга боришни, жумъа намозини Шаҳрисабз шаҳридаги Жомеъ масжидида ўқишни канда қилмасмиш, деб эшитгандим.

Ёши тўқсондан ошиб, юзга бориб қолган бўлсада, эшагини йўрттириб бозорма-бозор сурма, тишқоли, аччиқтош сотиб юрадиган аттор эшагини етаклаб келиб, ёнимизда ўтириб азайимхонлик қилаётганидан хабарим бўлмабди.

Илон ўлжаси билан юзма-юз туриб, ютишга чоғланганида морвоз «сеҳрли дуо»ларни ўқиган бўлса ажабмас. Акс ҳолда аллақачоноқ Қудрат ака бу дунёни тарк этган бўларди.

Чол ўтириб олиб, синиқ ва мунгли овозини баралла қўйиб, мен ҳеч қачон, ҳеч қаерда эшитмаган оятларни ўқишда давом этди.

Морвоз ўн дақиқалар чамаси ўқиганидан кейин секин ўрнидан туриб, у ёқ-бу ёғига дам солди-да, илоннинг ёнига келиб, унинг бошини силаб:

— Эҳ жонивор! Бобокалонларинг ҳурмати инсон зотига ситам ўтказмаслигинг керак эди-ку! Шаштингдан қайт! Ҳозироқ сенинг жуфтингни чақираман. Энди сен дамнингни ол! — деб чол илоннинг тим қора ёлидан бир тола олиб, бармоғига ўраб қўйдиди, паст ва мунгли қироат билан илонга дам солиб турди. Кейин икки қўлини пахса қилиб, илонни ҳара-

катга келтирди. Илон секин, жуда секин морвоз амри билан баландликка ўрмалаб, узунасига ётиб олди.

Морвоз менга юзланиб:

— Илон энди ухлайди, унинг жуфти келади. Қўрқмагин бўтам. Мен илон йили туғилган бўлсам, тўқсон олтига кирган бўламан. Устозим Абдулло халифа мендан тўрт ёш катта эди. Улуғ аллома бундан йигирма беш йил олдин, айна узум пишиғи чоғи оламдан ўтдилар. Жойлари жаннатда бўлсин, — дея дуога қўл кўтарди у.

— Қудрат акани ҳоли не кечади? — дея сўрадим мен.

— Энди у ухлайди, — деди морвоз синиқ товушда. — Ҳозир уйғотсак ақлдан озиши, қул-оёқлари ишламай қолиши, ҳатто кўр бўлиб қолиши ҳеч гапмас. Сен бўтам, хотиржам бўлавер.

— Қачон уйғотса бўлади?

— Камида икки соат, ёмонига олса юраги тўхтаб қолиши ҳам мумкин, — деди чол. — Унинг мияси кичик бир қисми ишлаб, юрак уришини таъминлаб турибди. Қон айланиши тириклик билан ўлим орасида бўлиб, соғлом одамникидан ўн баравар кам бўлади. Жароҳатлардан қон кетиб қолмаслигига имкон яратади. Инсон миясида кечаётган туғёнлар тинчланганидан кейингина у олдинги ҳолатига қайтиши ҳам мумкин. Икки соат ўтганидан кейин Қудратнинг вужудини мисқолнинг ўндан бир бўлагича илон захри билан эмлаймиз.

— Сув идишинг бордир?

— Ҳа, — дедим мен.

— Сен ҳув анави булоқдан сув олиб келақол, — деди морвоз. — Борақол бўтам.

Мен сув олиб келишга йўл олдим. Сурматош қояларидан, узоқ-яқин, катта-кичик тошлардан акс садо бериб, морвоз ўқиётган сураларини такрорларди.

Қудрат акамиз таниб бўлмас даражада ўзгариб кетибди. Юқори лаби йиртилиб, сўйлоқ тишлари тиржайиб, қотиб қолган, қонга беланган тилини тишлаганича нафас олмай ётибди.

«Шўрлик ўлиб қолибди, энди нима қиламан», — хаёлимдан кечирдим мен. Кейин дод солиб йиғлаб юбордим.

— Тинчлан бўтам, Қудратвой ҳала-хулага жон берадиган ношудлардан эмас. Оғзига сув томизиб қуй, — деди-да, қўлини лабига қўйиб, халақит бермасликка ишора қилди.

Морвоз чопонидан увада олиб, бармоғига ўроғлик илон ёлидан олинган толага қўшиб ёқди, кейин қироатини келтириб, шиддат билан дуо ўқий бошлади. Кўп ўтмай баландликдан қўй отари ўтаётгандек шовқин эшитилди. Бошини ғоз кўтарганича улкан аждаҳо йўлида учраган тошми, гиёҳми, босиб-янчиб биз ўтирган жойга келаверди. Мен кўрққанымдан морвоз пинжига кириб, ўтириб олдим. Морвоз қўлини пахса қилиб, уни тўхтатиб қўйди. Аждар бошини морвоз оёқлари остига қўйиб, каттакатта хира кўзларини бақрайтириб, унинг ҳукмини кутаётгандек жимгина ётаверди. Морвоз цирк артистларидек чаққон, эпчил ҳаракат ила уни истганидек ўйнатиб, ёнига ўтириб олди-да, унинг кўзларига тикилганича беш дақиқалар чамаси миужа қоқмай қараб турди. Кейин тинчгина ухлаётган ҳамроҳи ёнига олиб бориб ухлатиб ташлади-да, унинг тим қора ёлидан бир толасини олиб, бармоғига ўраб қўйди.

...Бу воқеадан бир неча ой ўтгандан кейин аллома билан кўришиб:

— Тақсир, айтингчи, ўшанда илон билан қай йўсинда мулоқотда бўлгандингиз? — дея сўрадим мен.

У зот:

— Юз йил умр курган илон ер юзидаги манаман деган донишмандни доғда қолдирадиган махлуқ бўлиши билан бирга, киши дилида кечадиган фикрни англай олиш қувватига эга бўлади, — деди морвоз. — Яъни, мен айтмоқчи бўлган гап ўзининг онгидан тўкис ҳолида, илон ўз фикрини менинг онгимга етказиш қувватига ҳам эгадир. Ҳар кимса, сиз ҳам нафақат илон билан, қолаверса ит, бўри, от, сигир, мушук ва бошқа онгли мавжудотлар билан мулоқотда бўла оласиз.

Ўзингизда бўлган қобилиятни сезмай умрингиз ўтиб кетаверади. Сиз бўтам, бу нарсани одамлар, онгли мавжудотлар устида синаб кўришингиз мумкин бўлади.

Аммо инсон ўз қобилиятини синаб кўриши учун тунда ухлашдан олдин ўзини бунга тайёрлаши лозим: «мен палон соат, пистон дақиқада уйғонишим керак», дея бемалол қаттиқ уйқуга кетасиз. Айтилган соат, дақиқада адашмай уйғонасиз. Иккинчидан, қопағон ит кўзига тикилиб, мижжа қоқмай уни енголса, инсон итдан кўрқмаса, итни енга олади. Аммо ит рақибни онгидаги кечинмаларни инсонга нисбатан ўн чандон тез ва теран сеза олади. Рақибини енгиш қуроли — куч-қувват, энг муҳими, ишонч керак бўлади. Менинг қобилиятимга келсак, юқорида зикр этганимиз имконият бўлгани боис, мавжудот онгига катта куч билан таъсир қилиб, унинг миясининг бошқарувини кўрқмасдан қўлимга ола оламан. Аммо менинг ҳам имкониятларим чекланган. Улуғ донишмандлардан олган сабоғим илонлар азайимхонларининг энг ночорларини мавҳ этишимга имкон беради.

— Ҳозирги замон тилида гипноз қилсангиз керак, шундайми? — дея сўрадим мен.

– Шундоқ десак-да бўлади, аммо сен айтган гипноз кўз боғлашдан нарига ўтмайди, гипноз ақлли кишиларга унчалик таъсир қилмайди. Болалар, хотин-халаж учун бир эрмак, десак тўғрироқ бўлади, – деган эди морвоз...

– Сен бўтам, бориб чўпон-чўлиқлардан бирортасини чақириб кел. Мен пешин намозини ўқиб олай.

– Итлари талаб ташлайди, – дедим мен.

– Қирдан туриб чақирсанг ҳалвойгиҳи қазигувчилар келишса ҳам бўлаверади, борақол бўтам.

Мен кўрқа-писа баландликка кўтариларканман, морвоз ҳассасига суяниб илон овлагани қирга чиқиб кетаётганди. Мен илонлардан, қопағон итлардан кўрқиб, чўпон-чўлиқларни чақирардим. Узоқдан кўлини пешонасига кўйиб, менга жавобан товуш бераётган чўпонга ёрдамга келишларини англади бақирардим.

«Ҳозир борамиз», деган жавобни олиб изимга қайтдим, фожиа жойига боришдан кўрқдим. Аммо морвоз чол мени имо-ишора билан чақираётганини кўриб қувонган бўлсам-да, аждарлар яқинида Қудрат акамиз жон талашиб ётган жойдан йўлим ўтгани боис кўрқа-писа ўтиб олдим-да, чол турган қирга эмаклаб чиқиб бордим.

Морвоз ўтириб олиб, кўлидаги тасбеҳини айлантирганича, қаршисида бош кўтариб, олишишга шай турган гюрза илонини авраётган экан. Мен илон билан жанг олиб бораётган морвозга халал бермаслик учун масофа сақлаб ўтириб олдим.

Орадан уч-тўрт дақиқалар ўтиб илон таслим бўлди. Морвоз секин ўрнидан туриб, ерга бош кўйиб, титраб турган улкан гюрзани бошидан ушлаб, ён чўнтагидан шишача олиб, илоннинг оғзини очди-да, айри тишларни шишачага кўйиб илонни соға бошлади.

Морвоз бир соатлар чамаси ўтиб-ўтмай бешта илон ушлаб, икки шишачага соғиб олди. «Тавба» — хаёлимдан кечирдим мен: «Дала-дашт кезиб, онда-сонда кўриниб қоладиган олғир илонларни ҳар қадамда учратиб, заҳри қотилини осонгина соғиб, бошига бир уриб, қўйиб юборадиган морвозга қойил қолмасдан иложинг йўқ».

— Бўтам, бардошли бўлсанг сени ҳам эмлаб қўйсамми?

— Қандай бўларкин? — дея сўрадим мен.

— Озгина азоб чекасану, илон чақиб олса, чаққан жойида асорат қолмайди, нима дейсан?

— Майли, — дедим мен.

Бу пайт чўпон йигит таёғини судраб келиб қолди.

— Ҳа, Тошмаҳматвой, энди илондан қўрқмаяпсанми? — деди чол, салом-алиқдан кейин.

— Тўғриси, ўла-ўлгунимча сизни отамдек ҳурмат қилиб хизматингизни қиламан, менга хизмат?

Чол илонлар ётган жойга ишора қилиб:

— Ҳув кўраяпсанми? Қудратвой ўлим билан ёқалашиб, ухлаб ётибди. Бунақа катта илонларни олдин-кетин кўрганинг бордир?

— Кўрганим бор, хатиб бобо, ҳар йили уч-тўртта жарлиғимизни еб қўяди-да, бизга раҳмат айтишни канда қилишмайди шоввозлар, — деди-да, Тошмаҳмат чўпон кулиб қўйди. — Қудрат ака аждарлар билан ёқалашган кўринади?!

— Шундоғ, Қудратвой ҳолини билмайдиган одам. Илонга ем бўлардику-я, бахтига мен вақтида етиб келдим, — деди морвоз.

Кўп ўтмай чўпон-чўлиқлар, Халвойғиҳи қазигучлар келишди ва нохуш воқеадан огоҳ бўлишгач, «Қудрат ака каламушлар уясини кавлаб, ғамланган ғаллаларини олганида бечора каламушларнинг қарғиши урган», деб кулиб қўйишди.

«Аммо куні битмагани учун бу сафар тирик қолган, эҳтиёт бўлмаса, келаси сафар Қудрат албатта илонга ёки бўлмаса бўрига ем бўлади», дейишарди.

Дала-дашзда юриб, каканакка, барра гўштига тўйиб ашқаллаб юрган навқирон йигитлар қўлларига чўкич олиб, Сурматош қояларидан сурма бўлакларини бир хуржун қилиб, мўйсафид морвозга совға қилишди.

Қудрат ака кўзини очди ва атрофга олазарак қараб, қўлларини секин кўтариб, моматалоқ башарасини, йиртилиб кетган, қонталаш лаб-лунжини ушлаб кўрди, кейин атрофлари қорайиб, ич-ичига кириб кетган қонталаш кўзларига қўлини олиб борди. Хаёли жойига келиб, қаршисида қироат билан дуо ўқиётган алломага назар ташлаб, мийиғида қулган бўлди.

Чўпон-чўлиқлар ҳайкалдек қотиб қолгандилар. Ҳар лаҳзада қимирлаб, думлари тебраниб турган улкан илонлардан саза чиқмаганидек, одамлардан ҳам саза чиқмасди. Морвоз амри билан илонлар бараварига бош кўтариб, қуёш ботиб бораётган тарафга секин, жуда ҳам аста силжиб, ерга бош қўйдилар. Аждаҳолар ботиб бораётган қуёш нурларида ўзгача товланарканлар, гўё бошқа сайёрадан учиб келиб, ором олиб ухлаётган мавжудотлардек, ажиб бир манзара кашф этгандилар.

Ў Қ И Л О Н

Зарафшон тоғ тизмасининг жанубий тарафида яшаймиз. Тоғ этакларида мол боқиб юрган чоғимда ҳали ёш бола эдим.

Ёз фасли, тоғ адирларидаги ўт-ўланлар қовжираб,

олтин тусини олган. Хайригул, Сейриқуйруқ, Кўккўз гулларининг авжи гуллаган жавза кунлари эди. Ялангоёқ, қўлимда чўпон таёғи, қўйнимда Кунтуғмиш достони, қирдан молларни қайтариб, сувга ҳайдайдиган вақтга бир соат вақт бор. Ям-яшил бўлиб турган Буғдаяқлар орасида думига таяниб тик турган ўқ илоннинг устидан келибман. Кўпам ўйлаб ўтирмай илонни ёнғоқдек кесакча билан ургандим, илонча беш метр нарига бориб, тик туриб олди.

Илоннинг узунлиги йигирма беш-ўттиз сантиметр, тана йўғонлиги беш ёшли боланинг чиначоғидек, тана ранги атроф-муҳитга хос, билинар-билинемас, чиройли каштаси нозиккина танасини безаб туради. Боши ўткир ва уч қиррали, қизғиш қора рангда. Илоннинг танасидаги пансирчалари унга орқага эмас, олдинга силжишга имкон беради. Аммо заҳарли илонча.

Мен кесакча билан илонга ҳамла қилаверганим сари, у маҳорат билан учиб бораётган кесакка чап бераверди, бу ўйин менга ёқиб қолиб, чарчагунимча илонча билан ўйнашдик. Кейин уни ўз ҳолига қолдириб, молларимни сувга ҳайдадим.

Синжовут сойи жимирлаб оқаяпти. Унда бир тегирмон сув шошилмай, тиниб оқади. Бироқ балиқлари мўл. Балиқларни тоғ қушлари, турлитуман илонлар, қундузлар ейди. Гоҳида одамлар ҳам овлайди. Молларим сувлаб бўлганларидан кейин, Синжовут қирига чиқиб, тўдаланиб олишади-да, кўкракларини шамолга бериб дам олишади. Ҳали моллар тўдаланиб олганларича йўқ. Мен катта арна устига ўтдим-да, таёқни сичқон инига қадаб, тикка кўйдим. Илонча менга ҳамла қилмайди. Шунинг учунки, яқинда катта илон билан юзма-юз кел-

ганимдан кейин унинг пўстидан тумор қилиб беришганди. Арнанинг нариги тарафида, тепалиқда, оралиқ масофа чамаси юз метр, ҳозиргина мен билан ўйнашган илонча тик турганини кўрдим. Таёқдан олти-етти қадам нарида, ажриқлар устига ётиб олиб, Кунтуғмуш достонини қироат билан ўқияпман. Молларим чуваб, тепаликка кўтарилаяпти. Ҳаво иссиқ, ёқимли. Кўзларимда ёш қалқиб, болаларининг бирини бўрига, бирини балиққа олдириб қўйган қаҳрамоним ғамига шерик бўлиб, йиғлаб турганимда «шув-тарс» деган товуш эшитилди. Бош кўтариб қарадим. Таёққа зарб билан урилган илон, тол дарахтидан ясалган чўпон таёқни тешиб ўтиб, танаси ўтмабди. Қон айланиши суст илон икки, ҳатто уч соат ичида ўлади. Нега бу илонча бунча тез ўлибди? Мен, ёнимдаги чўпон ханжарим билан ёриб, жажжи илончанинг «митти» юракчасини кўрдим. У жуда аста, бир меъёрда ураяпти. Илонча кобра ва бошқа олғир илонлардек актив ҳаракати чоғида табиатдаги ғайриқонуний ҳаракатдан фойдаланади. Демак, ўқ илон олдиндан режалаштирган бўлса, милтиқ ўқи тезлигида келиб, таёққа бир-икки сантиметр масофада тўхташи ёки ўша катта тезлигида тўқсон градус бурчак ҳосил қилиб, чапга ёки ўнгга бурилиб кетиши мумкин эди.

Ўқ илон учиш даврида бош миясининг оддий илонларга хос бошқарув бўлаги тормозланган, шу боис урилган. Юрак уриши эса табиий. Учиш давридаги ҳолати олдиндан режалаштирилган нотабиий қонунлар ҳукмида бўлган.

Ўқ илон нишонга олган нуқтасига аниқ бориб урилиши мумкин, аммо ён томондан эсаётган шамол объект ҳаракатини ҳисобга олмайди.

Хўш, ўқ илон ва бошқа актив чоғидаги илонлар

нотабий ҳаракати чоғида ҳавода урадиган, зарба берадиган нуқтасига учиб бораётганида ҳозирги замон олимлари фикрича иссиқлик таратаётган нуқтани нишонга олади, дейлик реактив самолётнинг овозидан тез учиш чоғида учирган ракетаси душман самолёти чиқараётган иссиқликни нишонга олишига ўхшатаяптилар. Илонлар ов чоғида сичқон ёки товушқон таратаётган иссиқликни кўради. Биз бутунлай бошқа мавзуда — ўқ илон устида сўз юритмоқдамиз. Бир нуқтада туриб, секунднинг бир улуши вақт ичида катта тезлик олиб, ҳавога кўтарилиши, милтиқ ўқидек аниқ нишонга олиб, рақибга бориб урилиб ҳалок қилиб, ўзи ҳам нобуд бўлишига ақл бовар қилмайди.

Илонлар эса бошқача, эҳтимол дунёни негатив ҳолатида кўриб, миясида секунднинг юздан бир улушида ишлаб тасаввур қила олади ёки бошқача усулда — нотабий сигналлар юбориб, узоқ-узоқ масофаларни, лозим бўлганда яқин масофадаги объектларни ҳам секунднинг юздан бир улуши вақт оралиғида кўриб, тасаввур қила олди. Демокчиманки, ер остида — уясида ётган илон ташқи муҳитда кечаётган жараёнларни бемалол кўриб, тасаввур қила оларкан. Табиатдаги гиж-гиж жисмларни ультратовуш юбориб фарқлай олишга вақт керак. Аммо илонлар нотабий усуллар ёрдамига таянадилар. Илонларда кўз бор. Улар бошқачароқ кўрадилар. Эшитиш қобилияти жуда мукамал бўлиб, ернинг қай даражада тебранишини танасидаги минглаб антенначалар ёрдамида миясида ишлаб чиқади. Эшитиб, жисмларнинг айнан табиий кўринишини тасаввур қила олишлари билан инсонлардан жуда катта фарқ қилади. Акс ҳолда илонлар ер юзасини инсонлар забт этган айни замонда қирилиб, йўқолиб кетиши мумкин эди. Жисмларни кўриб, қай даражада

гўзал эканлигини ҳар бир инсон ўзича тасаввур қилиб, ундан завқланади.

Ақли-ҳушидан жудо бўлган мавжудот наздида жисмлар аралаш-қуралаш бўлиб, ранглар, тасвирлар мазмунини йўқотади. Соғлом инсон, мавжудотлар жисмларни айнан ўз кўринишида эмас, балки эҳтиёжларига қараб озгина бошқачароқ — яъни, гўзал ёки ғалатиноқ кўринишда тасаввур қилади. Соғлом инсонларга табиат гўзаллиги завқ бағишлайди. Айтайлик, йўл четида гуркираб ўсган турфа гуллар орасидан миттигина гулдан бошқасини кўрмай ўтиб кетадиган кишиларни тасаввур қилинг, чўғдек товланиб, яшнаб, очилиб турган атиргулни эса кўрмай ўтиб кетадилар. Сабаби шундаки, ҳар бир инсоннинг ўз эстетикаси бор. Яъни, табиат гўзаллигидан ҳар ким қобилиятига қараб баҳраманд бўлади.

Мен ўтирган жойдан ўн қадам нарида Сарғалдоқ қуш чирқираб сайрапти. Мен ҳушёр тортдим, диққат билан қарасам, Сарғалдоқ қушча уя қўйган Сейрикуйруқ тагида ўқ илон болалари ғимирлаб юрган экан. «Ҳа, нега ўқ илон ўзини қурбон қилди? У болачаларини, уясини ҳимоя қилган экан», деган фикр миямга чақмоқдек урилди.

Иккинчидан, илончалар чувалчангдан озгина каттароқ бўлсалар-да, заҳарлари қушни эмас, итни ҳам ўлдиради.

Қадим замонларда одамлар душманга қарши жанг қилганларида, ўқ илонни камон ёйга солиб отганлари тарихдан маълум.

Табиатнинг ажойиб, гўзал, ноёб бўлаги бўлмиш илонларни кўрганда ўлдирмай, яшашларига имкон беришимиз керак. Эҳтимол, ўшанда илонлар ҳаракатидаги нотабиий ҳолатлар сабабини ўрганиш имкони туғилар.

Мен дoston китобимга хайригул япроғидан белги қўйиб, қўйнимга солиб қўйдим-да, ўрнимдан турдим. Оёқ саримда олд оёқларига бош қўйиб ётган Оқпанжа лақабли бўрибосарга:

— Кетдикми, — дедим мен.

Ит керишиб олиб, тоғ тарафга қараб калта-калта хурди. Қарасам, чиройлигина тулкича қулоқчаларини диккайтириб, олд оёғининг бирини кўтариб, биз томонга қараб турган экан. Бизни кўриб, тоғ тарафга чопганича, бодомчалар орасига кириб кўздан йўқолди.

Молларим баландликда тик туриб, баъзилари ётиб олиб, тоғ шамолига кўкрак бериб дам олаяптилар.

Бечора илонча, майдагина ўқ илонча ҳаётдан кетди, аммо унинг болачалари кузгача «каттакон» бўлиб олишиб, ер остига кириб, февраль ойигача ширин уйқуга кетадилар.

С И Н О А Т

Топган пулини чўлу биёбонлар, тоғу тошларни кезиб, хориж мамлакатлар саёҳатларига сарфлаб юрадиган жаҳонгашта дўстимни кўриб, у билан суҳбатда бўлдим.

— Дўстим Панживой, — дедим мен. — Минг йиллик обидалар, азим шаҳарлар ҳақида майли кейинроқ, ҳозир эса ҳайвонот оламидаги кам гапириладиган воқеа-ҳодисалар ҳақида ҳикоя қилиб берсангиз.

— Яхши, — деди у.

Панживой ҳикоясини бошлади:

— Отам Қарши чўлида эллик гектар ерга пахта, тўрт гектар ерга полиз экинларини экди.

Ёз кунларининг бири. Айни туш пайтида тирик жонзот соя қидириб кетади. Мен ғўза қатор оралиғига сув тараб юргандим. Пахта даласига ёндош қамишзор бўлиб, турли жонзотлар қуёшнинг ёндирувчи тафтидан қочиб, қамишзордан паноҳ топади. Не кўз билан кўрайки, очиқ майдонда икки эчкиэмар бир-бирови билан жанг олиб бораяпти. Мени кўрган чоғи махлуқлар ҳаракатдан тўхтаб, менга тикилиб қараб туришди-да, илонникидек айри тилларини чиқариб, калта оёқларини икки ёнга босиб, думларини гажак қилиб, менга ҳамла қилишга шайланишди. Кўлимда кетмоним бўлмагани учун қочиш йўлини мўлжаллаб, қараб туравердим.

Кўрагини ердан кўтариб олиб, илондек вишиллаб мен томон чопаётган махлуқларнинг вазоҳати кўрқинчли эди. Негаки, мен уларнинг ҳаракатларига халақит бергандим. Айни туш пайтида ҳаво ҳарорати очиқ ерда эллик беш-олтмиш даражада бўлиб, қумга қўмилган тухум зум ўтмай пишади. Атроф сокин, жазирама иссиқда эчкиэмарлар қовушадилар. Бу мавжудотлар наздида мен ашаддий душман бўлиб кўринган бўлсам ажабмас. Кўлимда қуролим йўқ, ялангоёқ трактор юрадиган йўл бўйлаб қочаяпман. Кўз қирим билан қарасам, икки махлуқ калта оёқларини икки ёнга ташлаб, шундай тез чопаяптики, менга етиб олишларига бир баҳя қолди. Тиканакли, ўт-ўланлар оралаб қоча бошладим. Махлуқларнинг калта оёқлари тиканакларга чалкашиб юра олмай тўхтаб қолдилар. Тўғри йўлдан қочишни давом этганимда, мен алақачон ғазабланган махлуқларга ем бўлишим аниқ эди. Ғалаба мен томондалигини сезиб, эгат бошидан кетмонни олганимни кўрган махлуқлар, думларини гажак қилиб, қамишзор томон қоча бошладилар. Урғочисини ўз маскани — қа-

мишзорга киритиб юборган эркак эчкиэмар тезгина бурилиб, менга қарши жангга шайланди. Оғзини катта очиб, илонникидек айри тилини чиқариб, вишиллаганида, гўё унинг вазни икки бараварга катта-лашганини кўрсангиз эди. Гавдасини ғоз кўтариб, олд оёқлари билан ер тирнаркан, қаршисида ярақлаб турган кетмон тигини писанд қилмасди. Унинг орқасида жуфти, болалари борлиги учун ўлишга, рақиб, яъни мени ўлдиришга тайёр турарди.

Айтишларича, эчкиэмарларда оғриқсизлантнрувчи, бошқа ҳайвонларга роҳат бахш этувчи суюқлик ишлаб чиқарувчи гормон безлари мавжуд бўлиб, ўзларининг ўлим онлари яқин келганида мана шу безлар ишлаб чиқарган модда ёрдамида азобли эмас, роҳатли ўлимни қарши оларканлар. Донишмандлар айтадиларки, ҳайвонот оламида ўлим изтиробларини табиатнинг ўзи енгиллаштириб берармиш. Баъзи бир ҳайвонларда, даррандаларда, қушларда жуфтларига, маконларига бўлган садоқат баъзи бир инсонларникидан ўн чандон кучлироқ бўлармиш. Рақибим ўлим билан юзма-юз турибди. Агар кетмон тигига чап бериб, яланғоч оёғимдан тишлаб олса, унинг заҳри кейинчалик даволаб бўлмас жароҳатларга йўлиқтириши мумкинлигини билардим. Воқеа қанчалик тез ривожланаётган бўлса, миямдаги фикрлашим ҳам ўшанча тезлик билан қарор қабул қилишимни тақозо этарди: «Бу дарранда ўзининг қамишзориди эмас, менинг пахта майдонимда менга таҳдид қилди. Эчкиэмар жазога лойиқ».

Унга яқин бориб, бўйнига кетмон тигини қўйиб, думидан ушлаб кўтариб олдим. У таслим бўлган эди. Кўтариб, яхшилаб силкитиб, бўйнидан пўлат сим билан боғлаб, темир қозиққа маҳкам илдириб қўйдим. Кеч кирди. Кундузи ҳаракатда бўлган жонзот

борки, инларига, уяларига кириб олиб дам олаяпти. Фақат кечаси ов қиладиган махлуқлар, қушлар овга чиқадилар.

Инсонларга тушуниб бўлмайди. Ўғрилар, сувчилар, хўжалик раҳбарларига тун билан куннинг фарқи йўқ. Мен сувчиман. Ғўзаларим мириқиб, захлаб сув ичмаса, муродимга эриша олмайман. Полизга ҳам ўғирлаб сув ташламасам бўлмайди. Кундузи раҳбарлардан қўрқаман. Директоримизнинг газабидан қўрқмаслик ғирт аҳмоқлик. У гапга чечан, кибор инсон. Қамчини тагига олиши ҳеч гапмас. Наридан макаронли овқатимни еб олдим-да, фонус ёқиб, ғўза ораладим. Асирга олганим эчкиэмар ҳали-ҳамон темир қозиққа боғланганича ўлимни кутиб ётибди. Кундузи соянинг қуюғини ижарага олган қопағон итларим ҳам тунда ухламай, тўхтовсиз, навбати билан ҳуради. Йўлбарс билан Қоплон мени ва молларимизни қўриқлайди. Мен, шим почасини шимариб, бир қўлимда фонус, бир қўлимда кетмон, липамга ёғли қоғоз қистириб олиб сув тараб юрганымда, вафодор итларим ёнимдан нари кетмайди. Кўзим қоронғуликка ўрганайди. Тунги овчилар орасида кирпитиконлар менга ўрганиб қолишган. Итлар ҳам уларга тегмайди. Ғуборли уфқдан ой кўтариляпти.

Борлиқ қизғиш тус олди. Итлар таҳликали ҳура бошлади. Оқ, қора кирпиларим бошини ғоз кўтариб жангга шайланган кобрага ҳужум қилаяпти. Илон чор атрофини ўраб олган душман — яъни кирпитиконлардан тезроқ қочиб қутулишга уринса-да, бунинг иложи бўлмаяпти. Илоннинг бўйнидаги олтин капкири кенгайиб, кирпига ҳужум қилса-да, қутулишни иложи бўлмади. Кирпи илоннинг думидан тишлаб, ғижирлатиб еяётган эди. Илон

кирпини заҳарлашга уринса-да, ўткир тиканакларига урилиб, жон таслим қилишдан бошқа чораси қолмаган эди.

Қоплон лақабли итимни эргаштириб, шохариқдан хабар олгани борсам, нақ бир кило келадиган балиқлардан тўрттаси гўза эгатига кириб олиб, патирлаб ётган экан. Худо берди, дедим-да, югуриб бориб чайладан дори халта олиб келиб, балиқларни ушлаб халтага солиб олдим. Яна шохариқдан қуриллаган товуш эшитилди. Яна балиқлар. Қизиқиб кетганимни ўзимам сезмай, ярим халта балиқ териб олибман. Зовур бўйидан машина товуши эшитилди. Чироқлари оламни ёритиб, совхоз директорининг ва район раҳбарининг машиналари чайламиз ёнига келиб тўхтади. Халтам билан кетганимни бир чеккага қўйиб, қўлимни қўлтиғимга артиб, машиналарга яқин бордим-да, олифта кишиларга салом бериб тўхтадим.

– Ҳорманг энди миришкор сувчи, — деди сомон шляпа кийган семиз киши.

Танидим, бу киши районимиз раҳбари.

– Ҳорманг, миришкор сувчи, аҳволлар қалай?

– Саломат бўлинг, катта бува. — дедим мен.

– Отинг нима, Дагар?! — деди раҳбар, — мен билан қўл олиб кўришиб.

– Дагар эмас, — деб луқма солди хўжалик раҳбари.

– Бу сувчимизнинг оти Панжи.

– Фарқи нима? — деди райком бува.

– Фарқи шундаки, бу йигитнинг укаларининг исмлари — Кўзи, Тўхли, Чори, Дагар, Кўчқор ва ниҳоят бу киши Панжи бўладила, — деди кулиб хўжалик раҳбари.

– Хўш, — деди райком бува. — Сен Панживой қачон дам оласан?

— Дам оламан десам сув уриб кетади-да, — дедим мен.

Катта бува тердан, кирдан бижғиб кетган куйлагим ёқасидан ушлаб:

— Биласанми, оғайничалиш, сенинг ҳалол меҳнатинг эвазига мен «Райком бува» бўлиб юрибман. Барака топ! — деди-да, ҳайдовчисига ишора қилди.

Шофёр машинасидан бир жўра атлас билан бир боғлам беш сўмлик пул олиб келиб, менга берди.

— Раҳмат, катта бува, — дедим мен.

— Бу ҳали ҳаммаси эмас, — деди райком бува, менга гўза гулини кўрсатсанг, битта «Жигули» мукофотимиз бор, қани юр, гўзангнинг чўғини кўрайлик. Раҳбар лой кечиб пахтазор оралади-да, ўтириб олиб, рансга ишора қилиб — чакки эмас, икки кундан кейин гуллайди, — деди.

— Дагар, — деди кулиб райком бува, — истардимки, область мукофотини сенинг бригаданг олса. Эртага комиссия келади.

Симга боғлоғлик эчкиэмарни кўриб:

— Эй, бу яна нимаси? — деди.

— Бу эчкиэмар, — дедим мен.

— Беозор жонивор, шундоғам ёввойи табиатимизга қирон келтириб бўлди. Бўшатиб юборинглар. Машинани қўш!

— Бир пиёла чойимиз бор, — дедим мен.

Тўлиной тик кўтарилиб, кундуз кунидек олам чароғон эди.

— Бўтам, бир косадан айрон ичсакми? — деди райком бува.

— Балиқ қовуриб бераман, — дедим мен. — Айрон ҳам бор.

Ҳамма ишга киришиб, бирпасда хамир тоғорада қовурилган балиқ, саксовул чўғида қайнаган қум-

гонда дала чойининг хушбўй ҳиди дастурхонга файз киритиб, ёғоч карсонда айрон сузилди.

— «Юбилей»гами? — сўради шофёр.

— Уйга ҳайда! — деди райком бува. — Мириқиб дам олдик.

Меҳмонларни кузатиб, чўзилиб ухлаб қолибман. Куёш терак бўйи кўтарилибди.

Шоша-пиша эгатларни қараб чиқдим. Ғўза эгатлари захлаб сув ичаяпти. Молларни арқонлаб қайтаётсам, чакана боқиб юрадиган чўпон:

— Панживой, битта улоғим йўқолибди, кўрмадингми?

— Йўқ, — дедим мен.

Сурувдан ажралиб, маъраб юрган эчкини кўрган эчкиэмар безовталаниб, «Вах, вах» дея товуш чиқара бошлади. Елини тўлиб, арванглаб, маъраб юрган эчки югуриб келиб, қозиққа боғланган эчкиэмар устига ташланди. Улоғини соғинган она эчкидек илонсимон бегона махлуқни ялаб, эмиздира бошлади. Эчкиэмар калта, семиз қўллари билан эчкининг қорнига ёпишиб олиб, эма бошлади.

— Эчкиэмарга эмиздирмаса, эчкининг куни битди, деявер, — деди чўпон.

— Ахир бу мумкин эмаску?! — дедим мен.

— Билмадим, — деди чўпон. — Агар сигирми, қўй ёки эчки бу махлуқни тепиб ёнига яқинлаштирмаса, эчкиэмар қандайдир сеҳрлайдими-ей, елини идраб кетади, — деди чўпон симга боғланган эчкиэмарни бўшатиб юбориб ва ҳеч нарса демасдан таёғини судраб кетди. Эчкиэмар эса секин юриб, қамишзорга кириб кўздан йўқолди.

МУНДАРИЖА

Туташ тақдирлар.....	3
Адолат.....	34
Соҳиба.....	47
Сеҳрли тош.....	72
Ҳукм.....	101
Оқ орзулар.....	112
Жаҳаннам поезде.....	147
Номаълум киши ҳикояси.....	178
Девона табиб.....	204
Вафодор ит.....	229
Жиноят ва жазо.....	238
Кушмозор.....	262
Қочоқ.....	276
Ошиқлар маскани.....	302
Ҳожимурод.....	313
Ярадор бурича.....	356
Ваҳимали чашма.....	366
Бошсиз мироҳўр.....	372
Соҳилдаги калтакесак.....	377
Морвоз.....	381
Ўқ илон.....	391
Синоат.....	396

Адабий-бадиий нашр

Исак Турк (Исак Сатторов)

ЖАҲАННАМ ПОЕЗДИ

Муҳаррир *Г.Азизова*
Дизайнер *Х.Исмоилюжаева*
Саҳифаловчи *Ҳ.Сафаралиев*

Лицензия А1 № 168. 23.12.2009 й.

Босишга рухсат этилди 17.09.2012 й. Бичими 84x108/32
TimesUZ гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли
босма табақ 25,25. Ҳисоб нашриёт т. 18,0. Адади 1000 нусха.
Буюртма №560.

Тошкент, 1-тор, Мирсолихова куча, 13-уй
Фаолият юритувчи манзили: Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй.
Тел.: 945-50-87

ШК «Niso Poligraf» чоп этилди. Тошкент ш., Н. Байқаро, 41-уй.